

CSONGRÁDVÁRMEGYE

TÖRTÉNETE.

*

IRTA

DR. ZSILINSZKY MIHÁLY.

ELSŐ RÉSZ.

BUDAPEST.

KIADJA CSONGRÁDVÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

1897.

NYOMT. ULI MANN JOZSEF BUDAPEST

CSONGRÁD VÁRMEGYE CZIMERE.

1731.

ELŐSZÓ.

Csongrádvármegye közönsége hazafias lelkesedéssel határozta el még 1894-ben, hogy hazánk ezeréves fennállásának emlékünnepét méltó fénynyel és maradandó emlék emelésével fogja megülni.

Az első alkotmányozó nemzetgyűlés színhelyét megjelölő pusztaszeri emlék felállításának dicsőségét maga a nemzet tartotta fel magának; a vármegye pedig azzal kívánta leróvni kegyeletének adóját az ősök iránt, hogy megiratta azoknak viszon­tagságos történetét — e sorok írója által.

Egyrészt az alkalom nagyszerűsége, másrészt a néhány éven át gondjaimra bízott vármegye bizalmának közvetlensége oly hatást gyakorolt lelkemre, hogy a megtisztelő megbízást minden ellenokok elnyomásával el kellett fogadnom. Pedig súlyos okaim lettek volna az ellenkezőre, mert a szükséges történelmi anyagnak gyér volta, és az anyag összeszedésére szükséges idő hiánya élénken figyelmeztettek, hogy erre ne vállalkozzam . . .

Aki valaha történetírással foglalkozott, az tudja, hogy nem a megírás, hanem az anyag gyűjtése, rendezése és bírálata okoz nagy fáradságot. Nekem pedig vajmi kevés adat állott rendelkezésemre egy oly vármegyében, melynek levéltári iratai nem terjednek tovább a mult század első évtizedénél. A régibb adatokat tehát másutt kellett keresnem. Irodalmi összeköttetéseim alapján érintkezésbe léptem mindazon történetírókkal, akik a vidék multjával foglalkoztak; felkerestem mindazokat a levéltárakat, melyekben valami becses anyagot véltem felfedezni. A nemzeti muzeum, az egyetemi könyvtár és az országos levéltár becses adatokat szolgáltatottak. A Harucker-féle levéltár, mely

a gr. Károlyi-családnál őriztetik, magában foglalja mindazon okmányokat, melyek e vidékre vonatkozván, a leleszi konventből, a kolozsmonostori, károlyfehérvári, erdélyi, fehérvári, pozsonyi és nyitrai káptalanokból, a jászói és szent-benedeki konventekből, és végre az aradvármegyei levéltárból szedettek össze, és melyeknek egy részét a gr. Károlyi-család megbízásából Géresi Kálmán tette közzé.

Nagy hálával fogadtam a vármegye közönségének azon intézkedését, melylyel a Pázmán Dániel vármegyei levéltárnok által dicséretre méltó szorgalommal összegyűjtött régibb anyagot rendelkezésemre bocsátotta; úgyszintén a szentesi ev. ref. egyháznak előzékenységét, mely a birtokában levő „Szentesi ref. Ecclesia Historiája“ kéziratát felhasználás végett átengedni kegyes volt.

A vármegyebeli községek legnagyobb része szintén lekötelő készséggel mozdította elő munkámat. De különös hálával tartozom azon férfiaknak, akik az adat gyűjtésén kívül a mű kidolgozásánál is segítségemre voltak; jelesül *Reizner* Jánosnak, a szegedi levéltár derék őrének és a város historikusának, *Szeremlei* Sámuel Hódmezővásárhely kiváló monografusának, *Keller* Lajos mindszei r. kath. plebánosnak, *Posta* Béla a nemzeti muzeum régészeti oszt. jeles tisztviselőjének és *Czimer* Károly szegedi tanárnak, a kinek a mohácsi vész előtti kor feldolgozásában legtöbb érdeme van.

Nagy részben ezeknek az uraknak köszönhetem, hogy az országos Történelmi Társulat bírálói az általuk megbírált művet a kor színvonalán állónak és olyannak találták, „mely a vármegye történetéről összefüggő képet nyújt, — s mely jeles előadásánál fogva monografiai irodalmunkban nyereségnek mondható.“

Ezen elismerő bírálat daczára azonban érzem, hogy művemnek itt-ott még hiányai vannak, melyeket majd a nálamnál kevésbé elfoglalt és inkább hivatott erő fogja kipótolni. Én azon öntudattal teszem le tollamat, hogy a jelen viszonyok között szolgálatot tettem Csongrádvármegyének, melynek népe eddig vajmi keveset olvashatott saját községének és vármegyéjének múltjáról, s őseinek hajdan viselt dolgairól.

Vajha e könyvből megtanulná becsülni régen elporladott apáinak emlékét, akik a török és tatár, rác és német pusztítások daczára, nagy küzdelmek árán fentartották ennek a vármegyének nevét és törvényhatósági jellegét.

Vajha megtanulná szeretni ezt a földet, melynek gyümölese elteti; ezt a hazát, melynek törvénye védi és segíti ezer év óta, — és vajha levonná a maga részére azt a tanuságot, hogy Csongrádvármegyét és egyes községeit is nem a viszály, hanem azok az *erények* fogják továbbra is fentartani, melyek a hazát eddig fentartották, t. i. erős hit az Istenben, szeretet és ragaszkodás az ősi alkotmányos szabadsághoz, a jog és igazság uralmához, törhetlen bizalom a szellemi haladás vívmányaihoz.

Csongrád méltán büszke lehet arra, hogy ma a legmagyarabb vármegyék között foglat helyet; adja isten, hogy a megkezdett új ezredév alatt a szellemi műveltség és anyagi haladás terén is az elsők közé emelkedjék!

Budapesten, Magyarország ezer éves fennállásának emlék-
évében.

Dr. Zsilinszky Mihály.

TARTALOM.

ELSŐ IDŐSZAK.

Csongrádvármegye a mohácsi vész előtt.

	Lap
I. Csongrádvármegye földrajzi fekvése, — természeti és földtani viszonyai; — őskori képe	1
II. Az őskor. — Kőkori, réz és bronzkori, — vaskori régészeti leleteink. — A római és népvándorláskori műveltség, — hunnok, germánok, avarok, szlávok, magyarok	9
III. A magyarok régi élete; — bejövetele Csongrád vidékére. — Pusztaszeri nemzetgyűlés. — Melyik nemzetség szállotta meg ezt a földet? — A nemzetségek letelepülései és szállásai. — A szlávok beolvadása	24
IV. A kereszténység elterjedése Csongrádban. A vármegye alapítása. Az ősvármegye határai. Az ősvármegyei élet	34
V. Ősi falvak és városok Csongrádvármegyében	40
VI. Ősi plébániák és apátságok Csongrádban. A csongrádi és szegedi főesperességek. Csongrádvármegye műveltségi állapota a tatárjárás előtt	51
VII. Tatárjárás Csongrádvármegyében. A vármegye újra népesítése. A csongrádi kir. várbirtokok elenyészése. A kunok betelepítése. IV. László küzdelme a kunokkal. A hódmezei csata	58
VIII. Kun telepek Csongrádvármegyében és azok elnéptelenedése	68
IX. Új magyar nemzetségek települése Csongrádvármegyébe. Ezekből eredő és beszármazó nemesi családok birtokfoglalása és letelepítései. — Rác telepek	71
X. A királyi vármegye elenyészése és a nemesi vármegye alakulása Csongrádban	77
XI. Csongrádvármegye kiterjedése és határai a török hódítás kora előtt	82
XII. Csongrádvármegye várai, városai, községei és birtokosai a mohácsi vész előtt	85
XIII. Közigazgatás és törvénykezés; — városi és vármegyei tisztviselők. Főispánok	109
XIV. Egyház és papság. Első plébániák, monostorok és zárdák	120
XV. Földesurak és jobbágyságok. — Gazdasági viszonyok	130

	Lap
XVI. Őstermelés. Halászat, állattenyésztés, földmivelés	135
XVII. Ipar, czéhek, kereskedés, vásárok, közlekedés	141
XVIII. Közművelődés. — Első iskoláink. — Külföldi egyetemeken járt csongrádvármegyei ifjak	148
XIX. Művészet; egyházi építészet. Nemesi kúriák	154
XX. Visszapillantás a mohácsi vész előtti korra. — A Dózsa-féle láza- dás pusztításai. — Mohács	158

MÁSODIK IDŐSZAK.

Csongrádvármegye a török hódoltság korában.

I. Politikai zavart állapot 1526—1552. — két király egyszerre. — Cserni Iván, — Csongrádvármegye Erdélyhez csatoltatik; majd a török uralma alá kerül. — Szeged veszedelme 1552	163
II. Csongrád a török kezében ismét Erdélyhez csatoltatik. — Állandó harczok, — kettős adóztatás; — a tatárok pusztításai Szeged vidé- kén. — Csongrád az egymás ellen harczoló felek éléskamrája. — A török uralom vége 1686-ban	182
III. Török közigazgatás, — szandsákságok, — Csongrád, részint a szegedi, részint a szolnoki szandsákságba osztatik. — A meghódolt vidék mint török kincstári birtok. Földesúri illetékek, — adók nemei 192	
IV. Csongrádvármegye törvényhatósági élete. — Először Pest, majd Heves- és Borsodvármegyékhez csatoltatik. — Megyei gyűlések és tisztségviselők; — adózás a porta értelmé. A közrend és fegyelem fel- bomlása, — rablók és kóborlók elszaporodása. E feletti panaszok 204	
V. Vallási és közművelődési állapotok. — Török és ker. vallás, — a szegedi ferenczrendi szerzetesek működése. — A ref. terjesztése Szegedi Kis István és Abádi Benedek által. Előkelő családok elfo- gadják a reformatiót. Tóth Mihály üldözi a protestánsokat	218
VI. Birtokviszonyok; királyi és fejedelmi adományozások. Előkelő nemesi családok. — Káptalani és szegedi birtokok. — Jobbágysok és urbéri szolgáltatások	232
VII. Nemzetiségi viszonyok. — Községi élet. Szeged elnéptelenedése; — előjárók kötelességei — zaklattatásai. A nép foglalkozása, őster- melés, ipar és kereskedelem	249
VIII. A török világ után német uralom következett. Szerbek elszapo- rodása Csongrádban; — ezeknek magaviselete. A marosmenti ha- tárőrvidék felállítása. — Az új szerzeményi bizottság működése; új birtokosok. Az állapotok tarthatatlanokká lesznek. II. Rákóczy Ferencz Csongrádban hiveket szerez. Szeged ostroma, a polgár- háború vége	267

ELSŐ IDŐSZAK.

Csongrádvármegye a mohácsi vész előtt.

I.

Csongrádvármegye földrajzi fekvése, — természeti és földtani viszonyai; — őskori képe.

Mielőtt tulajdonképeni feladatomhoz, t. i. Csongrádvármegye történetének elbeszéléséhez fognék, szükségesnek tartom, hogy előbb a történetek színhelyével ismertessem meg szives olvasóimat.

Csongrádvármegyében vagyunk; vagyis Magyarország alföldi részének azon legmagyarabb vármegyéjében, mely a hármas Köröst és a Marost magába vevő Tisza által majdnem két egyenlő részre osztva, éjszokról Jász-Nagykun-Szolnok és Békésnek egy része; keletről Békés és Csanád; délről Torontál és Bács-Bodrog; nyugatról pedig Pest-Pilis-Solt és Kiskun vármegyék által határoltatik.

Kiterjedésre nézve nem tartozik a nagy vármegyék közé. Legújabb hivatalos adatok szerint 3413.16 □ kilométert foglal magában. Látni fogjuk, hogy volt idő, a mikor majdnem kétszer akkorára is nőtt. Felülete egészben véve sík; azt lehet mondani, hogy az alföldi rónaságnak legmélyebben fekvő részét képezi. Az idegen utazó ma is megbámulja bűvös délibábját; aggódó szeme hiába keres itt forrásvízzel bővelkedő vadregényes hegyeket és völgyeket. Csak a tanyák épületei, fás kertjei, és a községek tornyai emelkednek a láthatár fölé. A magassági különbségeket csak szabatos lejt mérés mutatja; e szerint 70, 80 és 90 méter között változnak a tenger színe felett.

Mindazáltal alig van más alföldi vármegye, a melynek egész külső természeti képe oly változatos volna, mint ezé. Hullámzó gabonavetések, legelőül használt puszták, kaszáló rétek, teknő alakú erek, zizegő nádasok, fel-felcsillámló mocsarak, gyümölcsösökkel vegyes szőlők, helylyel-közzel kisebb-nagyobb erdők váltogatják egymást. Bármily síknak látszik is a föld felülete, mégis vannak bizonyos emelkedései és mélyedései, melyek az egykor itt elterült tenger hullámai által képeztettek. Ezek az emelkedések többnyire hosszasan nyúlnak el, itt-ott földhátakat, másutt egész földhullámokat tüntetnek fel. Békésvármegye felé a szentesi és hódmező-vásárhelyi határban, Bácsvármegye felé a horgosi határban, a legváltozatosabb domborzati viszonyokat találjuk.

A földhullámok egyes részei egész dombokká emelkednek ki; sőt a legnagyobb rónaságon is láthatók egymástól bizonyos távolságban feltűnő halmok, melyeknek természetéről a geologusok és archeologusok még mindig eltérő nézetben vannak.¹⁾ Némelyek azt állítják, hogy ezek természetes geologiai képződmények; mások ellenkezőleg emberi kéz emlékeinek mondják. Pedig mind a két nézet elfogadható; mert amily bizonyos, hogy némely halmaink a föld természetes réteges emelkedését mutatják, époly tagadhatatlan, hogy az ősember a szerte elterülő tavak és mocsarak között levő hátság földön maga is igyekezett oly halmokat emelni, melyeken kunyhót építhetett magának, a hová élelmiszereit összehordhatta, és a honnan minél távolabb láthatta a közeledő ellenséget. Majd minden halomnak megvan a maga neve és hagyományos története, — csak a kevésbé érdekeset nevezik „Kúnhalomnak.“ Ezekről nagyon különböznek az ugynevezett homokhegyek, melyek a hófuvatagokhoz hasonlóan vi-

¹⁾ Szabó József geologus a halmok szerkezetéből, helyzetéből és eloszlásából bizonyította, hogy azok nem emberi kéz készítményei, hanem természetesi tényezők eredményei; olyan geologiai emlékek, melyek aztán idővel részben történelmi emlékekké is váltak. (L. A Békés-Csanádi halmok földtani tekintetben. Budap. Szemle VI. 175. l.) Régebben *Skolka* András m.-berényi isk. igazgató bizonyította, hogy a halmok hadi célból emberi kéz által emeltettek. (Beiträge zur Geographie und Physiographie des Bekescher Comitats. Schedius Zeitsch. IV. 236 — és VI. 139. l.) — Ujabban *Dudás* Gyula irt érdekes és tanulságos művet az alföldi halmokról.

harok és hosszantartó szelek által képeztettek, s ujabban fásítás által lekötve erdők által boríttatnak el.

Természetes, hogy a hol emelkedések vannak, azok mellett mélyedéseknek, völgyeknek is kell lenniök. Csongrádvármegyében a legmélyebb völgyet a Tisza folyó medre, és az azzal majdnem egy irányban haladó erek képezik. Tisza nélkül Csongrádvármegyét képzelni sem lehet. Minden városa és községe a Tisza partjára, vagy legalább annak valamely mellékágához közel épült. Ez a költők és a nép által is méltán megénekelte folyó rendkívüli befolyást gyakorolt mindig Csongrádvármegye népének gondolkodásmódjára és foglalkozására. Hajózhatóságánál fogva főközlekedési ere volt nemcsak a vármegye, hanem az egész alföld népének; halbőségénél fogva a halászoknak egész seregét foglalkoztatta, kik ügyességüknél és sokaságuknál fogva mindig nagy szerepet játszottak e vidéken. Halászati szempontból is felette nagy jelentősége volt e folyónak; védvonalát képezte az egész alföldnek, — a miért a földváraknak hosszú sora épült partjain. Csongrádnál a hármaskörös, Szegednél a Maros ömlik a Tiszába. Más folyóvize nincs is a vármegyének; de van annál több ere, mocsara és tava.

Ismeretes, hogy a mai ugynevezett „erek“ hajdanában szintén folyó vizek voltak. Némely ereink felnyúlnak egész a bihari és aradi hegyekig, a honnan századokon át vezették le a vizeket a Tisza felé. Mások a vármegye területén kezdődnek, mint a Tisza vagy a hármaskörös kiágazásai. Ezek közül legtovább tartotta meg folyó vizét a

Kurca, mely a hármaskörös baloldali részén ágazik ki a teési pusztán és az ugynevezett Kontra tón keresztül Szentes alatt délfele kanyarogva Mindszentig halad, hol a medrébe meggyülemlett víz egy erős zsilipen vezetetik be a Tiszába. Véglegesen csak újabban lett elzárva a Köröstől.¹⁾

Sokkal régebben szűnt meg folyni a *Veker* vize. Ez a békésvármegyei Kákafoknál vált ki a hármaskörösből és kigyózva déli irányban Szentes felett szakadt be a Kurzába. A múlt század közepén egy hivatalos leírás még nagy folyónak nevezi

¹⁾ Régi latin elnevezése Curice, Curicae, Curca aqua. *Ortvay* I. Magyarország. régi vízrajza I. 242. l.

Hasonló ehhez a *Csikos ér*, mely szintén Békésvármegye felől a Nagykirályság pusztán kanyarogva az ugynevezett Bús tóba fut. Mintegy folytatása ennek a *Kórógy* ere, mely az ugynevezett Hajdúvölgyön húzódva nyugotra fordul és a *Mágocsi* érrel egyesülve Szegváron alul a Kurczába torkollik.¹⁾ Csany és Csongrád között a *Vidra ér* húzódik a Tisza felé.²⁾ Ismeretes még a Dong ér, Maty ér, Kis-Tisza, Száraz ér stb.

Nagy mennyiségben fordulnak elő Csongrádban az ugynevezett fehér tavak, mocsarak és fertők. Ezek között legnagyobb a Szeged alatt elterülő Fehér tó, mely közel háromezer holdat borít el, ha víz áll benne. Nagyságra nézve nem messze állott tőle a hajdan híres, náddal bővelkedő *Hód* tava, melynek fenekén a vizek levezetése óta gyönyörű kertek virúlnak. Lassanként szűkebbre szorúl a Szegvári határban levő *Ludas tó*; egészen kiszáradt a *Dóczi tó*, a hajdani *Körtvélyes tó*. Ismeretesek még a Kontra-tó, Rekettyés-tó, *Bodon-tó*, Péteri-tó, Nagyszék sóstó, *Kender-tó* és *Madarász-tó* Horgos mellett, Árpád-tó Tápé mellett, nem is említve azt a sok szikes apró tavat, mely nyáron át rendszeren kiszárad.

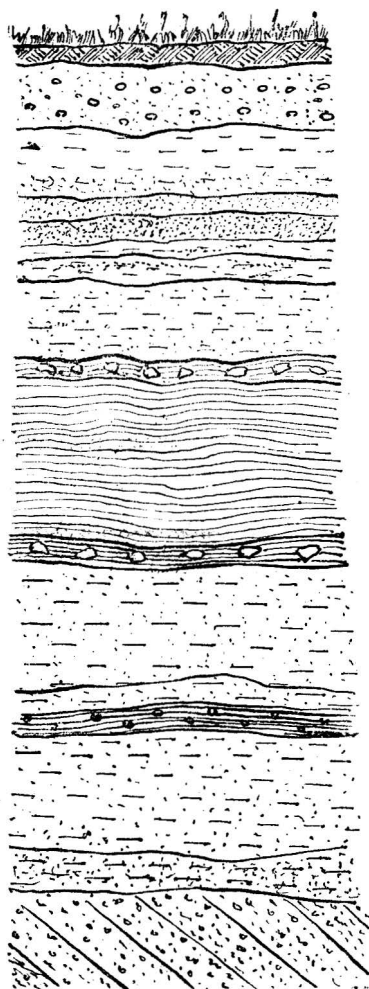
A vármegye éghajlati viszonyai egyezők az Alföld többi vármegyéinek sajátságaival. A meleg és hideg szélsőségei gyakran váltják fel egymást. A tél rendszeren nagyon kemény, a nyár pedig igen forró szokott lenni. Közepes hőmérsék 9—10 C°; a téli hideg közepes hőmérséke 1.4°; a nyári melegé 21°. A különbség tehát majdnem 20 C°. A legnagyobb hideg és legnagyobb meleg közötti különbség az 50—60 fokot is eléri.

A csapadék, a szelek járásához képest, aránylag kevés; átlag véve csak 500 millimeternyi. Általában legtöbb eső nyáron van; de azért néha rendkívül száraz évek következnek, a mikor minden fűszál kiszárad, a fák levelei elsűlnek, a kútvizek lepadnak, sőt ki is száradnak. Másik szélsőséget képez a sok eső, a mikor a vizek megáradnak, a szelek által felkorbácsolt hullámok pedig a védgátakat elszakítván, a mélyebben fekvő völgyeket tengerre változtatják.

¹⁾ Courong fluvius. Anonym, Cop. 50. Ortway, I. 217.

²⁾ Fejér: II. 74. VII. 98. Ortway I. 385. I.

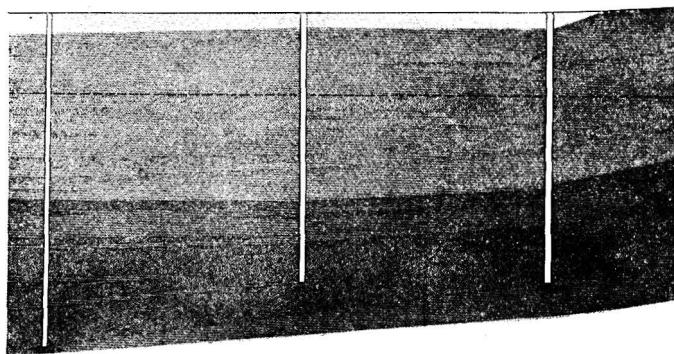
Felette érdekes Csongrád vidéke földtani tekintetben is. Az egymás felett levő földrétegeket az ősemlősök csontjait magá-

- 16 Televény (0-316 m.)
- 15 Homok és kavics. (0-632—1-264 m.)
felül agyagos.
- 14 Márga (1-264—1-580. m.)
alul homokos.
- 13 Homokiszap (0-078—0-130 m.)
- 12 Vasfestette agyagos Homok (0-052—0-104 m.)
- 11 Homok vastartalmú Agyaggal váltakozva (0-078—0-158 m.)
- 10 Homokos Agyag (0-948—1-264 m.)
- 9 II. Congeriaréteg (0-052—0-078 m.)
felül sárgás.
- 8 Agyag (1-996—2-212 m.)
alul kékes.
- 7 I. Congeriaréteg (0-078—0-104 m.)
- 6 Agyagos Homok (2-212—2-844 m.)
- 5 Agyagos Homok, világosszürke (0-316 m.)
- 4 Vastartalmú Agyag meszes concretiókkal (8-052—0-078 m.)
- 3 Agyagos Homok.
- 2 Szürke és sárgás (1-580 m.)
- 1 Kékes homokiszap (0-632 m.)
- A. Szarmát emeleti Mészke.

ban rejtő negyedkori lerakódás felett *homok*, *agyag* és fekete *televény* képezi. Az újabban fúrt artézi kúttal egész 300—400 méter mélységig lehatoltak, és az egymásra következő földréte-

geket meglehetősen pontossággal határozták meg.¹⁾ Legalsó réteg a kavics; erre következik a homok, mely meglehetősen egynemű. Szemei rendszeren aprók, csak a csillám fordul elő néha nagyobb ezüst pikkelyekben. Ezen réteg vastagsága igen nagy. Néhol a felületre jut; másutt pedig az agyag és fekete föld kisebb-nagyobb rétegei takarják.

Szentesi

Vásárhelyi

Szegedi artézi kutak.

Legfelsőbb réteg a televény; jellemző keveréke a korhany, mely színre nézve rendszeren fekete. Vastagsága igen különböző; általában egy méter, néhol csak fél, de másutt két méternyi is. A víz könnyen átjárja és tartósan meg is marad benne; innét magyarázható meg termékenysége. Azonban vannak e televénynek olyan részei is, melyek a vizet át nem bocsátják, melyek ennél fogva terméketlenek. Ilyenek az ugynevezett *szikék* vagy a székes földek; melyek, ha szárazak, adják a sziksót és a salétromot; ha pedig vízzel borítvák, valóságos ásványvizet képeznek.²⁾ Nevezetes, hogy némely vidéken lapályos helyeken,

¹⁾ *Halavács* Gyula, az alföld artézi kutjairól. — V. ö. Szabó József „Adalék az Alföld“ geolog. vázlatához. Budap. Szemle IV. 450. l. Geológiai viszonyos és talajnemek ismertetése. Kiadja a Magy. Gazd. Egyesület. 1862. — A magy. Alföld alakulása földtani tekintetben. A Magy. Tud. Akad. 1860-iki közgyűlésén.

²⁾ Nendvich K. vegyelemzése folytán Szeged környékén az ó-bébai keserűvíz lett ismeretessé. — A székes földekről régebben sokat írt *Tes-*

például Horgoson valóságos mészkő-réteg képződik, mely építő anyagul is szolgál.

Mindezen természeti viszonyok előre meghatározták az itt lakott népek életmódját és foglalkozását. A víz adta és nevelte a halat, csikot és vízimadarat; a föld termelte a fűvet és gabonát, táplálta az állatot és embert egyiránt. Hajdanában, az ősemlék és az őselefántok korában, rettenetes vad vidék lehetett a Tisza melléke. Rengeteg erdők és nádasok borították a most művelés alatt levő földeket.

A nádasok csendjét és az erdők nyagalmát csak az ott lakó vad állatok zaja verte fel néha. Réti farkasról, nádi rókárról, folyamparti vidrárról, erdei szarvasról, bölényről és soha nem látott szörnyetegekről szól a néprege. A Kőrös, Maros és Tisza medreiből, valamint a mélyen fekvő homokrétegekből most is gyakran kerülnek

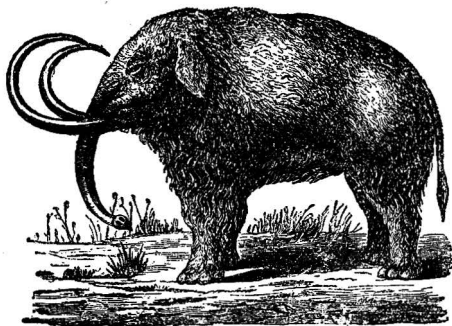
Az óriási szarvas (a feketeség a testét egészíti ki).

elő elefánt- és mammutcsontok, melyek kétségen kívül azt bizonyítják, hogy itt az őskorban más képe volt a természetnek. Évezredek folyamán minden átváltozott, — leginkább az ember keze által.

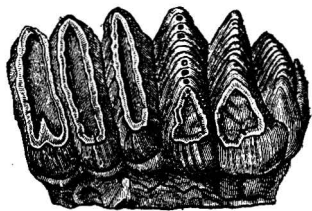
Mert az ember volt mindig a természet koronája, ki eszének minden tehetségét arra fordította, hogy a természet urává

sedik Sámuel híres szarvasi pap, Über die Kultur und Benutzung der sogenannten Székesfelder in der Gegend an der Theiss. (Patriotisches Wochenblatt 27. sz.) Ujabbán Treitz Péter agrogeológus tett kísérleteket és adott ki becses tanulmányokat a Székes talajok művelhetővé tételéről.

tegye magát, hogy biztos és kényelmes életet biztosítson önmagának és ivadékainak. Ez a törekvés vezette őt először arra, hogy védő és támadó eszközökről gondoskodjék, hogy fegyvert szerezzen magának a vad elejtésére, hálót a hal elfogására, ekét a föld megművelésére és kalapácsot az ipar üzésére. Az önfenntartás ösztöne, a kényelem és uralom szeretete vitte arra, hogy

Mammut.

Másztodon zápfoga.

kunyhót építsen magának, hogy az általa elejtett vad húzával táplálkozzék, bőrével ruházkodjék és a madarak tollával felékesítse magát. Ó, az ember története felette tanulságos.

Mikor Csongrádvármegye történetéről van szó, semmi sem természetesebb, mint az a kérdés: *kik és hogyan éltek itt a magyarok bejövetele előtt?*

II.

Az őskor. — Kőkori, réz és bronzkori, — vaskori régészeti leleteink. — A római és népvándorláskori műveltség, — hunnok, germánok, avarok, szlávok, magyarok.

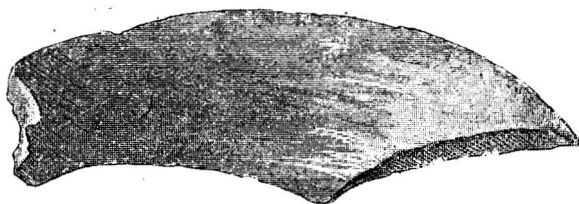
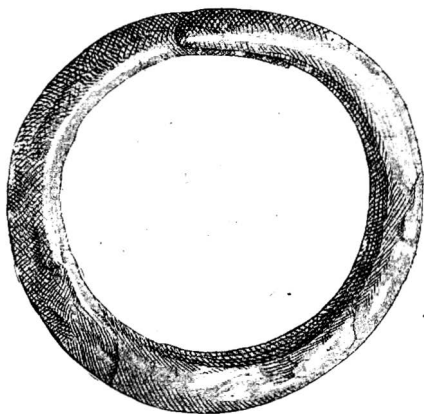
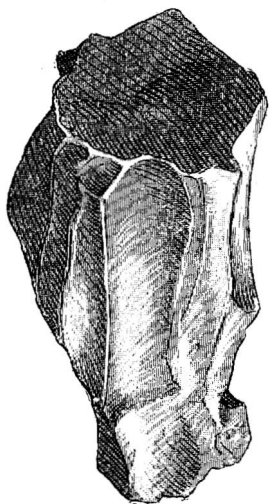
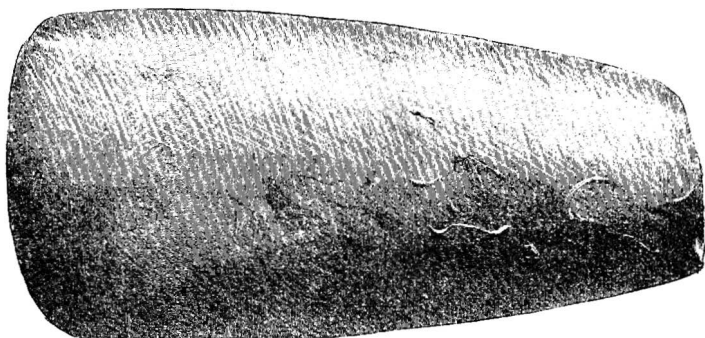
Ezer esztendeje annak, hogy őseink elfoglalták a Tisza vidékét. De már az előtt több ezer évvel sokféle nép fordult meg itt, melyekről legalább röviden kell megemlékeznünk, mielőtt a magyarok által megalkotott Csongrádmegye történetét elbeszéljük.

A népek vándorlásának útját a folyók jelölik. A Tisza völgye már az őskorban valóságos országútja volt az egymásra toluló népeknek már azon időkben is, melyekről a történelem mélyen hallgat.

Kik lehettek itt az első lakosok, azt az évezredek távolságának homálya fedi. Csak egyes nyomok és emlékek árulják el a legrégebb emberek életét azon *eszközökben, fegyverekben és csontokban*, melyeket némely tudós kutatásvágya ásogat ki a földből. Ezek az apró eszközök és fegyverek árulják el azoknak az ismeretlen embereknek műveltségét és életmódját.

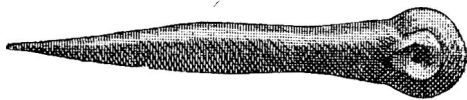
Az úgynevezett *kőkorból* felmaradt csiszolt balták és egyéb szerszámok sokasága bizonyítja, hogy a mostani Csongrádmegye területén meglehetősen sűrűn laktak az emberek. Majdnem minden község határában részint a Tisza partjain, részint a fentemlített halmokban találunk csiszolt kőeszközöket, állatcsontokat és háztartási hulladékokat, melyek az őseimbek *telepeit* jelölik. Ilyen telepeknek classicus példája a Tisza árterében fekvő *tószegi halom*, mely nem természetes alakulású domb, hanem emberi településnek maradványa. Keresztmetszete több

egymás feletti réteget mutat, melyek telve vannak pattantott és csiszolt kőszerszámokkal, agancs- és csonteszközökkel, to-

Szentes-berki leletek.

vábbá agyagedény töredékekkel, melyek mellett még gabonamag is fordul elő. Ebből azt lehet következtetni, hogy azok az ismeretlen emberek halá-
szatból és vadászatból éltek, s hogy a földmívelés sem volt egészen ismeretlen előttük.

Szentes-berki lelet.

Vármegyénk területén a szegvári — Szentes-teesi, és a Szentes-berki leletek a kőkor második szakát mutatják, mely Kr. e. mintegy a harmadik évezredbe esik. A Veker-ér medréből, a Bökény-mindszenti gát leleteiből, Szeged-Öthalomból és számos más leletből előkerült agyag-hálósúlyok az őskori halászatnak maradványai. Hasonló leletek fordulnak elő Szegedtől

Szentes-berki leletek.

kezdvé Tápé, Algyő, Sövényháza, Batida pusztá, Hódmezővásárhely, Mindszent, Szegvár, Tömörkény, Csany, Szentes, Felgyő, Fábíán-Sebestyén, Csongrád és Dorozsma környékén.

Hogy azonban e leletek közül melyeket kell a tiszta kőkornak tulajdonítanunk, azt az eddig napfényre hozott egyes tárgyakból eldönteni bajos volna. Aránylag legtisztábbnak látszik a szegvári „Tűzköves“ nevű telep, a hol sok kovának való tűzkövet találtak. A hajdani Kontrató mellett levő úgynevezett Sáp földeken emelkedő dombocska ez, melynek egy részét a tavaszi áradások már elmosták. A megmaradt rész tiz méter magas rétegzetes agyagfalat képez, melyben bizonyos vájt üregek, földalatti kunyhók nyomai látszanak, telve hamuval, fekete

televényfölddel, nagy mennyiségű vastag durva edénnyel, állati csontokkal, kagylókkal, pattantott és csiszolt kőeszközökkel. E telepről eddig *fémeszköz* nem került elő.

Azok a népek, melyek már fémeszközöket, *réz*ből és *bronz*-ból készült fegyvereket, edényeket és ékszereket használtak, egy sokkal későbbi korban éltek. Ezt a korszakot a régészek az árja népvándorlással hozzák kapcsolatba.

Ezt a korszakot nálunk igen tanulságosan a szentes-berki, szentes-teési, a szillérdombi, szegedi és dorozsmai leletek jellemzik, ámbar a kőkor ismert eszközei még nincsenek bennök kiküszöbölve. A szentes-berki leletben tiszta rézkarikával s állítólag egy csákánynyal, a dorozsmaiban három réztárggyal, a szegediben rézvésőkkel és csákányokkal találkozunk, melyek új népről, új műveltségről tesznek tanubizonyságot. Ezt a kort a régiségbúvárok Kr. e. két ezer évre teszik. Az árja népeket részint meghódították, részint vándorlásra kényszerítették az ural-altáji népek.

Ezeknek műveltségét különösen két iparág tanúsítja, t. i. az agyagművesség és a bronzművesség. Csongrádvármegye területén mind a kettőnek emlékeivel bővelkedünk. Ott vannak például a szeged-öthalmi, a bökény-mindszenti és szentesvidéki érdekes leletek, melyek tiszta fogalmat nyújthatnak arról, milyen tökélyre vitték a szóban levő mesterségeket.

A fazekas-korongot nem ismerték ugyan, mégis igen ügyes edényeket tudtak csinálni. Formáik változatosak és csinosak. Tud-

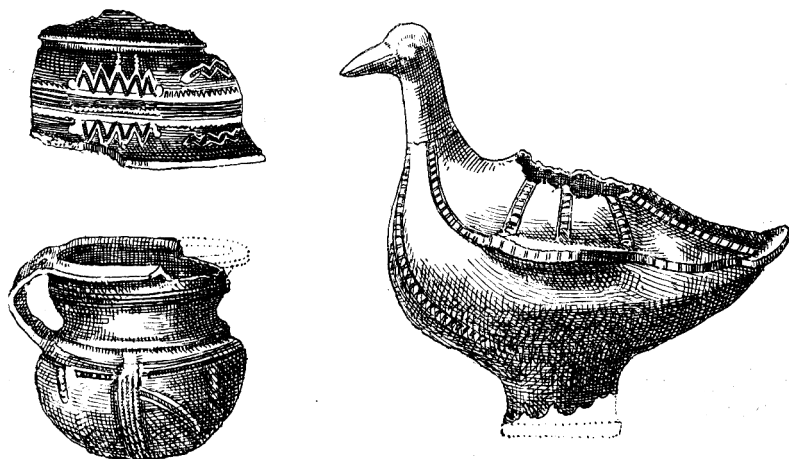
Edények a szeged-öthalmi leletből.

tak bánni az agyagnak legkülönbözőbb fajtájával. A mázat nem ismerték, de azért mégis sajátos eljárásukkal tudtak edényeiknek külső fényt adni. Ékítményeikben a mélyített vonal-diszítés

Edények a szegedőthalmi leletből.

játszsa a főszerepet; de azért a plastikus díszítés formáit sem hanyagolták el. Sőt már a figurális alkotások is előfordulnak.

Edények a bökény-mindszenti leletből.

A bökény-mindszenti lelet edényei között madáralakú edény is látható.

Edények a békény-mindszenti leletből.

A bronz-ipar tárgyairól s azoknak művészi formáiról különösen a szeged-percsőrai, szentes-nagyhegyesi és szeged-rőszkei leletek adnak tiszta fogalmat. A szentes-nagyhegyesi lelet oly

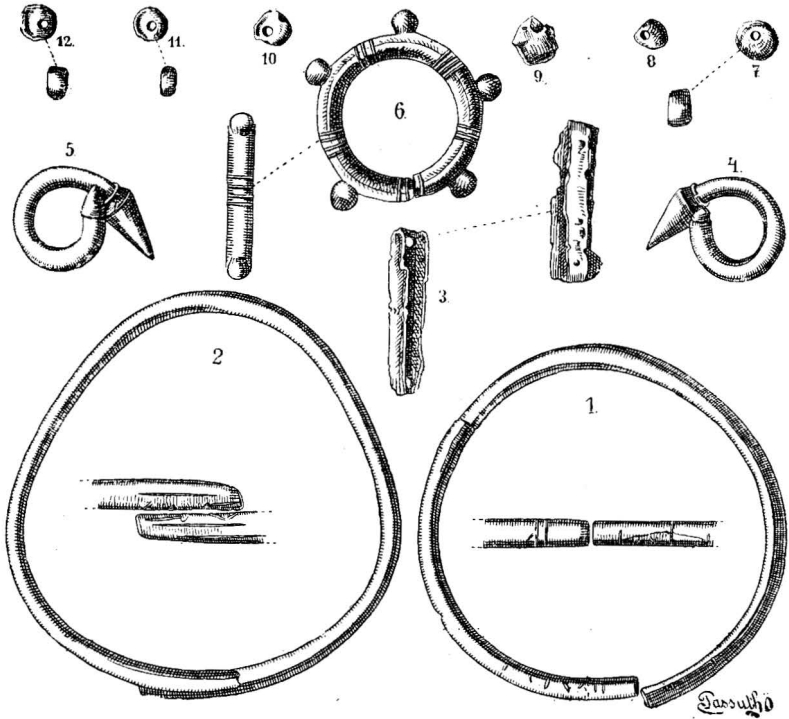
Bronzkés a szeged-percsőrai leletekből.

bronzműves műhelynek emlékét mutatja, mely a legnagyobb valószínűség szerint vármegyénk területén létezett. Ott látjuk például a nyers bronz-anyagot több formátlan alakban (1—12. sz.) elhasznált, összetört és új olvasztásra szánt tokos vésőket, lándzsákat.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a tárgyak, formáik és tartalmuk szerint ítélve, már azon korból valók, melyben a *vasat* is kezdték ismerni.

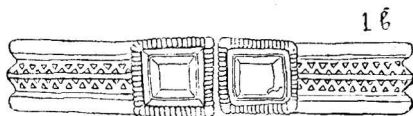
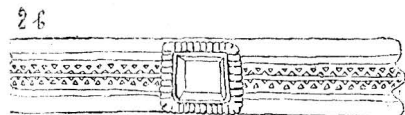
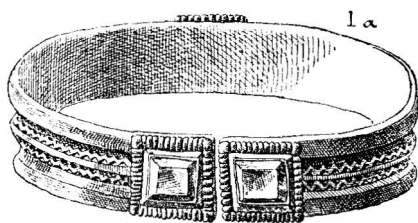
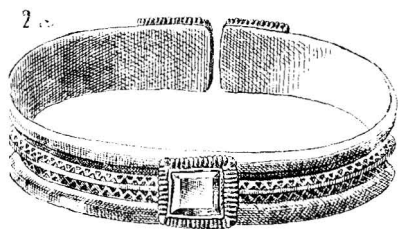
A szentes-nagyhegyi bronzöntő műhely maradványai.

A csanyi vaskori (La Tène) lelet.

A vaskorszak már azt a kort jelenti, melylyel a történelem kezdődik, melyről már némi írásbeli följegyzések is felmaradtak.

Herodot Kr. e. V. században beszél valami agathyrszekről, a kik valószínűleg trákok vagy illyrek voltak, és a kik a Duna, Tisza és Maros táján laktak. Ezek a népek már falvakat és városokat építettek, érezték a pénzverés szükségét, de államot nem alkottak, hanem egymás közt folytonos háborúskodásban éltek. A bronz mellett használták a vasat, sőt az aranyat is. Világos, hogy a műveltségnek magasabb fokán állottak, mint elődeik, mert már bizonyos fényt is tudtak kifejteni. Ennek kétségtelen nyomát mutatja a hódmezővásárhelyi aranylelet, mely $31\frac{1}{2}$ # súlyú, sima tömör aranypereczet, két szalagtekercset és egy sodronyos karpereczet tartalmaz.

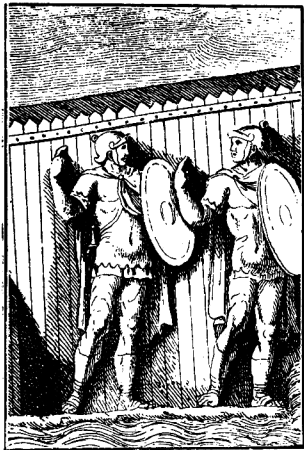

Ezen időtől fogva a népek összealkotása bizonyos állandóságot nyert; ezt bizonyítják a szentes-nagyhegyi, a nagyröszkei és csanyi leleteink is. E területen megvolt a műveltség folytonossága, mely nemcsak eszközeik hasonlóságában, hanem nagy védművek, földsánczok és halmok emelésében is nyilvánkozik. Ez utóbbiakban az újabb kutatók bizonyos védelmi rendszert véltek felfedezni, mely abból állott volna, hogy e halmok ellyptikus gyűrűt képeztek valamely nagyobb halom körül. E gyűrűkben az egyes halmoknak egymástól való távolsága 4–5 $\frac{1}{2}$ kilometer. Különösen nevezetes e tekintetben Csany és Szegvár környéke, a hol nagymennyiségű halom látható. E halmok körül nyolecz képez az említett főhely, mint központ, körül egy-egy lánczot, mely 43 □ kilometer területet zár be. Ugyanezen gyűrűt, hasonló távolságú halmokkal egy másik gyűrű veszi körül, melybe már a pusztaszeri halmok is tartoznak, és így tovább még más gyűrűt is lehet észrevenni száz és néhány kilométernyi körben. Éjszaki irányban a végpontot Szentes és Kun-Szt.-Márton között a Dinnyés halom; déli végpontját a martélyi pusztán levő Székhalom; keleti végpontját a szentesi tanyák közt levő Svábhalm, s végre a nyugoti végpontját a pusztaszeri Árpádhalm képezi.

Hogy e rendszer tervszerűen vagy véletlenül jött e létre, azt eldönteni nem lehet.

Azon ókori földrajzi és történelmi tudósításokból, melyek hazánk legrégibb népességviszonyairól szólnak, azt lehet kiolvasni, hogy a közép Tisza vidéke az úgynevezett Géták és

Dákok birodalmához tartozott. Plinius jazygokról is beszél azon korból, melyben a római hódítók tolultak be e vidékre. A Dunántúli részt Pannonia, a Tiszántúli részt és Erdélyt Dacia név

A római katonák.

alatt kebelezték a nagy római birodalomba. Róma pénzei és iparczikkei csakhamar elterjedtek a mi vidékünkön is. Ezt bizonyítják a szeged-röszkei és szeged-öthalmi leletek. Ott látjuk a kettőben azokat a fibulákat, melyek a Kr. utáni I—III. századot jellemzik. Ott látjuk a karpereczeket és egyéb római iparczikkeket római pénzek társaságában. Különösen jellemzik e leletet az üveg, kagyló, chalcedon, gránát, borostyán és gága gyöngyök, melyek az antik kereskedezésnek egyik legfontosabb kivitelcikkét képezték. (Szeged-röszkei lelet, Szeged-öthalmi lelet.) Hasonló leletek ujabban rendkívül nagy számmal fordulnak elő Szentes környékén, azután Sövényházán, a

tömörkényi Asszonyhalmon, Csongrádon és másutt.

Mikor a római birodalom gyengülni kezdett, megkezdődött a nagy *népvándorlás*.

Jöttek a quádok, a góthok, a gepidák, a vandálok, markomannok és más germán fajta népek ; de oly gyorsan követték egymást, hogy egyikük sem birt állandó birodalmat alkotni. Csak a hunnok és ezeknek hatalmas királya, Attila állapotott meg telepedési szándékkal e vidéken az ötödik század közepe felé. A Maros torkolatánál, körülbelül Szeged helyén volt főhadiszállása, honnét nagyobb hódítások czéljából kirohanásokat tett a szomszédok ellen, és a hová babérjaival vissza-visszatért. Priscus Rhetor görög követtársaival itt járt, itt látogatta meg Attilát saját palotájában. Erről a vidékről írta, hogy „sem kő, sem fa nincs az itt lakó barbároknál.“ A krónikások úgy írják le a hunnokat, mint valami haramiákat, a kiknek már külsejök is ijesztő volt. Termetök alacsony, zömök ; ruhájok durva vászonból

és bőrből állott; lábukon idomtalan boeskort, fejükön védő sisakot viseltek. Fegyverük nyíl és kopja. Jóformán egész életüket a ló hátán töltötték; lovon ettek-ittak, sőt lovuk nyakára hajolva aludtak is. Oly biztosan ültek a ló hátán, mintha oda lettek volna szegezve. Pásztorokdásból, vadászatból és rablásból éltek,

A hunok betörése.

mint más vad népek ezen korban. Állami élet azonban a hunok alatt sem fejlődhetett ki a folyton tartó háborúk miatt. Az ipar alább szállott. A művészi kivitelű antik formák helyét egészen más műveltséget jelző alakok foglalják el.

Szeged vidéke, mint a hunnok főhelye, kétségen kívül nagyon népes lehetett. Ezt következtetjük az ezen kori régiségek sokaságából. A szentmihály-telki, hódmezővásárhelyi, horgosi, martélyi, csongrádi, szeged-öthalmi, sövényházi leletek; a szeged-rókusi pályaudvar mellett és a felső nyomáson levő puska-poros torony melletti sírmező eléggé jellemzik a népvándorlási kor műveltségét. (Lásd az ábrákat.) Lószerszámok, esatok, szíjak, kengyelek, kardok, lándzsák, nyílhegyek stb. a harcziás kort tükrözik vissza.

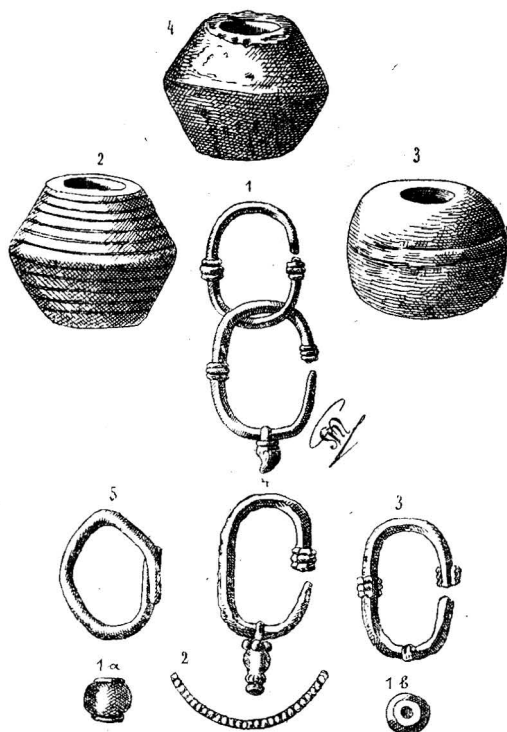
Felette jellemzők a férfi-sírok, különösen az úgynevezett lovas sírok és *mellékleteik*. Azokból ismerjük meg a fegyverzetet, azokból tudjuk meg, hogy a hun vitézek lovastól temették el. A ló szájában a zabla, hasa táján a kengyel és hevedercsat. Ilyen lovas vitézt találtak a martélyi ásatáskor. Nem ritkán találjuk

e férfi-sírokban a kutya csontvázát is. A csizma emlékét jelzi a horgosi ördöglyukban talált patkó.

Népvándorláskori sírmellékletek a horgosi leletből.

A női sírokat különösen az ékszerek jellemzik. Ilyenek a fülön függők, gyöngyök, karpereczek, gyűrűk, övesatok stb. Legmeghatóbb melléklete azonban a női síroknak, a gyermeki csontváz, mely a gyermeknek az anyja mellé való temetéséről tesz tanúbizonyságot.

Népvándorláskori sirmelléklek a horgosi (ördöglyuk) leletből.

Ha mindezen leleteken végig nézünk, lehetetlen észre nem vennünk egy egészen új világ visszatükrözését, mely nemcsak az antik világtól, hanem az első turáni vándorlás által megtermékenyített, de az árvasság által áthatott és vezetett őskortól is teljesen különbözik. A hosszú kétélű egyenes kard már germán fegyver; melyhez hosszukás paizs is járul. Ilyen kardot és pajzsot tüntet fel a horgosi lelet.

Azonban a germánság sem tartotta magát sokáig, mert folytonos harczaik alatt *Baján avar* király vagy khagán bódította meg őket, s foglalta el a Tiszavidéket.

Az avarok a hatodik század közepén jelentek meg Európában. Viseletök, nyelvük és szokásaik sokban hasonlítottak a hunnokéhoz. Mint ezek, ők is az uraltáji népcsoportoz tartoztak,

és lovas nomád nép módjára éltek. A csatában első sorba rendesen az általok meghódított szláv és germán népeket állították; s ha ezeknek támadása nem sikerült, akkor ők magok rohantak elő, nyilakat és lándzsákat szórva az ellenségre.

Rablóhadjáratok alkalmával összeharácsolt kincseiket kör alakú sánczok mögé rejtették, melyeket egykorú német írók *hringek*nek, azaz gyűrűknek neveztek. A földsánczok rendszerét Ázsiából hozták magokkal; s az e vidéken emelt földsánczokat rendesen szláv alattvalóikkal építették fel, a kik e sánczokat saját nyelvükön grádoknak, azaz földváraknak nevezték. Igen valószínű, hogy a Tisza jobb partján levő černi-grádot, azaz Fekete várat, a mai Csongrádot is ők építették fel először. Meglehet, hogy *Cian*, a mai Csany földvéra is akkor épült. Szelevénynél is, Szegvárt is látszik egy régi földvár nyoma. A Kórógyér mocsarai között állott a terjedelmes *dónáti* pogányvár. Hódmezővásárhely határában, a *szöllősi* pusztán szintén kivehetők az avarerőd földsánczai, s a pusztta Hékéden tett ásatások szintén ilyet mutatnak.¹⁾

Annyi bizonyos, hogy az avarok tovább tartották fel magokat e vidéken, mint előttük bármely más nép. Körülbelül harmadfél századig uralkodtak itt, míg alattvalóik, kikkel kegyetlenül bántak, fel nem lázadtak és míg a frankok királya, N. Károly le nem győzte és a keresztény vallásra nem térítette őket, 796-ban.

Az avarok korában nem igen haladhatott előre a közművelődés; sőt azt lehet mondani, hogy uralmuk alatt a római civilizáció majdnem egészen elenyészett. De bármily pusztítást vittek véghez a Tisza vidékén, elődeiket és alattvalóikat még sem irtották ki egészen. Maradtak itt azután is különféle nyelvű és szokású népek.

A történelemnek vigasztaló tanúsága, hogy ugyanazon földterületen egymásra toluló és egymást felváltó népek áradatában egyetlen nép sem vész el teljesen; egyetlen kultúra sem enyészik el nyomtalanul. Minden korábbi nép, kulturájával

¹⁾ V. ö. Borovszky S. Honfoglalás története. 53. l. Ortvay, Magyarország régi vízrajza I. 206—268. k.

együtt, többé-kevésbé beleolvad az azon földterületen reá következő népek életébe. A fentebbiekből is kitűnik, hogy az új hódító sohasem pusztította ki teljesen a meghódított népeket. Egy rész mindig megmaradt belőlök a megszokott és ismert tájakon, mely aztán lassan felvette a hódító nép szokásait és kulturáját.

Vármegyénk területén is így változtak az évezredek előtt élt népek, míg végre ezer év előtt bejöttek Ázsiából a *magyarok*, hogy itt állandó hazát szerezzenek magoknak a bennlakók meghódítása által.

Közvetlenül a magyarok előtt az avarok uralma alól felszabadult szlávok laktak vidékünkön, kik *zsupánjaik*¹⁾ által kormányoztattak, de rendes állami szervezet nélkül. A kozárok nem képeztek külön népet, hanem csak a szlávoknak azon részét nevezték így, mely kecske- és juh-pásztorodással foglalkozott.²⁾ Ismerték a földművelést és a háziiparral is foglalkoztak. Különben patriarchális életet folytattak, családokra és törzsekre (zsupa) oszolva. A törzsek élén a törzsfő állott, mint vezér és bíró. A zsupáni méltóság, úgy látszik, bizonyos családhoz volt kötve, mely vagyonánál vagy hadi érdemeinél fogva kivált a többiek felett. Minden zsupa védelméül földsánczból álló vár, vagy vízzel, mocsárral övezett halom szolgált. Fentebb láttuk, hogy vidékünkön igen sok ilyen sáncz, vár létezett még az avarok idejében. Alpártól le Szegedig mindenütt voltak ilyen erődített helyek. Ezeket a szlávok építették és valahányszor ellenség támadta meg őket, marháikkal és holmijokkal oda menekültek.

Politikai és családi szervezetük mellett hatalmasabb föllépésre és államalkotásra a szlávok nem voltak képesek. Szvatoptluk birodalma nem sokáig állott fenn; mert népe nem volt összetartható.

Mindezen körülmények megkönnyítették a magyaroknak honalapító nagy munkáját.

¹⁾ *Pán* = úr, — *zsupán* = főnök; ebből lett a magyar *ispán* szó.

²⁾ *Koza* = kecske, — *kozár* = kecskepásztor. A kozárokból csak a tudatlan krónikások csináltak külön népet.

III.

A magyarok régi élete; bejövetele Csongrád vidékére. — Pusztaszeri nemzetgyűlés. — Melyik nemzetség szállotta meg ezt a földet? — A nemzetségek letelepülései és szállásai. —

A szlávok beolvadása.

Nem bocsátkozunk azon regék fejtegetésébe, melyek a magyar nemzet eredetéről, a Hunor és Magor fiairól szólnak.

Tudjuk, hogy őseink Ázsiából jöttek Európába, hogy az ugynevezett ural-altáji népekhez tartoztak, hogy a nagy népvándorlás őket is kimozdította ősi fészkeikből, mint számtalan más népet a középkor elején; és hogy a kor szelleméhez képest ők is fegyverrel szereztek meg e hazát. Nem voltak ők sem jobbak, sem rosszabbak, sem műveltebbek, sem durvábbak, mint más akkori népek.

Mikor még Lebediában és Atelközben éltek, hat külön törzsfőnök alatt állottak, és csak akkor egyesültek egy nemzetté, mikor Árpádot, az egyik vajdának,¹⁾ Álmosnak fiát, választották meg fejedelmüknek.

Béke idején törzsek, ágak és nemzetségek szerint voltak elszéledve; de háborúban mégis összetartottak. A harcot és rablást tartották a legillőbb foglalkozásnak; azért a fegyverforgatást már gyermekkoruktól fogva gyakorolták. Fegyverük: kard, vért, íjj és kopja volt. Szerették a szabadságot; de a vezér iránt kellő engedelmességet tanúsítottak. Semmi veszélytől és fáradságtól nem riadtak vissza; a hideget és meleget egyaránt

¹⁾ Vajda, szláv nyelven: vojvoda = vodca = vezér.

tűrték. Lakóhelyük a sátor, melyet azonban rendesen fölszedtek, ha annak közelében marhájoknak nem volt kellő legelője.

Vándorlásaik alkalmával az asszonyok és gyermekek szekéren követték őket. Ezek után rendesen nagy csapat jószág — ló, tehén, juh — következett, hogy élelmök biztosítva legyen. A harczot heves támadással, zajos „hajhaj, hajrá!” kiáltással,

Régi magyar csatakép.

sűrű nyilazással kezdték; és ha győztek, nem érték be, mint más régi nemzetek, az üldözéssel és zsákmányolással, hanem mindaddig üzték az ellenséget, míg teljesen szét nem verték, vagy megsemmisítették.

Minthogy a honfoglaló magyaroknak legkedveltebb foglalkozása a harc volt, természetes, hogy az iparágak közül is leginkább azokat üzték, melyek a harci élet szükségleteinek megfelelték. Ilyenek: a fegyver és lószerszám készítése; a nemz- és bőrgyártás; szövés, ruha és ékszer-készítés. A közönséges munkát nőkre és rabszolgákra bízák. De a halászatot és vadászatot mindig kedvelték.

Hogy minő volt az ősmagyarok ruházata, azt részint az egykorú leírásokból, részint pedig a kiásott pogány magyar sírokból tudjuk meg. A szeged-királyhalmi, szeged-bojárhalmi és szentes-nagyhegyi ásatások érdekes tárgyakat hoztak napfényre, melyekből következtetéseket lehet húzni őseink ruházata és fegyverzetére. Az előkelőbb urak kevésbé görbült kardot viseltek oldalaikon; fejükön a mai kucsmához hasonló prémes nemez-süveget hordtak, melyhez széles kerek ezüstlemez volt alkalmazva. Felső mentéjük vagy kaczagányuk bő és térdig érő; alatta szűk dolmány, nadrág és nehéz, idomtalan csizma, de sarkantyú nélkül. Ruhájukat ezüst-boglárral, csörgő gombokkal szerették ékesíteni. A szegényebbek ruhái nagyon hasonlítottak a mai pásztornép ruhájához: báránybőr-sipka, felső szűr, bunda és gatyá fedte testüket.

A nők ruhája vászonból állott. Ékszereik közt találunk gombokat, fülbevalókat, karpereczeket és gyűrűket.

Az ősmagyar termete, a legrégibb történetírók tanúsága szerint, kicsi, zömök, szilárd; arczkifejezése szigorú, szemei mélyen fekvők, orra hajlott, arczsine barna. Jellemvonásaihoz tartozott: a nemes büszkeség, bátorság, józan gondolkodás, kedélyes őszinteség, hetyke legénykedés, lobbanékonyság és az idegennek kevésre becsülése. Mind oly vonások, melyek ma is jellemzik népünket úgy, mint az ázsiai turkománokat is.

Szellemi dolgokkal őseink nem foglalkoztak. Mig pogányok voltak, sok istent imádtak, de leginkább az ég istenét, akinek hatalmát látták a természet csodáiban, aki haragjában tüzes nyilakat szórt le a gonosz emberek közé. E mellett hittek a gonosz szellemekben is. Papjaik, kiket táltosoknak hívtak, áldozatokat mutattak be a „magyarok istenének“, akinek segítségével biztak minden körülmények között.

Ilyenek voltak azok a magyarok, akik ezelőtt ezer esztendővel a Kárpátokon át jöve, elfoglalták a mostani Csongrád-vármegye vidékét.

De nem voltak csupa tiszta magyarok. Közéjük keveredtek az útközben hozzájuk csatlakozott bolgár kozár elemek is. Vezérük, a kiváló lelki-testi tulajdonokkal bíró Árpád össze tudta tartani a féktelenségre hajló s alig százezerre tehető ma-

gyarságot. Az új hazául választott föld egyes részeinek elfoglalását vezértársaira bízta, de mindenben ő volt a főintéző.

Régi krónikásaink, különösen pedig Béla király névtelen jegyzőjének előadása szerint, az itt lakott szláv népek mindenütt fegyverrel fogadták a jövevény magyarokat. De ezen ellenállás nem nyílt csatákban történt. A szláv elég kitartó és elszánt harczos volt, hosszú handzsárjával, méregbe mártott nyilvesszővel és lándzsával bátran szemébe nézett ellenségének, de nem értett a zárkózott sorokban, vagy nagyobb tömegekben való harczmódhoz, csupán a fentebb ismertetett avarkori *földvárainak* védelmére szorítkozott. Bizvást elhihető tehát, hogy a honfoglalási harczok a földvárak kézrekerítéséből állottak, a mi a könnyű lovas magyarságnak elég erőfeszítésébe került, mert gyalogos támadással kellett sánczot, árkot bevennie.

Árpád 896. év tavaszán, a Sajó folyó mögül három hadcsapattal indult a tiszamenti róna birtokbavételére. A balszárnyon levő csapat, melynek a Névtelen *Tast*, *Töhötömöt* és *Szabolcsot* tulajdonítja vezetőiül, a Nyírség mocsarai közötti és a szabolcsi földvárak ellen kezdte meg működését; a jobbszárnyon levő csapat pedig a Kárpátok alján a Nyitra vizéig vonult előre. Ellenben maga Árpád a fősereggel a Sajó torkolatától a Zagyváig fekvő tiszamenti földvárakat megkerülve, az alföldi szláv-ságnak egyenesen a szívébe tört. Árpád serege a Zagyváat átlépve a Névtelen szerint is — mindenütt a Tisza mellett vonult az *alpári* földvárig. Bizonyos az, hogy őseink nem jutottak harcz nélkül a csongrádi vidék s a Duna-Tisza közének birtokába és kétségtelen az is, hogy az egyik döntő harcz a szlávokkal éppen az alpári földvárnál ment végbe. Az erős küzdelem, melyről a névtelen jegyző alpári csata néven ír, kétségtelen azon erős ostrom volt, melylyel a magyarok az alpári földvárat elfoglalták. A szlávok nyilat, követ lőttek ki a sánczok mögül a támadókra, de közéjük még sűrűbben csapott a magyar nyíl, mely átjárt vértet, pajzsot egyaránt. Majd a magyarok rohamra mentek, mit a szlávok nem bírtak föltartóztatni. Betörték a várba és leölték az ellenállókat. A magyar sereg a *csongrádi* és *csanyi* földvárak megvétele után tartott csak egy havi pihenőt a *Körtvélytő* (ma Dócezi-tó — későbbi halászhely) és Pusztá-

szer között, mely idő alatt Árpád a Nyírség és Nyitra vidékéről is táborába vonta hadait. Árpád az alpári harc után a Duna-Tisza között levonult egész Titel tájáig, honnan visszafordult s a vízben szegény homokos vidéket oldalt hagyva, a Duna partján vonult vissza és Csepel szigeten ütötte föl hadi szállását. Bizonyára ezen hadműveletek végrehajtása igénybe vette a 896. nyarat és őszét. Ezen első megszállás alkalmával került tehát magyar kézre a mai Csongrádvármegye tiszáninneri része.

A bölcs honalkotó vezér a Csepel szigetről indítá meg hadait a dunántúli országrész elfoglalására. Pannonia, a Morva és Vág vidékének megszállása a 897. év tavaszán és nyarán ment végbe. Miután a hajdani Pannoniában is urrá lett a magyar, a beköltözés harmadik évében gondolt csak Árpád a *Berettyó*, *Körös* és *Maros* vidékének birtokba vételére. Ezen feladatra erős sereget állított ki, melynek vezetőit a Névtelen az *Ócsőb* és *Velek* (Felek) helynevek után nevezte el. Ez a sereg a soroksár—kecskeméti és csongrádi út irányában haladt Szegvár felé és az itteni földvártól a *böldi révnél* a Tiszát tömlőkkel úsztatta át. A *Kurcza* vizébe szakadó *Kórógy-érnél* szállottak táborba. Bizonyosra vehető az, hogy a szlávok a *szentesi*, *szegvári* és *szőlősi* földvárakat is erősen védték, de ellenállásukat megtörte a magyarok kiméletlen harci erélye. A sereg e vidék megszerzése után a békési és bihari földvárak ellen folytatta a támadást. Csongrád-vármegyének a tiszántúli része ezen megszállás alkalmával lett a honkeresők egyik otthonává.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a Névtelennek azon közlését, mely szerint Árpád — az alpári döntő ütközet után — a Körtvélytő közelében, a Gyümölcsös-erdő árnyékában, vármegyénk azon vidékén, mely ma is Pusztaszernek neveztetik, tartotta az első országgyűlést. Oda hívta össze a magyar törzsek és nemzetségek fejeit, hogy az új haza szervezéséről, az igazság kiszolgáltatásáról és a közigazgatás szabályozásáról gondoskodjanak. Azért nevezték el e gyűlés helyét *Szernek*, mert az új haza itt nyerte első szervezetét.

Hogy mely nemzetségek szállották meg Csongrád-vármegye területét? ezen kérdés kutatásánál sem mellőzhetjük Béla király névtelen jegyzőjét, aki részletesen beszéli el az első

birtok-foglalásokat, a megszálló nemzetségek hőseinek neveit. Bizonyos, hogy ő a nemzetségfők neveit és az első területi foglalásokat nem mind költötte, mert az általa felsorolt nemzetségek fejének utódai közül többet főlemlítenek az árpádkori oklevelek is. Azon állítása azonban, hogy a nemzetségfők a földeket, miket elfoglaltak, Árpádtól kapták adományban, nem fogadható el ténynek, mert Árpád a honfoglalás után nem osztotta föl az országot vezérei és kísérei között, mint valami germán fejedelem, hanem a törzsek és nemzetségek széttelpepedése részletenként történt és évek során át ment végbe. Legalább három év telt el, míg a Dunántúlon — Székesfehérvár és a Balaton táján — tanyázó jövevény magyarság, mint aféle nomád nép legeltetve, hajtva nyájait, törzsenként szétköltözött az országban és földet foglalt.¹⁾ A törzsek viszont nemzetségek szerint oszlottak szét a megszállott területen, amelyen az első foglalás jogánál fogva vették birtokba a földet, legelőket és vizet. A névtelen jegyző azon állítását hiteles ténynek fogadhatjuk el tehát, hogy a későbbi Csongrádvármegye tisztáninnyi részét, mint első foglaló, az *Ond* nemzetsége szállotta meg „a Tiszától a *Botva-tóig* és a *Körtvély-tó* vizétől az alpári homokig.”²⁾ Az is tudva van, hogy a Maros, Tisza és Temes folyók által bezárt területet az a nemzetség szállotta meg, melynek Szent István korában *Ajtony* (Achtum, Ochtum) volt a feje, akiről be van igazolva, hogy hatalma a Kőrös és Maros közötti vidékre is kiterjedett.³⁾ Ennélfogva kétségtelen, hogy Csongrádvármegyének azon részét, mely ma a Tiszántúlra, a Kőrös és Maros vize közé esik, Ajtony nemzetsége vette birtokába.

A magyarság az új hazájában is folytatta régi *nomád életmódját*, sőt az Alföldön egészen a XIII. századig megtartotta

¹⁾ Századok 1890/241.

²⁾ A Béla király névtelen jegyzője által említett *stagnum* mocsarat Szabó Károly a Tiszától nyugatra *Bocsa* pusztára helyezi, mely *Szer-től* nyugatra 3—4 óra távolságra esik. Szabó Károly: Béla király névtelen jegyzőjének magyar fordítása 54. l. Nem fogadható el *Jerney* azon állítása, hogy Anonymus *Botua* (vagy mint ő ejti: *Bokar*) mocsara az I. Gézának 1075. évben kelt oklevelében előforduló *Bócur*, *Buchur* nevű folyóággal (fluvius) volna azonos. V. ö. Knauz: I/56. Ortway: II/348.

³⁾ Márki Sándor: Aradmegye monografiája I/55. 56.

kóbor hajlamait. A honfoglalók Csongrádvármegye területén, mint egyebütt, sem települtek meg azonnal, hanem tovább is sátrak alatt maradtak. A Tiszavidék sokban emlékeztette a Dnieper és Dniester vidékére, hol sátorral és nyájjal úgy éltek, mint Lebediában. Az ősi telepedés Csongrádban is a vizek mellékén magasabb földhátakon történt és az összállásokat tavasszal a szabadon kalandozó Tisza, Kőrös és az erek vize mosta körül. Nemcsak életszükségletből ütöttek tanyát a vizek partján, hanem ide vonzotta őket a *vizek kultusza* is. A honfoglalók is különös tiszteletben részesítették a vizeket, éltető és gyógyító hatásukért. Vizek mellé temetkeztek, vizek partjára tették sirjait.¹⁾ Ez az oka, hogy Csográdvármegyében mind a vizek partján találjuk az ősi temetőket, amit a Kureza által képezett *Kontra-tó* partján lévő *szentesi*, *szegvári*, továbbá a *puszta-tőkei* és *kojáni* pogánytemetők igazolnak.²⁾ A jövevény magyarság egyes nemzetségei a Tisza mellékein, a Kőrös, Kórógy és Kureza vidékén ágak szerint is külön szakadtak egymástól, de egymással érintkezve legeltették méneseiket és gulyáikat a vizöntözte ártereken és kedvükre halászgattak. Idegenkedtek az egy helyben maradáستól és sehogy se akartak megválni sátraiktól, úgy, hogy a beköltözés után még jó félszázad múlva is a nomád pásztor életlen voltak. *Bölcs Leo* görög császár szerint a magyarok még 950. táján is kóbor pusztai életmodot folytattak. *Ibn Daszla* arab történetíró is világosan nomádoknak mondja a magyarokat és midőn azt írja, hogy az országnak nem sok gabonatermő földje van, akkor az alatt csak a szlávok által üzött földművelést érti.³⁾ A jól értesült arab történész őseink életmódjáról még azon becses értesítést közli, hogy a téli idők beálltával kiki a hozzá közelebb eső folyóhoz költözik és ott marad a tél folyama alatt *halászáttal* foglalkozva.⁴⁾ A csongrádmegyei tavak rekettys partjain, a folyók és csavargós erek füzesében tömegesen élt a vidra és a *hód* (castor), mely utóbbi vad ma már teljesen kiveszett Csongrádmegye területéről, csupán a *Hód-tó* tartja fenn

¹⁾ Ortway: II./348. ²⁾ V. ö. Ortway; I./242. II./373. ³⁾ V. ö. Pauler Gyula: Sz. István alkotmánya. Századok 1879. Reginó évkönyve Pertz: Monum. Hist. Germ. I./600. ⁴⁾ Századok 1871/466.

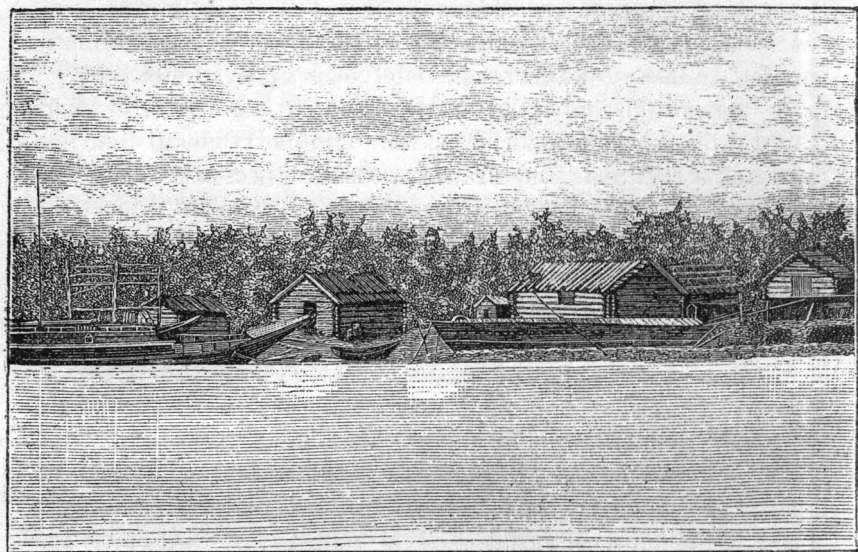
nyomát. A nádasokban százával tanyázott a réti farkas, róka és a vízi szárnyasok milliója. Így a magyarság halász-életmódja mellett vadász- és pákász-szenvedélyét is kielégíthette.

Két-három emberöltő mulva azonban a nomád élet mégis mind szűkebb körre szorult. A honfoglalók ivadékai már letelepültek a régi avar földvárakba, beszállottak a szláv telepekbe, amiknek még szláv nevét is átvették.¹⁾ A külföldre intézett kóborló hadjáratokban ijesztően fogyatkozott a magyarság s a vezérek a számban gyűrűlő nemzetnek már védelméről gondoskodtak: a régi földvárakat föntartották, kijavíttatták és elpusztulni nem engedték. Ezért beszéli azt a Névtelen jegyző, hogy a magyarok második nemzedéke már állandó telepeket, sőt *várakat* is kezdett építeni. A csongrádi szláv-telepre is beszállott *Önd* fia *Ele* az ő nemzetségével s a Tisza nagy kanyarulatában, mely a Kőrös torkolatának átellenében „az Alpár homokja és a böldi rév közötti területre esik“, a munkára hajtott szláv népekkel a csongrádi földvár védőműveit újra építtette.¹⁾ A várnak szláv nevét is megtartották, amit még 100 év mulva is *Cserni-grád*-nak, *Surungrád*-nak ejtett ki a nép. A Tisza és Kőrös tájain talált és leigázott szlávok szolgálai munkát végeztek a magyarok sátrai és nyájai körül, űzték a földművelést is a víz nemjárta magasabb tájakon, homokos vidéken, mielőtt még a magyarok ráadták volna fejüket a földművelésre. A rablóhadjáratokban külföldről behurczolt sok keresztény hadifogoly is szaporította a munkás kezek számát és előmozdította a földművelés elterjedését.

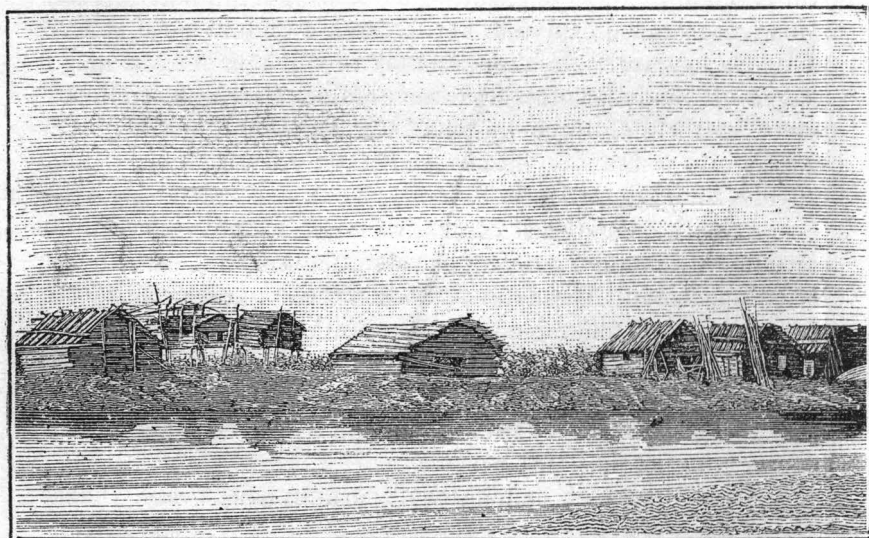
A hadi kalandozásoknak 970. táján történt megszűnése siettette az állandó megtelepülést és a földművelés általánosan terjedésnek indult. Kezdetét vette az áttérés a kóbor pásztor- és halász-életről a földművelésre. A szántás-vetéssel az állandó megtelepedés is kezdetét vette: őrzőivé és gondozóivá szegődtek az elfoglalt földnek, rajta tenyésző jószágaiknak. Nem szívesen hagyták el többé azt a darab földet, amit művelés alá fogtak, hanem kunyhót építettek rá.

Az első épületek náddal fedett sárkunyhók és vályogházak

¹⁾ Anonymus cap. 40.

Régi magyar falvakhoz hasonló Vogul falu.

Osztják falu az Ob mellékén.

voltak, mindenben a szlávok *kalibáinak* mintájára építve. Az épületnek majdnem minden részét szláv nyelven nevezték el az ablaktól kezdve az eszterhajig, pinczéig, grádicsig, pitvarig és oszlopig. Az első telepek nem voltak rendes faluk, a magyar *szállás* és *ülés* még nem tartott igényt a *falu* névre.¹⁾ A csongrádvármegyei ősi szállásoknak csupán *Pusztá-Ülés* a dorosmai, *Pusztá-Sasülés* a kisteleki és alsó-pusztaszeri határ között és a *Lajosszállás* nevű pusztá a mágócsi határban tartja fenn emlékét.

A magyarokat és szláv alattvalóikat a földművelés közös életmódja most már közelebb hozta egymáshoz és megindította a két nép faj között az összeolvadás folyamatát, de a hódítók és leigázottak teljes összevegyülését csakis a keresztény vallás fölvétele fejezte be, mely meghozta a hitbeli egységet úr és szolga között. A szlávok Csongrádmegyében is a kereszténység befogadása után oly rohamos gyorsasággal olvadtak be az uralkodó magyarságba és oly hamar nyomuk veszett, hogy emléküket már egy század múlva csakis a helységek és folyók nevei tartották fenn.

¹⁾ V. ö. Pauler Gyula: Sz. István alkotmánya (Századok: 1879.) és Magyar nemzet története az Árpádok alatt I./14—16.

IV.

A kereszténység elterjedése Csongrádban. A vármegye alapítása. Az ősvármegye határai. Az ősvármegyei élet.

Az őspogány hit Csongrádvármegyében Szent István koráig uralkodott s a XI. század két első évtizedében még nincs nyoma Krisztus vallásának Csongrádban; valamint arra sem találunk bizonyítékot, hogy a kereszténység befogadása előtt Csongrádvármegye már meg lett volna alakítva. A kereszténység elterjedése Csongrádban és a vármegye megalakítása csakis Ajtony legyőzése után következett be és minden arra mutat, hogy a későbbi Csongrádvármegyének előbb a tiszántúli részeiben terjedt el a keresztény hit, és csak azután vertek gyökeret Krisztus tanai a tiszáninneni részekben.

A mai Csongrádvármegye tiszántúli része egészen a Körös folyóig Ajtony birtokához tartozott és az ő idejében még teljesen pogány volt. Ajtony a Körös, Tisza és Temes vize közt élő egyik ősmagyar nemzetség feje volt,¹⁾ aki gazdag és hatalmas nemzetsége élén állva, felmondta István királynak az engedelmességet, vele nyíltan daczolt, *Maros várt* székhelyévé tette és megerősítette. Majd *bolgárölő* II. Basilius görög császárnak hűséget fogadott s a görögkeleti hitet fogadta el és a görögök szertartása szerint keresztelkedett meg *Viddin* városában. Mint e vallás követője Keresztelő sz. János tiszteletére monostort

¹⁾ Szent Gellért életrője mondja, hogy a Körös folyótól kezdve minden föld Ajtony hatalma alatt állott egész Viddinig és Szörényig (Vita S. Gerardi cap. 10. Ortvay Tivadar Magyarország egyházi földleírása a pápai tizedjegyzékek alapján. I/300. Márki Sándor: Aradvármegye monográfiája I/58.)

alapított Marosvárott és apátot helyezett bele görög barátokkal, de az egész Kőrös, Tisza és Temes közötti vidék még pogány volt s a marosvári görög monostoron kívül más kolostor még nem volt ezen a tájon. Ezt a tényállást az is bizonyítja, hogy a marosvári görög barátoknak azon városnak csak egy harmada szolgált.¹⁾

Ajtony a keresztény hit terjesztésében épen nem buzgálkodott; sőt a pogányságot törzsében tovább is fentartotta, mert annak elnyomása nem állott érdekében. A fegyveres erő, mely e félig keresztény és félig pogány törzsfőnök parancsának hódolt, jelentékeny volt. Koppány pártütő somogyi vezér, s a lázadó Gyula erdélyi vajda zászlai alá gyűlt s a kereszténységet fölvenni vonakodó pogány magyarok szétveretésük után sem akartak István királynak meghódolni, hanem a Dunántúlról és Erdélyből Ajtony területére húzódtak át, hol jelentékeny számban éltek még pogányok. Ajtony a pogány menekülőknak birtokot és kitüntetést adott, annál szivesebben fogadta őket, mivel bennök István és intézményei ellen jó bajtársakat nyert. A Kőrös, Tisza és Temes közötti országrészben tehát a pogány elem jóval több volt, mint a keresztény,²⁾ a mostani Csongrád-vármegyének tiszántúli része pedig teljesen az őspogány hitnek hódolt. A dölyfös nemzetségfő, ereje érzetében István királyt mintegy kihívta a harcra, melyben István híve a Doboka nemzetségbeli *Csanád*, *Oroszlámos* és *Nagy-Ősz* között Ajtonyt legyőzte, Marosvárt elfoglalta, mire István elrendelte, hogy e várost ezentúl *Csanád*-nak nevezzék el, az Ajtony birtoklása alól fölszabadult területen pedig püspökséget alapított, melynek székhelyét „Csanád városába“ tette, az ujonnan fölállított püspökséget pedig *Csanádinak* nevezte el. A lázadó Ajtony nemzetsége is úgy bűnhődött, mint Koppány és Gyula erdélyi vajda pártütő törzsei, amelyek birtokainak nagy részét István az egyház és a királyi család javára foglalta le. Így büntette István az Ajtonynak fölkelő nemzetségét is és dúsgazdag javainak jórészt a győztes Csanád és nemzetsége kapta királyi adomány czimén, más részét a csanádi püspök ellátására és a királyi csa-

¹⁾ Vita S. Gerardi cap. 10. ²⁾ Ortway: i. m. I/353—357.

lád javára foglalta le. Így juthatott Szt. István a Kőrös torkolata körül terjedelmes földbirtokokhoz, melyek azután a későbbi Csongrádvármegye magvát képezték. Azonban a legyőzött és meghódolt Ajtony nemzetség kezében is hagyott birtokot, mert ez a nemzetség még a XIII. században is virágzott Arad és Csanád-vármegyékben.¹⁾

István király a csanádi püspökséget fia Imre nevelőjének, a velencei olasz származású *Gellért* apátnak adta, a ki a csanádi tartomány népességének megtérítésére hét magyarul is beszélő benedékes szerzetest vitt magával Marosvára, a hol tömegesen tódultak a pogányok a keresztvízre, úgy, hogy „nem vala nyugtok azoknak, a kik keresztelnek vala, csak éjszaka és nagy munkájuk vala.“²⁾ Szent Gellért életrője szerint az Ajtony birtokán élő magyarságot Csanádnak első püspöke mind megtérítette, a falvakban egyházakat is építettek.³⁾

Az Ajtony hatalma alatt állott Kőrös és Maros közötti szálásokon is megjelentek a hithirdető szerzetesek és a tanyákon élő magyarság ellenkezés nélkül hajtotta a fejét a keresztség alá.

Történeti ténynek vehető az, hogy a későbbi Csongrádvármegye tiszántúli részének is *Szent Gellért volt az apostola*. Hogy melyik évben vette kezdetét a keresztyénység terjedése Csongrádvármegyében, az meg nem állapítható, mert a csanádi püspökség alapításának éve sem bizonyos. A csanádi püspökség tényleges alakulása csak néhány évvel előzte meg Sz. István halálát, (1038)⁴⁾ minélfogva azt lehet mondani, hogy a keresztyénység meghonosodása Csongrádban a szent király halála előtt néhány évvel történt.

Csongrádvármegye tiszántúli része, mely egészen a Kőrös vizéig Ajtony birtokához tartozott, most az ő bukása után a

¹⁾ Az 1329. évi okirat (Anjoukori okmánytár II/418) *Ochtummonustura* nevű monostort említ. A neve maga mutatja, hogy alapítója Ajtony volt, nem az az Ajtony, aki Sz. István ellen fellázadt — mert Szent Gellért életrajza világosan mondja, hogy a lázadó Ajtony csak egy monostort alapított, Marosvárott: a Ker. Sz. János monostorát — hanem annak valami későbbi névrokona. Ortway: i. m. 1/373.

²⁾ Vita S. Gerardi cap. 11. ³⁾ Vita S. Gerardi cap. 10. ⁴⁾ Ortway: i. m. I/360.

Csanád-nemzetség birtokába került és később Csanádvármegye megalakítása után e vármegyébe, egyházi tekintetben pedig a csanádi püspökségbe kebeleztetett be. Bizonyítja ezt az a körülmény, hogy az ujonnan alapított csanádi egyházmegye, mely az Ajtony-nemzetség hajdani birtokát teljesen magába foglalta, észak felől egészen a Fehér-Kőrösig terjedt, a meddig ezen püspökség határa ma is fölhúzódik.¹⁾ A csanádi egyházmegyének legészakibb része ezen időben a *Marosontúli főesperesség* vala, a mely Csongrádvármegyének tiszántúli részére is kiterjedt, úgy, hogy Hódmező-Vásárhely és vidéke még a marosontúli főesperesség területén feküdt, sőt a főesperesség még a Tiszának jobb partjára is átnyúlt és a XI. században Csongrádvármegye tiszán-inneni részében is még a csanádi püspök gyakorolt joghatóságot. A Sz. István által alapított *váczi* egyházmegye a Duna-Tisza közelében mintegy az ország ezentrumát foglalta el, de ezen időben Csongrádvármegyére még nem terjedt ki. I. Géza királynak 1075. évben kelt okleveléből megtudjuk, hogy a garammelléki szt.-benedekrendi apátságnak adományozott *Alpár* helység határai egyfelől a *váczi püspökséggel*, másrészt pedig *Csongrádvármegyével* érintkeztek. Ez is mutatja, hogy Csongrádvármegye még a XI. században a *váczi* egyházmegye határain kívül esett.²⁾

Miután István király a Tisza és Maros mellékeit a pártütő Ajtonytól visszavette, a kereszténység elterjesztésével egy időben ezen országrészt is *vármegyékre osztotta* föl. Egy-egy vár lett középpontja az országban szétszórva levő királyi uradalmaknak, és a királyi család birtokain levő várakba Sz. István *ispánokat* (zsupán, comes) állított. Ezeknek a *királyi várak megyéiben* bizonyos jószágokat adott, hogy jövedelmükből tiszttük fejében bizonyos részt élvezhessenek, a többi részt pedig neki szolgáltatásuk be. A királyi várak vármegyéinek többi földet István szabad születésű vitézeknek adta haszonélvezetre, oly feltétellel, hogy annak fejében mint a király katonái, bármikor fegyvert ragadnak és a király zászlai alá gyűlnek. Ezek a vitézek voltak a *királyi várak jobbágyai* (Jobagiones castri = civis = várjobb-

¹⁾ Ortway: i. m. I/369. ²⁾ V. ö. Knauz: i. m. I/56—57. Ortway: i. m. I/106.

bágy). Az ispán parancsa alatt állottak; ő is vezette a várjobbágyokat a táborba. Az ispánok tehát egy személyben gazdatisztek, haditisztek, a királyi vár fegyvereseinek parancsnokai, bírái voltak és utóbb még a polgári tisztviselők teendőit is ők végezték. Az ősi vármegyék nem voltak a mai kor felfogása szerinti önkormányzatot végző autonom területek, hanem inkább a királyi család uradalmai, gazdasági és katonatartási intézményei.

A mint Szent-Gellért és hithirdető társai a tiszamenti ülésein s a Körös és Maros közötti szállásain élő magyarságot a keresztény hitre térítették, e tényt azonnal követte az egyház szervezése és a vármegyék alapítása. Sz. István a Maros mindkét partján *Arad-* és *Csanád-*, . . . a Fekete és Fehér Körös által lefoglalt területen pedig *Zaránd* vármegyét alakította és élökre ispánokat helyezett. Csanádvármegyéről tudva van, hogy ispánjává Szt. István hívét, Csanádot emelte. A Tisza mindkét partján fekvő királyi uradalmak középpontjává pedig a *csongrádi* földvárat tette és beléje ispánt állított.

Ez volt tehát az ős *Csongrádvármegye*, melynek területe a Tisza mindkét partján keskeny alakban Alpártól Zentáig és Szelevénytől a Marosig terjedt el, úgy hogy később még *Bajmok* és Csantavér is Csongrádhoz tartoztak, ellenben Hódmező-Vásárhely és vidéke már Csanádvármegyében feküdt.

Csongrád mint vármegye az oklevelekben 1075 év óta szerepel s az ősmegye székhelye Csongrádon volt. Várát a fekete földjéről, mint láttuk, a szlávok *Fekete-várnak*, *Cserni-grádnak* nevezték, mely név azután a magyar szájban *Surungráddá*, *Csurungráddá*, *Csongráddá* változott.¹⁾

A garam-sz.-benedek-rendi apátság alapító oklevelében 1075. évben világos adatok olvashatók arra nézve, hogy Csongrádvármegye már ekkor létezett²⁾, ámbár ispánjai egészen a XIII. századig ismeretlenek. A vármegye legrégibb szervezeté-

¹⁾ Pauler Gyula Magyarország története az Árpádok korában I/11.

²⁾ A garammelléki sz.-benedekrendi apátság 1075. évben kelt alapító oklevelében *Cernigradenses*, *cernigradensium civium* (civis = várjobbágy) *Comitatum Cernigradensium* kitételek fordulnak elő. (Knauz: i. m. I/57—58.) Anonymusnál: *Surungrad* id est nigrum castrum már közeledés a mai helynévhez. M. Flórián. Font. Dom. II/34.

ről keveset mondhatunk, mert a vármegyei élet az Árpádok alatt még fejletlen volt. A szorosabb értelemben vett vármegyei önkormányzat és közigazgatás csak a vegyesházbeli királyok korában fejlődött ki Csongrádvármegyében és egyebütt is.

Az első csongrádi ispán, a kiről emlékeink szólnak, Ugrin kalocsai érsek öccse, *Miklós* volt 1238. évben, a ki egy időben II. Endre király mellett, kamarás, tárnokmester, majd később ¹⁾ csanádi ispán is volt. IV. Béla király később, 1238. évben Csongrádvármegye ispánjává tette. Szerepléséről keveset tudunk és nem tudjuk, hogy minő szolgálatokat tett a vármegyének. ²⁾

¹⁾ Hazai okmánytár VI/25.

²⁾ V. ö. Zsilinszky Mihály: Csongrádvármegye főispánjai. Századok 1891/638—639.

Ősi falvak és városok Csongrád vármegyében.

A kereszténység befogadása nagy változást idézett elő a félig földművelő, félig még pásztor és halász magyarság életmódjában. Erkölceit nagyban szelidítette és kóborló hajlamait csillapította. A magyar keresztény egyház a megtelepülést és állandó helységek keletkezését nagyon elősegítette. Az idegen olasz és szláv hittérítő papoknak a Magyarország fiaiból ujonczozott szerzetesek léptek nyomába, a kik a vérségi köteléknél fogva jobban megtudták nyerni a nép bizalmát. Ők voltak hazánk akkori civilizátorai s a magyar kultúra alapvetői. Ezek a hithirdető szerzetes atyák az üdvözítő tanokkal együtt a *községi élet* fogalmát s a *munka becsülését* is beoltották a településre már fogékony magyarság lelkébe, a mit az a nomád pusztai életmód mellett még szégyennek, lealázónak és a szabad emberre nézve becstelennek tartott.

Csongrádvármegye területén is a Tisza, Körös, Kurczá és a halban gazdag többi vizek partján *falvak* alakultak, még pedig akkor, midőn Szent István törvénye elrendelte, hogy minden tiz szállás templomot és a pap számára lakóházat építsen. Az első falvak mind ott épültek, a hol már régibb szállásaik és üléseik voltak. Az ilyen őspogány telepeken a sárból épült kalibák, nádból font és betapasztott oldalu épületek között ott állott már a jövő hithűség záloga, a jövő haladás reménye, a szerény szentegyház: a fa-templom.

Csongrádvármegyében azonban sokkal nehezebben ment a megtelepülés, mint egyebütt, mert a keresztény hit és kultúra alkotásait gyakran tette tönkre az árvíz pusztítása s a rabló kunok betörése és dúlása. I. László király korában is — 1091.

évben — a régi *Etelkuzu*-ból betörték az országba a kunok és pusztítva nyomultak a Tisza felé. *Kotajd*-nál átkeltek a Tiszán és három csoportra oszlottak. Az egyik a Tisza mentében, a hol Szolnok és *Csongrád* vára állottak, vonult lefelé *Szegednek*, harczolva, a hol ellenállással találkozott, a másik kettő a Duna felé vette útját és a pestmegyei *homokot* járta be Bácsvármegyéig, mindenütt büntetlenül rabolva, az embereket, nemes nőket és gyermekeket magukkal hurczolva. Óriási zsákmányt szerezve, Becsénél ismét találkoztak e csapatok és elhatározták, hogy most már hazafelé indulnak. A Tisza és Duna között borzasztó pusztaságot hagytak maguk után. A csongrádi helységek — illetőleg kaliba-csoportok — is mind elpusztultak, csak a várakba menekült nép maradt meg.

A kunok a lakosság legnagyobb részét fogolyképen vitték magukkal. A krónika leírja, hogy az éhségtől és szomjúságtól elesigázott nép arcza minő sápadt, bőre megbarnult, lába pedig tövistől megszaggatva volt, mikor idegen országba hajtotta a vad ellenség. Sírva beszéltek el egymásnak a foglyok: én ebből a városból, ebből a faluból való vagyok — és mély sóhajjal emelték fel szemüket az égre, ahhoz, a ki ott fenn van és ismeri a jövő titkait.

Azonban László király a foglyok kiszabadítására a kunok után indult, kiket Temesvármegyében a *Pogány-ér*nél ért utól. Elöl nyargalva — kezében vörös zászlóval — vezette seregét a kunok táborára és szétverte azt. Egy részük ott hullott el, más részük áttért a keresztény vallásra és László a Duna-Tisza között telepítette le őket, a mit ők tettek pusztává.¹⁾ A kiszabadított foglyok pedig visszakerültek feldúlt tűzhelyeikhez.

Ilyen ellenséges beütések, dúlások s az árvizek sűrű csapásai miatt is nehezen terjedt Csongrádvármegyében a megtelepülés. Azonban a művelődés a XI. század végén már a vármegye tiszántúli részének mocsaras vidékeire is behatolt és ezen időben a mértföldekre terjedő ingoványos tájakon is találunk már falvakat. A XII. században pedig a Tisza mindkét partján a szegényes nádfödelű házikókból álló *halászfalvaknak* már

¹⁾ Nestor után Pauler: i. m. I/206.

egész sora feküdt. Ezen falvak a rengeteg árterek homokos dombháta — a régi avarvárak közelében — épültek, rendszeren azon a helyen, a hol már előbb az első pogány nemzetségek halásztanyákat ütöttek, vagyis jobban mondva, ezen ősi telep-helyek növekedtek falvakká. Határaikhoz temérdek halastó tar-tozott és lakóik közt feltűnő sok volt a halász.

A vármegye tiszáninneni részében — a Tisza mentén — *Alpáron* az ottani pogányvár földművei között halász népek ütöttek tanyát s a kegyes szivű I. Géza király idejében — 1075. évben — itten már *Alpár* nevű falu állott fenn. Határában füzes erdő is volt s mellette lakott valami *Bócz* nevű kir. udvarnok. Ezt Géza király két testvérével együtt a garammelléki sz.-bene-dek-rendi apátság monostorának ajánlotta föl az alpári halászok-kal együtt és ott hagyta Bócz-ot azzal a parancssal, hogy Alpár földjének nagy és hosszú határát, népét, *halastavait* megvédje és oltalmazza.¹⁾ Ezek a halastavak a következők voltak: *Kis-Tisza* (Kustiza), mely nem más mint, a *szikrai* kanyarulat, a Holt-Tisza régi medrében.²⁾ *Fejér-tó* (Feirton), mely név ma már nem él az alpári határban. *Kék-tó* (Kektou), ma *Kuczkó*, a szikrai korcsma mellett.³⁾ *Horgas-tó*, ma a Görbe-ér, mely a Tisza felől a *Varju-hát* nevű dombot hasítja.⁴⁾ *Halas-tó* (Halastou), ma a *Bodvány* egy része.⁵⁾ *Csokord-tó* (Sokord), a mai *Korcsolyás-tó*.⁶⁾ *Egres-tó*, neve az alpári határban már kiveszett.⁷⁾ *Hosszuér-tava* (Hosiouer) és a *Sark-ér* (Surchuer) nevű halastavakat ma már nem találunk az alpári határban.⁸⁾ Alpár lakói már 1075. évben a szőlőültetést is üzték és ezen időben Alpár területén szőlősker-tek is voltak. A falu terjedelmes kaszálóit I. Géza a királyi mé-nes részére rendelte, mely *Czeczin* (Zezin) csikós gondozása alatt állott.⁹⁾

A Körös torkolatának átellenében a Tisza ottani nagy ka-nyarulatánál — a csongrádi földvár mellett — *Csongrád* város

¹⁾ Knauz: i. m. I/57—58. Alpár még 1266. évben is Csongrádvár-megyéhez tartozott. Pesty Frigyes: Magyarország helynevei 202. l. Árpád-kori új okmánytár IX/152.

²⁾ Hornyik: Kecskemét tört. I/195. ³⁾ U. o. I/196. ⁴⁾ U. o. ⁵⁾ U. o. ⁶⁾ U. o. ⁷⁾ U. o. ⁸⁾ V. ö. Knauz: i. m. I/57—58. Ortway: Magyarorsz. régi vizrajza. II/235. ⁹⁾ Knauz: i. m. I/57—58.

épült, mely mint a vármegye, később pedig mint a főesperesség székhelye kiváló közigazgatási és egyházi központtá emelkedett. Csongrádtól délre a Tisza partján, egyik átkelőnél *Böld*, vagy *Böld* nevű helység alakult. Az oklevelek csupán átkelőjét: a *böldi révet* (Beuldu, Beuildi, Beuildi portus, transitus) említik,¹⁾ de kétségtelen, hogy a tiszai rév mellett már a XI. században halász-falu állott fönn. Ma csupán a Csongrád és Szentés közötti böldi rév tartja fönn emlékét.

A honfoglalók utódai azon terjedelmes földvárba is betelepültek, melynek földhányásait ma Felgyő és Csany között találjuk. Az itteni pogányvár gondozás hiányában elpusztult, de mellette az 1075. évben már *Csany* (Chon, Chonu, Chani, Chano, Chantelek) nevű nagy és népes halász-falu feküdt, a mit I. Géza király 1075. évben a garammelléki sz.-benedek-rendi apátságnak adományozott²⁾ a határában levő következő *halastavakkal* együtt, melyek a Tisza mindkét partján feküdtek: *Csanyi-tó* (Cunutou, Enuntou, Annutou, Kunocho stb.),³⁾ *Ecze-tava* (Ecetoua, Ecze-thowa, Eczetova, Ecze-thoua, Eretova, Ezetoua) Jerney *Öcscse-tavának* ejti.⁴⁾ Egy 1369. évi okiratban *Öcse-tava* fordul elő.⁵⁾ *Értöve* (Ertue, Ertheöwe, Erteöve),⁶⁾ *Filó-tava* (Filu, Silo),⁷⁾ *Haper-nyás-tava* (Haperies, Hepernyes, Saperies),⁸⁾ *Kerebő-tava* (Keubi, Kemby, Kerby, Kenly),⁹⁾ *Izapos-tó* (Lutea piscina),¹⁰⁾ *Osztó-tó* (Osztra, Ostra, Ostu),¹¹⁾ *Nándor-tó* (Nandurtou, Nandur, Nandor, Naudus stb.),¹²⁾ *Kerek-tó* (Rotunda piscina), *Sáros-tó* (Sarustou,

¹⁾ Knauz: i. m. I/56. Fejér: Cod Dipl. I/434. 437. II/77—78.

²⁾ Említi I. Gézának 1075. évben kelt oklevele. (Knauz: i. m. I/56.) III. Incze pápának a garammelléki sz.-benedek-rendi apátságot védelmébe fogadó 1209. évi bullája. (Knauz: i. m. I/190.) V. ö. Fejér: i. m. I/56. 433—438. II/73. III/I. 94. VIII/III. 136. 137. IX/IV. 435. IX/V. 381. X/V. 609. X/VI. 419. Az 1075. évben kelt okiratban „villa Piscatorum nomine Chonu” kifejezéssel fordul elő. Knauz: I/56. Fejér: I/43. 3. II/67. 73.

³⁾ V. ö. Knauz: I/56. Fejér: I/433. II/73. 74. VII/V. 97. Ortway Csanyi-tónak ejti (Magyarorsz. egyházi földleirása I. 241.).

⁴⁾ Magyar Nyelvkincsek. 103. l.

⁵⁾ Ortway: Magyarország régi vizrajza I/286.

⁶⁾ U. o. I/297. ⁷⁾ U. o. I/312. ⁸⁾ U. o. I/365. ⁹⁾ U. o. I/429. ¹⁰⁾ U. o. I/488. ¹¹⁾ Jerney: i. m. 103. Ortway: i. m. II/80.

¹²⁾ Szent. Istvánnak a bakonybéli apát számára kiállított 1036. évi adománylevele: Fejér: I/328. VI/I. 412. Árpádkori Ujokmánytár VI/37.

Sarosthou), *Solymos-tó* (Sulmus, Sulmos, Solymos), *Velő-tó* (Wolwe, Wolne, Velveo), Jerney Velő-tó-nak ejti. *Csurgó-tó* (Zirega, Zurga, Zuzga, Corgu stb.), Jerney Csurgó-tónak olvassa.¹⁾

Csany szomszédságában 1075. évben még *Mártonfalva* (villa Martini) nevű helység is létezett,²⁾ melynek emlékét ma már pusztá vagy dülő neve sem tartja fenn:

A Kureza torkolatának átellenében a Tisza mellett *Anyás* (ma: Pusztá-Ányás) nevű ősi falu állott, a mit tartozékaival együtt Szent László 1093. évben a tihanyi apátságnak adományozott.³⁾

A Körtvély-tavától (ma: Dóczy-tó) másfél órányira dombos, halmos magaslaton még 1138. év előtt *Szer* (Seer, Zeer) nevű népes helység alakult, azon a helyen, hol a hagyomány szerint Árpád és hősei gyűlést tartván, megállapították az ország szokásos törvényeit. II. Béla király 1138. évben Szer falu jobbágysai közül többet a dömösi prépostság szolgálatára rendelt.⁴⁾ Szerfalut később az Ond-tól származó *Kalán*-nemzetség szerezte meg.

A Tisza jobb partján a szeged-hódmező-vásárhelyi út átkelőjénél *Győ* (villa Geu) nevű halász-falu épült s ezen helység nem más, mint a mai *Algyő*, melyről II. Béla király az 1138. évben a dömösi prépostság számára kiadott alapító oklevelében tesz először említést.⁵⁾ Hasonlóképen ezen oklevél a Tisza jobb partján fekvő *Tápé* (Tapai, Thapey) nevű halász-falut is említi. Határában az Ond vezér fiáról, *Ete*-ről elnevezett *halastó* (Etei, Citei piscina) fordult elő a helység és a Tisza között, melyet II. Béla király 1138. évben a dömösi prépostságnak ajándékozott oly módon, hogy jövedelmének egy harmad része a csongrádi

I. Géza 1075. évi okirata: Knauz: I/56. A bakonybéli apátság jószágait összeíró 1086. évi okirat. Árpádkori Ujokmánytár I/36.

¹⁾ V. ö. Jerney: Magy. Nyelvkincesek 28. 154. 158. Knauz: I/56—57. Fejér: I/433. II/73—74. VII/V. 97. Ortway: i. m. II/174. II/193. 232. 418. 445.

²⁾ Knauz: i. m. I/56.

³⁾ Árpádkori Ujokmánytár VI/70.

⁴⁾ In villa *Seer* (Szer) hec sunt nomina servorum, qui dant panem . . . stb. mondja II. Béla 1138. évben kelt oklevele. Knauz: i. m. I/91. Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi tört. I/730.

⁵⁾ Knauz: i. m. I/90. 92. Fejér: II/100.

kir. vár ispánját, illetőleg várjobbágyait (cives = várjobbágyok) illesse.¹⁾

Azon időben a Maros még lejebb ömlött a Tiszába.²⁾ A Maros itteni torkolatának átellenében — az *Öt-halom* nevű hun-avarkorbéli nagy temetkezési halmok és a Tisza közötti térségen népes halásztanya keletkezett, melynek helyén a keresztény időben már halász-falu állott. Ez volt *Szeged*, mely nevét a Maros és Tisza beszögellésétől, vagy mások szerint szigetszerű helyzetétől vette. Szeged már a XI. században megalakult, a mit az is mutat, hogy 1133. évben a dömösi prépostságnak Szeged szomszédságában levő *Győ* (villa Geu) falujában élő jobbágyai között máre egy *szegedi* (Cegedi) nevű szolgát is találunk.³⁾ Szeged az itt esomósodó vízi utak által rohamosan emelkedett és a XII. században már Csongrádvármegye első városává emelkedett. 1183. évben már lerakóhelye volt a Tiszán és Maroson szállított sónak és az aranybulla is úgy említi, mint országos sólerakó helyet.⁴⁾ Ezen időben a só kizárólag Erdélyből — többnyire Tordáról — került ki, a Maroson *Szegedre* szállították, honnan Szalánkeménre és a Dunára vitték. Szeged nevezetes sóáruló város volt. Innét vitték ki a sót Német- és Lengyelország felé.⁵⁾ Lakossága azonban az őstermelés mellett nemcsak most űzte a halászatot a Tiszában, továbbá a város határára eső *Fehértóban* és *Maty-érben*, hanem még a törökhódítás korában is a halászat kiváló foglalko-

¹⁾ Knauz: i. m. I/92—93. IV. Bélának 1247. évben a *szegedi vendégek* számára kiállított adománylevélben említett *Thapey*, — Csongrád-, *Zewrwg* = Szőreg Torontálmegyében. Fejér: IV/I. 455, Pesty Frigyes: Magyarország. várispánságok. 202. I.

²⁾ Századok 1883/298.

³⁾ Knauz: i. m. I/90—92.

⁴⁾ III. Bélának 1133. évben kelt oklevele említi, hogy Szegeden sóraktár van. Árpádkori uj okmánytár XI/48. — II. Endre 1217. évben megengedte, hogy a zágrábi püspököt a Szegedre szállítani szokott sóból évenként 50 márka értékű kősóban részesítsék. Árpádkori uj okmánytár XI/149. — Az aranybulla 25. czikke elrendelte, hogy a sót ne tartsák az országközepén, hanem csak Szolnokon, *Szegeden* és a végeken. Pauler: i. m. II/105. Ortvy *Pesty* Oklevelek Temes tört. I. I. k. *Knauz*, Aranybulla, Akad. Értesítő.

⁵⁾ Pauler: i. m. I/436.

zása volt Szeged népének. A város határában még a tatárjárás előtt *Vár-tó* (Wartow) nevű halastó is létezett, mely azonban még most nem a város, hanem a *Csupor-nemzettség* tulajdonát képezte.¹⁾ Jerney azt hiszi, hogy e halastó a Szeged melletti *Kis-Tisza* volna.²⁾

A Tisza jobb partján fekvő *Kanizsa* (Keneaza, Keneza) nevű „nagy-falu“ már 1093. évben a tihanyi apátság tulajdona volt és szintén Csongrádvármegye kötelékében állott.³⁾

A Szegedtől délre eső *Zenta* (Zynta) nevű helység már a tatárjárás előtt szintén fennállott és Csongrádvármegyéhez tartozott. Az 1224. évben *Zenta* és *tiszai réve* (Zyntharew, Zynta portus) valamint a határában levő *Tiszafarka* (Tyzuforku) nevű erdő, a *Csecs-tó* (Chechtou, Cheto, Chechtov, Chechtow), *Laposfő* (Lapusfeu) és *Fejér-tó* (Feyrtow) nevű halastavak a budai káptalan tulajdonát képezték. E halastavak a Tiszának zentai réve mellett feküdtek és rendes vízvezető csatorna táplálta azokat friss vízzel. A Csecs-tónak a mai *Csesz-tó* pusztá tartotta fenn emlékét, mely Zenta vidékén északnyugatra fekszik. A Fejér-tó pedig valószínűleg a mai *Fényes-tó* nevű tavat képezte, mely a Tisza mellett a *Csesztó* pusztán fekszik. 1224. év táján Zenta szomszédságában a *Péteralja* (Peteraja) nevű precipium, *Salamonfalva* (villa Salamonis) és *Kakad* (Kokot) nevű falvak feküdtek. Salamonfalva fekvése ma már ismeretlen,⁴⁾ Kakadról pedig tudva van, hogy 1280. évben már a bodrogvármegyei helységek közé tartozott.⁵⁾ Ellenben a Zentától délre eső *Peszér* (Peszer, Pezeer, ma: Peszér pusztá Zenta és Ada között) nevű falu 1209. évben már Csongrádvármegye területén feküdt.⁶⁾

Csongrádvármegye tiszántúli részében a tatárjárás előtt a következő ősi falvak állottak fenn :

¹⁾ Fejér: IV/I. 455.

²⁾ Magyar Nyelvkincsek 152. l.

³⁾ Árpádkori uj okmánytár VI/70.

⁴⁾ Jerney a Chechtov halas nevét Csecs-tónak ejti: Magy. Nyelvkincsek 23. l. Ortway: i. m. II/462. — V. ö. Gyula nádornak 1254. és IV. Bélának 1264. évben kelt okleveleit. Knauz: i. m. I/247. 504. Fejér: III/I. 470. Árpádkori uj okmánytár VI/426. VII/244. Ortway: i. m. I/191. 311.

⁵⁾ Árpádkori uj okmánytár XII/313.

⁶⁾ Knauz: i. m. I/190.

A Tisza mellett — a megye határán — az alpári rév átellenében *Ság* nevű halász-falu alakult, melynek emlékét ma már a *sági* puszta — Tisza-Ugh határában — tartja fen. Határában az *Ugh-ér* (Huger) nevű folyó-ág húzódott el, és *Kürth* nevű falu mellett folyt tovább s ömlött a Tiszába. Ságnak tiszai szigetjén *Szil* (Scilu) nevű halastó feküdt. I. Géza király 1075. évben *Ság* falut földjével, tiszai révjével, révjövedelmével, halászaival és halastavaival együtt a garam-szent-benedekrendi apátság-nak adta át.¹⁾

A Hármas-Körös mellékén már 1093. évben *Halász* nevű falu létezett, melyet Szt László király a falu területén levő *Ásvány-tó* (Asvantou) és *Halász-tava* (Halasztova, Halasztova) nevű halastavakkal, továbbá a határában levő összes halászó helyekkel együtt az egri püspökségnek ajándékozott.²⁾ Ilyen nevű helységet ma már nem találunk Csongrádvármegye területén.

Az ősmagyarság a Körös folyónak *Kurcza* nevű ága mellett mocsaras, de halfogásra alkalmas helyen szintén halásztanyát ütt és a tatárjárás előtt már lakott helység volt itt *Szentes* (Zendus, Scentus), melyet 1241. évben a tatárok teljesen elpusztítottak. Ugyancsak a Kurcza vize mellett azon a ponton, ahol az kibővül és a *Kontra-tavat* (stagnum Curisa) képezi, e tó partján 1138. évben már *Ingó* (villa Ingu) állott és a határában elterülő halastavat, a Kontra-tavat, melyen a Kurcza átfolyik, II. Béla 1138. évben szintén a dömösi prépostságnak adta.³⁾

A Tisza balpartján már Szent István korában 1024. évben *Szent-Adrián mártír* (Zentadrianmartyr) nevű lakott helység feküdt, melyet István más egyéb jószágokkal a zalabéri apátság-nak adományozott.⁴⁾ Ma a *Mártély* nevű puszta mutatja e falu hajdani fekvését.

¹⁾ Jerney a *Huger* folyót Ug-érnek, illetve Ugh-érnek, a *Scilu* nevű halastavat *Szil*-nek ejti. Magy. Nyelvkincsek 120., 130., 146. V. ö. Knauz: i. m. I/57. Ortway: i. m. I/386. II/201.

²⁾ V. ö. Fejér: IV/III. 40. Jerney: i. m. 7. 50. l. Ortway: i. m. I/97. 364.

³⁾ Knauz: i. m. I/94. II/103. A falu nevét *Jugu-t* Jerney *Jugó*-nak ejti. Ortway: i. m. I/243.

⁴⁾ Ezen helység később is Zentadrianmartyr, Adrianmartyr, Adurianmartyr néven gyakran szerepel Nagy Imre: Zalamegye tört. Oklevéltár I/2. — Fejér: I/310. Pesty Frigyes: Magyarország. helynevei. 206. l.

A tatárjárás előtt a Tisza balpartján *Körtvélyes* nevű falu is alakult, melynek ma a Hódmező-Vásárhely határához tartozó *Körtvélyes* nevű ingoványos pusztá tartja fenn emlékét.¹⁾ Határa ugy látszik a Tisza jobb partjára is átnyult és több tóviz állott rajta. Ilyen volt területén a *Körtvélyes* (Kurtuelis) nevű halastó, melyet II. Béla 1138. évben a dömösi prépostság számára haltenyésztőül adott.²⁾ E vizet Anonymus *Körtvély-tó* (Curtueltou) néven említi,³⁾ mely Szabó Károly szerint nem más, mint a mai *Dóczi-tó* a Tisza jobb partján. Ez a II. Béla király fenti okleveléből is valószínűvé válik.⁴⁾ Körtvélyes tiszai réve (portus) később az Ond vezértől származó *Kalán* nemzetség birtokába került és az ezen nemzetségből való *Pousa* fia *Nána* ispán a körtvélyesi rév jövedelmét 1266. évben a nyulszigeti apácák kolostorának hagyta,⁵⁾ amit V. Incze pápának 1276. évben kiállított bullája is igazol.⁶⁾ Ez az átkelő ma a *Kis-Tisza* melletti rév, mely Hódmező-Vásárhelytől nyugotra, e városhoz tartozó körtvélyesi pusztára esik.

A Kórógy-értől délre mértföldekre terjedő ingoványok és nádasok által körülvéve állott a *Hód-tava*, melynek partján hun és avar temetkezési halmok feküdtek ősi temetőikkel. A pogány magyarság a Hódtó melletti temetkezési halmokat szintén megszállotta és halász-tanyákat ütött rajtok. A kereszténység fölvetelét követő század alatt ezen mocsaras vidékre is utat tört

¹⁾ Göndöcs Benedek, mivel Oláh Miklós a Magyarországról 1536 évben szerkesztett földleírásában azt írja, hogy Körtvélyes a Tisza nyugoti partján fekszik, továbbá mivel Körtvélyes Mercator 1578. évi térképén a Tisza jobb partjára van téve, azért abban a véleményben volt, hogy Körtvélyes a Tisza jobb partján állott (Pusztaszer 33—34. l.) Ámde a Hódmező-Vásárhely határában fennmaradt Körtvélyes pusztá erősebb bizonyíték az ellenkezőre és ezen pusztának neve is oda mutat, hogy Körtvélyes helységnek a Tisza balpartján kellett feküdnie. Szamota István: Régi utazások Magyarországon 635. l.

²⁾ Knauz: I/94. Fejér: II/104.

³⁾ Anonymus cap. 40.

⁴⁾ Juxta Ticiam est vivarium, quod dicitur Kurtuelis . . . Knauz I/94. Fejér. II/104

⁵⁾ Fejér: IV/III. 319.

⁶⁾ Árpádkori uj okmánytár IX/153.

a települő magyarság s a régi halász-szállások területén két falu alakult: u. m. *Hód* vagy *Hold* és *Vásárhely*, melyek utóbb *Hódvásárhely* (Hodwasarhel, Hodvasarhel, Holdvasarhel) néven egy községgé tömörültek.

Vásárhely neve már 1209. évben említették a váradi regestrumban, valamint 25 évvel a tatárjárás után is előfordul az oklevelekben, ami mutatja, hogy már a tatárvész előtt lakott hely volt.¹⁾

Körtvélyes és Dócz között *Sód* (Sood) vagy *Sóth* (Suat) nevű helység is feküdt és Hódmező-Vásárhely határával volt szomszédos.²⁾

A tatárjárás előtt a Tisza mellett — Csongrád táján — *Bokor* (Buchur, Bocur) nevű helység is fordult elő. Határához tartozott az *Aron Morotvája* (Aron Morvajo) nevű tó is, melyet birtokosa a Kalán-nemzetségből való Pousa fia *Nána* ispán 1266. évben a nyulszigeti apáczáknak hagyományozott.³⁾ E falu helyét ma már nem vagyunk képesek megjelölni, valamint a *Gegyi* (Gehgi, Gehgyz, Gelhgy) nevű tiszamenti halastóét sem, melyet I. Géza király 1075. évben a garammelléki szt-benedek-rendi apátságnak adott.⁴⁾

Csongrád-vármegye falvainak lakói ezen időben, mint az ország többi részeiben is, a földművelés és pásztorkodás mellett mesterségesen üzték a haltenyésztést is. Az Árpádok korában Csongrád-vármegye is bővelkedett halastavakban és vizei messés gazdagok voltak halakban úgy annyira, hogy sertéseket hajtottak a halra és azzal hizlalták. A haltenyésztő helyek mind

¹⁾ V. ö. Váradi regestrum kiadva Endlicher: *Rerum Hung. Monum.* Árpád. 646. Szamota István: *Régi utazások Magyarországon.* 535. l. IV. Bélának a nyulszigeti apáczák számára 1266. évben kiadott oklevelében említett *terra Visarahelly* nem más, mint *Vásárhely*. Fejér: IV/III. 319. Csánki: i. m. I. 693. Ortway: *Magyarország egyházi földleirása* stb. I/423.

²⁾ V. ö. Fejér: IV/III. 315. 319. Árpádokorij okmánytár IX/152. 153. Pesty: *Magyarország helynevei* I/220. 221. Dugonics-Társ. Évkönyve II/179.

³⁾ Jerney *Buchurt* Bokornak, *Aron Morvajo* nevű tavat Áron Morotvájának ejti. V. ö. Árpádokorij okmánytár VII/73. Ortway: i. m. I. 93.

⁴⁾ Gehgi = Gegyi, ikerszava lesz a székely *Gagyi* nevű patak és *Gagy* nevű falu Udvarhely megyében. Ortway: I/331. Knauz: I/56.

a Tisza mentén voltak és csatornákon vezették a halastavakba a tápláló vizet. Zsilipekkel vonták el vizont a vizet, hogy a tavak iszapjának kitakarítását megkönnyítsék. Emelte a haltenyésztést a keresztény vallás is, mely számos napra rendelt böjtöt, midőn csak a hallal való táplálkozást engedte meg. E miatt a gazdag világiak is nagy súlyt fektettek a haltenyésztésre. A kolostorok, káptalanok és apátságok a Duna, Tisza, Balaton és halban gazdag vizek tájain sok halastavat nyertek adományban. A szolgarendű halászokat, a konventek, püspökségek és világi földesurak adták-vették, örökbe hagyták. A *hal tizede* vagy *hetede* járt a földes-úrnak, akitől ezen terhet a halászok meg is válthatták ¹⁾)

¹⁾ Ortway : I/354—350

VI.

Ósi plébániák és apátságok Csongrádban. A csongrádi és szegedi főesperességek. Csongrádvármegye műveltségi állapota a tatárjárás előtt.

A XI–XII. században a csongrádvármegyei halastavak, révek, vámok és révjövedelmek jó részben a *garammelléki* szt.-benedek-rendi apátság, *dömösi* prépostság, *tihamyi* apátság, *egri* püspökség és *nyulszigeti* apácák birtokában voltak. Ezenkívül a mostani *Csongrád* város körül még a *jászói*, *leleszi*, *zobori* és *zalavári* apátságok birtak tavakat és élveztek halászati jogokat.¹⁾ Ezek az *egyházi földesurak* sokat fáradoztak azon, hogy a vármegye népét minél inkább szilárdítsák a hitbuzgóságban. Az egyszerű fa-templomok helyett kőből emeltek templomokat. Az egyház nagyban emelte a nép műveltségét is. A lelkészlakban a pap a hét bizonyos napjain iskolát tartott, a hol a nép gyermeke írást, olvasást és szép egyházi éneket tanult. A legrégibb *plébániák* közül a *csanyit* ismerjük. I. Géza királynak 1075. évben kelt oklevele szerint „*Csany* nevű halászfalunak jól épített temploma és parochiája van.”²⁾ Bizonyára Szegeden még előbb volt plébánia, annnyival inkább, mivel 1119. évben itten már *főesperesség* is állott fönn, mely a *bács-kalocsai* érseki megyéhez tartozott.³⁾ A történeti adatok a XII. században már mind több világosságot árasztanak Csongrádmegyére

¹⁾ Századok 1867/69.

²⁾ Ezen oklevél szerint: villa Piscatorum nomine Chani habens ecclesiam parochialem constructam in honorem salutifere crucis ihu xpi. Knauz: i. m. I/56.

³⁾ Fejér: II/356.

hitéletére. A mai Csongrádvármegye a XII. században három püspökség között oszlott meg és területét akkor három főesperességbe osztották be. Ezen időben, mint fentebb is láttuk, a vármegye északi része — a Tisza mindkét partján — a *váczi* püspöki megyéhez tartozott és ezen terület egyházi tekintetben mint *csongrádi főesperesség* szerepelt. A váci püspökség Csongrádvármegye tiszántúli részére is kiterjedt és pedig az egyházmegye határa, a Kőröstől délfele a *Száz-érig* húzódott, honnan merően nyugotnak fordulna, Hódmező-Vásárhely táján ismét déli irányt vett s úgy érte el a Tiszát Szegedtől északra. ¹⁾ Ellenben a mai Csongrádvármegye azon része, mely a Tisza és Maros közötti zúgra esik, azon időben Csanádvármegyéhez és a *csanádi* püspökséghez tartozott, úgy hogy *Hódmező-Vásárhely* és vidéke már a csanádi egyházmegye tartozékát képezte. ²⁾ Ezen időben tehát a püspökség legészakibb részét a *marosontúli főesperesség* képezte és ekkor Hódmező-Vásárhely és környéke ezen főesperesség területén feküdt. Ma már azonban a *váczi* egyházmegyének csongrádi főesperességéhez tartozik. ³⁾ A Tiszán innen Szeged és vidéke a *bács-kalocsai* érseki megyéhez tartozott és ezen érsekségnek már 1199. évben egy *főesperessége* állott fönn Szegeden. A szegedi főesperesség nem szorítkozott csupán Szeged város területére, hanem magában foglalta az őt Csongrádvármegyének azon részét is, a hol most a Bácsmegyéhez tartozó Zenta, Szabadka, Bajmok és Pacsér határai fekszenek. ⁴⁾

A XII. és XIII. századbéli oklevelek már csongrádvármegyei *apátságokról* is tesznek említést. A monostorok alapítása a hitélet megerősödését mutatja és mutatja azt is, hogy Csongrádvármegyének ezen időben — ha gyéren is — már nagy birtokosai is voltak. Ezen *világi földesurak* között gazdagságra első helyen állott a *Kalán*-nemzetség, mely *Onđ*-tól, a hét magyar egyikétől származtatta magát, birtokai a vármegyében a Tisza vidékén terültek el. A *Osúpor*-nemzetségnek Szeged vidé-

¹⁾ Ortvay: Magyarország. egyházi földleírása a pápai tizedjegyzékek alapján I/106—107.

²⁾ U. o. I/109—110. — ³⁾ U. o. I/422. — ⁴⁾ U. o. I/336. 339.

kén — Tápé körül — feküdtek birtokai. III. Béla király korában a Kalán-nemzetség egyik tagja, *Kalán* pécsi püspök volt ¹⁾ és *Boldogasszony* tiszteletére és a Szent-Benedek-rend számára *Szer* helységben alapította a Kalán-nemzetség monostorát. A Szent-Benedek-rend Szer-monostorát és apátságát II. Endrének 1233. évében kelt oklevele említi először, melylyel a *szeri egyház* (ecclesia de Zeer) részére 1000 db kőst rendel ²⁾ A monostornak már ekkor külön *kórháza* és plébániája is volt ³⁾, mi arról tanúskodik, hogy Szer ezen időben már népes község vala. A Kalán-nemzetség később *Szeren* — a mostani *Kápolnatelek* nevű területen — a *templomos lovagok* számára is emelt társházat és javára gazdag alapítványokról is gondoskodott.⁴⁾

A csongrádvármegyei ágból I. *Nána* ispán fia, *Pósa* kétszer nősült; első neje *Pócs* (Poch) ispán leánya *Erzsébet*, a második pedig a *Héder* nembeli *Hedrik* ispán leánya — *Rozna* birtokosnője — vala. Pósa ispánnak második nejétől II. *Nána*, *Lucia* nevű leánya — ki a Csanád nembeli *Wecsfia Wecshez* (Weich) ment nőül — és kitől *Kvarterius* nevű fiú származott. Ennélfogva a csongrádmegyei Kalánok leszármazási rendje így alakul :

I. Nána		
Pósa † 1255 előtt		
1) Poch comes leánya	2) Héder nb. Hedrik	
Erzsébet	comes leánya	
1) II. Nána	2) Lucia 1255	3) Kvarterius ⁵⁾
1244—1266	Csanád nb.	
I. Moys nádor	Wecs fia Wecs	
leánya 1256—1266	† 1255 előtt.	

¹⁾ Koller : Hist. Episcop. Quinque-ecc. VII/435.

²⁾ Fejér : III/II. 319.

³⁾ Abbasia Ord. S. Benedicti B. Mariae Virg. de Zeer monotra. Czinár: Monasterilogia. 270. — Hogy külön plébániája volt l. Fejér : III/III. 322. — Az 1283. évben már *monasterium Zeer* néven fordul elő. Hazai okmánytár II/359. Hornyik : Pusztaszer, tört. 49. A monostor román izlésben épült temploma a török hódítás korában indult pusztulásnak.

⁴⁾ Budapesti Szemle (régí) XIII/129.

⁵⁾ V. ö. Árpádkori új okmánytár VII/411—412.

Pósa fia II. Nána ispán Csongrádvármegyének leggazdagabb földesura volt. Néhai *Moys* nádor leányát vette nőül, a kinek anyja *Sabina* volt, IV. Béla leánya ¹⁾ és így Nána ispán az Árpádok királyi vérével jutott rokonságba s nejének fejedelmi öröksége még inkább növelte vagyonát. Ehhez járult még az is, hogy a baranyai Kalán nembeli *Gyurko fia Gyurkó* 1244. évben baranyamegyei *Samud* nevű birtokának egy részét hat márkáért Nána ispánra hagyta örökségben. ²⁾ Majd 1248. évben a magtalanul elhunyt *Gyurko* hugától és örökösétől, *Domika* aszszonytól és ennek férjétől, *Kristóftól* a Duna mellett fekvő *Cselej* (Chelley) helység egy negyed részét négy ezüst márkáért megvette és ezen összeget a pécsi káptalan előtt le is fizette. ³⁾ Ugyancsak 1248. évben Nána ispán *Petusfa Jób* baranyamegyei birtokossal oly módon lépett birtokcserére, hogy Nána nyolcz ezüst marka lefizetése mellett megkapta *Cselej* és *Szekcső* (Schekchu, ma: Duna-Szekeső) helységek ötödik részét, ellenben Jób *Sáp* ötödik részét és az esztergommegyei *Bercse* (Berchee) nevű egész helységet. ⁴⁾ *Káplán* (Caplan), *Zsámély* (Schamel), *Zsuzsa-ér* (?) (Schusaur), *Szepece* (Scepche), *Samud* és még 15 falu a baranyamegyei *Ormányságban* a Dráva és Okor folyók közötti szögletben, *Solymár* (Solomar) Buda mellett Pilismegyében, *Evandra*, *Mizsla* (Misla) és *Tontál* pestmegyei helységek szintén Nána ispán tulajdonát képezték. ⁵⁾ Rengeteg terjedelmű birtokainak *Szer* volt a középpontja, a hol udvarháza a Szent-Benedek-rend monostora mellett állott, melynek ő még őseinél is bőkezűbb kegyura volt. Hithűsége páratlanul ragyogott és egyebek közt a pécsi káptalannak is confratere volt. ⁶⁾ Nána ur azonban dúsgazdagsága daczára sem volt boldog, mert házassága magtalan maradt. E miatt IV. Béla 1256. évben azon királyi kegyelemben részesítette, hogy megengedte neki, hogy ősi és szerzett birtokait az „ő“ monostorának (monasterio suo), továbbá *Luczia* nevű nőtestvérének Csanád nembeli Wees fia Weestől származó gyermekeire és nejére hagyhassa örökségbe,

¹⁾ Szabó Károly: Kun László 25. l. — ²⁾ Hazai oklevéltár 10. l. —

³⁾ Fejér: IV/II. 24. — ⁴⁾ Árpádkori új okmánytár XI. 365. — ⁵⁾ Fejér: IV/III. 315. — ⁶⁾ Fejér: IV/II. 24.

azon kikötéssel, hogy a szeri monostor *kórházának egy eke* földet és a Dunaparton egy malomhelyet tartozik adni.¹⁾ Nána comes ezen királyi kedvezményt már a következő 1257. évben igénybe is vette s a baranyamegyei Ormányságban fekvő *Samud* (ma: Sámód a siklósi járásban) nevű helységet és a hozzá tartozó 13 falut, továbbá az Ormányságban kanyargó *Okur* ágai által képezett nagy tóvizet (magnum stagnum) halászó helyeivel együtt a pécsváradi apátság conventje előtt tett végrendeletében nejének hagyta ez „ő változhatlan szeretetért“, olyan fel-tétellel, hogy ha örökösök származnának, úgy ezen birtokok azokra szállanak, ha pedig Nána neje előtt örökös nélkül hal el, akkor az elsorolt uradalmak örök birtok gyanánt „urasszony“ nejére maradnak.

Azonban a dúsgazdag főúr megváltoztatta azon szándékát, hogy óriási birtokainak örökösévé nőtestvére Luezia gyermekeit teszi. A várva-várt örökös születése iránti reményei minél inkább oszladoztak, annál jobban érlelődött az a gondolata, hogy unokaöccseinek, a Wecs-fiúknak mellőzésével a boldogságos Szűz nevére elnevezett nyulakszigeti apáczakolostornak hagyja javait. Erre leginkább az a körülmény ösztönözte, hogy fejedelmi rokonuk Szűz Szent Margit — IV. Béla leánya — éppen ezen időben lépett be és vétette föl magát apáczának a nyul-szigeti zárdába s a szent életű királyleány számára nem régen alapított kolostornak a vallásos főurak közül többen tettek fényes adományokat. A gazdagok gazdaga: Nána ispán nem akart az adományban hátul maradni. Éppen azért 1266. évben nejével együtt elhatározta, hogy „halandó világi örökös helyett a Megváltó isten-ember dicsőséges Szűz anyját fogadja örököséül“, ősi és szerzett javait a nyulakszigeti apáczáknak kolostorának hagyta örökös birtok gyanánt, kivéven azon részt, melyet még előbb Szer monostorának hagyott, amely helyen az ő kúriája is állott.²⁾ Ez alkalommal sem feledkezett meg hű hitveséről és újból biztosította neki királyi adománynyal Sámuel és az

²⁾ Egy eke föld alatt 100—140 magyar hold földet értettek. Fejér: IV/II. 377.

¹⁾ Excepta parte Monasterii suo *Descer* (Descerde Scer) in qua locus est suae curiae . . . stb. Fejér: IV/III. 315—320.

ormánysági 13 falunak haláláig tartó haszonélvezetét, kikötve azt is, hogy csakis magtalan halála esetére szálljanak azok is a boldogságos Szűz kolostorára.¹⁾

A nyulszigeti apácáznak hagyott részbirtokok közül a következők tartoztak Csongrád-vármegyéhez: *Alpár* helység fele, a Tisza közelében fekvő *Kalán-gyűrűse* (Kalangurussy) nevű erdő, kaszálóval és más erdővel, továbbá *Thul* (?) falu, a *Sód* (Sood) vagy *Sóth* (Suat) nevű helység földje, mely Körtvélyes szomszédságában feküdt,²⁾ a *Csákány*, *Bökén* (Bukén), *Legen* (Leguen), *Ete* (Ethey) és *Alap* (Olop) földek, a *Beregd* nevű föld a *Durha* (?) folyó melletti halastavakkal, a *Bokor* (Buchur, Bocur) nevű föld az *Aron Morotvája* nevű tóval. A Szeged körül fekvő *Torda* (Turda) és *Hegenfa* (Egenfa, Egenpha) földek a *Vártó* nevű halászhelylyel, *Vásárhely* egy része, a *körtvélyesi* révén birt egynegyed rész föld, végül a *Máma* (ma: Pusztamáma, Csongrád várostól északra) és *Püspöki* nevű földek, ez utóbbi a Csany határában a Tisza mellett fekvő *Csurgó* (Corgu) nevű halastóval együtt.³⁾ Ezen adományföldek nevét és fekvését ma már nem vagyunk képesek mind megállapítani. Nána ispán még 1274. évben is életben volt és miután gyermektelenül halt el, minden birtoka tényleg a nyulszigeti apácákra és Szermonostorára szállott. Ez utóbbi kapta a Baranya-vármegyében fekvő *Csele* falu egy részét is.⁴⁾

A csongrádvármegyei *Ellős* nevű nagybirtokos az *Ellős monostora* nevű apátságot alapította a Tisza mellett a mostani *Ellés* pusztán, mely Csongráddal északra határos. E néven a monostor már 1306. évben fordul elő az oklevelekben,⁵⁾ és igen valószínű, hogy a kegyes alapító még a tatárjárás előtt tette le a monostor alapkövét. Ismeretlen, de hitbuzgó egyén a mai *Péteri* nevű pusztán a Szent Benedek-rend számára a *Pétermo-*

¹⁾ U. o.

²⁾ V. ö. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadyak korában I/683. Dugonics-Társ. Evkönyve II/179.

³⁾ V. ö. Fejér: IV/III, 315. 319. Árpád-kori új okmánytár IX/152. 153. Pesty: Magyarország. helynevei I/220. 221.

⁴⁾ Fejér: VII/II. 32.

⁵⁾ Pesty: Magyarország helynevei I/91—92.

nostora (Peturmonustra, Peturmonustura) nevű apátságot alapította még a XIII. század első felében. Ennek szomszédságában létezett a Pálos-rendnek *Pálmonostora* (Palmonustra, Palmonustura) nevű apátsága is. Ezen monostorok körül is népes helységek támadtak. Mind a két monostorról biztosan tudva van, hogy Csongrád-vármegye területén állottak és a XIII. század első felében is ezen vármegyéhez tartoztak.¹⁾ Pálmonostora alatt nem a mai *Pálos* pusztát — Majsa mellett — kell érteni, hanem *Pusztá-Monostort*, Félegyházától nyugotra, mert Pálmonostora, Móriczgátja és Pétermonostora mint egymás mellett fekvő helységek említetnek az oklevelekben.²⁾

A hitélet ápolásán kívül Csongrád-vármegye monostoraiban az ismeret és tudás is művelőkre talált a szerzetes atyák czelláiban; és a szellemi haladás azon kétszáz év alatt, mely a kereszténység befogadása óta a tatárjárásig terjedt, nemcsak kielégítő, hanem meglepő volt. A józan, szívós és tanulékony magyar faj a vármegyének vizek-járta mocsaras földjét nagy kitartással fogta eke alá és ámbár a két század alatt sok pusztulást élt át, nemcsak az árvizek végnélküli sora, hanem még a kun betörések számban is tetemesen fogyasztották, mindazonáltal Csongrád józan, dolgos népe helyrehozta a csapásokat, két nagyobb városnak vetette meg alapját és ezen kívül még 25 helységet is alapított.

A XIII. század közepén azonban olyan óriási vész érte, mely elsöpörte a munka és műveltség eddigi alkotásait, úgy annyira, hogy mindent előlről kellett kezdeni. Ez a borzasztó veszedelem, mely Csongrád-vármegyét is teljesen pusztává tette, a *tatárjárás* volt.

¹⁾ A két monostornak, illetőleg apátságnak 1349. évben van először nyoma az oklevelekben. Pétermonostora és Pálmonostora még 1411. évben is Csongrádvármegyében feküdtek. Zichy okmánytár II/228. 458. Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története. I/731.

²⁾ Pesty: Magyarorsz. helynevei I/111. 126.

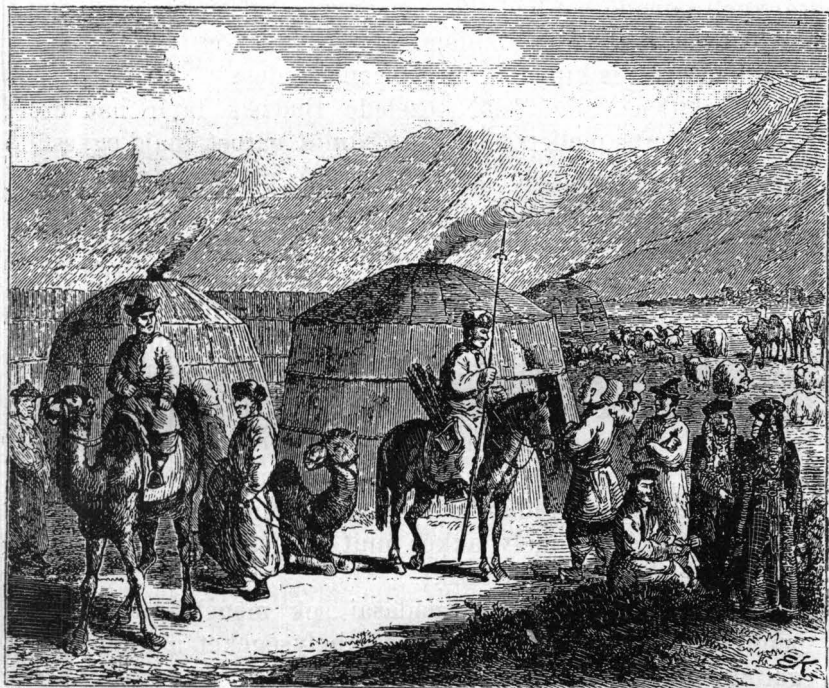
VII.

Tatárjárás Csongrád vármegyében. A vármegye újra népesítése. A csongrádi kir. várbirtokok elenyészése. A kunok betelepítése. IV. László küzdelme a kunokkal. A hódmezei csata.

A Sajó melletti gyászos mohi csata után, mely 1241. április 11-én történt, a tatárvezérek április közepén Pest várost ostromolták ki, melynek lerombolása után a Duna és Tisza folyók közét özönlötték el; mert a széles Duna folyón nem bírtak átkelni a dunántúli vidékre. A tatár sereg a Duna és Tisza közötti buczkás, futóhomokos, vízszegény vidéket oldalt hagyva, a Tisza mentében vonult dél felé. *Április hónap második felében* a veszedelem Csongrádvármegye területére ért. Előbb tehát a vármegye tiszáninneri részét árasztották el a tatárok.

Tudjuk, hogy az alföldön nemcsak a földvárakat, hanem még az erősebb kőfallal körülvelt monostorokat, sőt a falvakban a templomokat is erősen védte az összefutott nép. Még a kerítetlen városokba is nagy tömeg vidéki ember csődült, körülötte árkot ástak, sánczot húztak és vesszősövényt fontak. Annyival többen menekültek az alföldön levő királyi várakba. Csongrádvármegye tiszáninneri részében is sok falu népe menekült Csongrádra, az ottani *királyi várba*. Ez azonban nem volt elég erős vár; árok, fal, több fatorony védte, melynek gyengébb részeit hevenyében kijavították. A tatárok kőhajító gépekkel nagy köveket dobáltak a falakra szünet nélkül; a fatornyok összetörték, a falak leomlottak. A tatárok most rohamra mentek. A védők nem bírták a tatárok rohamát feltartóztatni, a kik a vár védműveit áttörték, előzőnlötték az erődöt, fegyve-

rest, fegyvertelent, férfit, nőt, gyermeket százával ölték halomra. Aztán a kiölt várost porrá égették. Nagy tömeg ember menekült *Szer* falu benzés monostorának kőépületébe is, a hon-

Mongol tábor.

nan a földesúr, a *Kalán* nembeli Pausa fia, II. Nána ispán előre elmenekült és a tatárvésztl túl élte. A tatárok megrohanták, a kolostort körülfogták, megvívták, felgyújtották; a kik benn voltak, mind ott égtek.

Most Szeged vidékét özönlötték el a tatárok. Itt kiölték a *Csupor* nemzetséget is, melynek valahol Tápé és Szeged között volt menháza és birtoka. Szeged népes, nyílt város volt már ekkor, de se fala, se árka, semminemű védőműve sem volt. Azért lakossága előre elbujdosott; mocsarakba, nádasokba húzódott. Bathu khán Szegedet megszállotta és valamennyi ideig ott is

maradt, ellenben seregei az Aldunáig — a Szerémségig ölték, égettek. A tatár vezérek hadban jártas, képzett egyének voltak; hadviselési modorukhoz tartozott, hogy az országot, melyet meghódítani akartak, körülvették, és előre jól kiszámított, több iránybeli támadással hadaikat az ország belsejében egyesítették. A tatár vezérek ez alkalommal Szegednél összpontosították hadaikat, ezért is kimélték meg bizonyos ideig.

Ezalatt a Várad felől közeledő Büdzsik tatár hadvezér hada is a Maros mellett felégette *Csanád* várost, majd egyesült Kádánnal s a Marostól északra fekvő Pereg helység (ma: Kaszaper puszta Csanádban) ellen indultak, hova 70 falu népe futott össze. A tatárok nagy sereggel vették körül Pereget. Legelőször a fogoly magyarokat küldték rohamra; a ki hátrált, azt rögtön levágták. Nyomukba oroszok, kunok és fogoly mohamedán népek léptek, a kiknek rohamát a tatárok hátulról nevetve nézték. Egy hétig folyt az ostrom, az árkok megteltek halottakkal; a tatárok megvették Pereget, lakóit mind megölték. Innen Büdzsik serege a Maros melletti *Egres* alá ment, hol a cisterciták megerősített kolostorában sok menekülő húzta meg magát,¹⁾ ellenben Kádán hada a mai Csongrádvármegyének azon részére zúdult, mely akkor mint a Tisza és Maros közötti zug, Csanádmegyéhez tartozott.

A *Hód-tó* mocsarai és nádasai sok menekülőnek adtak menhelyet, de *Szentes* és *Vásárhely* helységeket a tatárok felégettek, elpusztították. Vásárhely a tatárjárás után még 25 év múlva is Pousa fia, II. Nána ispán birtoka *puszta föld* (terra) vala, és mint ilyet adományozta a nyúlzigeti apáczáknak. Ezután Kádán átkelt a Tiszán és Szegeden egyesült Bathu khánnal. E városban is tartózkodtak valameddig, legalább innen írkáltak újabban leveleket Béla királynak, melyekben csak úgy, mint azokban, a miket még a tatár támadás előtt Oroszországból küldöztek neki — hódolásra szólították föl.²⁾ Midőn Bathu

¹⁾ Pauler : Árpádok tört. II. 214—118.

²⁾ Mahmud Terdsümán XVI. századbéli történetíró azt írja, hogy Bathu-szi-Akdur khán elindulván *Szegedinre* szállott, valahol vele Kajkán (vagy Kajkász-Kádán) is találkozék. Itt tanácskozást tartván, levelet írnak Béla királynak, hogy térjen az ő hitükre, legyen szolgájuk s meg-

és Kádán Szegedet elhagyták — a tatárok szokása szerint — visszaédesgetett lakóit leölték, a várost fölgyújtották.

A tatárok kitakarodása után Csongrádvármegyének is olyan képe volt, mint vihar után a jégtől vert vetésnek. A vi-rá-gzásnak alig indult falvak kirabolva, elpusztítva állottak, a települt élethez alig szokott népesség legyilkolva, szerte úzva a Tisza nádasai, mocsarai között lappangott.

Csongrád vármegye a tatárjárás rémséges pusztítása által másodszor lett lakatlanná, pusztává. Egész nemzetségek vesztek ki, egész helységek maradtak romokban — miknek lakóit leölték, vagy fogságba hurezolták. A kulturát ismét előlről kellett kezdeni. IV. Béla a tatárvész után Csongrádot is csak úgy népesítette, mint az ország többi részét; elbujkált népét visszahívta feldúlt házaihoz, leégett falvaihoz. Az erős lelkű király az országba édesgette az idegeneket, a beköltöző külföldieknek földet adott a megtelepülésre, német és szász jövevény polgárokat telepített a romokban heverő városokba, nagy szabadalmakkal és becses kiváltságokkal ajándékozván meg őket. Ilyen volt a szabad bíró- és pap-választás, a városi tanács joghatóságának kiterjesztése a város összes lakosságára, vásártartási jog, rév- és vámmentesség. Ezen kiváltságok fejében a polgároknak el kellett vállalniok a város megerősítését és megvédését.

A tatárok visszajövetelétől való félelem még egy század mulva is tartott az országban és arra ösztönözte IV. Béla királyt meg a nemzetet, hogy gondosan készüljenek az újabb tatár támadás elleni védelemre. Azt tapasztalták, hogy a tatárok a kissé megerősített helyeket nem birták elfoglalni. Emiatt az urakat várak építésére ösztönözte, a városok polgárait pedig

hagyják országában és nyomban meg is indultak a király ellen, aki Pest városában sánczolta el magát stb. (*Akad. Értes. 1861. II. (272) 307. l. Gyárfás: III. 373.*) Azonban az egykorú hazai krónisták nem mondják azt, hogy Bathu és Kádán a muhi csata előtt találkoztak egymással Szegeden, de Kádán a muhi csata előtt nem is lehetett Szegeden, mert tudva van, hogy Bathu és Kádán egyszerre, egy időben, de két különböző úton — a vereczkei és radnai szoroson — ütöttek be hazánkba. Kádán Erdélyen keresztül nyomult az Alföldre és csakis a muhi csata után találkozhatott Bathuval. A török történetíró adata tehát oda módosítandó, hogy Bathu és Kádán a muhi csata után egyesítették Szegeden hadaikat.

a kiváltságok fejében falak, bástyák állítására kötelezte, még pedig saját költségükön. A régi csongrádi földvár értéktelensége is ekkor lett nyilvánossá, mert a tatárok könnyen romba döntötték a gyöngye védőművet. Hatalmasabb várról kellett gondoskodni a megye lakosságának védelmére. Ilyen erősebb vár alapításához és védelmi karban való tartásához gazdag népesség kellett, mely a város megerősítésének költségeit előteremteni és állandóan viselni tudja. Az alföldön csak nagy városok birhaták meg ezt a terhet; olyan városok, melyekben kedvező fekvés, az ipar és kereskedelem fellendülése vagyonos polgári rendet teremtett, a mely képes volt lakhelyének megerősítésére áldozatot hozni. Ezért nem kísérelte meg IV. Béla Csongrádban a tatárjárás után a régi királyi vármegye visszaállítását, hanem oly módon gondoskodott újabb erősségről, hogy *vendégeket, szabad jövevényeket telepített Szegedre is*, a kiknek ugyanazon adó-, rév- és vámmentességet megadta, mint Buda és Székesfehérvár polgárainak, sőt a szegedi *vendéglakók kérelmére* (hospites de Zeged) 1247-ben nekik adta a csongrádi kir. vár jószágai közül *Tápé* falut is haszonvételeivel, továbbá a tatárok által kiirtott *Csupor* nemzetség *bártó* (Holt-Tisza) nevű halastavát is,¹⁾ hogy a város megerősítésének terheit könnyebben viselhessék. A tatárok által elpusztított csongrádi kir. vár helyébe pedig Szegeden építtetett újabb királyi várat, mely annak örökébe lépett és a csongrádi kir. vár jószágai mind a szegedi királyi várra szállottak át.

A vármegye benépesítésén azon nemesek és egyházi földesurak is fáradoztak, a kik a szörnyű romlást túl élték; — de nem sok eredménnyel, mert a tatár a föld népét ölte leginkább s a munkabíró férfiakat magával hurezolta. A *Kalán* nemzetségbeli *Pousa fia II. Nána* ispán Szeren még a benezés monostort is fölépítette, de Csongrád még sokáig lakatlan maradt.

Béla király a magyarokkal rokon fajú jövevény kun népet Bolgárországból visszahívta, hova az még a muhi esata előtt vonult ki, mivel a kunokban tatár szövetségeseket vélő magyarság *Kötöny* kun királyt megölte. E miatti haragjában a kun

¹⁾ Cod. Dipl. IV/I. 455.

nép előre kivándorolt a hazából, a miből egyébiránt az a szerencse származott, hogy a rokon kunság a végpusztulást elkerülte és mert megbecsülhetetlen szolgálatot tett az ország újra benépesítésében. Ily módon a német polgárok után első települők a kunok voltak. IV. Béla fejenként nemessé tette őket; nekik adta a csongrádi kir. vár jószágait, a tatárok által kiölt várnépek, várjobbágyok, királyi és királynéi udvarnokok, az örökös nélkül elhalt királyi nemes szolgák (serviens) azon földeit, melyek a tatárjárás óta üresen állottak. A kir. szolgáló népek és egyházi földesurak már benépesített falvait azonban nem volt szabad megszállaniok. A kisebb rangú kunok mint várpolgárok és harczosok a királyi várak szolgálatában állottak. A kunok nagy tömege azonban törzsfőnökeik alatt együtt maradt; a Tisza két partján, a Hármas-Körös közti tájakon, a Maros alsó részein, mivel a két parton földet kaptak a letelepülésre.

Csongrádvármegyében is a Tisza mindkét oldalán és a Hód-tó partján számos kun szállás állott, mert a lakatlan, pusztai vidéket népesítették velük, hol szabadon folytathatták pusztai életmódjukat és gyakorolhatták pogány vallásukat. A Domonkos-rendű szerzetesek, a kik megtérítésükre vállalkoztak — nem sok sikert tudtak felmutatni. A békés, biztos élet, melyet régi hazájukban a Fekete-tenger tájain sohasem élveztek, megnövelte számukat is. Kedvelték a pusztai életmódot; úgy éltek hazánkban is, mint a Don és Volga mellékén. Idegenkedtek az állandó lakástól, borsátrak alatt tanyáztak, földet nem műveltek, gulyáik, nyájaik után éltek, sátraik körül rabszolgákat tartottak. Pogány vallásuk nyers, erkölcaseik, kóbor életök ellentéte volt a megtelepült keresztény magyarság életmódjának.

E nyers harczias tömeg mindig kész katonája volt az országnak minden hadjáratra; de kész volt a féktelen erőszakos életre is, tolvajlásra, marha-hajtásra, a körülötte levő magyar falvak fosztogatására. Egyre a szép magyar nőkre leselkedtek, a nemes urak nejeit, leányait elkapdosták. A kún eleme a harcz, ellensége a keresztény hitnek és békés életnek. Béla király szeretne volna megtéríteni és a vármegyékbe széttelepíteni s állandó lakáshoz szoktatni a rabló kúnokat; de nem merte meg-

kísérteni. Attól tartott, hogy inkább odahagyják az országot, melynek éppen most oly nagy szüksége volt rájuk.

Ezen felelősséggel járó feladatot, mint a pogány kunok megkeresztelése és megyékbe való szétosztása, a gyöngye és népszerűtlen IV. vagy Kun László királynak kellett végrehajtania, még pedig akkor, mikor arra az idő még nem érkezett el. A király ezen kétes kimenetelű feladatra nem is vállalkozott volna, ha csak a pápa erre egyenesen rá nem szorítja az által, hogy 1279. évben *Fülöp* fernói püspököt mint teljhatalmú pápai követet küldte az ország és a király nyakára. A pápai legatus követelésére László király és kormánya egyebek közt komolyan elhatározta azt is, hogy a kunokat a kereszténység fölvételére és állandó lakásra kényszeríti; falut, házat építsenek, hol keresztény módra éljenek. Ha pedig a kunok ettől vonakodnak, ellenük országos közfelkelést rendelnek el.

A kun törzsfőnökök kezdetben késznek is nyilatkoztak, hogy a pogány szertartásokat elhagyják és mindazok, akik még meg nem keresztelkedtek, fölveszik a kereszténységet, továbbá elhagyják a sátrakat, keresztény módra állandóan házakban és falvakban laknak. Megfogadták még azt is, hogy tartózkodnak minden kicsapongástól, öldökléstől, vérontástól, rablástól. Csupán szakál- és hajviseletük, hosszú hajuk, csimbókos üstőkeik, magas, csúcsos kucsmájuk és bő kunos öltönyük megtartását kötötték ki. Erre László király úgy intézkedett, hogy a kunok ezután is azon szállásokon lakjanak, amelyekre IV. Béla telepítette őket. Fejenként nemesekké tette őket. A kunoknak adományozta a nemesek és várjobbágyok, udvarnokok és királyi szolganépek azon jószágait, amelyek a tatárjárás után a kun szállások közt pusztán állanak, kivéve a nemesek és várjobbágyok benépesített falvait, földeit, amiket azok a kunok közt tovább is békében birhassanak. Csak az egyházak és kolostorok birtokait tartották épségben, a többi birtokok, melyek a tatárpusztítás óta parlagon heverték, mind a kunoké lettek.

Mínthogy pedig a kunok szállásai a kalocsai érsek, váradi, csanádi, váci és egri püspökök egyházmegyéiben feküdtek, a király úgy intézkedett, hogy ezen főpapok két-két nemessel járják be — kiki a maga egyházmegyéjében tanyázó kun nemzet-

ségek tanyáit, kereszteljék meg a pogányokat, írják össze a kun-szállások közt levő pusztai földeket és minderről tegyenek a királynak jelentést.¹⁾

László nehéz kötelességet vállalt magára, midőn a pápai legatusnak megígérte, hogy a szilaj kunokat a kereszténység befogadására és állandó megtelepedésre szorítja. Ez erős és veszélyes vállalatnak bizonyult. Nem is vállalkozott volna rá, de hát a pápa legatusa azzal fenyegette, hogy kiátkozza az egyházból. A kun szállásokon nem igen mutatkozott hajlandóság arra, hogy a királynak és püspökeinek engedelmeskedjenek. A király kezdetben se nem mert, se nem akart erőlyesen föllépni az engedetlenek ellen. Utóbb azonban a király a legatus fenyegetéseire minden módon kezdte a kunokat a kereszténység fölvételére szorítani. Azonban az elkeseredett kunok — mivel akaratuk ellen akarták megtéríteni őket, bosszút forraltak kedvencz királyuk ellen és egyenesen megbuktatására törtek. E czélból 1280. év nyarán kitűzték a lázadás zászlaját.²⁾

A kormány már előbb őriséget gyűjtött a kún-telepek körül lévő szomszéd várakba, hogy szükség esetén kész erő legyen megfékezésükre. Alig tette meg a szükséges intézkedéseket, midőn a kunok megbeszélt terve szerint az atelközi kun országból *Oldamér* kun fejedelem betört az alföldre, hozzá csatlakoztak a magyarországi kunok is. A fölkelést *Oldamér* vezette.

Torontáltól föl Szolnokig a kun-szállások mind fölkeltek. Csongrád vármegyének egész területén fegyvert ragadtak, bárbar dühvel és kegyetlenséggel támadtak a magyarokra, akik köztük vagy közelükben laktak. Az egyházakat, monostorokat földúlták, a magyar nemesek udvarházait föléggették, családjaiikat, jobbágyaikat kardra hányták.

A földühödt kunok, a Csanád nemzetségbeli *Pongrácz fia, Tamást Egyházas-Kéren* (a régi Csanád, a mai Torontál vármegyében) megrohanták, kuriáját az egész faluval együtt föléggették, négy szomszéd faluját, ezek közt a mai *Csókát* és *Tisza-Szt-Miklóst* kirabolták; őt, midőn a másik jószágára, *Temerkénybe*

¹⁾ Szabó Károly: Kun László 83—84. l.

²⁾ Szabó Károly: i. m. 99.

menekült és leveleit az ottani egyház sekrestyéjébe elrejtette, utána száguldottak és itt is megtámadták. Két rokonát sok jobbággyával együtt megölték, mikor azután maga a Tiszán átusztatva nagy bajjal menekült el, a templomot fölgyújtották és levelei — a IV. Béla király egyetlen 1247. évi kiváltságlevelén kívül, — az egyház üszkei közt égtek el.¹⁾

Megtámadták a Maros déli partján a régi Csanádmegyében fekvő *egresi* monostort, de azt az ostromló kunok ellen a *Rátold* nemzetség négy tagja vitézül megvédte. Megrohanták a Csongrád várostól nem messze fekvő *Sövényvár* (ma Sövényháza) kastélyát, melyet azonban a király által előre oda küldött *Rubin* ispán a vasmegyei *vépi* udvarnokokkal védelmezett meg.

Legtöbbet a Hód-tó körül fekvő helységek szenvedtek, amiket teljesen földúltak a kunok.

Végre megsokalták a pusztítást a magyar urak is. László király elhatározta, hogy fegyverrel töri meg a féktelen kunokat. Zászlaja alá gyűjtötte az ország minden vidékéről a nemeseket, a sárosszegyei *asguthi* erdőcsőszöket, ungi várjobbágyokat, a vasmegyei *vépi* udvarnokokat, a *galgóczi* várnépeket, az Aranyos mellékére telepített *kézdi* székelyeket, Arad, Csanád, Zaránd és Zólyom megyék nemességét. A népszerűtlen király mellett ez alkalommal az ország legelőkelőbb családai is megjelentek, mint a *Borsák*, *Rátótiak*, *Baksák*, *Kosdiak*, továbbá az *Ernye Bő*, *Baksa*, *Ákos* és *Kosd* nemzetségbeliek, akik mind vitézül harczoltak a kunok ellen.

Kun László.

Ezzel a sereggel ment le László király Csongrád vármegyébe, melyet a vad hordák teljesen fölforgattak. A kunok Odamér vezetése alatt az akkor Csanád és Csongrád határára eső Hód-mezőn gyülekeztek össze és *Hód* falu közelében foglal-

¹⁾ Árpádkori új okmánytár IX. 384.

tak állást. A Hód tavával összefolyó Tisza és Körös mocsarainak védelmében is sokat bíztak, úgy, hogy ide nem is várták az elenséget.

A *hódmezei csata* 1280. augusztus 24-ike előtt történt.¹⁾ A mocsaras vidékre fészkelte kunok erős ellenállást fejtettek ki. Dühösen védelmezték magukat; de szinte csudának „tetszett, amint erősen folyt az ütközet, hirtelen nagy zápor keletkezett és csapkodott a kunok szemébe s akik ijjaikban s nyilaikban leginkább bizakodnak vala, a sűrű zápor miatt a próféta szavai szerint olyanokká lőnek, mint a föld ganéja.“ A magyarok keményen megverték a kunokat. Sok ezren hullottak el közülök, s még többen jutottak fogságba. A Hód tava partján — Vásárhely mellett — emelkedő pogány kun és avar temetkezési halomok fogadták be a csatában elesett kun és magyar harcosok tetemeit is.

Akik a csatából megmenekültek, a király boszújától tartva, nejeikkel, gyermekeikkel fölkerelkedve, vagyonostul az erdélyi havasokon túl, az atelközi kun-országban (Havasalföld) levő testvéreikhez akartak kiszökni, de László az országból kivonuló kunok után sietett és visszahozta szállásaikra a szökevényeket, újból a Körös, Maros és Tisza mindkét partján telepítette le őket.

A térítés munkája még ezután is nehezen haladt. A kunok még száz év múlva is pusztai életmódon, sátrak alatt, pogány módon éltek. Még Nagy Lajos király is térítgette a kunokat és megtérítésüket csak Mátyás király korában fejezték be egészen.²⁾

¹⁾ Szabó Károly: i. m. 93.

²⁾ Szabó K.: i. m. 93—94. Pauler: Árpádok tört. II. 474—480.

VIII.

Kun telepek Csongrád vármegyében és azok elnéptelenedése.

A keresztény hitre tért nemesrangú kunok lassankint felhagytak a sátorozással. A Kun László király által kijelölt földeken megosztoztak és állandó szállásokba terültek szét. Egy emberöltő múlva Csongrád vármegyében annyira szétszóródtak, hogy az Anjouk korában már a Tisza mindkét partján voltak kun telepek. Legelőször a megye tiszántúli részében, a Hód tava körül települtek meg. *Ecser* és *Fábián Sebestyén* első telephelyeik közé tartoztak, melyek eredetileg kun falvak voltak.¹⁾

Vármegyénk tiszáninneni részében is Alpártól le Szegedig, a megtelepült keresztény kunok szállásainak egész sora húzódott el. 1423. évben ilyen kun telepítvényt találunk *Mámahomokán* (most Máma puszta), *Csengel-teleken* (ma : Csengele, Szeged határában) és még *Mindszenten* is, a hol a földműves kunoknak már vetéseik voltak, melyeket az erőszakoskodó kecskemétiak nyájaik által legeltettek.²⁾ A kunok az *Otthas-ülés*, vagy *Sasülés* nevű puszta benépesítését megkísérlették, de siker nélkül, mert még 1472. táján is néptelen puszta és a Pestmegyében fekvő Kecskeméthez tartozott. Később, mint *Sasülés* Csongrád vármegyébe — Szeged birtokába — került.³⁾ 1436. évben a kunok birták *Ötömös* (Hytemes) pusztát.⁴⁾ Sőt a Szeged közvetlen szomszédságában fekvő *Asszonyszállása* nevű pusztát is megszerezték, mely kelet felől a szegedi határig, nyugotról pedig *Balta szállásig*

¹⁾ Századok 1879/470. Békésmegyei Tört. Társ. Evkönyve VII. 127

²⁾ Cod. Dipl. X/VI. 540.

³⁾ Hornyik : Kecskemét tört. I. 214. Gyárfás István : A jászkunok tört. III. 671—672.

⁴⁾ Gyárfás : III. 598—599.

(ma: Balota pusztá) terjedt és a mely szintén kun telep volt. Azonban Asszonyszállását már nem birták a kunok benépesíteni.¹⁾ Kun László király egyik gyilkosának *Arbócz*-nak fia *Buzkán*, vagy *Buzgán* szintén Szeged közelében ütött állandó tanyát. Itt állott 1423. évben a *Buzgán-szállása* nevű kun telepítvény, mely a mai csongrádmegyei Horgos községgel határos *Buzgán pusztán* feküdt.²⁾ Kunok települtek meg 1493. előtt az *Altokszállása* (ma: Átokháza, Szeged határában) és *Ellés* (ma: Ülés pusztá, Dorozsma határában) nevű földeken is, de ott sem tudtak meg-erősödni.³⁾

Azonban a kunok száma a helyett, hogy szaporodott volna, folytonosan gyérült. A kunok nemesi rangjuknál fogva a királyok katonaságát képezték, a szegényebb kunok közül sokan a hadi szolgálattól és a háborúk nyomorától úgy akartak szabadulni, hogy a földesurak jószágaira és a papi birtokokra települtek jobbágynak, hol békében élhettek. Szívesen fölcserélték a kardot az ekével, esakhogy a hadi szolgálat terheitől szabadulhassanak. Sok kun települt jobbágynak 1388. táján az ó-budai apáczáknak *Adorján* és *Vastorok* falujába. A szökevény kunok miatt a földesurak és kun kapitányok között örökös lett a viszálykodás, mert a kun tisztek a szökevényeket visszakövetelték, sőt erőszakkal is visszahurezolták szállásaikra, miután a szökevények hadi kötelezettsége is a többi kunokra nehezült. A kun kapitányok Adorjánról és Vastorokról erőszakkal vitték vissza a jobbággyokká lett kunokat, de Zsigmond király parancsára ismét szabadon bocsájtották őket, mire azok önként tértek vissza szolgai állapotukba.⁴⁾

Utóvégre a folytonos háborúk és örökös szökdösés miatt annyira elnéptelenedtek a kun szállások, hogy Mátyás király már kénytelen volt a kun kapitányoknak engedélyt adni arra, hogy pusztán álló szállásaikra más helyekről telepíthessenek lakosokat. De ez sem használt. Így azután Csongrádvármegye tiszánineni részében a kiterjedt homokos mezőség, hol hajdan a kun szállások terültek el, Mátyás király korában már néptele-

¹⁾ Gyárfás: III. 275—276. ²⁾ Gyárfás: III. 57. ³⁾ Gyárfás III. 331—335. ⁴⁾ Gyárfás: III. okmánytár 54. szám alatt.

nül állott. E terjedelmes pusztákat az egyes szigetekként széttelepített kunok nem foghatták eke alá, utóbb már legeltetésre és kaszálóknak sem használták azokat. Hogy azután a roppant terjedelmű kun területek és téres legelők parlagon ne álljanak, Mátyás király a szegedi polgárok kérelmére megengedte, hogy Asszony szállását s a Duna-Tisza közötti homokos pusztákat a kunokkal együtt közösen használják legelőknak, úgy, hogy ezen túl a kunok azokon ne települjenek meg, hanem a kunokkal együtt csak *pusztának* használják azokat.¹⁾ Ily módon az üresen álló kun-telepek nagy részét a szegedi határhoz kapcsolta. Ezenkívül a pusztá, lakatlan kun-földekből a nemesi földesurak és papi birtokosok is a maguk javára annyit hasítottak ki, a mennyi nekik tetszett. Az volt az oka, hogy a Hunyadiak kora után *Ecser*, *Fábián-Sebestyén*, *Máma*, *Mindszent*, *Osengele* és más kun szállásokat jobbadán nemesi földesurak kezén találjuk. Így a kunok Csongrád vármegye azon részeit, a hova a tatárjárás után azért telepítették őket, hogy azon tájakat velük népesítsék be, nem tudták lakott földdé tenni, mivel számban folytonosan fogyatkoztak és így nem felelhettek meg azon várakozásnak, a mit letelepítésükhöz fűztek.

¹⁾ *Varga Ferencz*: Szeged tört. I. Okmánytár, 44., 53, 76. szám alatti oklevelek.

IX.

Uj magyar nemzetségek települése Csongrád vármegyébe. Ezekből eredő és beszármazó nemesi családok birtokfoglalása és letelepítése. — Rácz telepek.

Árpádházi utolsó királyaink a tatárjárás után nemcsak a rokon fajú kunok, hanem a magyar nemzetségek és nemesség segítségével is népesítették Csongrádvármegyét. A papságot is nagy jószágadományban és kedvezményben részesítették.

Csongrádvármegyének ősi nemzetségei — az Ond vezértől származó *Kalán* nemzetség kivételével — a tatárjárás alatt többnyire kivesztek. A Kalán nemzetségnek is Pousa fia II. Nána ispánban, a dúsgazdag szeri földesúrbán 1275 táján magva szakadt, és óriási birtokai az egyház kezére kerültek. A tatárjárás után más megyékbeli magyar nemzetségek — és pedig a leggazdagabbak — szereztek Csongrádmegyének pusztá tájain birtokokat királyi adomány vagy csere útján. Szívesen adták királyaink a néptelen földeket a gazdag nemzetségnek, mert csakis azoktól várhatták a lakatlan vidékek benépesítését.

Nekik adták a kietlen részekben a csongrádi királyi vár hajdani javait, a királyi család jószágait a várjobbágyok és királyi szolgáló népek pusztá földjeit. Ily módon az idegen nemzetségek is bocsátottak rajokat Csongrádvármegyébe, melyek a megszállott területre jobbadán magukkal hozták az anyabirtok nevét. Innen van, hogy az ország különböző részein távol eső helynevek Csongrádban is feltalálhatók, mert a nemzetségek megoszlása mindenüvé magával vitte a törzsbirtok nevét. A nemzetségek megoszlása Csongrádban is csakhamar bekövetkezett. A nemzetségek tagjai megosztottak a törzsökös birtokon, az egy

tagban nyert és kezelt birtokot utóbb fölaprózták. Az osztozkodással külön szakadtak a nemzetségi kötelékből s így támadtak az Anjouk és Hunyadiak korában Csongrádvármegye *uj birtokos nemes családai*.

A vármegye tiszántúli részében a tatárjárás körül a dúsgazdag *Csák* nemzetség tűnik föl birtokosul, melynek ősi jószágai Arad-, Csanád- és Zarándvármegyékben voltak. Innen származtak el Csongrád s a távol eső Fejérvármegyébe is. Ezen nemzetségből még a tatárjárás előtt *Miklós* ispán — *Csák* nembeli Ugrin kalocsai érsek testvére — 1231. évben a Maros és Tisza közötti *Kopáncs* és *Szőllös* pusztákat bírta,¹⁾ a tatárjárás után pedig e nemzetségből való *Csáki* család az 1401—1420. közötti időben *Kanizsa* mezővárost bírta.²⁾

Az ősrégi Csanád-nemzetség is — melynek törzsbirtokai a hasonló nevű szomszéd vármegyében voltak — a tatárjárás után szintén szerzett birtokot Csongrádvármegyében, még pedig 1247. évben Zenta merül föl e nemzetség birtokául, mely akkor *Zenta rév* alatt szerepelt.³⁾

Hazánk akkori leggazdagabb nemzetsége a *Szente-Mágocs* nemzetség Szabolcs, Szatmár és Tolnavármegyékben oszlott meg s Csongrádmegyében *Mágocs* helységet és nagy határát szerezte meg.⁴⁾

A *Bór* nemzetségnek Baranya és Valkó megyében voltak nagy birtokai s e nemzetség még Kún László király idejében származott Csongrádvármegyébe oly módon, hogy a *Bór* nembeli *Izsép* fiai *János Adrián* és *Izsép* 1283 táján Valkó megyében fekvő birtokaikat, Szelepcsét és tartozékait László királlyal a pusztán álló *Anyás* földért cserélték el, mely előbb a szeri monostor tulajdonát képezte.⁵⁾ Majd 1306. évben *Ellés monostora* és *Szer* falvak már a *Bór* nemzetségbeli *Szeri* család kezében

¹⁾ Cod. Dipl. III/II. 229.

²⁾ Csánki Dezső: Magyarország. tört. földrajza a Hunyadiak korában. I. 692.

³⁾ Árpádkori uj okmánytár. VII. 242.

⁴⁾ Békésmegyei tört. társ. Évkönyve. XI. 87—88.

⁵⁾ Hazai okmánytár VI. 288

tűnnek föl.¹⁾ Ugyanis ezen esztendőben Szeri Izsép, Sándor, Pósa és Márk rátörtek a Borsa nemzetségből származott Kopasz nádor esanádi birtokaira. Elpusztították falvait, lerombolták a templomokat, szóval roppant nagy károkat okoztak neki. Lőrincz erdélyi vajda közbenjárására nagy nehezen csak azon feltétel mellett békültek ki, hogy a Szeriek kötelezték magokat 200 márka fizetésére; addig is, míg ez összeget lefizetnék, lekötötték az ellés-monostori birtokukat. Ezen nemzetség Csongrádvármegyei ága csakhamar két ágra vált szét: az egyik *Szeri* család Aradvármegyében is szerzett birtokot és oda származott el; a másik Csongrádvármegyében izmosodott meg. Ennek alapítója *Szeri Pósa* († 1352. után) vala, a *Szeri Pósa* család őse, a mely Csongrádvármegye egyik törzsökös családjává növekedett.

A milyen fontos érdemeket szerzett a Bór nemzetség a néptelen Csongrádvármegyének *Anyás-Ellés-monostora*, *Temerkény* és más pusztá vidék benépesítése által, épen olyan maradványemléket hagyott magaután a *Dorozsma* nemzetség is, melynek bölcsője és eredethelye a Tisza melletti *Drusma*, *Durusma* vagy *Drugsza* nevű földön keresendő, mely már 1237. évben a Durusma nemzetség tulajdona volt. Ezen nemzetség a borsodmegyei Durusma vagy Durugsza vidékéről származott Valkómegyébe. IV. Béla még 1269. évben a valkómegei *Gara* helységet a Dorozsma nemzetség azon tagjának adományozta, kitől a Garai-család vette eredetét.²⁾ Ezen időtől fogva a valkómegei *Gara* vára tekinthető a Dorozsma nemzetség törzsbirtokául. Innen származott a Dorozsma nemzetség a távol fekvő Arad és Temesvármegyékbe is, sőt 1300 körül Csongrádvármegyében is birtokosként említetik. Ezen nemzetségből való *Bernát*, ki 1300 körül élt, a Szeged közelében fekvő Dorozsma földet népesítette be és mint ezen helység földesuráról van említés az oklevelekben. Halála után 1340 körül, fiának, Lőrincznek kezén tűnik föl az általok telepített *Dorozsma* falu.³⁾ Midőn azután a csongrádi Dorozsma nemzetségnek magva szakadt, Zsigmond

¹⁾ Anjoukori okmánytár. I. 107—108.

²⁾ Cod. Dip. VII/III. 61. Árpádkori új okmánytár II. 71.

³⁾ Anjoukori okmánytár. IV. 2—3.

király 1408. évben a valkómezei Dorozsma nembeli *Garai* családnak adományozta *Dorozsmát* új adomány czímén és hozzá adta még *Bánfalva*, *Gyékéntő* és *Szt.-Mihály* falvakat — mind Szeged körül.¹⁾

Ezen gazdag királyi adomány által a *Garai*-család Csongrádvármegyében is hatalmas birtok urává lőn, és sokkal többet is kapott, mint a mennyit a jobbágysággal be tudott népesíteni. Még 1478. évben is a *Garai*-család dorozsmai rész birtokán 5 lakott telek mellett 23 telek elhagyottan állott és a bánfalvai rész jószágán 6 telek volt lakatlan.²⁾

Kevés oly gazdag nemzetség volt e hazában az Árpádok idejében, mint a *Gútkeled* nemzetség, melynek roppant terjedelmű javai Zemplén, Bereg, Szatmár és Biharvármegyékben voltak szétszórva. E nemzetség kezén 1282. évben merül föl akkor bodrog-, később csongrádmezei *Báka* helység és ezen vérből a *Butkai* család vette eredetét.³⁾ Bodrogmezeiből származott Csongrádba a *Haraszt* nemzetség, melynek birtokában 1340. évben a Tisza melletti *Felső-Adrián* tűnik föl, a mit bizonyára e nemzetség tett lakott földde.⁴⁾

A tatárjárás után ezen beszármazott hatalmas nemzetségek telepítették be Csongrádmeze üresen álló részeit. Ezen nemzetségekből sok nemes család eredt és minél inkább növekedett a nemesi földesurak száma, annál inkább népesült a pusztaság, lakottá lett a néptelen vidék. A település munkáját Csongrádvármegyében is a tatárjárás előtt a király és az egyházi földesurak végezték. A régi katonai vármegye földje a király és az ő katonái a várjobbágyság, udvarnokok és várnépek kezén oszlott meg. A tatárjárás után Csongrádvármegyében a kunok, magyar nemzetségek és ezek beszármazói a nemesi családok szerezték meg a régi királyi javakat, jószágokat és velük a honvédelem terhére is.

Mikor Csongrádvármegyében a beszármazott nemzetségek idővel gyérültek vagy kihaltak, helyükbe az Anjouk, Zsigmond és a Hunyadiak által fölemelt családok léptek birtokosoknak. A vándor madár ösztönét követő kunok a települt élethez nehezen símulnak hozzá, az örökös háborúban számuk folytonosan

¹⁾ Cod. Dipl. X. IV. 660—679. ²⁾ Gyárfás: Jász-kunok tört. III. 681. Hazai okmánytár. VIII. 225. ³⁾ Anjoukori okmánytár IV. 466—468.

gyérült, e miatt nem birták jószágaikat lakott, művelt tájakká tenni. E tekintetben sem birtak a magyar nemzetségekkel és azokból kiválakozó nemesi családokkal lépést tartani. Az ősrégi *Szeri, Szeri Pósa, Győi, Héked, Mágocsi* és *Sövényházi* s a más megyékből beszármazott családok közül a *Garaiak, Horogszegi Szilágyi, Hunyadi, Enyingi Török* és *Dengelegi Pongrácz* családok emelték kulturailag Csongrád megyét. Versenyre keltek egymással a falvak alapításában. Ebben egészen az erőszakig mentek. Egymás birtokáról erővel hajtják el a munkaerőt, a jobbágyokat. A földesúr átment szomszédja falujába, szétverte a jobbágyok faházait, szekerekre rakatta és a falut ijestől-fiajtól a maga birtokára terelte. Az elpusztult területek benépesítése erőszak, bérbeadás, királyi és földesúri adómentesség engedélyezése és telepítés útján egészen a Hunyadiak koráig folytonosan tartott.

Csongrád vármegyében Nagy Lajos király 1356. évben az üresen álló *Gyékéntő* és *Martonos* csongrádvármegyei helységeknek 3 évi adómentességet adott, hogy népesítésüket elősegítse.¹⁾ A garammelléki sz.-benedekrendi apátság 1372. évben a néptelen *Alpár* és *Ság* falvait Sági Jakabnak 10 évre — évi három márkáért — oly feltétel mellett adta haszonbérbe, hogy a falvakat 10 év alatt benépesíteni tartozik — különben 50 ezüst márkát fizet kárpótlásul.²⁾ Ugyancsak ezen apátságnak *Csany* és *Sáp* nevű falvai még 1421. évben is néptelenül állottak. Bononia apát három évtől tíz évig terjedő adómentességgel jobbágy-adók, egyházi tized és egyéb járandóságok elengedésének feltétele alatt kísérlette meg azt, hogy a két faluba telepéseket keríthessen, lakosokat szállíthasson.³⁾

A munkásokban hiányt szenvedő földesurak szívesen fogadták azokat a *rác* települőket is, a kiket a terjeszkedő török hatalom Szerbiából kiszorított és Magyarországra való menekülésre kényszerített. Mindenek előtt a Zsigmond király által magyar zászlós urak közé felvett *Brankovics György* szerb feje-

¹⁾ Pesty Frigyes: Magyarország. helynevei. 1:5.

²⁾ Collectio Hevenesiana Tom. XLXII. pag. 228—230. Cod. Dipl. IX/IV. 472.

³⁾ Collectio Hevenesiana Tom. VII. pag. 362—365.

delem telepített ilyen szerb parasztokat a *Perlek, Peszér, Péter-réve* és egyéb csongrádvármegyei falvaiba. Az ő példájára a csongrádmegyei földesurak is telepítettek ráczokat a pusztákra. A garammelléki szentbenedekrendi apátság az alpári birtokára 1443. évben ilyen szerb települőket bocsátott, a kik *Haram* és *Tornisca* vidékéről költözködtek az országba. De nem soká maradtak Alpáron, hanem az apátnak sok kárt okozva, átszálltak a Tisza másik partjára és Külső-Szolnok megyében *Tenyő* pusztán települtek meg. Azonban az apát nagy ijedelmére nemsokára visszavágytak előbbeni lakhelyükre Alpárra, és erőszakkal vissza is mentek volna, ha csak az apát I. Ulászló király védelmét ki nem kéri, a ki 1443. évben szigorúan megtiltotta a ráczoknak, hogy Alpárra visszaköltözködjének.¹

Csongrád- és Csanádvármegyének a Maros — Kőrös között érintkező határa csak akkor kezdett népesedni, mikor *Hunyadi János* a Hód-tó körül terjedelmes jószágokat szerzett. Holdvásárhely város 1455. évben Hunyadi János tulajdona volt és neki e városban magyar és *rác* jobbágysai is voltak,² a mi mutatja, hogy a Hunyadi-család is telepített *rác*okat puszták földreire.

1465. körül *Brankovics György* unokája *Brankovics Vuk* vezetése alatt is költöztek be szerbek Magyarországra. Szerém-, Bács-, Bodrog- és Csongrádvármegyében nyertek telepeket és pedig Csongrádvármegyében ott, a hol Bács- és Bodrogmegyével érintkezett.³) Ezen *rác* telepek is csak egyes szigetek voltak Csongrádvármegye területén. Számra nézve még annyi se volt a rác telepítvény, mint a kun szállás.

A rác telepek is a földesúri, illetőleg megyei hatóságok alatt állottak és daczára annak, hogy a görög-keleti egyházhoz tartoztak, csak úgy tartoztak a kath. egyháznak a tizedet megfizetni, mint a magyarok.

Ily módon Csongrádvármegye a tatárjárás után 200 év múlva jó részben újra volt népesítve; területén a Hunyadiak korában közel 140 kisebb-nagyobb helység állott, a miknek birtokán mintegy 60. egyházi és nemesi földesúr osztozott meg.

¹) Századok 1874/22. Gyárfás: III. 613—614.

²) Károlyi oklevéltár. II. 307.

³) Századok 1868/431.

X.

A királyi vármegye elenyészése és a nemesi vármegye alakulása Csongrádban.

Az igazi vármegyei élet és önkormányzat Csongrádban csak a tatárjárás után fejlett ki; éppen úgy, mint a többi vármegyékben. A nemesség erőlyesebb szereplése csak akkor kezdődött el, midőn Csongrádban is elenyésztek a királyi várbirtokok, és magántulajdon tárgyaivá lettek. Az ősi vármegyék nem voltak még önkormányzatot és bíraskodást végző autonom területek. A régi királyi vármegye királyi jószág és katonatartási intézmény vala. A vármegyékben élő kisnemesség a tatárjárás után kezdte végezni az önkormányzatot. IV. Béla király gyakran hívta gyűlésbe 2—3 vármegye nemességét is, s a „nemesek megyéje“ végezte már a bíraskodást. Az ispánon és udvarbírón kívül a nemeseknek már külön bírái (judices nobilium) vannak. Néha királyaink 7—8 vármegye nemességével tartottak gyűlést, hol a gonosztevők kiirtásáról és az országháborítók megfékezéséről tanácskoztak, intézkedtek. Kun László már-már katonai szervezetnek használta föl a nemesi vármegyét. A nemességet gyakran hívta fegyverre a kunok és erőszakos főurak ellen. A vármegyék nemessége külön zászlóaljzat képezett már akkor, mikor még (1290 táján) a várjobbágyság sem szűnt meg teljesen. A köznemesség különben nemcsak harczolt, hanem bíraskodott, igazgatott is, részt vett a vármegye és ország ügyeiben.¹⁾ A nemesség a maga sorából bírákat választott, a kiket a nemesek bíráinak

¹⁾ Marczali Henrik: Árpádok története (milleniumi magyar történet) II. 661—655.

(judices nobilium), magyarul már ekkor is *szolgabíráknak*, vagyis „a királyi szolgák bíráinak“ kezdték nevezni.

A vármegye ispánja lassanként *főispán*; udvarbírája vagy udvari ispánja pedig alispán nevet nyert.¹⁾ III. Endre király 1298. évben a vármegye hatóságát a vármegye összes lakóira kiterjesztette, a szolgabírák jogköre tágult, s ezzel a vármegye önkormányzati élete is erősödött.²⁾ Zsigmond király az 1435-iki országgyűlésen törvényben rendelte el, hogy a négy szolgabíró a jómódú nemes urak közül az egész vármegye nemessége válasza és a választott, ha más tiszte nincs, — 25 gira büntetés terhe alatt legalább egy évig szolgál. A szolgabírák a főispán elnöklete alatt ítélnék a tolvajok, orvosok és rablók fölött; a földesúr és jobbágy közötti peres ügyekben. A törvény azt is kimondta, hogy háború esetén a vármegye zászlóalját, illetőleg banderiumát a főispán vezeti. A birtokos nemes személyében tartozik fölkelni és minden 33 jobbágytelek után még egy jól felfegyverzett, könnyű lovast állítani a vármegye zászlaja alá. A vármegyei gyűlés által választott nemes írja össze a király, főurak, nemesek és papok jószágain a jobbágy-telkeket és a telek-katonaság jegyzékét egy példányban átadja a főispánnak. A telek-katonaság költségeit a jobbágyokra vetették ki, mint külön adót. Egy szóval, az ősi katonai vármegyék felbomlása után, a vármegyék nemességére nehezült a honvédelem terhe, de e mellett határozottabban előtérbe lépett a vármegyék törvénykezési és önkormányzati jelleme.³⁾

A vármegyei élet átalakulásának ezen általános menetén Csongrád vármegye is átesett, a hol a tatárjárás után alig találkoztunk többé várkatonákkal, várjobbágyokkal, királyi szolgaemberekkel. Mi arra mutat, hogy királyaink Csongrádban meg sem kísérelték az ősi katonai vármegye visszaállítását. A tatárok által kiölt királyi nemes szolgák, várkatonák és udvari népek helyébe és jogaiba Csongrád vármegyében a kunok léptek fejeként nemesi rangra emelve. Mellettük a fentebb említett egyes

¹⁾ Pauler: Árpádok tört. II. 292.

²⁾ Márki Sándor: Arad megye tört. I. 113.

³⁾ Márki: i. m. I. 147—148.

magyar nemzetségek és ezek sarjadékai, a nemesi családok szerezték meg a csongrádi királyi vár hajdani jószágait és a megye földbirtokát, amivel a hadi szolgálat terhe is együtt járt. Szóval, Csongrádban is a régi katonai vármegye helyébe az önkormányzatot végző nemesi vármegye lépett.

Mutatja ezt az is, hogy 1347. évben *Miklós* nádor Csongrád-megye összes nemességével *Szeged* városában tartott közgyűlést (congregatio generalis),¹⁾ majd 1407. évben *Ozorai Pipo* temesi és csongrádi főispán Arad, *Csongrád*, Csanád, Keve, Krassó és Temes vármegyék nemességét szintén Szegedre hívta össze közgyűlésre,²⁾ hol a vármegyék ügyeiben tanácskoztak és bíráskodtak. Az Anjouk korában 1327. évben már *Csongrád vármegyei* alispánról és szolgabírákról (judices nobilium) is van említés,³⁾ a kik bíráskodtak és a vármegyét igazgatták. Csongrádvármegye nemessége már Zsigmond király korában külön *zászlóaljat* vagyis *bandériumot* képezett, midőn az 1435. évi országgyűlésen Zsigmond újjá szervezte a honvédelmet. A királyi előterjesztés XXX. czikkelye szerint a Temes folyó és a szörényi bánóság közötti végvidéknek a törökök ellen való oltalmára, Csongrád vármegye nemessége is fejenként tartozik fölkelni, a megye zászlója s a főispán vezetése alatt táborba szállani, még pedig a vármegye zászlóalja a fejenként fölkel nemességgel és a telek-katonasággal együtt összesen 200 lovassal tartozik török támadás esetén hadra kelni.⁴⁾

¹⁾ Cod. Dipl. IX/I. 625.

²⁾ Pesty: Magyarország helynevei 207.

³⁾ Anjoukori okmánytár II. 327.

⁴⁾ Az 1435. évi országgyűlésen a Temes folyó és szörényi bánóság közti végvidék oltalmára a következők csapatait rendelték ki:

Kalocsai érsek	1 zászlóaljjal	
Várad püspök	1	„
Kir. zászlóalj		1000 lovassal
Csanádi püspök		200 „
Oláhok, kunok, jászok		200 „
Temes vármegye		200 „
Keve	„	100 „
Zaránd	„	300 „
Arad	„	100 „

Az 1435. évi országgyűlés után két év múlva 1437-ben Csongrád vármegye bandériumának már részt kellett vennie az aldunai végvidék védelmében. Zsigmond király 1437-ben elrendelte, hogy a többi vármegyékkel együtt Csongrád összes nemessége a támadó törökök ellen a Duna mellé gyülekezzék. A csongrádi nemesek táborba szállása miatt, Bátor István országbíró több Csongrád vármegyei nemes perének tárgyalását is későbbre halasztotta el.¹⁾ Két év múlva 1439. évben a török *Szendró* várát nagy erővel ostromolta. Ez alkalommal Albert királynak 24,000 főnyi serege *Szeged* alatt gyülekezett és Csongrád vármegye nemessége ismét táborba szállott.²⁾

Általában Csongrád vármegye nemességének kiváló része volt a törökök elleni hadjáratokban és a haza oltalmára Csongrád vármegye akkori székhelye *Szeged* volt gyülekező helye a törökre induló csapatoknak. A várnai hadjárat alkalmával is itt gyülekeztek a hadak, Nándorfehérvárnak 1456. évben történt fényes megszabadítása alkalmával Hunyadi János szintén *Szeged* alatt gyűjtötte össze hadait. Ez a város volt az egész hadjáratnak és hadi műveleteknek alapja; a szegedi hajósok szállították hajóikon a felmentő keresztes hadakat a fontos végvár falai alá. Ezen hadjáratoktól kezdve állandóan a népes és gazdag Szeged maradt a török-verő magyar hadak gyülekezési helye. A szegedi kir. várban voltak fölhalmozva a hadi készletek és fegyverek. Mátyás király is ott szerelte föl, ott állította hadilábra a Bosznia visszafoglalására és Szabács viadalára indított seregeit. 1499. évben már tavasszal híre járt, hogy a szultán *Nándorfehérvárat*, vagy *Jajczát* akarja megvenni. Erre II. Ulászló király május elején a királyi bandériumokkal, a zászlós-urak és főpapok csapatával *Szegedre* indult, ezenkívül május 9-én egyik parancsában Pilis vármegyének meghagyta, hogy hadi

Csanád	„		300 lovassal
Torontál	„		100 „
Krassó	„		100 „
Csongrád	„		200 „

Kovachich: Suplem. ad Vest. Com. I. 432—446.

¹⁾ Sztáray oklevéltár II. 331.

²⁾ Teleky József: Hunyadiak kora I, 140.

népét ültesse föl és haladéktalanul küldje Szegedre, a királyi *táborba*; másik parancsát a főurakhoz és összes vármegyékhez intézte, hogy a nemesség fejenként keljen föl és ezenkívül minden megye egy-két *ágyút*, vagy taraczkot hadi néppel együtt mielőbb Szegedre indítson a királyi táborba.¹⁾

Csongrád vármegye fölkelő nemessége most is az első gyülekezők között állott, mint mindig, midőn erős karra, a hazáért felbuzduló bátor szívre és áldozatkészségre volt szükség.

Eddigi vizsgálatainkat összegezve, arra az eredményre jutottunk, hogy a mióta Csongrádban a királyi vármegye megszűnt, azóta a nemesi vármegyére nehezült a honvédelemnek terhes kötelezettsége és a hazai kulturának lelkes ápolása. Csongrád vármegye hazafias népe a legnagyobb áldozatot sem sajnálta, hogy e kettős kötelességének híven megfelelhessen. Egyfelől tevékeny része volt a haza fegyveres oltalmazásában, másfelől magasabb kulturai szolgálatot is végzett. A tatárjárás néptelen, vadon tájakat hagyott hátra Csongrád vármegyében is. Kétszáz év múlva újra népesek a régi helységek, sőt új falvak is keletkeztek s a Tisza mellett fekvő *Szeged* és *Zenta* királyi városokká növekedtek. Ezen figyelemre méltó kulturális állapot, melyben Csongrád vármegye a Hunyadiak korában állott, az egyházi és nemesi földesurak fáradozásainak s a városokban létrejött *polgári rend munkájának* volt köszönhető.

Nagy Lajos arany pénze.

Nagy Lajos király ezüst garassa.

Nagy Lajos király ezüst denárja.

¹⁾ Károlyi oklevéltár III. 37—38.

XI.

Csongrádvármegye kiterjedése és határai a török hódítás kora előtt.

Csongrád vármegye alakja és terjedelme a török hódítás kora előtt egészen más volt, mint napjainkban. A Tisza mindkét oldalán terült ugyan el a XIV. és XV. században is, de tiszántúli részét Csanád vármegye keskeny szalaggá szorította össze, mert *Hód-* és *Vásárhely* környéke nem hozzá, hanem állandóan Csanád vármegyéhez tartozott. A régi *Donáttornya* várost Csanádhoz, *Mágocsot* majd Csanádhoz, majd Csongrád vármegyéhez számítják; *Derekegyház* szintén hol Csongrádhoz, hol Csanádhoz hajlik. Észak felé kis részben Békés vármegyével érintkezett. Ezen oldalon *Fábián-Sebestyén* 1464. évben még Békés, 1519-től kezdve Csongrád vármegyében merül föl, míg már *Királyság* a török hódítás előtt állandóan Békés vármegyéhez tartozott. Észak felől továbbá nagyobb vonalon Külső-Szolnok megyével volt határos; de *Cséfa* és *Szelevény*, melyek ma Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyében fekszenek, akkor Csongrád vármegyei helységek voltak. Tiszáninneni része éjszak felől Pestmegyével volt szomszédos, de abba éjszak felé, mélyebben nyúlt be, mivel *Alpár* és az ettől éjszaknyugatra fekvő *Szent-Lőrincz* (ma: Szent-Lőrincz pusztja) állandóan Csongrád vármegyében tűnnek föl.

Nyugot felé a határ egy darabig éjszokról délnek vonult Pestmegyével, majd a Kunsággal érintkezve, oly módon, hogy Félégyháza a Kunsághoz, ellenben ettől nyugatra eső *Pálmonostora* (ma: Monostor pusztja) s a délre fekvő *Pétermonostora*

(ma: Péteri puszta) és *Móróczgátja* (ma: Móriczgátja puszta) állandóan; ellenben hol Bodrog vármegyéhez, hol pedig a Kunsághoz sorolt *Halas* mezőváros is egyes időközökben Csongrád vármegyéhez tartozott. Ezután *Szeged* város birtokának határa szabta meg a vármegye kiterjedését nyugat felé. Ettől kezdve Csongrád vármegye nyugat felől való határának, illetőleg Bodrog és Bács vármegyékkel érintkező vonalának megállapítása fölöttébb nehéz feladat. *Szabadka* mezővárost és az ottani uradalmat, melynek mértföldekre terjedő területéhez még három mezőváros: *Madaras*, *Tavankut* és *Halas* tartozott, hol Bodrog, hol Csongrád vármegyében sorolják föl. Maga *Szabadka* város 1391-től 1464-ig Bodrog, 1464, 1504, 1511, 1518 és 1519. években Csongrád vármegyében feküdt. 1468. évben *Györgye* mezővárost (ma: Györgyén puszta) és tartozékait: *Bajmok*, *Pacsér*, *Napfény*, *Csontafejér* (ma: Csantavér) — 1447. évben *Veresegyháza* helységeket is Bács vármegyékhez számítják, melyekkel 1462 és 1520. években mint *csongrádvármegyei* helységekkal találkozunk. A délebbre eső *Bajcs* (ma: Bajsa) hol Bács, hol *Csongrád vármegyei* falu. Innen délkelet felé *Hegyes*, *Szegegyház*, *Feketeegyház*, *Sofrony* (Szovrony) inkább *Csongrád*, *Devecser* pedig inkább Bács vármegyéhez látszik tartozni. E ponttól kezdve ismét éjszak-kelet felé zökken a határ. A mai *Kutas* puszta 1520. évben mint *Csongrád vármegyei* hely tűnik föl az éjszak-keletre fekvő *Bánfalvával* (ma: Banovce) együtt. Ellenben a *Kétfülű* (ma: Kétvilló) továbbá a Tisza partján *Perlek* (ma: puszta) *Péterréve* (Petrovoszelo), *Peszér* (ma: puszta) és *Moharéve* (ma: Mohol) 1441 táján Bács, 1520 körül pedig *Csongrád vármegyében* feküdtek. A határ *Bajcs* falutól *Peszér* helységig ezt a görbe irányt követte. A XVI. század elején azonban *Tavankut*, *Bajmok*, *Pacsér*, *Bajcs*, *Hegyes*, *Szegegyház*, *Feketeegyház*, *Sofrony*, *Devecser*, *Perlek*, *Peszér*, *Péterréve*, *Moharéve* és *Turol* ma is föllelhető, valamint *Asszonyfalva*, *Báka*, *Beter*, *Csicsanicza*, *Csikod*, *Füles*, *Kevi*, *Kókut*, *Himesegyház* és *Szent-Miklós* eltűnt — de e vidéken feküdt helységeket Csongrád vármegyéhez számították.

A középkori Csongrád vármegye kisebb része tehát a Tiszántúlra; főtömege pedig a Duna és Tisza közé esett és ezen

része hosszan húzódott le a Tisza mellékén Alpártól egészen *Perlek* faluig (ma: puszta Ó-Becse és Petrovoszelo közt). A vármegye ezen hosszasan elnyúló területeknek „természetes közép-pontját Szeged város és vidéke képezé“, mely a vármegyei gyűlések székhelye is volt.¹⁾ Itt állott a vármegye területén egyedül számításba vehető erősség, a *szegedi királyi vár*, mely nemcsak hadászati szerepet játszott, hanem egyszersmind a vármegyében levő királyi jószágok gazdasági központja is volt.

Zsigmond király ezüst pénze.

Zsigmond király rézpénze.

Albert király arany pénze.

I. Ulászló király arany pénze.

I. Ulászló ezüst-pénze.

V. László arany-pénze.

V. László király ezüst pénze.

¹⁾ Csánki: i. m. I. 675. 689. II. 133. 187.

XII.

Csongrádvármegye várai, városai, községei és birtokosai a mohácsi vész előtt.

A tatártámadás megújulásától való aggodás arra ösztönözte Csongrád vármegye egyházi és nemesi földesurait, hogy birtokaik, jobbágyaik és családjuk védelméről kellőképen gondoskodjanak.

Az egyház iránt mindenkor bőkezű világi kegyurak, a *monostorokat*, az apácák és szerzetesek *társ-házait* szilárd kőanyagból építették, magas falakkal és tornyokkal vették körül. A nemesi földesurak falvaik közepén *kuriájukat* kőből emelték, úgy, hogy azok mintegy kis várkastélyok voltak. Körülöttük rendszeren mély árkot vontak, a mibe vizet eresztettek, hogy az első támadásnak az álljon útjába. Azonban hadászati tekintetben is számot tevő erősebb vár mindössze csak a következő négy volt a vármegyében:

A *csongrádi vár*, melyet a hagyomány szerint a régi avar földvár helyén *Onđ* nemzetségéből való *Ete* épített. *Sövényvár*, melynek védelméért IV. László király 1283. márczius 10-én a vasvármegyei *vépi* királyi udvarnokok jobbágyaikat, név szerint *Rutuk fia Péterre*, *Miklósrá*, *Andrásra* és *Péterre* bizta, azokat a várjobbágyságok közé emelte, egy-egy eke földet adván nekik.¹⁾

A *szabadkai vár* (Castrum Zabadka), mely Mátyás királyról *Korvin János* hercegre szállott, a ki azt viszont *Enyingi Török Imré*-nek adományozta.

¹⁾ . . . collegium regalium servientum nostrorum duximus, mondja az oklevél, tehát *nemes rangú* királyi szolgákká lettek. Hazai okmánytár VI. 290.

A *szegedi vár* a tatárjárás után épült, még IV. Béla király korában. A tatárok által elpusztított *csongrádi királyi vár* megszűnt és ennek jogutóda a *szegedi királyi vár* lett és a csongrádi kir. vár jószágainak nagy része a szegedi várra és hospeseire szállott. Sőt utóbb maga Csongrád város is a szegedi királyi várhoz csatoltatott s annak védelmi karban való tartására adózott.¹⁾

Városok.

Legnagyobb város akkor is *Szeged* volt, mely *Zeged*, *civitas Zegediensis*, *Zegedinum*, *Zegedyn*, *Zygedinum*, *Zegued*, *Zeuged*, *Segedinum*, *Segedin*, *Seghed*, *Scegued*, *Scygedium* stb. néven fordul elő az oklevelekben.²⁾ Nevét némelyek szerint a Tisza és Maros összefolyása következtében támadt *szeg*, *szög* szótól, mások szerint pedig szigetszerű fekvésétől nyerte. Már a XI. században fennállott. Előbb II. Endre királytól nyert szabadalmakat, majd a tatárjárás után IV. Béla Szeged polgárait és *vendégeit* (*hospites de Zegedino*) Buda és Székesfehérvár királyi székes városok kiváltságaival ruházta föl.

Zenta 1247. évben még *Zyntharew* név alatt fordul elő és a Csanád nemzetségbeli *Kelemenös* ispán fiának *Pongrácznak* képezte tulajdonát.³⁾ Ez a *Zentarév*, mely 1323. évben már a Csanád nemből származó *Telegdiek* birtoka gyanánt említettik, a Tisza keleti partján terült el és inkább Csanád vármegyéhez számítható.⁴⁾ Vele szemben a Tisza nyugoti partján keletkezett *Zentha* falu, mely már 1367-ben révjével és a határában levő *Csecs-tó* (*Chechtow*) nevű halászhelylyel együtt a budai káptalané volt.⁵⁾ Úgy látszik, hogy a Szent-Jánosról nevezett jeruzsálemi ispotályos lovagrendnek is volt jószágá Zentán, mivel 1360. szeptember 12-én *Cornutus Bando* a jeruzsálemi ispotályosrend priorja a *Sentha* nevű birtokot *Lendvai Bánfi Istvánnak*, *Jánosnak*, *Miklósnek* és *Lászlónak* adományozta.⁶⁾

¹⁾ Teleky József: Hunyadiak kora X. 54.

²⁾ Varga: Szeged tört. oklevéltár 3—76. számú oklevelek.

³⁾ Árpádkori uj okmánytár VII. 241—245.

⁴⁾ Csánki: 678.

⁵⁾ Bács-Bodrogmegyei Tört. Társ. Évkönyve VII. 186.

⁶⁾ Collectio Hevenesiana tom. XXXVI. pag. 273.

Csongrád város 1439. évben *Rezke* faluval együtt a szegedi királyi várhoz tartozott,¹⁾ és azzal együtt még ugyanazon évben Albert király neje Erzsébet királyné nyerte adományban, de még ebben az évben harmadik kézre került.

Donát-tornya 1437. év előtt a Hód és Vásárhelyhez tartozó *Donath Thornya* helységet Csanád vármegyében és *Tamási Henrik* kezén találjuk.²⁾ Az ő magtalan halála után Zsigmond király *Hunyadi Jánosnak* adta, róla pedig *Mátyás* királyra szállott.³⁾

Ezen helység hol *oppidum* (mezőváros), hol *possessio* néven fordul elő és 1437. évben Békés, 1455-ben Csanád, 1463-ban Arad, még ugyanezen évben Békés, 1490, 1495. évben Békés, 1499-ben Csanád, 1513-ban *Csongrád*, ettől kezdve ismét Békés megyében merül fel.⁴⁾ Ma *Donát* pusztja Szentestől keletre a Kórogy-ér mellett.

Györgye. Mátyás király 1462. február 16-án anyjának *Szilágyi Erzsébet* udvarának díszesebb tartására adományozta: *Györgye* (Gywrge) mezővárost, *Baymok*, *Nagyfény*, *Chontafeyer* (Csontafejér), *Bwdakvitha* (Budakuta), *Pachyr* (Pacsér) csongrádmegyei falvakat, *Kewlestartha* (Kölestartó), *Paly* (Páli), *Kethfjlew* (Kétfülü), *Lykaseghaz*, (Likasegyház), *Thereth* (Töret) csongrádmegyei pusztákat, valamint *Okor*, *Kerekeghaz*, *Naghbaych* (Nagy-Bajcs), *Fybaych* (Fi-Bajcs), *Hymeseghaz* (Himesegyház), *Kewkenr* (Kökör), *Wyzethwrol* (Vizes-Turol) bácsmegyei helységeket és *Hegesthwrol* (Hegyes-Turol, ma Hegyes), *Akosthwrol* (Ákos-Turol) *Feyefakathwrol* (Fejefakad-Turol) bácsmegyei pusztákat.⁵⁾ *Bajcs* alatt a mai Bajsa falu értendő, *Fi-Bajcs* talán a mai Topolya helyén feküdt.⁶⁾ Majd Mátyás király *Györgye* várost anyjától elvévén, *Székely János* vránai perjelnek adta élete tartamára s ennek 1468. évben történt halála után Györgye felét ismét anyjának adományozta. A Bajmok mellett keletre eső mai *Györgyén* pusztja értendő alatta.⁷⁾

Halas. Albert király 1439. május 29-én addig is, míg *Hunyadi Jánosnak* Szörény, Görény, Orsova és Miháld vég-

¹⁾ Teleky: i. m. X. 54. ²⁾ Teleky: i. m. X. 248–250. ³⁾ Csánki: I. 691. ⁴⁾ Csánki: I. I. 708. ⁵⁾ Teleky: XI. 24–25.

⁶⁾ Iványi István: Bács-Bodroghmegye tört. helynévtára 12. 1.

⁷⁾ Csánki: I. 674.

várak fentartására költött 2757 arany frt kiadását megtérítheti, a borsodmegyei Madaras, Towankwth, Zabadka és *Halas* városokat illetőleg birtokokat (oppidum seu possessio) zálogba adja.¹⁾ *Halas* egyszersmind egy kun-szék főhelye is volt.²⁾ 1519. évben Ujlaki II. Miklós neje *Dengelegi Pongrácz Katalin* Enyingi Török Imrét a budai káptalan előtt eltiltja, hogy a *csongrád-megyei Halas* helységben levő birtokait elfoglalja, melyek atyja Dengelegi Pongrácz János után őt illetik.³⁾ A török hódítás korában *Halas* város egy ideig a török világban is Csongrádhoz tartozott.

Kanizsa. IV. Béla 1260. évben a pannonthalmi apátság birtokai közé tartozó *Kanizsát* újból biztosította az apátságnak.⁴⁾ A pápai tizedlajstromban (1332—1337) *Kanisa*, mint *Ren-Kanisa* merül föl a csanádi főesperességben. 1367. évben mint a *csongrád-megyei Felső-Adrián* (ma: Adorján) szomszédja fordul elő: *villa Kanisa*. 1381-ben egy ízben mint *Kanisa*, majd mint *Reukanisa* kerül elénk városi eljárósággal és polgárokkal, a kiknek *Gyékén-tó* faluban részbirtokaik vannak.

Madaras. 1391. évi oklevél említi először *Madaras* helységet.⁵⁾ 1439. évben Hunyadi János zálogba kapta a bodrogmegyei *Madaras*, Towankwth, Zabadka és *Halas* városokat, illetőleg birtokokat a végvárakra költött 2757 arany frt megtérítéséig.⁶⁾

Szabadka. 1391. évi oklevél említi először *Zobotka* helységet, mely akkor Bodrog vármegyében feküdt.⁷⁾ 1429. szeptember 5-én Hédervári Lőrincz kir. lovászmester és a kunok bírása a *szabadkai* és a vastoroki lakosok közt lefolyt erőszakoskodás ügyét intézte el. *Szabadka* még ekkor bodrogmegyei hely és *libera villa regia*, vagyis királyi szabad falu. Lakói pedig: „hospites et incolae regales de *Zabadka*.”⁸⁾

¹⁾ Pesty Frigyes: Szörényi bánóság tört. III. 35—36.

²⁾ Csánki: II. 190.

³⁾ Iványi István: Szabadka tört. II. oklevéltár 11—12.

⁴⁾ Bács-Bodrog megyei Tört. Társ. Évkönyve VI. 185.

⁵⁾ Zichy: okmánytár IV. 468.

⁶⁾ Pesty: Szörényi bánóság tört. III. 35—36.

⁷⁾ Zichy okmánytár IV. 468.

⁸⁾ Iványi: Szabadka tört. II. okmánytár 3—4. l.

Szer. Kun László királytól Mátyás király koráig állandóan a *Bor* nemzetség s az abból származó *Szeri* és *Szeri Pósa* család birtokában találjuk. Azonban 1467-ben már *Szer* város egy részét *Ellés* és *Máma* helységekkel együtt a *Zeleméri* család bírta. Ezen évben *Mulathi Szabát*iel feleségének nevében óvást emel ipa Zeleméri László ellen Országh Mihály nádor előtt *Ellés Máma* és *Szer* helységekben levő részbirtokainak elidegenítése miatt, egyszersmind Ramocsai Istvánt és másokat ezen jószágok megvételétől eltiltotta.¹⁾

Tavankut mezőváros 1439., 1464., 1504., 1518. és 1519. évben mindenben Madaras és Szabadka sorsában osztozott. *Oppidum* seu possessio *Thowankwth* 1439. és 1499. évben Bodrog-, 1504. és 1518—1519. és a kalocsai érsekségnek tizedlajstromai szerint is 1520. és 1521. évben *Csongrád* vármegyéhez tartozott.²⁾ Ma hasonló nevű község Szabadkától nyugatra.

Vásárhely. A török hódítás kora előtt *Hód* és *Vásárhely* állandóan Csanádmegyéhez tartoztak. *Hódmező* (Campum *Hod* vocatum) nevű nagy mezőség Csanádmegyében a Marostól északra feküdt és a Hód-tóig húzódott. Rajta kis erdő is állott, mely *Eresztvény* (Ereztuen) nevet viselt.³⁾ *Hód* és *Vásárhely* falvak a Hód tava melletti dombokon mocsarak közt feküdtek. *Hód* (Houd, Howd) helység, mely a későbbi századokban *Vásárhely*lyel olvadt össze a *hód* (castor) állattól vette nevét.⁴⁾ *Vásárhely* régen nem a mostani helyén, hanem a félhold alakú nagy tónak déli partján — Makó felől — állott, a régi temető és a külső „hajdu” vendégfogadó táján.

A török hódítás kora előtt alföldi vármegyéket kicsiny, de nagyszámú falvak borították. Határaik még nem voltak pontosan fölmérve, mint ma, hanem jól megjegyzett határdombok vették körül és különítették el a helységek területét egymástól. Olyan nagy határoknak, mint amilyen ma Debreczen, Hódmező-Vásárhely, Kecskemét, Orosháza, Szabadka, Szentes, Szeged és más városoknak van, a mohácsi vész előtt híre se volt. Ezen

¹⁾ Hornyik János : Pusztaszer tört. 115. l.

²⁾ Csánki : II. 191.

³⁾ Anjoukorí okmánytár III. 365.

⁴⁾ Pesty Frigyes : Magyarország helynevei 138. l.

városoknak roppant terjedelmű határait, melyek egy-egy kis vármegyével érnek föl, a török uralom hozta létre. Látni fogjuk, hogy a török hadseregnek sajátos hűbéries szervezete elpusztította a katonáknak zsold fejében kiosztott kis falvakat, ellenben nagyra növelte a török császári kincstár birtokául fentartott városokat, ahova lassankint a falvak lakói beszőködtek a török zsoldosok zsarlásai elől. Ez volt az oka, hogy a temérdek középkori alföldi falu a török hódítás korában mind elpusztult, úgy, hogy ma a legtöbbnek egy-egy pusztája vagy dülő tartja fenn emlékét.

A középkori Csongrádvármegye falvai is ilyen kicsinyek voltak. Egy sor házból, egy-két utcából, néha csak 10—12 házból állottak. Ha az egy sor ház elpusztult, a *faházakat* elhordták, a falunak neve, nyoma veszett, annyiival inkább, mert az új birtokos sok esetben másik *nevet* is adott a helységnek, ha ott új telepítést vitt véghez. A középkori magyar falvak *neve* a legtöbb esetben a következőleg származott. Ha a magyar nemes pusztája földet nyert adományban először egy kis kápolnát építtetett birtokán valamely keresztény *szent* tiszteletére. Az új telepítvény illetőleg falu is a *templom* *nevét* nyerte (Csongrád vármegyében: Szent-András, Szent-György, Szent-Lőrincz, Szent-Miklós, Szent-Adrian mártír). Néha az egyház *színe* vagy *formája* adta meg a falu nevét. (Csongrádban: Fejéregyház, Feketeegyház, Kerekegyház, Likasegyház, Veresegyház.)

Az is megtörtént, hogy a birtokos az általa emelt kápolnát a *saját nevére*l nevezte el *egyháznak*, amit a falu is fölvevett (Csongrádban: Derékegyháza, Himesegyháza, Ludasegyháza, Szegyháza, Szörnyőegyháza). Ha a földes úr *monostort* építtetett birtokán, azt a *maga neve* után hívta és az lett a falu neve is. (Csongrádban: Ellésmonostora, Pálmonostora, Pétermonostora, Mágozs monostora.) A puszták neve gyakran *telek* volt, amihez a tulajdonos neve járult. Így hívták azután a falut is, mely a pusztán épült. (Csongrádvármegyében: Arnacs teleke, Csengel teleke, Pázmán teleke, Szántó teleke).¹⁾

¹⁾ Helynevek származására nézve. V. ö. Békésmegyei Tört. Társ Évkönyve XII. 36—37.

Csongrádvármegyében a Hunyadiak és Jagellók korában 138 falu feküdt a határszéleken fekvő helységeket is számítva, melyek hol az egyik, hol a másik megyéhez tartoztak. A falvak népességének *számáról* nem állnak adatok rendelkezésünkre; annyi azonban bizonyosnak vehető, hogy a mohácsi vész előtt az egész Csongrádvármegyének nem volt több lakosa, mint ma Szeged vagy Vásárhely városának.

Adorján 1271. évben Laki Sebestyén fiai Miklós és Jakab, a Tárnoki Bernát fia Sándornak és Tárnoki Álmos fia Lőrincznek *tárnoki monostorán* hatalmaskodást követtek el. Fegyveresen ütöttek a tárnoki monostorra, a kaput betörték, a nemes uriaszonyokat és leányokat meztelenre vetköztették... Ezen erőszak jóvátételére *Laki Miklós* és *Sebestyén* a *Tisza körül* Bodrog vármegyében fekvő *Adoryan* helységben levő birtokrészüket Tárnoki Sándornak és Lőrincznek engedték át birtokképen a kalocsai káptalan előtt kötött békeegyezményben.¹⁾ 1299. évben *Nagy-Adrián* helység a budai káptalan tulajdona volt.²⁾ *Keledfi Péter* fiai *János* pap (clericus) és *Miklós* 1331. október 5-én Visegrádon Pál országbíró előtt a *bodrogvármegyei Adrián* birtokukra vonatkozó jogaikról *Magyar Pál* gimesi várnagy javára lemondanak.³⁾ 1331-ben a budai káptalan előtt *Kókai Mogh* és fia *Mihály* a *Tisza körül fekvő Oladryan* (Al-Adrián) bodrogvármegyei helységben való birtokjogukat *Magyar Pál* gimesi várnagyra ruházzák át.⁴⁾ 1335. november 8-án Róbert Károly *Magyar Pál* gimesi várnagyot *Felseuadrian* (Felső-Adrián) bodrogvármegyei birtokban a kőii káptalan által eszközölt beigtatás és határjárás értelmében megerősíti. Ezen határjárásból kitűnik, hog Felső-Adrián Kanizsa falutól délre a Tisza közeliében feküdt. Határos volt *Martonossal* (Mortunus), közelében volt a *Gyékéntő* (lacum Gekentow) nevű tó. Szomszédja volt *Ludasegyház* (Ludasyghaz) és *Pusztá-Egyház* (Pusta-Ighaz). mind a kettő föld (terra).⁵⁾

¹⁾ Árpádkori uj okmánytár. VIII. 356.

²⁾ Cod. Dipl. XI/II. 145.

³⁾ Anjoukori okmánytár II. 54—555.

⁴⁾ U. o. II. 573.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár III. 211—214.

Adrián Mártél 1335. évben *Adryanmartir* és 1450. és 1459. évben *Adorjanmarthel* és *Adryanmartir* néven a zalavári apátság birtokát képezte.¹⁾ 1360. évben *Aduryanmartir* néven egy része *Szeri Pósafi László*, *Balázs István* és *Miklós* tulajdonát képezte, kik a budai káptalan előtt tiltakoznak az ellen, hogy a zalavári apát ezen birtokukat megszerezhesse.²⁾

Al-Győ. L. Győ alatt.

Alpár. A budai káptalan Róbert Károly parancsára 1340. május 5-én *Szunyogi András* (Andream de Zunug) szolnok-megyei alispánt a garam-melléki szent-benedek-rendi apátság *Olper* (Alpár) és *Sag* nevű birtokainak egész az *Ugh-ér* (Wger) melletti batárig történt használatától eltiltotta.³⁾

Alsó-Alpár vagy *Halsoalpar* falu alatt a mai Alsó-Alpár értendő Pest vármegyében, mely a mohácsi vész előtt állandóan Csongrád vármegyében feküdt.⁴⁾

Alsó-Adrián. Lásd Adorján alatt.

Anyás. 1280. körül a *Bor* nemzetségbeli *Morián* ispán a nyulak szigeti apácza zárdájának kriptáját temetkezési helyül választván, a Tisza mellett fekvő *Anias* nevű birtokát halas tavaival ezen apácza-zárdának hagyományozta.⁵⁾ IV. László király még 1283. előtt a *szeri monostorhoz* tartozott *Anyás* nevű földet a *Bor* nembeli Izsépfia Jánosnak, Adriánnak és Izsépnek adta a valkómegyei Szelepese és Eydevolu földekért.⁶⁾

Apor. 1415. évben *Apor*, *Zegh*, *Ürögh* és *Themerken* helységekkel, mint a szeri Pósafiak birtoka fordul elő.⁷⁾

Aranyos 1467. évben Aporral és Temerkénynyel együtt fordul elő.⁸⁾

Arnacsteleke. 1347. évben *Bodoni Pósafi Tamás fia János*-nak, Csongrád vármegyében a *Tisza folyó mellett* fekvő *Arnacs-*

¹⁾ V. ö. Teleky : i. m. X. 248—150. 261. Pesty Frigyes : M. O. helynevei 206. l.

²⁾ Pesty : i. m. u. o.

³⁾ Anjoukori okmánytár IV. 20.

⁴⁾ Csánki : I. 667.

⁵⁾ Cod. Dipl. V/III. 59. Árpádkori új okmánytár IX. 263.

⁶⁾ Hazai okmánytár VI. 288.

⁷⁾ Collectio Hevenesiana tom. 47. pag. 239—248.

⁸⁾ Csánki : I. 679.

Teleke nevű örökölt és örökségi jogon tulajdonát képező birtokát, mely *Adrian* és *Gyekentow* nevű falvak között fekszik — *Magyar Pál* mester elfoglalta és az ő *Adrian* nevű falujához csatolta s az ő (Bodoni Pósafi János) nagy sérelmére állandóan megtartani törekszik.

Asszonyfalva 1355-ben lakott helység volt és Bács vármegyéhez tartozott.¹⁾ *Brankovics György* szerb fejedelem birta Zsigmond király adományából a következő *csongrádvármegyei* helységeket:

1) *Asszonyfalva*. 2) *Perlek* falu vámszedéssel. Ma: puszta Ó-Becsétől éjszakra a Tisza mellett. 3) *Peszér* falu vámszedéssel és révjoggal. Ma: puszta Zenta és Mohol között a Tisza partján. 4) *Pétterrève* falu, ma: Petrovoszelo. 5) *Szent-Péter* falu, valószínűleg Szent-Péter puszta Horgostól délre.

Ezen helységeket Brankovics György rokonának és vetélytársának, Veronai *Birini Pálnak* adományozta, midőn 1441. év körül ellene trónkövetelőnek lépett föl.²⁾ *Azzonfalva* helységet 1522. évi tizedjegyzék Csongrád vármegyébe helyezi. Valahol Peszér és Ó-Becse közt fekehetett.³⁾

Áltokszállása föld (terra) 1493. évben a *Mayossa*-szállásáról (ma: Majsa), való *Mayossa László* és *Domokos*, másfelől *Mayossa Mihály* és *István* nemes kunok osztzkodtak meg *Áltokszállása* nevű földön, melynek határát a rajta áthúzó *szegeði* út vágta ketté.⁴⁾ *Átokszállása* ma: *Átokháza* Szeged határában és nem a dorozsmai határban levő *Átokháza* puszta értendő alatta, mert az oklevélből kitűnik, hogy *Csolyos* és *Baltaszállása* (Balota) mellett feküdt.⁵⁾

Bajcs. L. Györgye város alatt.

Bajmok. L. Györgye város alatt.

Balak. 1369. évben *Balaki Benedek* özvegye, *Ilona* nemes úrnő a csanádi káptalan előtt özvegyi illetményét, illetőleg ho-

¹⁾ Anjoukori okmánytár VI. 383—384.

²⁾ Pesty Frigyes: Brankovics György birtokviszonyai Magyarországon. 16. 17. 19. 20. 21. l. Cod. Dipl. X/V. 364.

³⁾ Csánki: II. 152.

⁴⁾ Gyárfás István: i. m. III. 709—710.

⁵⁾ U. o. III. 334—335.

zományát, a Csongrád vármegyében *Al-Szeged* szomszédságában fekvő *Balak* nevű részbirtokát *Al-Szeged* polgárainak 65 arany frtért adta el.¹⁾ Ma: a Ballagi-tó nevű árterés határrész tartja fönn emlékét.

Batida. 1331. évben Róbert Károly király a csanádvármegyei *Bodhyda* és *Bodgorsaya* (Bodgorzsája) nevű birtokokat — melyek egykor az örökös nélkül elhalt *Hasznosi Miklósé* voltak és arról a királyra szállottak, *Becsei Imrének* és fiainak adományozta.²⁾

Batka. 1462. évben *Bathka* helység Zenta mellett s az 1520—22. évi egyházi tizedlajstromban is *Zenta mellett* fordul elő *Kysbathka* (Kis-Batka) helységgel együtt. Ma: Zentától délre ilyen nevű pusztá őrzi emlékét.³⁾

Báka. 1282-ben a Gutkeled nembeli *Buthkai András* kezén *Baka* helységét találjuk.⁴⁾

Bánfalva nevű falvat Zsigmond 1408. július 12-én új adomány czímén *Garai Miklós* nádorra és testvérére, *Garai Jánosra* ruházta át.⁵⁾ A Garai család utolsó férfi tagja *Garai Jób* Mátyás király korában a barsvármegyei *Benkovics*-családnak idegenítette *Bánfalvát*, *Dorozsmát*, *Gyékéntót* és *Szent-Mihályt*.

Bekény. *Buken* 1276 előtt a *Kalán* nembeli Pousafia II. Nána ispán hagyatékából került a nyulszigeti apácza-zárda birtokába. Ilyenképen említi föl V. Incze pápának 1276-ban kelt bullája is, melylyel a nyulszigeti zárdát birtokaival együtt pártfogásba veszi.⁶⁾

Bere. 1471. évben *Beree* helységet Korhánynyal és Derék-egyházával együtt sorolják föl.⁷⁾

Beter. *Bether*, *Bethwr* 1520—22. évben Devecser mellett fordul elő mindig mint Csongrád vármegyei helység. A mai Ó-Becse vidékén feküdt.⁸⁾

¹⁾ Varga Ferencz: Szeged tört. 204—205. 1.

²⁾ Zichy okmánytár I. 376.

³⁾ Csánki: I. 679. 698.

⁴⁾ Hazai okmánytár VIII. 225.

⁵⁾ Cod. Dipl. X/IV. 660—679.

⁶⁾ Árpádkori új okmánytár. IX. 153.

⁷⁾ Pesty Frigyes: Krassó megye tört. III. 428.

⁸⁾ Csánki: II. 144.

Böd. 1453. évben *Bewd* mint falu Hékeddel együtt a Héked-i család birtokában tűnik föl a határába eső *Dancsháza* másképen *Besenyő* pusztával együtt.¹⁾

Budakuta. L. Györgye város alatt. Az 1462. évi oklevél *Csontafejér* és *Pacsir* között sorolja fel *Bwdaknth*a falut.²⁾ 1504-ben *Budaknth*a mint *Korvin János* birtoka Bodrog vármegyében merül fel, de inkább Csongrádhoz tartozott.³⁾

Buzgán-szállás. IV. László király egyik gyilkosának Árbocznak fia volt *Buzkán* vagy *Buzgán*. Ennek neve után 1423. évben fordul elő a *Buzgán-szállás* helynév.

Csany. 1326. évben László garam-szent-benedekrendi apát panaszt emelt Róbert Károly előtt, hogy az apátság *Csany* nevű birtokát a szomszédok háborgatják.

Csatárszeg. 1344. május 18-án Nagy Lajos király a Csongrád vármegyei *Chatarseg* (Chatarseeg) nevű birtokot, mely előbb *Csatárszegi István* csongrádi várjobbágy tulajdona volt, de örököse hiányában a királyra szállott.

Csecs-tó. 1264. évben IV. Béla és fia István által kiküldött bírák a *Tisza* és a *Zentai-rév* mellett fekvő *Chectov* halastavat a budai káptalannak visszaadni rendelik.⁴⁾

Csegele. Zsigmond király 1423. szeptember 29-én eltiltja a körösieket és kecskemétiakat, hogy a kunokat *Buzgán-szállásán*, valamint a körül fekvő némely pusztákon jelesül *Gengelteleke*, *Máma-homoka*, *Mindszent* és más szállásaikon háborgassák, *vetéseiket*, kaszálóikat legeltessék.

Cséfa. 1406. évben már *Chepha* nemesi birtok (possessio) volt.⁵⁾ 1437. évben *Cséfát Cséfi Mihály* fiainak *Lászlónak* és *Balázsnak* kezén találjuk.⁶⁾

Csik.

Csikegyház.

¹⁾ Kovachich: Form. Solen. Styli. 344. Haan Lajos: Békésmegye hajdana okmánytár 64—65.

²⁾ Teleky: i. m. XI. 24—25.

³⁾ Csánki. II. 195.

⁴⁾ Árpádkori új okmánytár III. 107. Cod. Dipl. IV/III. 239.

⁵⁾ Cod. Dipl. X*IV. 578.

⁶⁾ Sztáray oklevéltár. II. 331.

Csikod.

Csiklő. (Csicsanicza).

Csomorkány. 1440. előtt a Hod és Vásárhelyhez tartozó *Chomorkan* falu, mint Tamási Henrik birtoka merül fel Csanád vármegyében.¹⁾

Csontafejér. *Chonthafeyer* a mai Csantavér. L. *Györgye* város alatt.

Csorna helység 1462. évben Böd vagy Böld határjárásakor tűnik föl.²⁾ Azonos lesz a *Csorna-egyház* nevű pusztával, mely 1439. évben *Győ* faluhoz tartozott.³ Lásd *Győ* alatt.

Demeng. Egy 1427. évi oklevélben *Demengh* még mint Csanád vármegyei hely szerepel,⁴⁾ de már 1454. évben *Csongrád* vármegyében, Rétkert mellett feküdt.⁵⁾

Derékeyház. A csanádi káptalan 1427. július 29-én Zsigmond király parancsára a *Nagylaki Jankfi János* magvaszakadtával a koronára szállott csanádmegyei *Derekeghaz* és *Rethkert* birtokába *Nagymihályi Albert* vránai perjelt és fiait *Jánost*, *Lászlót* és *Györgyöt* igtatja be.

Devecser. 1350. évben *Magyar Pál* gimesi várnagy Rómába készült zarándokolni és úgy intézkedett, hogy azon esetben, ha nem térne vissza, leányának adja *Dewecher* birtokát, és Alsó- és Felső-Adrián falvakat Bodrog vármegyében.

Dóc. 1488. évben *Doocz* helység mint a *Zelemérik* birtoka szerepel.⁶⁾

Dorosma. Az 1340. évi oklevélből kitűnik, hogy 1340. előtt a *Durusma* nevű helységet előbb a *Durusma* nemzetségbeli *Bernát*, majd az ő fia *Lőrincz* birta, melyet ők népesítettek és tettek lakott helylyé.⁷⁾ 1408. július 12-én Zsigmond király a *csongrádvármegyei Dorosma*, *Bánfalva*, *Gyékén-tó* és *Szent-Mihály* falvakat új adomány czímén a *Durusma* nembeli *Garai*

¹⁾ Cod. Dipl. X/VII. 894. Teleky : i. m. X. 248—250.

²⁾ Csánki : I. 580.

³⁾ Pesty : Magyarország. helynevei 126. l.

⁴⁾ Sztáray oklevéltár II. 260.

⁵⁾ Csánki : I. 695.

⁶⁾ Hornyik : Pusztaszer tört. 116—117.

⁷⁾ Anjoukori okmánytár IV. 2—3.

Miklós nádorra és testvérére *Garai Jánosra* ruházta át, a kik e falvakat már előbb adományban nyerték.¹⁾

Ecser. Eredetileg kun szállás, majd kun falu volt. A tiszán-túli terület plébániái közt *Echér* néven fordul elő. Ma *Ecser* puszta Csongrád vármegyében és templomának romja a Veker-ér déli partján áll.

Ellés. 1493. évben a *Mayossa-szállásáról* (ma : *Majsa*) való *Mayossa László* és *Domokos*, másfelől *Mayossa Mihály* és *István* nemes kunok *Ellés* nevű földön (terra) osztoztak meg.²⁾ Ezen *Ellés* puszta nem más, mint a mai *Ülés* puszta Dorozsma határában.³⁾

Ellésmonostora. 1306. körül *Kopasz* nádor és a kunok főbírája Róbert Károly pártján állott. Egyik *Illés* alatt *Ellésmonostora*, a másik alatt *Ellés* vagy *Ülés* puszta értendő a dorozsmai határban. A XVI. században tehát az *Ellés* név állandósult. 1561. évben *Ellés* puszta Csongrádtól északra a Tisza jobb partján.

Fark. 1327. évben *Farki Tamásnak* volt itt birtoka.⁴⁾

Fábián-Sebestyén ma puszta, Szentes mellett, hajdan Békés vármegyéhez tartozott.

Fecskés. V. László király 1456. évben új adomány czímen *Hunyadi Jánosnak* adta a Csanád vármegyébe sorozott *Fecskés* helységet, mely *Petőfia Tamás* magtalan halálával a koronára szállott.⁵⁾

Fejéregyház és Feketeegyház, Feyereghaz és Feketeeghaz 1496. évben Bács — az 1520—22. évi tizedlajstromok szerint Csongrád vármegyéhez tartozott.⁶⁾

Fel-Győ. L. Győ alatt.

Felső-Adrián. L. Adorján alatt.

Férged. 1450. és 1459. évben *Férged* néven Csanád vármegyében feküdt.⁷⁾

1) Cod. Dipl. X/IV. 660—679.

2) Gyárfás : i. m. III. 709—710.

3) U. o. III. 334—335.

4) Anjoukori okmánytár II. 327.

5) Békésmegyei Tört. Társ. Évkönyve VII. 73.

6) Csánki : II. 149.

7) Teleky : i. m. X. 248—250.

Fi-Bajcs. L. Györgye alatt.

Füles. *Fyles* és *Phyles* az 1520—22. évi tizedlajstrom szerint Asszonyfalva és Báka helységekkel együtt *Csongrád* vármegyében merül fel. Ó-Becse és Topolya közt feküdt valahol.¹⁾

Geredkuta. 1471. évben *Geredknvtha* együtt említetik Derék-egyházával.²⁾

Gorzsa. 1331. évben RóbertKároly a csanádmegyei *Bodhyda* és *Bodgorsaya* nevű birtokokat, melyek *Hasznosi Miklós* magvaszakadtával a királyra szállottak, *Becsei Imrének* és fiainak ajándékozta.³⁾

Gyékén-tó 1335. évben még csak pusztá föld volt; ekkor csak egy *tó* viselte még a *Gyékén-tó* nevet. (lacum Gekentow.) Határos volt Martonossal és Felső-Adriánnal.⁴⁾

Gyóla. *Gyólai Gáspár* neve mutatja, ki 1507-ben *szeri* földesúr volt, hogy már ekkor *Gyóla* helység fennállott.⁵⁾

Győ. 1348-ban *Győi Péter* (Petrus de Gewy) földesúr volt a csongrádmegyei *Gew* helységben.⁶⁾ 1411. évben *Gewallya* néven a *Győaljai* család (de Gewallya) kezén merül fel.⁷⁾ Ezen évben *Gew* néven is fordul elő *Sebestyén* és *Gerard de Gew* királyi emberek birtokában.⁸⁾

Halász, később *Halásztelek* a szarvasi határban a Körös mellett. Szent-László a Hármaskörös mellett fekvő *Halász* nevű falut *Csongrád* megyében együtt az egri püspökségnek adományozta.

Hegyes. 1440. előtt a Hód és Vásárhelyhez tartozó *Hegyes* falu mint *Tamási Henrik* birtoka Csanád megyében tűnik fel.⁹⁾

Héked. 1453-ban *Heykedi Anna*, néhai Heykedi Gergely leánya *Sári Péter* mestert, Hunyadi János titkárját fiává fogadta és neki *Heyked*, *Bewd* helységeket, *Dancsháza*, közönségesen :

¹⁾ Csánki; II. 150.

²⁾ Pesty: Krassó megye története III. 428.

³⁾ Zichy okmánytár I. 376.

⁴⁾ Anjoukori okmánytár III. 211—212.

⁵⁾ Hazai okmánytár V. 402.

⁶⁾ Cod. Dipl. IX. I. 628.

⁷⁾ Pesty Frigyes: Magyarorsz. helynevei. 126. — ⁸⁾ U. o.

⁹⁾ Teleky: i. m. X. 248—250.

Becsenew pusztával — valamennyit Csongrád vármegyében, — továbbá *Zenthes* és *Donathwrna* (Donatornya) falvak közt fekvő földeket egészen a Tisza folyóig a *halastavakkal* és patronátusi joggal együtt örök birtok gyanánt neki adta.¹⁾

Himesegyháza. Az 1520—22. évi tizedlajstromban mint csongrádmegyei hely tűnik elénk.²⁾ *Hymesegház* a mai Emuzsics pusztán feküdt Bajsa és Cservenka között.³⁾

Hód. L. Vásárhely alatt.

Karjad. Az 1520—22. évi tizedlajstromban *Karyad* helység mint csongrádmegyei hely fordul elő.⁴⁾ Ma pusztá Zentától délnyugotra.

Kerekegyház. Az 1520—22. évi tizedlajstrom szerint *Keregegház* Csongrád megyében létezett. Az 1462. évi oklevél Bajcs és Okor közt sorolja fel. Csantavér környékére volna helyezhető.⁵⁾

Kertvélyes. 1450. és 1459. évben *Kerthwelijes* és *Kerthwelyns* néven fordul elő.⁶⁾

Kevi. Az 1520. évi tizedlajstrom *Keny*-t Csongrád megyében Beter, Devecser és Sofrony helységek mellett sorolja fel.⁷⁾

Kécstelek. 1511. évben Temesvári Bodó Péter *Sárszegi István* szegedi királyi sókamarásnak elzálogosítja 200 és újabb 100 frtért a *Keechthelek* birtokát Csongrád megyében, és Nagy Zewreg, Beel-Zewreg, Dezk és Kis Gyaala nevű csanádmegyei helységekben levő részbirtokait.⁸⁾

Királyság. Maróthy Lajos és Mátyás a békésmegyei *Széna*s nevű falujuk mellett *Zeleméres* nevű falut telepítették. De Zeleméreshez a Hunyadiak is jogot tartottak s a heves és erőszakos Horogszegi Szilágyi Mihály megrohanta az új falut, a faházakat lerontatta, a jobbágyokat a Hunyadi-család földjére

¹⁾ Haan Lajos: Békésmegye hajdana, okmánytár 64—65.

²⁾ Csánki: II. 251.

³⁾ Iványi István: Bács-Bodrogmegye tört. helynévtára 12. l.

⁴⁾ Csánki: I. 981.

⁵⁾ Csánki: I. 681. II. 154.

⁶⁾ Teleky: i. m. X. 248—250. 261.

⁷⁾ Csánki: II. 155.

⁸⁾ Magy. Tört. Tár. XII. 142.

költöztette, az itt telepített falut, mely most már Mátyás királyé volt, *Királyság*-nak nevezte el.

Kis-Adorján. L. Adorján alatt.

Kis-Hegyes. L. Hegyes alatt.

Kopáncs. 1231-ben a Csák nembeli *Miklós* ispán — Ugrin kalocsai érsek testvére — végrendeletében, a Tisza és Maros közt — innen és túl — fekvő pusztái közül *Cupanch* és *Sceuleus* nevűeket kisebbik fiának, Lőrincznek hagyta.¹⁾

Korhány. 1471. évben *Korhan*, mint a Szeri Pósafiai birtoka együtt említetik Szentessel és Derékegyházával.²⁾ Ma Korhány pusztája Csongrád megye tiszántúli részében.

Kökut. Mátyás király 1462. évben *Knkwth* pusztát, Ákos-Turol és Vizes-Turol pusztákkal együtt Garai Jóbnak — mint őt örökségképen megillető birtokot kiadni rendelé.³⁾

Körtvélytó. Valószínűleg hasonló nevű *Körtvélytó* nagy tóvíz (Ma Dócsitó) partján állott.

Kutas. 1437. előtt *Kwthws* helység Hód és Vásárhelyhez tartozott, mint Tamási Henrik birtokát Csanád megyébe sorozták.⁴⁾

Leng nevű csongrádmegyei birtok 1356. évben a dömösi prépost tulajdonát képezte.⁵⁾ Ma ismeretlen.

Likasegyház. Mátyás király 1462. évben a csongrádmegyei *Lykaseghaz* pusztát anyjának, Szilágyi Erzsébetnek adományozta.

Ludasegyház. 1355. évben az ó-budai apácák bodrogvármegyei Adrián falujának határjárásakor annak szomszédos helyei Kanizsa, Martonos, *Ludasyghaz* és *Pusta-Igház*, mind a kettő pusztája (terra).⁶⁾

Mágocs. A Szenté-Mágocs nemzetség birta Békésmegyében *Szente-Tornyát*, Csanádban pedig *Mágocs* helységet. Ekét helynév ezen nemzetségből két régi személy nevét őrizte meg.

¹⁾ Cod. Dipl. III/II. 229.

²⁾ Pesty: Krassó megye tört. III. 428.

³⁾ Iványi István: Bács-Bodrogmegye tört. helynévtára. 86. l.

⁴⁾ Teleky: i. m. X. 248—250.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár VI. 460.

⁶⁾ Anjoukori okmánytár III. 211—214.

A két személynevet összetéve, kijön a Szente-Mágocs nemzetiség, melynek ősi fészke Tolna-Baranya megyében van. Itt állott *Mágocsmonostora*. Innen terjedtek el más megyékben is. Így jött birtokosnak Békésbe *Szente*, Csanádba pedig *Mágocs* is.¹⁾ Ma Csongrád vármegyében ilyenű pusztát Szentestől délkeletre találunk.

Máma. Kezdetben kun-szállás volt. Zsigmond király 1423. szeptember 29-én megtiltotta a kecskemétieknek és a körösieknek, hogy a kunokat Buzgánszállásán és a körülötte fekvő némely más *pusztákon* jelesül Chengeltelekén, *Mámahomokán* és Mindszenten és egyéb szállásaikon háborgassák, *vetéseiket*, kaszálóikat legeltessék.²⁾

Martonos. 1335. és 1340. évben *Murtunus* néven a *Martonosi* család kezén merül fel.³⁾ Ugy látszik, a tatárjárás óta az Aujouk koráig pusztán állott.

Mindszent 1423. évben kun-szállás volt,⁴⁾ de a kunok elzüllése után magyar földes urak szerezték meg.

Moharéve. 1323. évben *Becsei Imre* barsi főispán, lévai várnagy és *Vida* fia *Dombó* a jó békesség kedvéért úgy egyeztek ki, hogy *Vida* fia *Dombó* a bácsmegyei *Akach*, *Zenthmíklós* és *Moharevy* (Mohareue ma Mohol) nevű birtokát *Becsei Imrének* és általa örökségbe hagyja és átíratja, mely intézkedését Róbert Károly megerősítette. E helységről az mondatik, hogy a Tisza folyó mellett fekszik.⁵⁾

Móroczgátja. 1411. évben Zsigmond király a Csongrád megyei *Móroczgátja*, *Pálmonostora* és *Pétermonostora* helységeket új adomány czímen *Győaljai Györgyre* (de Gewallya) ruházta.⁶⁾ Ma *Móriczgátja* pusztája *Félegyháza* és *Majsa* között kissé nyugotra.

Nagy-Adorján. L. Adorján alatt.

Nagy-Bajcs. L. Györgye alatt.

¹⁾ Békésmegyei Tört. Társ. Évkönyve XI. 87—88.

²⁾ Cod. Dipl. X/VI. 540.

³⁾ Anjoukori okmánytár II. 211—214. IV. 2—3.

⁴⁾ Cod. Dipl. X/VI. 540.

⁵⁾ Zichy okmánytár. I. 243—245.

⁶⁾ Pesty Frigyes: Magyarorsz. 126 221.

Nagy-Hegyes. L. Hegyes alatt.

Napfény. 1462. évben *Napfen* és *Naphffen* néven Csontafejér mellett tűnik föl.

Ötömös. Zsigmond király 1436. szeptember 7-én Mayossa Tóth Jánost a *Hythemes* szállás kapitányságában megerősítette. Hythemes a mai *Ötömös* puszta Csográd vármegyében.¹⁾

Pacsér. L. Györgye városnál.

Pálmonostora. 1411. évben Zsigmond király a Csongrád vármegyében fekvő *Pálmonostora* helységet új adomány czímen *Győőljai Györgyre* ruhazza.²⁾

Pázmán teleke. *Pazmanthelke* 1466. évben merül fel. A külsőszolnokmegyei határ felé keresendő.³⁾

Peder. 1464. évben *Peder* Bőd vagy Böld határjárásakor említettetik.⁴⁾

Perlek. 1440-ben Becse torontálmegyei várhoz tartozott és vámszedő hely is volt.

Peszér. Mint Brankovics György birtoka vám- és védhely volt és a torontálmegyei Becse várhoz tartozott.

Pétermonostora. 1347. évben János veszprémi püspök és kir. kanczellár előtt *Becsei Tötös* a királyi ajtónállók mestere tiltakozik az ellen, hogy a Csongrád vármegyei *Petermonustra* és *Palmonustra* nevű birtokait és tartozékait *Csegzei Illés* fiai *Márton* és *Mihály* és *Csegzei István* fia *Miklós*, — a kiknek e két helységben részbirtokaik voltak — eltulajdonítani törekszenek.⁵⁾

Péterréve. Szent Lászlónak 1093. évben kelt és a tihanyi apátság birtokait felsoroló oklevelében *Peterreue* a Tisza mellett fordul elő, mint *falu*.⁶⁾

Pókaháza. II. Ulászló király 1495. évben Gyepősi Moré Péter kérelmére annak Csongrád vármegyei Pókaháza nevű falvát Pest vármegyébe kebelezi át, a melynek törvényszékéhez közelebb esik.

¹⁾ Gyárfás: i. m. III, 598—599.

²⁾ Pesty Frigyes: Magyarország, helynevei 126.

³⁾ Csánki: I. 682.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Zichy okmánytár. II. 228.

⁶⁾ Árpádkori új okmánytár. VI. 70.

Rárós. A mohácsi vész előtt *Rárós* nevű falu Békés vármegyéhez tartozott.¹⁾

Reczke. 1439. évben *Rezke* Csongrád várossal együtt a szegedi vár birtokát képezte.²⁾ A mai *Röszke* Szeged határában.

Réthkert. Zsigmond király a magvaszakadt Nagylaki Jankfi Jánosnak koronára szállott Csanád vármegyei birtokai közül *Rethkert* helységet 1427. évben Nagymihályi Albert vránai perjelnek és fiainak Jánosnak, Lászlónak és Györgynek adományozta.³⁾

Ság. 1336-ban Róbert Károly a bácsi káptalan jelentésére szigorúan megtiltja, hogy *Szunyogi András* Külső-Szolnok vármegyei alispánnak *Ugh* nevű falujában lakó jobbágysai a garammelléki szent-benedekrendi apátságnak *Saagh* nevű birtokát, továbbá a *Forsigh* és *Loche* (Lőcse?) nevű erdőket és határait egészen a *Páka* nevű halomig ne használják. Ma Alpártól nem messze a Tiszán túl találunk ily nevű pusztát Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyében.

Sámson. 1440. előtt *Samson* helység Hód és Vásárhelyhez tartozott és mint Tamási Henrik birtoka Csanád vármegyében feküdt.⁴⁾

Sáp. 1418. évben Szeri Pósa Péter a *Szegh* nevű birtokán lakó jobbágysaival a garam-szent-benedeki apátságnak *Saap* birtokát erővel elfoglalta.

Sáregyháza. 1389. évben Zsigmond király *Szer* mezőváros földesurainak, a Szeri Pósa fiaknak, meghagyta, hogy a Buda és Félégyháza felé a *sáregyházi* (Saareghaaz) úton járó-keelő szegedi polgárokat Szer városban szedni szokott útvámmal ne terheljék, mert különben a vámszedési jogot tőlük a *szegedi királyi vár* javára elkoboztatja.⁵⁾

Sasüles vagy *Otthasylys* Csongrád vármegye szegedi határában. A tatárjárás után kun-szállás volt, de a XV. század közepén már néptelen pusztta.

¹⁾ Századok 1870/472.

²⁾ Teleky : X. 54.

³⁾ Stáray oklevéltár II. 270. Pesty Frigyes; Krassómegye tört. III. 310—312.

⁴⁾ Teleky : Hunyadiak kora. X. 248—250.

⁵⁾ Varga Ferencz; i. m. 20e.

Sebestyénháza. 1504. évben Szabadkához tartozott és azzal együtt Csongrád vármegyéhez sorozták. Ez évben mint Korvin János herceg adománya Enyingi Török Imre birtokába került.¹⁾ Ma Sebesics pusztának felel meg, mely Szabadka és Csantavér közt fekszik.

Sód. 1488. évben *Sood* helységet a *Zelemérik* kezén találjuk.²⁾

Sofrony. Az 1520–22. évi tizedlajstromban *Sofrony*, *Soffrony* és *Soprony* néven Devecserrel együtt Csongrád vármegyében merül fel. A mai *Szovrony* pusztának felel meg Devecser pusztája mellett Ó-Becsétől nyugatra Bács-Bodrog vármegyében.³⁾

Sövényháza. A tatárjárás után *Sövény* néven fordult elő. Kézai Simon mester szerint Attila székhelye *Sceven* helységnél volt. E helynév némelyek szerint *Sövényháza*.⁴⁾ Ma Sövényháza pusztai község Szegedtől északra.

Szántó. 1423. évben *Zantothelek* néven szerepel.⁵⁾ Ma Szántó nevű pusztája Csongrádtól délre.

Szeg. 1334. évben a Csongrád vármegyei *Zegy* nevű falu *Szeri Pósa* birtoka volt.⁶⁾

Szeggyháza. Az 1520–22. évi tizedlajstromban *Zegheghaz* néven mint Csongrád vármegyei hely szerepel Hegyes mellett. Ma Szeghegy falu Zentától délnyugatra Bács-Bodrog vármegyében.⁷⁾

Szelevény. 1454. évben a Csongrád vármegyében fekvő *Zelewen* helység negyedrésze az aradi káptalané volt.⁸⁾ Ma Bökény átellenében fekszik a Kőrös partján Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében.

Szénás. Az 1522. évi tizedlajstromban *Zenas* néven Kutas mellett fordul elő.⁹⁾

¹⁾ Iványi István: Szabadka tört. II. oklevéltár 9. l.

²⁾ Hornyik: Pusztaszer 116–117.

³⁾ Csánki: I. 683.

⁴⁾ Pesty Frigyes: Magyarország. helynevei 16.

⁵⁾ Csánki: I. 683.

⁶⁾ Anjoukori okmánytár III. 123.

⁷⁾ Csánki: I. 683.

⁸⁾ Pesty Frigyes: Magyarország. helynevei. 334. Magyar Sion. IV. 820.

⁹⁾ Csánki: I. 683.

Szent-Andriánmartir a későbbi *Andrián-Mártél*. L. ott.

Szent-András. 1471-ben *Zenthandras* együtt említettik Szentessel, mint a Szeri Pósaflak birtoka.¹⁾

Szent-Erzsébet. A Csanád vármegyében fekvő *Szent-Erzsébet* falu a tatárjárás után keletkezett, miután II. Endre kegyes életű leányát Erzsébetet 1251. évben igtatták a szentek közé. Ma Szent-Erzsébet pusztá Hódmező-Vásárhely határában.

Szent-György. 1432. évben *Senthgeurg* birtok Maczedoniai Péter fiáé, Miklósé volt.²⁾ 1472. évben mint a Szeri Pósaflak birtoka tűnik föl.³⁾ Ma Kórogy-Szent-György pusztá Szentestől délre.

Szent-János. 1464. évben *Zenth Janus* Böddel volt határos.⁴⁾ Azonos lesz azon *Szent-János* pusztával, mely 1439-ben Győ faluhoz tartozott.⁵⁾

Szent-Király. 1408. évben *Zenthkyral* helység Szentkirályi Sebestyén birtokában volt.⁶⁾

Szent-László. II. Ulászló király 1495. évben azt rendelte, hogy Gyepősi Moré Péter kérelmére annak eddig Csongrád vármegyében fekvő *Szent-László*, *Thés* és *Pókaháza* nevű falvait Pestmegyébe kebelezi át, mivel annak törvényszékéhez közelebb esnek.

Szent-Lőrincz. Már 1332. évben *Scenthleurinch* néven nemesi birtok volt.⁷⁾ 1392. évben Mária királyné *Suráni Pál* fiának *Péter*, *Jakab* és *János*-nak, továbbá *Géczi Tamás* (Thomede Geech) fiának *György*-nek a Csongrád vármegyei *Zentleurinth* nevű birtokoknak területére, az elszaporodott rablók és tolvajok, gonosztevők gyökeres kiirtása czéljából *pallosjogot* engedélyez.⁸⁾ Ma az Alpártól északnyugatra elterülő Szent-Lőrincz pusztá Pest vármegyében értendő alatta. *Szent-Mihályutczája*. 1437. év előtt a Vásárhelyi uradalomhoz tartozó *Zenth-Myhalwczaya* és

1) Pesty Frigyes: Krassómegye tört. III. 428.

2) Cod. Dipl. X/VII. 450.

3) Hornyik: Pusztaszer 115.

4) Csánki: I. 683.

5) Pesty Frigyes: Magyarorsz. helynevei 126.

6) Cod. Dipl. X/IV. 700.

7) Anjoukori okmánytár II. 621.

8) Cod. Dipl. X/II. 66.

Tharyan helységek, mint külön falvak tűnnek föl Csanád vármegyében, Tamási Henrik kezén. Ma Tarjánnal együtt Vásárhely egyik utczája.¹⁾

Szent-Mihály nevű falut Csongrád vármegyében Zsigmond 1408-ban új adomány czimén *Garai Miklós* nádorra és testvérére *János-ra* ruházta át.²⁾

Szent-Miklós. Az 1520—22. évi tizedlajstrom szerint *Zenthmyklos* Csongrád vármegyében feküdt. Zenta és Petrovoszelo közt keresendő a Tisza jobb partján.³⁾ L. Bővebben *Moharéve* alatt.

Szent-Péter. 1441. év körül *Szent-Péter* falu is Csongrád vármegyében feküdt. Ma pusztá Horgostól délre.⁴⁾ L. bővebben *Asszonyfalva* alatt.

Szentes. 1439-ben Győi Gerárd fiának Győi Istvánnak rész-birtoka gyanánt tűnik föl.⁵⁾ 1453. évben *Zenthés* falu a határába eső halastavakkal, továbbá *Böd-* és *Héked-*del együtt úgy említetik, mint a *Hékedi*-család birtoka.⁶⁾

Szőllős. 1231. évben a *Csák* nembeli Miklós ispán, Ugrin kalocsai érsek testvére a Tisza és Maros közt fekvő *Cupanch* és *Sceuleus* nevű két pusztáját kisebbik fiára, Lőrinczre hagyta.⁷⁾

Szörnyőegyháza. A megye kitétele nélkül említették 1476. évben a Marótiak birtokai közt Fejéregyházzal, Feketeegyházzal, a két Sofronynyal, Kutassal és Hegyessel együtt *Zewrnyeweghaz* helység is.

Tarján. L. Szent-Mihály utczája és Vásárhelynél!

Tápé. IV. Béla király 1247-ben *Thapey* falut, mely a csongrádi kir. vár birtoka volt és a tatárok által kiirtott *Csupor* nemzetségnek *Wartow* nevű halastavát (a később Holt-Tisza)

¹⁾ Teleky : X. 238—250. Csánki : I. 703.

²⁾ Cod. Dipl. X/IV. 660—679.

³⁾ Csánki ; I. 684.

⁴⁾ Cod. Dipl. X/V. 364. Pesty Frigyes : Brankovics György birtokviszonyai Magyarországon 16—21. l.

⁵⁾ Pesty Frigyes : Magyarorsz. helynevei. 126.

⁶⁾ Haan Lajos : Békésm. hajdana, 64—65. Kovachich : Form. Solen. Styli. 344.

⁷⁾ Cod. Dipl. III/II. 229.

a szegedi vendégeknek adta és meghagyta Leontin szer-monostori apátnak, hogy a szegedi vendéglakókat azok birtokába igtassa be.¹⁾

Temerkény. 1326. évben Temerkény mint *helység* a Szeri Pósa fiak birtoka gyanánt említetik.²⁾

Tés. 1327. évben *Teesi György* birtokos nemes lakott *Tees* helységben³⁾, mi mutatja, hogy már ekkor lakott hely volt.

Tornyos. Az 1520—22. évi tizedlajstromban *Thornyos* Hegyessel és Bajescsal egy csoportban fordul elő. Ma ily nevű pusztát találunk Zenta és Topolya közt.⁴⁾

Tót-Kalocsa. Az 1520—22. évi tizedlajstrom *Thotkalocha* helységet Csongrád vármegyében sorolja föl. A mai Kalocsa pusztája értendő alatta Zenta mellett nyugotra.⁵⁾

Tőke. 1488. évben *Theuke* helységet a Zelemérik birták.⁶⁾

Turol. 1462. évben *Turol*, *Mezenturol* és *Wygesturol* és Devecser Bács vármegyei helységeket Szoláthi Péter és Mihály birták, ezeket Réteni György jogtalanul Garai Miklósnak adta el.⁷⁾

Ujváros. 1508-ban *Wywaras*, mint a csanádi káptalan birtoka említetik a megye kitétele nélkül.⁸⁾

Ürög. 1415. évben *Ürögh*, mint a Szeri Pósa fiak birtoka fordul elő *Apor*, *Szegh* és *Themerken* helységekkel együtt.⁹⁾ Fekvése ma ismeretlen.

Vastorok. Zsigmond király 1388. október 3-án Madarasi Tompa Lászlónak s a kun kapitányoknak meghagyja, hogy az ó-budai apáczáknak *Bács* vármegyében fekvő *Wastork* falujába jobbágyoknak önként megtelepült kunokat ne követeljék és ne

¹⁾ Cod. Dipl. IV/I. 455. Rupp Jakab: Magyarország. helyrajzi története. I. 731.

²⁾ Cod. Dipl. VIII/III. 136.

³⁾ Anjoukori okmánytár. II. 327.

⁴⁾ Csánki; I. 684.

⁵⁾ Csánki; I. 684.

⁶⁾ Hornyik: Pusztaszer 116.

⁷⁾ Iványi István: Bács-Bodrogmegye tört. helynévtára 140.

⁸⁾ U. o. I. 684.

⁹⁾ Collectio Hevenesiana Tom. 47. pag. 239—148.

hurezolja vissza szállásaikra, sőt az elhurezoltakat is engedjék oda visszatérni.¹⁾

Veresegyháza. 1423. évben *Wereseghaza* pusztát megye nélkül említik. Egy 1425. évi oklevél szerint *Wereseghaz* puszta az ó-budai apácák birtoka, de *Csongrád* vármegyéhez tartozik.²⁾

Zeleméres, Zyleméres és Zylemíres nevű puszta 1436 körül tűnik föl.³⁾ L. tovább Királyság alatt.

Zelemér. A csanádi káptalan 1464. évben jelentést tett az aradi káptalannak a felől, hogy Szeri Apolloniának és Katalinnak *Csongrád* vármegyei, *Zelemér* nevű helységben levő birtokrészüket erőszakosan elfoglalták.⁴⁾

Mátyás király arany pénze.

Mátyás király ezüst-garasa.

Mátyás király arany emlékérmé 1486-ból.

¹⁾ Gyárfás: III. okmánytár 54. szám.

²⁾ Iványi István: Bács-Bodrogszék tört. helynévtára. 141.

³⁾ U. o. I. 656.

⁴⁾ Századok 1870/475.

XIII.

Közigazgatás és törvénykezés; — városi és vármegyei tisztviselők. Főispánok.

Az árpádkori királyi vármegyék nyomdokába lépett *nemesi vármegyék* végleges szervezetüket Zsigmond és Mátyás király korában nyerték. Midőn Zsigmond király az 1435. évi országgyűlésen a honvédelmet újjá szervezte, s a királyi, főúri, püspöki és tiszti bandériumok közé a megyék zászlóalját és telekkatonaságát és ugyanakkor rendezte be a nemesi vármegye *közigazgatási, önkormányzati, törvénykezési és bíráskodási* eljárását is. A középkorban még nem lévén az igazságszolgáltatás és bűnfenyítés a közigazgatástól elválasztva, a vármegye tisztikara: bíráskodott és vezette a közigazgatást. Királyaink és az országgyűlés érezve azt, hogy a kormányzás legfontosabb feladatait a vármegyék végelik, azért rendszeres törvényekben állapították meg a megyék *joghatóságát*, tisztviselőit és a tisztségek *betöltésének* módját. Már azon körülmény, hogy a vármegyék nemessége a tatárjárás után a gyűléseken a maga sorából választotta a *nemesség bíráit* vagyis a *szolgabirákat*, általánosan érvényre emelte azon elvet, hogy a vármegyékben csak nemes ember viselhet tisztségeket, a mely elv később a törvényekben is szentesítést nyert (1447. évi 15. t.-cz.).

A vármegyének első tisztviselőjét, a *főispánt* (comes) a király nevezte ki, a mely jogát utóbb a törvény egyenesen köteleltségévé tette oly módon, hogy a főispánt a főurak, vagy a nagybirtokos nemesek közül nevezze ki (1486. évi 60. t.-cz.). A vármegyének másik tisztviselője az *alispán* (vice comes) azon időben mellé rendelt társa volt a főispánnak. Az alispánt eleinte

a főispán nevezte ki, majd a nemesség választotta a megyében lakó birtokos nemesek közül, utóbb a törvény egyenesen elrendelte, hogy csakis *azon megyében lakó* nemes ember választható meg alispánnak. (1486. évi 60. t.-cz.).

A vármegyék nemessége a saját kebeléből választotta a maga bíráit, vagyis a *nemesek bíráit* (judices nobilium), a kiknek magyar neve „a királyi nemes szolgák bírái“, röviden *szolgabíró* lőn. Az 1435. évi 2. t.-cz. a szolgabírák választását oly módon szabályozta, hogy a négy szolgabírót mindig jobb módú nemesek közül a vármegye gyűlése válassza. A megválasztott a tisztséget 25 gíra büntetés terhe alatt elfogadni és egy évig viselni tartozik. A szolgabírónak külön *pecsétje* legyen. Ha hivataléve leteltével lemond, vagy hanyagságért állásától elmozdítják, a következő öt év alatt hivatalvállalásra nem kényszeríthető.

A vármegyei *esküdtek* állásának keletkezése még eddig kiderítve nincsen. Csak annyi bizonyos, hogy az 1486. évi 8. t.-cz. elrendelte, hogy minden megye évenként 10—12 vagyos nemeset válasszon, a kik nyomozások, idézések és beigtatások, birtokba vezetések (statutio) alkalmával a káptalan kiküldöttével együtt mint *királyi ember* (homo regius) legyenek jelen, és *eskü alatt* tanúskodjanak a látott és hallott dolgokról. Innen eredt a tisztség magyar neve: *esküdt*.

III. Endre királynak 1298. évi törvénye értelmében a megye joghatósága mindenkre kiterjedt, a kik nemesi vagy egyházi földesurak birtokain éltek. Csupán a szabad királyi városokra és azon földesurak birtokain élőknek nem terjedt ki a megye joghatósága, a kiket a király kedvezményképen a megye rendes hatósága alól kivett és a bíráskodás jogával ruházott föl.

A vármegye önkormányzati eljárása a *közigazgatásra, igazságszolgáltatásra* és a *bűnfenyítésre* terjedt ki. Közigazgatás teendői közül a törvények kiemelik a kir. adók beszédését és az *egyházi tized* megtagadóitól ennek behajtását. A kir. adót (subsidium, dica) a főispán, alispán és szolgabírák szedik be. (1411. évi 4. t.-cz.). A kamarai nyereséget (lucrum camerae), ha kellő időben be nem fizetik, a főispán és szolgabírák hajtják be. (1436. évi 4. t.-cz.). A késedelmezőt és vonakodót 3 márká-

val büntetik. Ha a főispán hanygságából — az adók és kincstári nyereség beszédésénél — a kincstárt kár éri, azt a főispán megteríteni tartozik. (1498. évi 2. t.-cz.).

Ha az egyházi tized beszolgáltatását megtagadók a megintésre vagy *egyházi átokra* egy hónap alatt nem hajoltak, a tizedszedők megkeresték a főispánt és alispánt és szolgabírákat és azok a vonakodón erővel veszik meg az illetőket és rá még 3 márka birságot rónak. (1411. évi 6. t.-cz.).

A bünyenyítést is a megye hatáskörébe utalta a törvény. A megyei ispánoknak kötelessége a megye területén a tolvajokat és gonosztevőket kinyomozni, elfogni és megbüntetni. (1405. évi 5. t.-cz.) (1498. évi 2. t.-cz.). A megye *ítélőszéke* (Sedria, sedes judiciaria) a fő- vagy alispán elnöklete alatt ült össze a négy szolgabíró és 12 esküdt s kezükben volt a bünyenyítés és igazságszolgáltatás. A perrendtartási eljárást az 1435. évi 4. t.-cz. állapította meg. Erőszakos földfoglalások, pusztítás, verés, rablás, tolvajlás és gyikosság esetében az ispánok és szolgabírák láttatnak igazságot a vármegye itélőszékén és ítélnék a bűnös fölött. Peres ügyekben az ispánok és szolgabírák a megyebeli káptalan vagy konvent kiküldöttjének és az esküdtek közül való királyi ember jelenlétében a peres feleket, szomszédokat és tanúkat megidézik a vármegye itélőszéke elé. Itt a feleket és tanúkat eskü alatt hallgatják ki és az igazságot kiderítik. Hogy az ispánok és szolgabírák a nemes embert jogtalan birsággal ne sújthassák, azért a törvény elrendelte, hogy a vármegyei ispánok és szolgabírák nemes emberre birságokat és büntetéseket csak a *nádori* és megyei gyűléseken róhatnak ki. A megyegyűléseken (congregatio generalis) a „nemesek egyeteme“ (universitas nobilium) a főispán, vagy az alispán elnöklete alatt a megye ügyeiben nemcsak intézkedett és igazgatott, hanem biráskodott is. A biráskodás fokozatát is megállapította a törvény. A kárvallott először a szolgabíróhoz forduljon, a kinek ítéletét a vármegyei ispánokhoz felebbezheti, innen pedig a király elé viheti ügyét. (1405. évi 8. t.-cz.).

Csongrádban a nemesi vármegye önkormányzati tényezői már az Anjouk korában fennálltak. A tatárjárás utáni átmeneti állapotokat, a kir. vármegye fokozatos megszűnését, Csongrád

nemességének a közigazgatásban és a biráskodásban való fokozatos szerepvállalását nem ismerjük.

Csak annyit tudunk, hogy Csongrádban már Róbert Károly király korában fennállott a nemesi vármegye. Már 1321-ben főispánja, 1327-ben pedig alispánja és szolgabirái merülnek fel, a kik egy birtokperben ítélőszéket tartanak. A garam-szent-benedek-rendi apátságnak *Miklós* fráter nevű gazdatisztje (procurator) *Gekmen*, alispán (vice comes), továbbá *Márk Elleus*, *Farki Tamás* és *Tisza Pál* szolgabírák (judices nobilium), mint Csongrád vármegye ítélőszéke előtt *Teési György* földesurat perbe fogja, hogy a monostor *Kesköny* (Kesekun) birtokát erőszakosan éli és a monostor apátját annak jogos használatában gátolja. Az alispán és szolgabírák Miklós fráternek ezen tiltakozását írásba foglalták és neki átadták.¹⁾ Hogy már ekkor Csongrád nemessége külön gyűlésekben intézte a vármegye ügyeit, az is mutatja, hogy 1347-ben *Miklós* nádor Csongrád vármegye „nemességének egyetemével” Szeged városban gyűlést (congregatio generalis) tartott, ott birtokügyekben intézkedett és a gyűlés Dezsőfi Lászlónak a nádori adomány czimén nyert Sövényháza birtok hatodrészébe leendő törvényes bevezetését s a csanádi káptalan által Gyantai László Csongrád vármegyei nádori poroszló, mint *nádori ember* jelenlétében való beigtatását határozta el.²⁾ 1407-ben Csongrád nemessége *Ozorai Pipó* temesi főispán elnöklete alatt Arad, Csanád, Keve, Krassó és Temes vármegyék nemességével Szegeden tartott közgyűlést s a délvidéknek a törökök ellen való védelméről tanácskoztak.³⁾ Ugyanazon évben a főispán Csongrád vármegye nemeseivel, Szeged város mellett, törvényszéket ül, mely alkalommal Szeri Pósa fi István fiai Péter és György, másik István fiai György és István, s Miklós fia Gábor előadták, hogy a Tisza folyó fele Temerkénytől kezdve Körtevényes faluig mindig az ő örökös birtokuk volt, s most is az. Kérték tehát a főispánt, hogy az alispánt, a szolgabírákat és esküdteket e részben hallgassa ki. Ezek aztán legszentebb meggyőződésük szerint vallották, hogy a

¹⁾ Anjoukori okmánytár II. 327—328.

²⁾ Cod. Dipl. IX/I. 625.

³⁾ Pesty Frigyes: Magyarország helynevei. 129.

Tisza folyó fele csakugyan a panaszosoké volt, s most is az. 1485-ben szintén Szegeden tartotta Csongrád nemessége a közgyűlést¹⁾, a mi mutatja, hogy a tatárjárás után Szeged város lett a vármegye székhelye és a gyűléseket is állandóan ott tartották. II. Ulászló király korában Beriszló János szerb despotának Bács és Bodrog vármegyékben lakó szerb jobbágysai, gör. keleti hitűkre hivatkozva, Váradi Péter kalocsai érseknek megtagadták az egyházi tized fizetését, a ki az ő nagyobb bosszúságára, még ki sem átkozhatta a *schismaticus* ráczokat. A ráczok ezen mozgalma Csongrád vármegyébe is átesapott, hol egyes földesurak szerb jobbágysai szintén *rácz hitűkre* hivatkozva megkísérették azt, hogy az egyházi tized fizetése alól kivonják magukat. Erre II. Ulászló 1496-ban Csongrád vármegyéhez intézett rendeletében megparancsolta, hogy „birságokkal és egyéb alkalmas eszközökkel“ kényszerítse az ellenszegülőket az engedelmességre, mire a vármegye hatósága karhatalommal hajtotta be a dézsmát.²⁾

Csongrád vármegye joghatósága alól *Szeged* és *Zenta* királyi városok ki voltak véve, hol a bíró és esküdt polgárok végezték az igazságszolgáltatást és bünyfenyítést. Ezenkívül egyes Csongrád vármegyei földesurakat is felruháztak királyaink kedvezményképen a bíraskodás jogával.³⁾

Zsigmond király 1408-ban az ó-budai apáczákat bíraskodási joggal és joghatósággal adományozta meg mindazon gazdasztek, jobbágysok és emberek fölött, a kik *Adorján* és *Vastorok* nevű falvaikban élnek.⁴⁾ Róbert Károly 1341. május 24-én Magyar Pál gimesi várnagynak *Alsó-* és *Felső-Adrián* nevű birtokait kivette az ország rendes biróságainak (azaz a vármegye hatósága) alól és az ő joghatósága alá helyezte.⁵⁾ Mátyás király pedig 1484-be *Donáttornya* és *Királyság* falvakban lakó jobbágysait és hiveit is kivette a vármegyei főispánok, bírák és várnagysok joghatósága alól és csakis saját bíráinak rendelte őket

¹⁾ Nemzeti Muzeum levéltár.

²⁾ Tört. Tár. 1880/167. Csánki; I. 677.

³⁾ Századok 1883.830.

⁴⁾ Cod. Dipl. IX/IV. 403.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár IV. IV. 101.

alá. A kinek ezen falvakban élő királyi jobbágyokkal pöre volt, annak nevezett falvak birái előtt kellett igazságot keresnie.¹⁾ Mária királyné 1392-ben Surányi Péter, Jakab és János, továbbá *Géczy György* földesuraknak *Szent-Lőrincz* területére az elszaporodott tolvajok, rablók és gonosztevők kiirtására *pallosjogot* (jus gladii) adott és azt örökösükre is kiterjesztette és büntető joggal együtt olyformán, hogy *Szent-Lőrincz* határában a tolvajokat és más gonosztevőket tisztjeik által elfogathassák, azokat kinpaddal, akasztófával s a kínzások más nemével is kiirthassák.²⁾

Csongrád vármegye középkori *tisztikarának* tagja közül a következőket sikerült kinyomoznunk. 1327-ben *Gekmen* volt Csongrád vármegyének *alispánja*.³⁾ 1435-ben a Külső-Szolnok vármegyei *Nénei* családból való *Nénei Albert* volt alispán.⁴⁾

1327-ben *Márk, Elleus* (Illés) *Farki Tamás* és *Tisza Pál*, 1507-ben pedig *Mikoli Gergely* győri birtokos nemes *szolgabírák* voltak Csongrád vármegyében.⁵⁾ A birtokba igtatásoknál és peres ügyekben a következő *királyi emberek* (homo regius) szerepeltek.

1475-ben Pókaházi *Póka László*, 1495-ben pedig *Cseli (Cheli) Péter*, *Csombol* (Chombol) *János*, *Daróczi Gergely*, *Ludasi Mihály* deák, *Rezkei Pohárnok*, *László* és *Tibavári András*.⁶⁾ A bíróságok *poroszlói* közül 1347-ben Gyantai *Gyantai László* nádori *poroszló* (executor Iudiciorum nostrorum in Comitatu Chongradiensi) volt Csongrád vármegyében.⁷⁾

Az 1505-ki országgyűlésen Martonosi *Pestényi Gergely* és *Sövényházi István* voltak Csongrád vármegye követei.⁸⁾

A tatárjárástól a török hódítás koráig terjedő időközben a vármegye élén álló *főispánok* közül következőknek tartották fenn emlékét a történeti források:

¹⁾ Békésm. Tört. Társ. Évkönyve XII. 43—44.

²⁾ Cod. Dipl. X/II. 66.

³⁾ Anjoukori okmánytár II. 327.

⁴⁾ Csánki; I. 686.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár: u. o. Hazai okmánytár V. 402.

⁶⁾ Csánki; I. 685—687.

⁷⁾ Cod. Dipl. IX. I. 625.

⁸⁾ Csánki. I. 686.

Azon körülmény, hogy a szegedi várnagyok rendszeren csongrádi főispánok is voltak és 1321-ben *Pál* mester ó-budai és szegedi várnagy volt, valószínűvé teszi azt, hogy ő — a Dorozsma-nemzetség sarja — egyszersmind csongrádi főispán is volt.¹⁾ 1324. körül Somogy főispánsága össze volt kapcsolva Csongrád vármegye főispánságával és mivel 1324-ben Somogyban *Miklós* volt a főispán, ennél fogva Csongrádban is ő viselte a főispáni állást.²⁾

Szécsényi Tamás mester, Farkas nógrádi főispán fia 1318—1330 között Arad-, Bács-, *Csongrád*-, K.-Szolnok és Szerém vármegyék főispánja volt s e mellett a kunok főbirája, tárnokmester s végre erdélyi vajdaképen is szerepelt. Vitézül küzdött 1313-ban a Trencsényi Csák Máté ellen a Rozgonynál vívott csatában.³⁾ 1318-ban már Arad vármegye főispánja volt és fényes követséget vezetett Prágába, hogy megkérje János, cseh király valamelyik leányát, királya Róbert Károly részére, majd Luxemburgi VII. Henrik német császár és király árváját, Beatrixot jegyezte el, haza kísértén őt Magyarországra s Róbert Károly novemberben megkoronázta ifjú nejét. Ezen szolgálatok tételére az is sarkalta Szécsényi Tamás főispánt, hogy a saját leánya és a Temesvárt lakó ifjú király közt folyó szerelmi viszonynak véget vessen.⁴⁾ A király dúsan jutalmazta Tamás mester szolgálatait. 1319-ben már Arad, Bars és Szerém vármegyék főispánja volt. Az ifjú királyné a maga tárnokmesterévé nevezte őt ki. 1321-ben ezenkívül még aradi, bácsi és szerémi főispánnak írta magát.⁵⁾ 1321. július hónapban lett erdélyi vajda⁶⁾ és 1324-ben leverte a fellázadt erdélyi szászokat.⁷⁾ 1330. évben, mint erdélyi vajda, aradi, *csongrádi* és szolnoki főispán vett részt a Zách-család kiirtását kimondó határozatban.⁸⁾ A Baza-

¹⁾ Gyárfás: III. 103.

²⁾ Századok 1891/643. *Fejér* Gy. Cod. Dipl. VIII. 2. 513. l.

³⁾ U. o. 644.

⁴⁾ Poor Antal: Századok 1889. 371. 372.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár. I. 640.

⁶⁾ Századok 1880/735.

⁷⁾ U. o. 1891/644.

⁸⁾ Kovachich: Suplem. ad vest. Comit. I. 268. Cod. Dipl. VIII. III. 423. Századok 1874/243. Tört. Tört. Társ. 1888/309.

rád Mihály havasalföldi vajda elleni hadjáratban a királynak a saját lovát adta át és megmentette pártfogója életét.¹⁾ Ezért a király 1333-ban kisebbik fiának, Endrének a nevelőjévé tette és őt Tamás vajda gondjaira bízta, midőn Nápolyba a végzetes útjára elindította a szerencsétlen véget ért királyfit. Majd Szécsényi Tamás, az ország tárnokmestere lőn, majd ezenkívül, mint több vármegye főispánja 1349—50. évben mint országbíró szerepelt. 1354-ben halt el.²⁾

Magasabb képzettségű kiváló diplomatiái tehetségű egyén volt és e mellett nagy birtokszerző; de mint főispán mennyire volt javára Csongrád vármegyének, a felől a történeti adatok nem vetnek fényt jellemére.

Szécsényi Tamás idejében az Ákos nemzetségből való család tagjai is viselték a főispánságot.

1328-ban *Cselen Sándor* tűnik föl, mint Csongrád vármegye főispánja.³⁾ Fia *Cselen János* — kit Horvát M. *Cselényi*-nek, Bottka pedig *Cselei*-nek nevez — 1330-ban Zách Felicián mérénylete alkalmával megmentette a királyi család életét. Ezen tettéért kapta a kivégezett Zách családnak nagy kiterjedésű birtokait. Előbb szegedi várnagygyá, majd Gömör és Csongrád vármegyék főispánjává lett. 1336-ban fordul elő, mint Csongrád vármegyei főispán.⁴⁾ *Saág* falu birtoka után utódai a *Saági* nevet vették föl. Ő volt a *Méhy* és *Karancssági Saági* család őse.⁵⁾ Az első adománylevélben nyert birtokait újabb kir. adomány és zálogbavétel útján gyarapította. Saág iránt, mely akkor Csongrádban feküdt, nagy előszeretettel viseltetett; ott kastélyt építtetett, szőlőt ültetett; s vásárjogot szerzett neki.

1347-ben egy *Fülöp* nevű csongrádi főispán merül föl.⁶⁾

1358-ban *Hédervári Miklós* tűnik fel főispán és szegedi várnagyul.⁷⁾ Majd utána *Ozorai Pipó*. Olasz eredete daczára, jó ma-

¹⁾ Századok 1891/644.

²⁾ Márki Sándor: Arad tört. I. 144. 145.

³⁾ Századok 1891/643.

⁴⁾ U. o. 646. Magy. Tört. Tár. IV. 142. Anjoukori okmánytár. III/541.

⁵⁾ Poor: Nagy Lajos 28.

⁶⁾ Cod. Dipl. IX. I. 564.

⁷⁾ Komáromi András: Hunt-Pázmán nemzetség ugocsai ága. 53.

gyar volt, aki részt vett az ország minden bajában. Zsigmond király háborúiban kitűnt vitézsége által, sőt 1392-ben magának a királynak életét is megmentette. Kiváló szolgálatainak és hadvezéri tehetségének köszönhetette, hogy a király reá bízta Délmagyarországnak védelmét a már akkor betolakodó törökök ellen. 1405-től fogva Csongrádon kívül Arad, Csanád, Keve, Krassó, és Temes főispánságát is viselte. 1407-ben Csongrád nemeseivel törvényszéki ülést tartott Szeged városa mellett, melyen a Szeri Pósa fi István fiai előadták, hogy a Tisza folyó fele Temerkénytől kezdve Körtevéyesig rég időtől fogva az ő birtokuk volt, s most is az. E részben meghallgatták az alispánt és a szolgabírákat, akik az állítás igazságát hitükre bizonyították. Ozorai Pipo egyike volt azoknak az embereknek, akik rendet csinálnak mindenütt, ahol megjelennek. Körülbelül hat esztendőig volt Csongrádnak főispánja ¹⁾; de az egész Délmagyarország vezetésében húsz esztendőt töltött el.

Már 1414-ben *Lábatlani Mihály* említetik a Csongrád vármegyei főispánságban, ki nevét a Komárom megyei Lábatlan falutól nyerte.²⁾

Utódai már birtokot is szereztek Csongrádban.

1495-ben Lábatlani Andrásnak jobbágysai voltak Mátyásnál.³⁾

Zsigmond király időközben a *Várdai* családot karolta fel, melynek egyik tagja *Miklós* úgy említetik 1428-ban, mint Csongrád vármegye főispánja. Várdai Miklós Borbála királynőnek vadász mestere volt. A királyi udvarnál úgy, mint a hadmezőn kedvelt egyéniség. Hasonnevű fia majdnem állandóan Zsigmond király mellett volt. Sokat utazott vele Olaszországban, Cseh- és Morvaországban, ahonnan sok érdekes levelet irt atyjának az akkori állapotokról. Várdai után a király 1437. szeptember 11-én kelt oklevelében a Szabolcs vármegyében fekvő *Guth* falu földesura, *Guthi Ország* *Jánost* úgy említi, mint Arad, *Csongrád*

¹⁾ Wenczel G. Akad. Értesítő 1856. Függelék IV. és V. sz. *Pesti*, Krassó. III. 249. I. Nemz. Muzeumi lvt.

²⁾ Századok 1891/651.

³⁾ Csánki: I. 686.

és Zaránd vármegyék főispánját s a kunok főbiráját.¹⁾ Mikor 1471-ben kihalt a hatalmas Szeri Pósa-féle család, Hunyadi Mátyás király a nagy birtoknak felét Guthi Országh Mihálynak adományozta. Ennek öcsese volt János főispán.

Mátyás király 1458-ban *Lábatlani Jánost* állította főispánul Csongrád és Temes vármegyék élére és egyúttal a székelyek ispánjává tette.²⁾ Majd 1470. évben Csongrád vármegye főispáni székébe *Szegedi Istvánt* ültette és nemesi rang nélkül emelte föl ezen díszes állásra, de miután Mátyás királynak az 1471. évi országgyűlés követelésére törvényben kellett kimondani, hogy a vármegyei tisztségeket csak nemes emberek viselhessék, azért a polgári ranggal bíró Szegedi Istvánt is el kellett bocsátania a csongrádi főispáni állásból.³⁾

Hunyadi Mátyás halála után Csongrád vármegye honvédelmi szempontból ismét a délvidékhez csatoltatott és a temesi főispán *Kinizsi Pál* kormányzata alá került.

Kinizsi Pált 1494-ben követte ennek egyik tisztje *Somi József*, aki a többi szomszéd vármegyékkel együtt Csongrád vármegyét is átvette. De ennek kormányzata sem sokáig tartott; mert már az 1498: t. cz. elvette tőle e vármegyét, azt rendelvén, hogy „minden vármegyének külön, ugyanazon vármegye tehetősbei közül való főispánja legyen; — és pedig világi érdemes, nemes családból származó és állandóan a vármegyében lakó főispánja.“ Így következett aztán Bancesai András, a *Bánca* nemzetségből való gazdag Bács megyei földesúr, aki az 1505-iki országgyűlésen mint *Csongrád* vármegye főispánja vett részt.⁴⁾

A Bancesai-család a dorozsmai Garai-család révén jutott Csongrádba. A szóban levő Bancesai András „literatus“ melléknévvel említették, ami azt jelenti, hogy kortársainál magasabb tudományos képzettséggel bírt. Akkori időben a világi urak között nagy ritkaság volt az írástudó ember; irodalommal majdnem kivétel nélkül a papok foglalkoztak. A Békés megyei levél-

¹⁾ Gyárfás: III. 230.

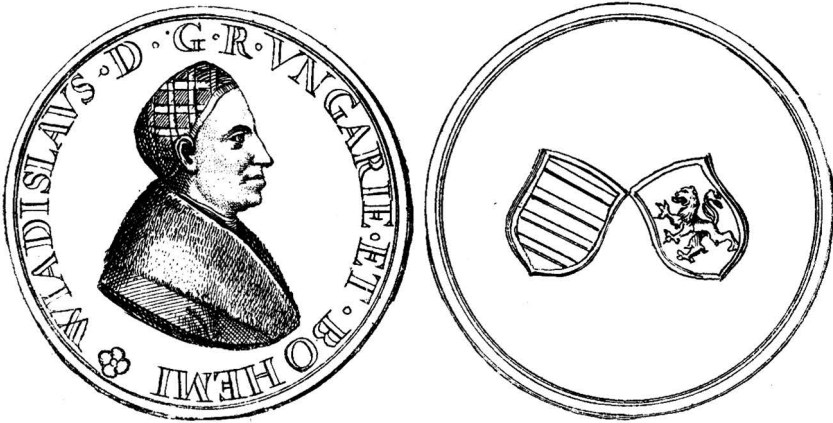
²⁾ Századok 1863/554. 1880/805. 1891/657.

³⁾ Századok: 1891/658—659. Akad. Értes. 1862. II. 350.

⁴⁾ U. o. 661. Pesty Frigyes. U. o. helynevei 38.

tárban őrzött müncheni okmányokból tudjuk, hogy Bancesai András pörben állott Corvin Jánossal Békés vára miatt, melyet ő zálogban birt. 1502-ben kiegyeztek, és Vingarti Geréb Péter nádor kijelenté, hogy Bancesai felmentette Corvint Békés vára és városáért elvállalt kötelezettsége alól, mivel a király kifizette neki a zálogösszeget.

Mint csongrádi főispán valószínűleg a Dózsa-féle lázadás koráig szerepelt. Azontúl más csongrádi főispán egész a mohácsi vészig nem említettik.

II. Ulászló emlékérmé.

II. Ulászló arany pénze.

II. Lajos koronázására vert emlékérem.

II. Lajos király arany pénze.

II. Lajos ezüst garasa.

XIV.

Egyház és papság. Első plébániák, monostorok és zárdák.

Csongrád vármegye területe a középkorban a váczi és csanádi püspökség s a kalocsai érsekség között oszlott meg. A váczi püspökséghez a *csongrádi főesperesség* tartozott. A csongrádi főesperesek nem tartották székhelyüket Csongrád városban, hanem mivel a káptalan tagjai voltak és kanonoki címet is viseltek, azért a káptalan székhelyén Vácztól laktak. A csongrádi főesperesek közül eddig a következők nevei voltak kideríthetők:

1283-ban : Dominik.¹⁾

1292-ben : Chullo.²⁾

1293-ban : Vilmos.³⁾

1296—1300-ig : Miklós.⁴⁾

1304—1309-ig : Péter.⁵⁾

1325-ben : István.⁶⁾

1340-ben : Péter.⁷⁾

1470-ben : Egyed váczi kanonok és decretorum doctore.⁸⁾

A csongrádi főesperesség területén fekvő *plébániák* közül a következőket sikerült kinyomozni :

¹⁾ Hazai okmánytár VII. 184.

²⁾ Cod. Dipl. VI/1. 214. Hazai okmánytár. VIII. 315.

³⁾ Cod. Dipl. VII/I. 269.

⁴⁾ Cod. Dipl. VI/II. 281. Hazai okmánytár. IV. 93.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár. I. 75. 187.

⁶⁾ Anjoukori okmánytár. II. 179.

⁷⁾ Anjoukori okmánytár. IV. 57.

⁸⁾ Hazai okmánytár V. 302.

Apor az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő Opir néven.¹⁾

Böd. Hogy plébánia állott itt is, az bizonyítja, hogy 1453-ban Bödön és Hékedén a kegyúri jogot a Héked-i család gyakorolta.²⁾

Csany falunak már 1075-ben volt plébániája, mert az ezen évi oklevél azt is említi, hogy „szilárdan épített parochiája“ van.³⁾

Ellésmonostora faluban 1326-ban plébánia állott fenn s a lelkészválasztás és egyéb kegyúri jogok gyakorlása a Bor nemzetséget, majd az ebből eredő Szeri családot illette. Ugy látszik Ellésmonostorán a monostort és plébániát a Bor nembeli Ellés (Elleus) alapította s ő volt ennek első kegyura, amit a helynév is igazol. Utóbb az ellésmonostori templom és plébánia kegyuri joga a Szeri-családra szállott. Bizonyítja ezt az is, hogy 1326. évben Róbert Károly előtt a Bor nembeli Szeri Pósa tiltakozott az ellen, hogy a Bor nemből származó Ogh fiai István és Miklós, továbbá Bor fiai az Ellésmonostora (Elleusmonustra) nevű „monostorát“ István fia Jánosnak és Godnak, valamint Márk fia Sándornak a „patronatusi joggal“ eladják.⁴⁾

Hékéd helységben 1453-ban a kegyuri jogot a Héked-i-család gyakorolta, amiből látszik, hogy a falunak temploma és plébániája volt.⁵⁾

Serkéd falu plébániájáról is maradt fenn emlék a pápai tizedjegyzékben, csak hogy Serkéd falu nevét a tizedszedő olasz barát rosszul *Sers*-nek jegyezte föl.⁶⁾

Sód falu plébániájáról templomának legujabban kiásott romja tanuskodik.⁷⁾

Szent-Adrian martír (mai Mártél) falu plébániája a pápai tizedjegyzékben *Sancta Adrian* néven fordul elő.⁸⁾

¹⁾ Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleirása a pápai tizedjegyzékek alapján. I. 109—110.

²⁾ Haan Lajos: Békésmegye hajdana okmánytár 64—65.

³⁾ Knauz: Monum. Eccles. Strigon. I. 56.

⁴⁾ Anjoukori okmánytár II. 259.

⁵⁾ Haan: u. o.

⁶⁾ Ortvay: u. o.

⁷⁾ Reizner János: Algyő Mindszenti uradalom tört. 5

⁸⁾ Ortvay: u. o.

Szer mezőváros plébániájáról már 1233. évben van említés. (Ecclesia de Zeer.)¹⁾ A templomot és plébániát az Ond vezértől származó Kalán nemzetség alapította és a kegyúri jogot is az gyakorolta, mely nemzetség kihalása után a Szer várost megszerző Bor-nemzetségre s az ebből kisarjazó Szeri és Szeri Pósa-ficsaládra szállott.

Csongrád vármegye területéből a *szegedi főesperesség* a kalocsai érsekséghez tartozott. A szegedi főesperesek székhelye nem volt Szegeden és nem volt székesegyházuk Szent Demeter temploma. A szegedi főesperesek a bács-kalocsai káptalan tagjai voltak és a kanonokok sorába tartoztak s a káptalan székhelyén Bácsan vagy Kalocsán laktak. Soraikból a következők neveit ismerjük:

1237-ben: (Simon) Miklós bácsi kanonok.²⁾

1252-ben: Simon³⁾

1255—1256-ban: Elek.⁴⁾

1263-ban: Tamás.⁵⁾

1263-ban: Elek, bácsi kanonok.⁶⁾

1270-ben: János.⁷⁾

1289-ben: Jakab.⁸⁾

1297-ben: János.⁹⁾

1303-ban: János.¹⁰⁾

1308-ban: Szilveszter.¹¹⁾

1320-ban: Iván.¹²⁾

1323—1332-ig: Péter.¹³⁾

1336-ban: István.¹⁴⁾

1354-ben: Simon, bácsi kanonok.¹⁵⁾

1388-ban: Albert.¹⁶⁾

1412-ben: Mihály.¹⁷⁾

1436-ban: György.¹⁸⁾

¹⁾ Cod. Dipl. III/II. 322. ²⁾ Hazai okmánytár. VII. 25. ³⁾ Varga: Oklevéltár 8. szám. ⁴⁾ Tört. Adattár stb. 1872/384. ⁵⁾ Varga: oklevéltár 10. szám. ⁶⁾ Hazai okmtár VI. 118. ⁷⁾ Magy. Tört. Tár. II. 37. ⁸⁾ Varga: oklevéltár 12. szám. ⁹⁾ Hazai okmtár VI. 429. ¹⁰⁾ Anjoukori okmtár I. 69. ¹¹⁾ U. o. I. 144. ¹²⁾ Tört. Adattár 1872/384. ¹³⁾ Anjoukori okmtár II. 108., 211., 624. ¹⁴⁾ Tört. Adattár 1871/459. ¹⁵⁾ Hazai okmtár VI. 81. ¹⁶⁾ Anjoukori okmtár V. 166. ¹⁷⁾ Katona: Hist. Eccl. Metropol. Colo. ¹⁸⁾ U. o. censist I. 80.

A szegedi főesperességhez tartozott plébániák közül a következők ismeretesek:

Alsó-Adrián vagy *Aladrián* helységben már 1340-ben Szent Miklós vértanu nevéől elnevezett *egyház* (ecclesia) és így plébánia is állott fenn.¹⁾

Bánfalva helységben a patronatusi jog a Garai-családot illette és ez mutatja, hogy templomának és plébániájának kellett lennie.²⁾

Dorozsma faluban is volt plébánia, hol már 1478-ban két tornyoskával bíró templom is állott, melynek kegyúri jogát szintén a Garai-család bírta.³⁾

Felső-Adrián helységben 1344-ben a Szent Györgyről címzett *egyház* (ecclesia) állott fenn. A kegyúri jogot előbb a Haraszt nemzetségből való Tárnoki-család, majd a Magyar-család gyakorolta.⁴⁾

Gyékéntő faluban a Garai-család bírta a kegyúri jogot s így kétségtelen, hogy plébániája is volt.⁵⁾

Kanizsa mezőváros plébániája az 1332—1337. évi pápai tizedjegyzékben fordul elő és patronatusi joga előbb a Csanád-nemzetséget, majd az ebből kiszakadó Csáki-családot illette.

Szabadka mezőváros plébániájának fennállását Lukács szabadkai *plébános* (1497.) neve tanúsítja.⁶⁾

Szeged királyi városban a polgárok lassankint *négy plébániát* alapítottak s így a lelkészválasztás és egyéb kegyúri jogok gyakorlása a polgárok szabadalmi közé tartozott.

Az Al-Szeged nevű városrészben a *Szent Erzsébetről* nevezett templom és plébánia állott fenn. A Palánk nevű városrészben a *Szent Demeter templom* és plébánia feküdt, mely nem más mint a mai belvárosi vagy palánki plébánia. Ezen plébániának népes és nagy területének kellett lennie, mivel 1501-ben *öt*, ez-

¹⁾ Anjoukori okmánytár IV. 2—3.

²⁾ Pesty: Krassó megye tört. III. 448—450.

³⁾ Gyárfás: III. 681.

⁴⁾ Anjoukori okmánytár IV. 466—468.

⁵⁾ Pesty: u. o.

⁶⁾ Collectio Kaprinaiana Tom. 51. pag: 260. Wagner; Epist. Petri de Warda 95.

után pedig *hét* káplán volt alkalmazva. Itt állott a harmadik plébánia is templomával *Szent Péterről* elnevezve, melynek külön kórháza volt. A negyedik, vagyis a mai felsővárosi plébánia a Felső-Sziget városrészben állott és a *Szent Györgyről* címzett régi temploma ma is fennáll. ¹⁾

Szent-Mihály helységben a Garai-család birta a patronátusi jogot, miből azt látjuk, hogy plébániájának is kellett lenni. ²⁾

Veresegyháza hajdani plébániáját az ottan máig fennálló templomromok igazolják. ³⁾

Zenta mezőváros plébániájának kegyúri joga a város földesurát, a budai káptalant illette.

Hódmező-Vásárhely és vidéke a mohácsi vész előtt a csanádi püspöki megyéhez tartozott, annak legészakibb részét alkotta. Ezen vidék a *Maroson túli főesperességet* képezte, melynek plébániái közül eddig a következőket sikerült kiderítenünk:

Csomorkány és *Ecser* hajdani plébániáit templomaiknak maig meglevő romja hirdeti.

Hód falu plébániáját az 1332—1337-ben szerkesztett pápai tizedjegyzékek tartották fenn, ahol a *Hold* helység egyháza után kirótt tized többször be van jegyezve. ⁴⁾

Szent-Erzsébet falunak egyházát és plébániáját IX. Bonifác bullája említi, melyben teljes bűnbocsánatot ad azoknak, akik a *cenadi* (csanádi) Szent Erzsébet egyházának fentartására adománnyal járulnak. ⁵⁾

Szent-Király falu plébániájának létezését az igazolja, hogy a pápai tizedjegyzékben többször van arról szó, hogy a „*De Sancto Rege*“ nevű falu plébániája után mennyi tized folyt be.

Vásárhely mezőváros plébániáját a tizedjegyzék többször említi *Varashel* és *Vasrahel* néven. ⁶⁾ Kegyúri joga a Tamási-, ennek kihalása után a Hunyadi-családot illette.

¹⁾ Varga: Oklevéltár 28. 41 és 63. szám.

²⁾ Pesty: U. o.

³⁾ Iványi István: Bács-Bodrog megye tört. helynévtára 143.

⁴⁾ Ortvai: i. m. I. 421—423.

⁵⁾ Szegedi. Dugonics-Társ. Évkönyve II. 179—180.

⁶⁾ Ortvai: I. 413. 426.

Csongrád vármegye területén a középkorban a következő szerzetes rendeknek voltak monostorai és zárdái.

A *Szent-Benedek-rendnek* Szer mezővárosban a Boldogasszonyról címzett monostora és apátsága külön kórházzal és plébániával. E monostort a Benczések számára a Kalán nemzetségbeli Kalán pécsi püspök alapította, de legbőkezűbb kegyura, Pousa fia II. Nána ispán volt — a ki mint fentebb elbeszéljük — gazdag javakkal adományozta meg a szeri monostort, majd a tatárok által elpusztított társház épületét is újjá építtette. 1237-ben a szeri monostor élén *István* prépost állott, aki bácsi olvasó-kanonok is volt. (Stephano preposito *Lner* lectore)¹⁾, 1247-ben pedig *Leontin* volt a szer-monostori apát.²⁾ A Benczés-rendnek még *Péter monostora* helységben is volt társháza és apátsága.³⁾

A *Szent-Domokos-rendű* szerzeteseknek Szegeden volt zárdájuk 1319-ben épült fel.⁴⁾

A *Szent-Ferencz-rendű* barátoknak a Boldogságos Szűzről címzett kolostora és conventje 1354—1367 között épült fel Al-Szegeden, a hol templomukat, később Mátyás király építtette újjá.⁵⁾ Szerzeteseik közül csak a szent életű *Marchiai Jakab* neve maradt fenn, a ki 1450 körül a rend tartományi helynöke (vicarius Provinciae) és az al-szegedi convent guardiánja volt.⁶⁾

Szent Pál remetéinek, illetőleg a *Pálos* rendű szerzeteseknek *Pál monostora* nevű faluban volt társházuk.⁷⁾

A *minorita* és praemontrei szerzetes rendeknek is volt társházuk Szegeden.⁸⁾

A Kalán nemzetség a Szer-monostor alapítása után Szer város határában — mostani *Kápolna-telek* nevű területen — a templomos lovagok számára is emelt társházat és javukra gazdag alapítványt tett.⁹⁾

A következő Csongrád vármegyei monostorokról még nincs

¹⁾ Hazai okmánytár. VII. 25.

²⁾ Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi tört. I. 731.

³⁾ U. o. ⁴⁾ Varga: 179. ⁵⁾ Varga: u. o. ⁶⁾ U. o. 189. ⁷⁾ Rupp. u. o.

⁸⁾ Varga: 180.

⁹⁾ Régi Budapesti Szemle XIII. 129.

kiderítve, hogy melyik szerzetes-rend birta azokat, és hogy barát vagy apácza-szerzet kezében voltak-e azok?

Alsó-Adrián, illetőleg Aladrián helységben 1340-ben a Boldogságos Szűz tiszteletére alapított *monostor* állott fenn.¹⁾

Báka helységben 1323-ban *két monostor* is létezett. Egyiknek Bitó János András, Péter és Barrabás bákai nemesek voltak kegyurai s e monostor patronatusi jogának és terhének harmadrésze Doroszlói Pál bákai földesurat illette. A másik monostornak maga Doroszlói Pál volt a patronusa.²⁾

Ellés monostora faluban a Bor nembeli Ellés alapította az ottani monostort, a mint azt fentebb kimutattuk.³⁾

Felső-Adrián helységben Szent-Márton hitvalló tiszteletére a Haraszt nemzetség alapított *monostort* s annak kegyura utóbb az e nemzetségből eredő *Tárnoki*-család, a melytől a faluval a Magyar-család kezére ment át.⁴⁾

Még csak az volna fontos tudnunk, hogy ezen monostorokban voltak-e *iskolák* is és hogy mily mértékben szolgálták azok a közművelődés ügyét.

A papság ellátása czéljából a király és a földesurak gazdag adományaikkal gyarapították az egyház vagyonát. Szent-István a Szent-Adrián martir falut a zalavári apátságnak, I. Géza 1075-ben Alpár, Csany és Ság falvakat halas tavaikkal a garam-melléki szent-benedek-rendi apátságnak, *Szent-László* Halász falut halas tavaival az egri püspökségnek, Anyás falut a tihanyi apátságnak, *II. Béla* Algyő és Tápé falut halastavaival együtt a dömösi prépostságnak adta. A Kalán nembeli *Pousa fia II. Nána* ispán óriási vagyonnal gazdagította a nyulszigeti apácza-zárdát, és a szeri benezés apátságot. Példáját követte a Bor-nembeli Morján ispán, aki a nyulszigeti apácza-zárda kriptáját temetkezési helyéül választván, ennek fejében a Tisza melletti Anyás falut hagyta a zárdának.⁵⁾ 1355-ben Magyar Pál gimesi várnagy neje *Gersei Margit Alsó- és Felső-Adrián* falvait az ó-budai apáczáknak hagyta. Mátyás király anyja,

¹⁾ Anjoukori okmánytár IV. 2—3.

²⁾ U. o. II. 107—107. ³⁾ U. o. II. 259. ⁴⁾ U. o. IV. 466—468.

⁵⁾ Cod. Dipl. V/III. 59. Árpádkori új okmánytár IX. 265.

Szilágyi Erzsébet, még 1483 előtt és Dobozi *Dánfi András* 1495-ben a Donáttornya és Királyság helységekben levő birtokrészeiket a nyulszigeti apáczák zárdájának adták ¹⁾, mely adományaik az egyház iránti ragaszkodásukat és hithűségüket egyaránt tolmácsolják.

Mátyás király 1465-ben az országos tanácsot Szegedre tanácskozássra összehíván, ez alkalommal Szent-Demeter napján drága gyöngyökkel ékesített és 60,000 frtra becsült királyi palástját a Szent-Demeter egyháznak adományozta oly czélból, hogy abból a templom védő szentjének tiszteletére *casula* készíttessék. ²⁾ E misemondó ruha jelenleg a Havi-Boldogasszony templomában a Szent-Ferencz-rendi szerzetesek birtokában van. Mintegy 500 db gyöngy ékesíti a nagybecsű ereklyét még ma is, noha a szerzetesek a múlt században, hogy az orgonakészítésre pénzt teremtsenek, sokat leszedtek s pénzzé tettek. Spangár András azt vitatja ³⁾, hogy Mátyás király Szegeden Isten Anyjának nagy templomot (t. i. az al-szegedi Havi-Boldogasszony templomot) építtetett és az ő királyi sok drágakövekkel megrakott palástját annak adta. Hitelesebb és hihetőbb Heltai Gáspár előadása, hogy az adománya a Szent-Demeter egyház javára történt. ⁴⁾

A szegedi születésű *Lukács*, a ki alacsony sorsból (ex humili statu) „a zágrábi püspöki méltóság díszes polczára emelkedett“, szülővárosa iránti hálája és kegyelete jeléül 1501-ben saját költségén a szegedi Szent-Demeter templom mellé Gyümölcsoltó-Boldogasszony tiszteletére kápolnát építtetett és annak fenntartására bőkezű alapítványt tett. A kápolnát Szeged város patronusi joghatósága alá helyezte és a Szent-Demeter egyházhoz kapcsolta oly kikötéssel, hogy annak plébánosa az eddigi öt káplánon kívül még két másik káplán tartásra is köteleztessék és így jövőben a plébánosok hét káplánt tartoznak tartani és ellátni. A kápolna fenntartására tett alapítvány állott:

¹⁾ Békésm. Tört. Társ. Évk. XII. 48. Haan : Békésmegye hajdana 163.

²⁾ Heltai Gáspár : Magyar krónikája 264.

³⁾ Magyar krónika 74.

⁴⁾ Ordinanzs Konstantin : A Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rózsa. 9. l.

egy malom és malomhely Erzsí községbe, 56 lóból álló ménes, Kutyás nevű szőlő a kameniczi szőlőhegyen, egy mézszárszék 40 frttal az üzlet folytatása céljából és végül 100 frt készpénz. Ezen alapítvány a kápolna örök tulajdona, és attól el nem idegeníthető. A kápolna fölszentelésére adott két aranyozott kelyhet, öt misemondó ruhát arannyal áttört selyem és damaszt kelméből, négy oltárterítőt (1 vörös selymet és 3 damasztot), hét szőnyeget és rézgyertyatartókat az oltárra.¹⁾

Az első szent király törvényei értelmében a papság ellátására a dézsmát vagyis egyházi tizedet tartozott szolgáltatni be, mi nem más volt, mint az évi gabona, szőlő, gyümölcs, borter-més tizedrésze.

Ennek beszédése azonban rossz terméskor, vagy inséges évben fölötté nehezen ment, és gyakran megtörtént, hogy a lakosság megtagadta a tized beszolgáltatását. A szegedi polgárok 1494-ben ki akartak szabadulni Váradi Péter kalocsai érseknek járó tized- és vámilleték alól. Kinizsi Pál az alsó részek főkapitánya közben járt az érseknél a szegediek érdekében. Azonban a hatalmas főúr pártfogása hiába való volt, az érsek azt válaszolta, hogy „ha lelkiismerete engedné, örömet tenne eleget a kérésnek“, de az illetéket nem engedte el a szegedieknek.²⁾ Három év múlva, 1497-ben a szabadkai lakosok tagadták meg az érseknek járó dézsmát, mire az érsek egyházi átkot mondott rájuk, a mit azonban II. Ulászló király kivánságára a jövő 1498. évi Szent György napig felfüggesztett, míg az ügyet Szabadka földesura Dengelegi Pongrácz Mátyás által megvizsgáltatja.³⁾ Néha a termésből járó tizedet megfelelő értékű szarvasmarhával és báránnyal váltották meg.

Az is megtörtént, hogy a püspökségek a távolabb fekvő falvak egyházi tizedét — a minek beszédése nehézséggel járt — bérloknak adták ki bérletbe. 1561. körül a váci püspökség a *szentesi* egyházi tizedet bérletbe adta és a régi árendában 14, az újbán pedig 12 frtot kapott. A jelzett időben Csongrád város tizedét 45 frtért adta bérbe a püspökség. Ugyanazon időben a

¹⁾ Varga : okmánytár 63. szám.

²⁾ Századok 1883/831.

³⁾ Collectio Kaprinaiana.

püspöknek a tized fejében beadott bárányokból és gyümölcsből 33 frt folyt be. Temerkény egyházi tizedét 34 frtéért árendálták, de a lajstrom szerint a püspökség csak 25 frtot kapott belőle. Osongrád vármegye tiszáninneri részének egyházi tizedét a püspökség ezen időben 400 frtéért adta haszonbérbe,¹⁾ mert a vármegye azon részében, mely már a töröknek meghódolt, a tized beszerzése nagy nehézséggel járt, vagy épen lehetetlen volt.

¹⁾ Coll. Hevenesiana Tom. XIII. pag. 252. Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történetéhez I. 227—228.

II. Lajos emlékérmé 1525-ből,

XV.

Földesurak és jobbágyok. — Gazdasági viszonyok.

Csongrád vármegyében — mint láttuk — a középkorban a föld túlnyomólag az egyházi és világi földesurak kezében volt. Túlnyomó volt a kis és közép nemesi birtok, de az egyes egyházi testületeknek és hatalmasabb főúri családok kezében gyakran a latifundiumok rendszere szerint néhány óriási uradalom is alakult. A vármegye területétől távol székelő egyházi földesurak kisebb-nagyobb uradalmait oly módon kezelték, hogy a káptalanok egy *dékánt* állítottak a gazdaság élére, a kit a kanonokok sorából választottak rendesen egy évre. A dékán képviselte a törvény előtt a káptalan érdekeit, a jobbágyok között rendet tartott, a birtokot rendszeresen műveltette és igazgatta. A szervezetek ellenben egy rendtagot küldtek az uradalomba, kinek czíme *procurátor* volt. De a dékán és procurátor csak felügyelő, a tényleges gazdálkodást és az uradalom szakszerű műveltetését a *gazdatisztek* (officialis) végezték. A budai káptalan zentai uradalmában 1516-ban *Hartyáni Máté* kanonok volt a dékán, *Radai Kis Péter* pedig a gazdatiszt.¹⁾ A garam-szent-benedek-rendi apátságnak Alpár, Csany és Ság falvaiban és Kesköny nevű birtokán 1327-ben *Miklós* fráter volt a procurátor.²⁾ 1442-ben pedig ugyanezen falvakban s az apátságnak a Tiszántúl fekvő K.-Szolnok vármegyei Tenő vagy Pelő nevű birtokán *Hidayai Bálint* diák (Valentinus literatus de Hidaya) nevű gazdatiszt (officialis) kezelése alatt állottak.³⁾ A zalavári apátnak Adrián

¹⁾ Magy. Tört. Tár. XII. 84—85.

²⁾ Anjoukori okmánytár. II. 327.

³⁾ Coll. Hevenesiana Tom. 44. pag. 147—150.

— *Mártél* birtokán 1450-ben *Boldizsúr*, 1459-ben pedig *Bertalan* volt a gazdatisztje és bírja.¹⁾ Az ó-budai apáczáknak Vastorok faluját 1499-ben a kunok közül megszökött *Havas Demeter* tisztartójuk gondozta, a kit fiaival Györggyel és Jánossal együtt csak II. Ulászló király erélyes parancsa tudott megvédeni attól, hogy a kun kapitányok Vastorokról vissza nem hurezolták a kun szállásra.²⁾

Az egyházi uradalmaknak jövedelmező művelését fölötté gátolta sok erőszak és hatalmaskodás, a mit a szomszéd világi földesurak az egyházak jószágain követtek el. 1327-ben *Teési György* földesúr a garam-szent-benedek-rendi apátnak Kesköny nevű birtokát és tartozékait erőszakkal elfoglalta, szántattavettette, s a jogos tulajdonost a megművelésben akadályozta, a miért az apát a megye ítélőszéke előtt kénytelen volt az erőszakos szomszédot perbe fogni.³⁾ 1336-ban pedig az apát Ság falujának határát *Szunyogi András* Szolnok vármegyei alispánnak Ugh faluban lakó jobbágysai erőszakosan használták, *Leusták* mesternek kürti jobbágysai pedig a földeket és réteket nyájaikkal pusztították.⁴⁾ Ezenkívül az apáttal a Szeri Pósa fiak majdnem egy századig állottak birtokperben egy vitás jószág kérdése miatt. A hosszú pereskedés alatt a szeri földesurak többször pusztították az apátság jószágait és azokon tetemes károkat okoztak. 1334-ben *Szeri Pósa* a Temerkény és Szeg faluiban lakó jobbágysait összeszedve az apátságnak csanyi birtokát elfoglalta, halastavait halásztatta, és csakis Róbert Károly király fenyegető parancsára adta vissza az elpusztított jószágot.⁵⁾ 1415-ben *Szeri Pósa* *Péter* Apor, Szeg, Ürög és Temerkény falvaiban lakó 37 jobbágysát és egyéb szolganépeit maga mellé véve Csany falun ismét rajta ütött, a földeket megszánttatta, bevettette, a réteket lekaszáltatta, az erdőket kivágatta és felgyújtatta s a Tisza folyót és a halastavakat halásztatta.⁶⁾ Az ilyen gyakori erőszaktetelek

¹⁾ Teleky : X. 248—250. 261.

²⁾ Gyárfás : III. 712—713.

³⁾ Anjoukori okmánytár II. 327.

⁴⁾ Cod. Dipl. VIII/IV. 201.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár III. 123.

⁶⁾ Collectio Hevenesiana Tom. 47. pag. 239—248.

miatt az egyházi földesurak kénytelenek voltak jószágaikat huzamosan parlagon hevertetni.

A világi földesurak örökösödés esetében nem mindig osztottak meg a jószágokon, hanem osztatlanul művelték azokat és a jövedelmen osztottak meg. A nagyobb nemesi uradalmak művelését is a gazdatiszt vezette, ha pedig az uradalom területén vár is állott, azon esetben a várnagy (castellanus) tiszttartó is volt s ő igazgatta az egész uradalmat. A nemesi földesurak a jó és megbízható gazdatisztakat igen megbecsülték, velük jó viszonyban éltek. Néha elszegényedett nemeseket alkalmaztak gazdatisztakul és jószágot is adtak nekik örök birtokul.

A Gutkeled nemzetségből való *Butkai András* 1282. évben az egri káptalan előtt *Péter* nevű „nemes szolgájának“ (serviens) Báka (Páka ?) nevű falujában négy eke földet ajándékozott.¹⁾ A mértföldekre terjedő nagy uradalmakat több gazdatiszt kezelte és műveltette. Hunyadi Jánosnak 1450-ben a vásárhelyi uradalomhoz tartozó *Férged* két gazdatisztje Vajda László és Tóth Miklós gazdálkodott.²⁾ Az 1450—1459. évben Férgeden a Makófalvi Makó családnak Tóth Miklós és a Vajda családnak Tarjáni Miklós, *Szent-Királyon* a Szentkirályiaknak Kakas Pál és *Kertvélyesen* a Sándor családnak pedig Dávid Péter nevű gazdatisztjeikről (officialis) van említés.³⁾

Képzett és ügyes gazdatisztok hiányában gyakori volt a hibás gazdálkodás és a legtöbb földesúr e miatt ment tönkre. A szélszerűtlen gazdálkodás miatt a gyakori hadi szolgálat terheit csak úgy voltak képesek viselni, hogy kölcsönöket szedtek fel birtokaikra s azokat elzálogosították. A birtokeladások sem ritkák és csere, vétel, ajándék, öröklés és magvaszakadás czimén kerültek a jószágok egyik kézről a másikra.

A nagyobb uradalmak által közbul ékelt kisebb jószágát a hevesebb birtokszerzők megvásárolni iparkodtak, vagy ha másképen nem ment a dolog, erőszakos foglalással kerítették kézre. Magyar Pál az Alsó- és Felső-Adrián nevű birtokai által

¹⁾ Hazai okmánytár VIII. 225.

²⁾ Délmagyarország. Tört. Értes. 1884. 19.

³⁾ Teleky : X. 248—250. 261.

körülzárt *Arnacsteleke* jöszágot, mely Bodoni Pósaí Tamás birtoka volt, 1347-ben erőszakkal foglalta el és azt állandóan megtartani törekedett.¹⁾ Az ilyen erőszakos foglalások miatt gyakoriak voltak az igénypererek.

Az egyházi és nemesi földbirtokon a munkaerőt egyaránt a *jobbágyok* képezték, a kik a régi királyi vármegyében élő *várnépek* (castrensés) utódai voltak, a mennyiben midőn a királyi várjóságok a nemzetségek és nemesi családok birtokába mentek át, az azokon élő királyi szolgáló népek is a földesurak alattvalói lettek és jobbágyi helyzetbe süllyedtek. A törvény ugyan biztosította a jobbágyok számára a szabad költözködés jogát, de ezt nagy ritkán vehette igénybe, mert a tatárjárás után sokáig a gyér népességű alföldön és magában Csongrád vármegyében is a földesurak nagy hiányát érezték a munkás kezeknek és erőszakkal is visszatartották az elköltözni kívánó jobbágyokat. Azon nagybirtokosok, a kiknek több vármegyében volt jöszáguk — ha szépszerével nem foghattak birtokaikra munkást, vagy más földjéről nem birták erőszakkal áttetelni a jobbágyokat, kénytelenek voltak földjeiket parlagon tartani. Garai Jóbnak 1478-ban Dorozsmán 28 telke közül csak öt telkén voltak jobbágyok, a bánfalvai birtokán pedig hat telke volt néptelen. A négy falura terjedő nagy uradalmát nem birta jobbágyokkal egészen benépesíteni. Szántóföldje Dorozsmán 2720 királyi holdat tett, de nem volt mind művelés alatt, úgy, hogy abból a szegedi polgárok mintegy 1000 királyi holdat foglaltak el.²⁾

E miatt Csongrád vármegyében is a munkásokban szűkölködő földesurak a jobbágyokat a szabad költözködésben a legnagyobb mértékben gátolták és sokat zaklatták őket. Néha török módjára falvastól hajtották el a föld népét egyik jöszágról a másikra. Az erőszakos Szilágyi Mihály országkormányzó a Maróthiak *Zeleméres* faluját megszállotta, a faházakat szétbontatva kocsikra rakatta és a jobbágyokat a Hunyadi család földjére költöztette, a hol új falut alapíttatott velük, a melynek *Királyság* nevet adott. A megye területén szórványosan meg-

¹⁾ Cod. Dipl. IX/I. 554.

²⁾ Gyárfás : III. 681.

települt kunok tisztjei pedig azokat a szegényebb kunokat, a kik a hadiszolgálat terhe miatt apáczazárdák és monostorok földjeire jobbágyoknak állottak be, erőszakkal is visszahurczolták a kunoknak lakatlan tanyáik népesítésére. Élénk és jellemző adat az is vármegyénk kulturtörténetéhez, hogy a földesurak annyira hiányt szenvedtek földművelőkben, hogy a néhány vastoroki kun jobbágyért az ó-budai apáczák és a kun kapitányok évekig tartó pereskedést folytattak.

A nemes urak, ha a velük perben álló szomszédaikon vagy ellenségeiken hatalmaskodást követtek el, rendesen jobbágyaikat fegyverezték föl és úgy törtek haragosuk udvarházára vagy jószágára. 1470-ben Nagylaki Jaksics István és Demeter Csomorkányban lakó 51 jobbágyával Maróthi Mátyás macsói bán *Szénás* falujába nyomultak és onnan véres verekedés után 300 arany forint értékű buzatermést erőszakkal vittek el.¹⁾ 1429-ben a szabadkai királyi lakosok az ó-budai apáczáknak *Vastorok* falujában lakó jobbágyain követtek el többszörös hatalmaskodást és onnan nemcsak marhákat hajtottak el, hanem a jobbágyokkal véres verekedésbe elegyedve többet megsebesítettek, sőt közülök fel is akasztottak.²⁾ A megtámadottak viszont jobbágyaik élén védték családjukat és vagyonukat, s az ilyen erőszakoskodásban rendesen a fegyverforgatáshoz nem értő békés földművelőket ölték meg, a mi fölőtte apasztotta az amugy is gyér földművelő osztály számát.

¹⁾ Szegedi Dugonics-Társ. Évkönyve II. 182—186.

²⁾ Gyárfás: III. 592—593. Iványi: i. m. II. okmánytár 3—4.

XVI.

Őstermelés. Halászat, — állattenyésztés, földművelés.

A honfoglalás után a Csongrád vármegye területén megtelepült magyarság kezdetben halászáttal, vadászattal, baromtenyésztéssel és kisebb mértékben földműveléssel foglalkozott és csakis a tatárjárás után lett általános életmódja a baromtenyésztés és földművelés. A nomád magyarság igen kedvelte a *halászatot* és a halfogás iránti szeretetét még akkor is megőrizte, midőn már állandóan megtelepült. Az első falvak Csongrád vármegyében mind a halban gazdag vizek mellett keletkeztek, lakóik között sok volt a halász, és határaikhoz rengeteg sok halastó tartozott, melyek mesés gazdagok voltak halakban. Egész falvak foglalkoztak halászáttal és némelyik helység még a nevét is ezen életmód után nyerte (Halász, Halas, Halásztelek). A halászatot előmozdították a Tisza, Maros, Körös, Kurca, Kórógy, Szárazér, Matyér és egyéb vizek. Nagyobb *halászhelyek* a következők voltak:

Alpár határában 8 halastó feküdt.

Anyás határában 1280-ban több halastó állott. ¹⁾

Báka helység, melynek határa a Tiszánál kezdődött, szintén bővelkedett halastavakban, a miket a Tiszából csatornákon látták el friss vízzel. ²⁾

A Csongrád táján feküdt *Bokor* helységben 1, *Csany* határában pedig 14 halastó létezett.

Halász falu területén 2 nagy halastó és több kisebb haltenyésztő volt.

¹⁾ Cod. Dipl. V/III. 59. Árpádkori uj okmánytár IX. 265.

²⁾ Anjoukori okmánytár II. 107—108.

A Kontra-tó partján a tatárjárás előtt *Ingó* nevű halász falu állott.

Kertvélyes határában a Kertvélytó nevű haltenyészítő merül fel.

Ság halastava 1075-ben *Szil* (Scilu), 1339-ban pedig *Csilla* (Chilla) néven tűnik fel.¹⁾

Sövényháza határa is 1348-ban gazdag volt halastavakban.²⁾

Szentes mellett a Kureza vize, mely a Kontra-tóvá bővült ki, és ezenkívül 1453-ban még más halastavak is voltak.³⁾

Tápé közelében az *Ete* halastó névleg is előfordul az oklevelekben.

Zenta révje mellett a Csecstó, Laposfő és Fehértó haltenyészők feküdtek. A Tiszából csatornákon vezették a vizet beléjük.⁴⁾

A haltenyészítő helyek jobbadán a Tisza mellett feküdtek s az egyházi földesurak — a gyakori böjtök miatt is — nagy gondot fordítottak a haltenyésztésre és a halak védelmére. A halastavak jól jövedelmeztek s a földesurak előnyös feltételek alatt adták azokat haszonbérbe. A garam-szent-benedeki apát a *Csany* határában levő *Oszt* és *Nándortó* halastavat a többi 12 halászó helylyel 1344-ben Kozma fia Egyednek, Fogas Györgynek és Hanus pesti mészárosnak négy évre 40 márkáért adta haszonbérbe.⁵⁾

Ellenben Sefrid apát 1369-ben *Csany* birtokát szántóföldeivel, rétjeivel, kaszálóival és halastavaival, névszerint: *Osztó-völgye*, *Sárostó*, *Tenő*, *Verbő*, *Hapernyás*, *Solymos*, *Öcsetava*, *Filó-tó*, *Értöve* és *Nándor-tó* halastavakat Pongrácz fia Miklós, pesti polgárnak és fiainak három évre csak 16 márkáért adta haszonbérbe.⁶⁾ Három évvel később 1372-ben Miklós apát már

¹⁾ Knauz: Monum. Eccl. Strig. I. 57. Coll. Hevenesiana Tom. 47. pag. 210—214.

²⁾ Cod. Dipl. IX/I. 628.

³⁾ Haan: Békésmegye hajdana 64—65.

⁴⁾ Cod. Dipl. III/I. 47. Árpádkori uj okmánytár VI. 426. VII. 244.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár IV. 461.

⁶⁾ Coll. Hevenesiana Tom. 44, pag. 197—198.

Csanyt és haltenyészteit ugyanazon pesti polgárnak négy évre 25 márkáért engedte át bérletbe.¹⁾ 1380-ban Henrik apától Csany birtokát halastavaival és egyéb haszonvételeivel együtt Pesten lakó Pál mester királyi hajós és János fia Jakab, pesti polgár évi 10 márkáért vette ki haszonbérbe.²⁾ Az aradi káptalan 1344-ben a Tisza mellett fekvő *Morotva* halastavát (azonos lesz a Buchur = Bokor falu határában fekvő Áron-Morotvája nevű tóval) négy évre 20 márkáért adta haszonbérbe Szeri Pósának, Szeri Jánosnak és Czodnak.³⁾

Szeged lakosságának egy része még a Hunyadiak korában is halászatból élt. II. Ulászló király idejében 3000 halász lakott Szegeden és 1552-ben 700 halász vett részt Tóth Mihálynak Szeged visszavételére indított hadjáratában.⁴⁾ A szegediek halászó helyei voltak a Tisza folyón és számos kiöntésén kívül a Vártó, vagyis Holt-Tisza, Fehértó, Matyér és Szélesülőér. A halbőségek hihetetlennek kellett lennie. Az itt 1433-ban átutazó *Bertrand de la Brocquiere* azt írja: „Egy folyóban sem láttam olyan vastag és hosszú halakat kifogni, mint Szegeden.“⁵⁾ A fölösleges hallal a halászok sertéseket hizlaltak — ha igaz.⁶⁾

A halászat a török hódítás korában is jelentékeny életmódja maradt a megye tiszamenti lakosságának és tetemes jóvelmet hajtott a török kincstárnak.

Csongrád vármegyében a szabályozatlan Tisza árterületének véget nem érő nádasaiban, továbbá a Maros, Kőrös, Kureza, Matyér és a többi erek kiöntései által táplált tavakban, nádasokban és füzesekben százával tanyázott a farkas, róka, vidra, vadmacska és a vízi szárnyasok milliója. A tavak gazdagok voltak hódokban (castor, Biber), a mik még a múlt században sem pusztultak ki a *Hód-tó* vidékéről.⁷⁾ A falvak lakossága rendsze-

¹⁾ Coll. Hevenesiana Tom. 44, pag. 145—147.

²⁾ Cod. Dipl. IX/V. 381.

³⁾ Anjoukori okmánytár IV. 412.

⁴⁾ Istvánfi: Hist. Regn. Hung. Lib. V. pag. 43.

⁵⁾ Szamota István: Régi utazások Magyarországon 93.

⁶⁾ Varga: i. m. 140.

⁷⁾ Pesty: Magyarország helynevei 138.

resen üzte a vadászatot, nemcsak nyíllal ejtette el a vadat, hanem törökkel és farkasvermekkel is fogta és élénken üzte a pákászkodást a vizi szárnyasokra. A szegedi piaczon szemlélődő Bertrandon de la Brocquiere azt mondja, hogy „fognak sok *vadludat*, *darut* és *tűzokot*, nagy piacot láttam velük telve Szegeden, de tisztátalanul készítik és eszik.“ ¹⁾

Csongrád vármegye területén a magyarság még akkor is, mikor a pásztor-életről már áttért a földművelésre, nagy előszeretettel üzte a *baromtenyésztést*, annyiival inkább, mivel a megye víz-járta alacsony tájai, a kóválygó erek és csavargós folyóágak kiöntései körül a föld csakis legelőknek volt használható. A Duna-Tisza közötti homokos vidéket, a mit akkor még nem fogtak eke alá, szabadon járta a kunok gulyája, ménese. A megyének víz-öntözte területe főképen baromtenyésztésre volt alkalmas s az uradalmakban nagy gulyákat, méneseket és juhnyájákat tartottak. I. Géza királynak 1075-ben az alpári uradalmában *ménesei* voltak, melyek *Czeczin* királyi csikós őrzése alatt állottak. ²⁾ 1344-ben Magyar Pál gimesi várnagy is rendszerezsen üzte a lótenyésztést és a két Adrián falujában több *ménese* volt. ³⁾ Lukács zágrábi püspök 1501-ben a szegedi Szent-Demeter templom mellé épített kápolna alapítványához egy 56 lóból álló *ménest* is csatolt. ⁴⁾

Szeged népének is egy jó része baromtenyésztéssel foglalkozott. Hogy a szegedieknek sok gulyájuk és ménesük volt, bizonyítja Bertrandon de la Brocquiere, a ki Szegeden 1433-ban temérdek szilaj és eladásra szánt lovat látott. Ha valaki 3000—4000 lovat kívánna venni Szegeden — írja Bertrandon — találhatna annyit is. A lovak oly olesók, hogy bárki tiz magyar forintért igen szép csődört vehetne. Bertrandon Szegedről Pestnek vette útját, a nagy országot akkor is Sáregyházán, Szervároson, Félegyházán és Kecskeméten vezetett át Pest felé. Utközben a szemes francia utazó — mig Kecskemétig ért — sok ménest látott s a lovak a vad állatokhoz hasonlóan szaba-

¹⁾ Szamota : i. m. 91.

²⁾ Knauz : i. m. I. 57—58.

³⁾ Anjoukori okmánytár IV. 480.

⁴⁾ Varga : Okmánytár 63. szám.

don élnek, ez az oka, hogy a szegedi piacon annyit láthatni.¹⁾ Szeged polgárai a Mátyás király által adott engedély értelmében a Duna-Tisza közötti óriási terjedelmű homokos kun pusztákon csak úgy legeltették barmaikat és nyájaikat, mint maguk a kunok. Ekkor lendült föl a baromtenyésztés a szegedi tanyákon legjobban s a rengeteg kékes földű mezőiséget egészen a Dunáig szabadon járták a szegediek gulyái és juhnyájai.

Kétségtelen, hogy a vármegye nagyobb városainak, mint Csongrád, Vásárhely, Szabadka, Szentés és Zenta állattenyésztése is élénk és jövedelmező vala, azonban arra nézve nem találunk számbeli adatokat, hogy ezen városokban milyen fokon állott a baromtenyésztés. A szarvasmarha-tenyésztés mellett űzték a *juhtenyésztést* is szerte a megye területén s a tiszamenti falvakban volt élénk juhászat.

A tatárjárás után Csongrád vármegye népének főfoglalkozásává általánosan a *földművelés* lőn, a mit a Tisza mentében a vízjárta tájakon, a dombos és hátság helyeken űzték, a lapos és vizenyős részeket kaszálóknak és legelőknak használták fel. A vármegye tiszántúli részében, a Körös és Maros közt egymást érte a sok láp, kiöntés, nádas. E tájakon — mint a határjárásokból kitűnik — csak egyes foltokat képezett a szántóföld, a temérdek ér, a Hód-tó s egyéb terjedelmes vízi állatok és mocsarak csökkentették a termőföld mennyiségét. Ellenben itt buján tenyészett a nád, gyékény, sás, amit ezen fában szegény tájon házifodáshez vert-falakhoz és tüzelésre használtak a tőzeggel együtt. A megye tiszáninneni részében már sokkal több volt a művelés alá fogott föld, itt a falvak száma nagyobb és sokkal sűrűbben fekszenek. A Hunyadiak korában már a megye homokos részeit is szántották, vetették Szent-Lőrincz Pétermonostora, Pál-Monostora és Mórócz gátja vidékén is. A kunok is lassanként rákaptak a földművelésre. Buzgán szállásán és Csengelteleken és Máma homokán 1423-ban már *vetéseik* és kaszálók voltak, amiket az erőszakoskodó kecskeméti nyájakkal legeltettek.²⁾

¹⁾ Szamota : i. m. 92.

²⁾ Cod. Dipl. X/VI. 540.

Szeged város lakosságának főéletmódja a mohácsi vész előtt a földművelés volt. Erre nézve Bertraudon de la Brocquiere, az országot, világot látott utas Szegedet, mint kiválóan gazdálkodással és földműveléssel foglalkozó gazdag várost tünteti föl, midőn azt írja, hogy a város környéke mindennemű *gabonával* megáldott termékeny *szántóföld*¹⁾ és lakossága rendszeresen űzte a mezőgazdaságot.

A *szőlőültetés* és *gyümölcstermelés* legrégebb nyomaira Alpáron bukkanunk, melynek lakói már 1075-ben űzték a szőlőültetést s a falu határában ezen időben már *szőlőskertek* voltak.²⁾ Szőlős falu helyneve is tanuskodik az ottani szőlőültetésről. A szegedi polgároknak Mátyás király korában sok szőlejük volt a Szerémségben, a kameniczi és pétérvári szőlőhegyekben s kiterjedt kereskedést űztek borral.

Csongrád vármegye a középkorban fölötté szegény volt fában és *erdőben*, a lakosság Bertraudon de la Brocquiere és Oláh Miklós szerint nádat, tüskét, sást és gyékényt használt tüzelőszerül. Csakis a Tisza partján voltak rejtélyes bokrok, füzesek, nyárfa- és fűzfaerdők. Alpár határában 1075-ben a Tisza mellett *füzes* erdő állott.³⁾ Zentán 1224-ben a tiszai rév szomszédságában *Tiszafarka* nevű füzes tűnik fel,⁴⁾ Ság falu területén 1336-ban *Forsigh* és *Lócse* (Loche) nevű erdő s egy nagy *jegenye* nyárfa állott.⁵⁾ A Hódmezőn 1350 táján *Eresztvény* (Ereztuen) nevű kis erdő terült el.⁶⁾ A vármegye tiszántúli részében, mely Csanád vármegyével érintkezett, körülbelül a batidai határban 1408. évben *Barth* nevű erdő merül fel.⁷⁾ Az erőszakos Szeri Pósa Péter 1415-ben a garam-szent-benedeki apátnak csanyi birtokát megrohanta, ott még az *erdőket* is kivágatta és felgyújtatta, amik bizonyára szintén fűzfa-erdők voltak.⁸⁾

¹⁾ Szamota: i. m. 91. ²⁾ Knauz: I. 57—58. ³⁾ Knauz: I. 57.

⁴⁾ Cod. Dipl. III/I. 470. Árpádkori uj okmánytár VI. 426.

⁵⁾ U. o. VIII/IV. 301.

⁶⁾ Anjoukori okmánytár III. 365.

⁷⁾ Cod. Dipl. X/IV. 700.

⁸⁾ Coll. Hevenesia Tom. 47. pag. 239—248.

XVII.

Ipar, czéhek, kereskedés, vásárok, közlekedés.

Csongrád vármegye népessége a tatárjárás előtt háztartási, ruházati és egyéb szükségleteit a *házi ipar* útján állította elő, a *kézműipar* Csongrád vármegyében is csak a tatárjárás után fejlődött ki, még pedig akkor, midőn az Anjouk és Hunyadiak korában már külön kézműves osztály jött létre. Hazánkban is az *iparosok és kereskedők* alkottak meg fejlettebb és tökéletesebb városi életmódot és pedig akkor, midőn az Alföldön is a német városoktól és azok iparosaitól átvették a *czéhrendszert* s az Alföld nagyobb városaiban is a közös ipari foglalkozást űző mesterek *czéhekbe* állottak. A középkori Csongrád vármegyében a czéheknek első nyomait *Szegeden* és *Zentán* találjuk fel. A budai káptalan mint földesur 1513. május 15-én a zentai *csizmadia-czéhet* a szegedi csizmadia-czéhek szabadalmaival ruházta föl, továbbá Szabó Jánosnak és Szabó Máténak, a zentai *szabó-czéh* atyamestereinek kérésére megengedte, hogy a zentai szabó-czéh a szegedi szabó-czéhek szabadalmaival és kedvezményeivel élhessen.¹⁾ A kézműipar főképen Szegeden indult lendületnek, annál inkább, minél inkább bővült ott a városi élet s erősödött számban és vagyonban a jómódu polgári rend. A Hunyadiak korában a környékbeli nemesség állandóan betelepült a városba s a földesurak és polgárok sokféle szükséglete sok irányban fejlesztette az iparos életét, úgy annyira, hogy Szeged a XVI. század elején a megye legiparüzőbb városává lőn, amit a czéhek elszaporodása igazol. Egyik legrégebb és leginkább űzött iparágak voltak: *ruha-ipar*ból a fonó-, szövő-,

¹⁾ Magy. Tört. Tár. XII. 78—79.

vászón-, szabó-, csizmadia-, gombkötő mesterségek. Szabókkal, csizmadiákkal, tímárokkal és szűcsökkel Szegeden és Zentán találkozunk. Szegeden 1415-ben *János*, 1450-ben pedig *Pál* nevű *szűcs mesterek* tűnnek fel.¹⁾ Kiváló művelésnek örvendett továbbá az *élelem iparhoz* tartozó mészárosság és malom-ipar, mely szintén Szegeden bukkan fel. Mátyás király 1459-ben megengedte, hogy Al-Szegeden a Boldogságos Szűztől nevezett Ferencz-rendű kolostor előtti vásártéren *négy mészárszéket* állíthassanak föl.²⁾ 1497-ben Szilágyi Lászlónak Szegeden a Palánka városrészben a Szent Péter-templom előtt két kőháza és *egy mészárszéke* volt.³⁾ Lukács zágrábi püspök 1501-ben a Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére emelt kápolna fentartására *egy mészárszéket* is adott *egy mesterrel* és a mesterség folytatására 40 frt készpénzzel.⁴⁾ A fényüzési tárgyak készítőinek egyedül Szegeden van nyoma. A fa feldolgozói közül *ácsok*, *bognárok* és *hajóácsok* merülnek fel Szegeden, ahol különösen a *hajóépítés* volt régi mesterség. A szegedi vonatkozású oklevelekben sűrűn van említés *nagy hajókról*, *ladikról*, *csolnakról*, halászsajkáról és egyéb hajókról, melyek Szegeden épültek.

Az Árpádok korában a szerény körben mozgó háziipar oly keveset termelt, hogy épen nem fődözte a közszükségletet, a miatt a megye módosabb lakói idegen kereskedőktől vásáron szereztek be szükségleteiket. Még a tatárjárás után is zsidó és izmaelita (arab) kereskedők látogatták a vásárokat s a gazdag nemesek és papok tőlük szereztek be a damaszkusi kardpengéket, a bizanczi ötvösök műveit, ékszereket, a bizanczi selymet, damaszt szövetet és brokát kelméket. Lukács zágrábi püspök a szegedi Gyümölcsoltó Boldogasszony kápolnájának aranynyal áttört selyem és damaszt misemondó ruhákat, virágos és vörös damasztból készült oltárterítőket és keleti szőnyegeket is adott a kápolna felszereléséhez, amely kelmék — mint tudva van — arab, bizanczi és olasz kereskedők révén kerültek hazánkba.

¹⁾ Varga i. m. 161.

²⁾ Varga: oklevéltár 43. szám.

³⁾ Hazai okmánytár V. 388.

⁴⁾ Varga: oklevéltár 63. szám.

Azonban az Anjouk és Hunyadiak korában már Szegeden *kereskedői osztály* is jött létre, mely az ott termelt árukkal kiterjedt kereskedést űzött szerte az országban. Hogy Szegeden már az Anjouk korában népes kereskedői czéhek is laktak, mutatja az is, hogy 1347-ben Péter bodrogi főispán azon *kalmárokat*, akik *Szegedről*, Budáról, Baranya és Szerémmegyéből a báthmonostori vásárra menni akartak, szolgálai által megállíttatta és megverette, megsebesíttette, áruiktól megfosztatta s a Dancs nevű birtokán tartani szokott vásárra menni kényszerítette.¹⁾ Zsigmond király 1389-ben Szer város földesurainak, a Szeri Pósaifiaknak megtiltotta, hogy a sáregyházi úton *áruikkal* Budára jövő-menő szegedi polgárookra vámot vessenek.²⁾ Zsigmond Albert és Mátyás király kiváltságleveleiből kitűnik, hogy a *szegedi kereskedők* árucikkeikkel, eladó portékáikkal megélhetés czéljából utaztak az ország különböző részeibe, vagyis a kereskedés volt életmódjuk. A szegedi kalmárok a királyi kiváltság és szabadalmak értelmében a legtöbb helyt révet és utvámot nem fizettek. S megadóztatásuk tiltva volt a földesuraknak. Mátyás király ezen tilalmat Brankovics György szerb fejedelem becsei uradalmára is kiterjesztette.³⁾

A szegedi kereskedők sóval, nyers, szárított és sós-hallal kereskedtek, amiket a tiszavidéki városok és falvak lakói is széthordtak a távoli vidékre. Űzték még a marha-, juh- és gyapjúkereskedést is.⁴⁾ Jelentékeny volt már ekkor Szegeden a *fakereskedés* is. II. Lajos király 1516-ban a marosmelléki földesurak tisztjeinek, révészeinek és vámszedőinek megtiltotta, hogy a Tiszán és Maroson *fát szállító* szegedi *kereskedőkre* és polgárookra vámot rójjanak.⁵⁾ Azonban a szegedi kereskedők a legélénkebb kereskedést a *borral* űzték és ők szállították szerte az országban a legédesébb és legtüzesebb bort, a *szerémit*. Nemesak a bortermő szerémségi hegyekben termelt és elszűrt boraikkal űzték kiterjedt kereskedést, hanem a Kamenicz és Pétervárad vidékén a borokat összevásárolták s a sok királyi kedvezmény

¹⁾ Századok 1873/282.

²⁾ Varga oklevéltár 16. szám.

³⁾ Varga: okmánytár 42. szám. ⁴⁾ U. o. 166. l.

⁵⁾ Varga: oklevéltár 66. szám.

még nagyobb lendületet adott a szegedi borkereskedésnek. A város huzamosabb ideig vizzályban állott a pétervárad apáttal a miatt, hogy a szegedi polgároknak a szerémségi szőlőkben termelt boraik után *csöbörpénz* neve alatt egyházi tizedet követteltek. E vizzályt Hunyadi János kormányzó 1450-ben a szegediek javára döntötte el. Az apát azonban követeléseivel nem hagyott föl s a boraikat hazafelé szállító szegediekén erőszakosilletéket szedett. E miatt Mátyás király 1561. évben megtiltotta a pétervárad apátnak, hogy a szegedi polgárokat a szerémségi boraik hazaszállításában akadályozza és csak azt rendelte el, hogy a szegedi polgárok a pétervárad szölleik után a *szürethelypénz* illetéken kívül semmi más adót, révet és vámot nem tartoznak fizetni s a Kameniczről a Duna partján fekvő Kő-Szent-Mártonba szállítandó lovaik átvitelét a pétervárad apát ne akadályozza.¹⁾ Ugyancsak Mátyás király 1458-ban a becsei várakoknak, továbbá Brankovics György szerb fejedelem mindkét tiszaparti vámszedőinek és révészeinek meghagyta, hogy a szegedi polgároknak a Tiszán közlekedő hajóira, áruira, bármiféle jószágaira vámot vagy révpénzt ne vessenek ki.²⁾ Így a becsei, peszéri, péterrévi és perleki révhelyeken vámfizetés nélkül szállították át lovaikat a szegedi kereskedők, akik a szerémi borokon kívül még a somogyi, tolnai és baranyai borokkal is üztek kereskedést. Pesten át Kassára, Bártfára, sőt Lengyelországba is szállították boraikat.³⁾ Mivel azonban Bártfa és Kassa kiváltságai értelmében az idegenek ezen városokban a bort ki nem mérhették, e miatt a szegedi kereskedők e városokban nem rakhatták le boraikat, amiből a bártfai és szegedi kereskedők között összekocczanások történtek. Végre Mátyás király 1484-ben azon surlódásokat, melyek Kassa és Bártfa városok s a szegedi és pesti borkereskedők között az alvidéki borok elárusításából származtak, olyképen intézte el s a *borkereskedést* oly módon szabályozta, hogy Kassán, Bártfán és a többi felvidéki városokban, melyekben szabadalmaiknál fogva a bor kimérése tilos, a szegedi és pesti kereskedők az alvidéki borokat nem rakhadják

¹⁾ Varga: oklevéltár 51. szám.

²⁾ U. o. 42. szám. ³⁾ U. o. 153. l.

le, de rajtuk szabadon átvihetik, meg is hálhatnak falai között, de a bort kimérniök nem szabad, hanem csak egész hordónként adhatják el, de a városok falain kívül, vagy a távolabbi mezőn a borkimérést is megengedte.¹⁾

A megye területén a legnépesebb *vásárokat* Szegeden tartották. Zsigmond király 1431-ben Szeged Felső-Sziget nevű részének minden *csülörtökre* heti vásárt engedélyezett.²⁾ A második hetivásárt *hétfőre* Hunyadi János adta 1456-ban. Mátyás király 1459-ben az Al-Szegeden álló kolostor előtti téren *szerdai* napon tartandó hetivásárra adott jogot.

II. Ulászló 1499-ben Szeged városnak *Láthrán* vagy *Latorján* nevű utcájában *csülörtöki* napra hetivásár tartást, évenként *Szent Lucza* napkor *országos vásár* tartást engedélyezett.³⁾ Így tehát Szeged városnak négy hetivására és egy országos vására volt. Hogy Csongrádvármegye területén még hol tartottak vásárokat, azt nem tudjuk. Még csak annyi bizonyos, hogy Zsigmond király 1406-ban az ó-budai apácák *Nagy-Adrián* nevű falujának hetivásár tartásra adott jogot.⁴⁾

Csongrádvármegyében is a közlekedés legrégibb útja a *folyóvíz* volt és már az Árpádok korában a Tisza folyó volt Csongrádvármegye életere és közlekedésének fővonala. Másodszorban a *Maros* képezte a közlekedés legrégibb útját és hogy e folyón is már a beköltözés után élénk hajózás fejlett ki, mutatja az, hogy Ajtony lefoglalta Szent Istvánnak a Maroson jövő sószállító hajóit. A csongrádmegyei hajók egyaránt közlekedtek a Tiszán, Maroson és Dunán. A szegedi hajók leeveztek Titelig, a Száván Száva-Szent-Demeterig, a Dunán Kameniczig. A szegedi borkereskedők boraikat Péterváradról és Kameniczről és Kő-Szent-Mártonból (Kevi) hajókon szállították haza.

A nagy tiszai hajókon *kormányos* és *hajósok* voltak alkalmazva. Kisebb hajóik voltak az „evezős ladak” (ladik), „cholnok” (csolnak) és halászcsoznak.

A vármegye területén a következő *révek* és *vámszedő helyek* fordultak elő:

¹⁾ Varga: okmánytár 59. szám. ²⁾ U. o. 27. sz. ³⁾ U. o. 40. sz.
⁴⁾ U. o. 43. sz. 62. sz. Csánki: I. 678.

Adrián-Mártély. Zsigmond király 1437-ben Adrián-Mártély földesurának, a zalavári apát kérelmére megengedte, hogy e helységben a Tiszán át révet állíthasson fel.¹⁾

Böld. A böldi révet már Béla király névtelen jegyzője említi.

Csongrád városnak nagy réve és kikötője volt s a révjövedelem nagyságát az mutatja, hogy az Aradról Budának irányuló országút Csongrádnak húzódott és az itteni révben történt az átkelés a Tiszán.

Kanizsa mezőváros vámját és tiszai révjét 1401—1428. években a Csáki-család bírta.²⁾

Mindszent tiszai átkelője 1558-ban tűnik fel.³⁾

Moharéve (ma Mohol) helyneve is mutatja, hogy a Tiszán átkelője volt.

Perlek, Peszér és *Péterréve* tiszamelletti faluknál 1441-ben rév- és vámszedő hely állott, amiknek jövedelme Brankovics György tulajdona volt.⁴⁾

Szeged város vámjövedelme a koronát illette, s a vámszedők a szegedi királyi vár kapitányainak voltak alárendelve. Révjéről és nagy kikötőjéről sűrűn van említés, mely 1542-től kezdve, a midőn a törökök Szegedet elfoglalták, a tiszai török naszádosok kikötője lőn.

Szer mezővárosban a vámszedési jogot a Szeri Pósa-fi-család bírta.⁵⁾

Tápé tiszai kikötője 1553-ban merül fel.

Temerkény mint vámszedő hely 1472-ben és kikötője 1552-ben tűnik fel.⁶⁾

Zenta révjéről már 1264-ben van említés.⁷⁾ Vám- és révjövedelme földesurát, a budai káptalant illette.

Nyoma van annak is, hogy Szeged lakói *fuvarba* is eljártak és a fuvarozás már külön életmódot képezett. A szerémségi he-

¹⁾ Csánki: I. 578. ²⁾ U. o. I. 692.

³⁾ Dugonics-Társ. Évk. I. 59.

⁴⁾ Pesty Frigyes: Brankovics birtokviszonyai stb. 16—20. l.

⁵⁾ Hornyik: Kecskemét tört. I. 99.

⁶⁾ Csánki: I. 684. Szegedi Dugonics Társ. Évkönyve I. 59—60.

⁷⁾ Cod. Dipl. IV/III. 239.

gyekben szőlőkkel bíró polgárok boraikat a Duna mellett fekvő Kő-Szent-Mártonig kocsin szállították. 1408-ban a macsói bán emberei a szegedi szőlős gazdák *üres kocsijaitól*, melyek Péterváradra betértek, jogtalan vámfizetést követeltek.¹⁾ Ilyen visszaélések miatt Zsigmond király a szegedi kereskedők *kocsijait, lovait és kocsisait*, midőn az országban *druczikkeikkel* vásárokra utaznak, vámmenteseknek nyilvánította s a királyi vámhivataloknál is elengedte az utvámot és a révpénzt.²⁾

A középkorban már a megye területét *csinált országutak* szelték keresztül, melyek nem *műutak*, hanem csak *karban tartott utak* voltak. Az utak két középpontból: Csongrádról és Szegedről ágaztak ki s a legélénkebb közlekedés Buda, az ország fővárosa felé irányult. Azon „nagy” út, mely Aradról Csongrádra irányult, innen Alsó-Alpárra vezetett,³⁾ ahonnan Kőrösre tartott, majd Czeplédnek és Budának fordult. 1411-ben Szőregről egy nagy út irányult Szegedre,⁴⁾ mely nem lehetett más, mint a temesvári országut. Szegedről ezen nagy országut *Sáregyházán*, *Szer* városon, *Félegyházán* át Kecskemétre vonult, honnan Budának tartott. A Budára vásárokra tartó szegedi polgárok ezt az országutat használták.⁵⁾ Ma is a Sáregyházi halom alján huzódik az út. Másik „rendes” ut vezetett Szegedről, 1493-ban Áltokszállása pusztán keresztül *Halas* irányában.⁶⁾ A falvak között is csinált utak közvetítették az érintkezést és 1354-ben Szent-Lőrincz faluból *nagy ut* huzódott a szolnokmegyei Vezseny faluba. Ennyi mindössze az, amit a megyének középkori közlekedési viszonyairól az oklevelek számunkra megőriztek.

¹⁾ Varga: okmánytár 18. sz. ²⁾ U. o. 29. szám. ³⁾ Gyárfás: III. 490—492. ⁴⁾ Varga: 214. ⁵⁾ Hornyik: I. 199. ⁶⁾ Gyárfás: III. 709—710.

XVIII.

Közművelődés. — Első iskoláink. — Külföldi egyetemeken járt csongrádvármegyei ifjak.

Az iskoláztatás ügye Csongrádvármegyében is egykoru a monostorokkal. Már az Árpádok idejében a nagyérdemű Benczés-rendnek szer-monostori iskolája árasztott szellemi viláosságot a megye tájaira. Ezenkívül még több társházuk is volt a megye területén, de csupán a szeri monostorról van biztos adat, hogy az ottani kolostorban a benczéseknek *iskolájuk* is volt pap-növeldével összekötve,¹⁾ de az előkelő világiak is beadták fiaikat az iskolába, hol közösen tanulták a *trivium* és *quadrivium* neve alatt foglalt „hét tanulmányt,“ meg az egyházjogot. Sajnálatos, hogy nem tudjuk biztosan, hogy a benczéseknek a *pétermonostori* zárdájukban volt-e iskolájuk. Fentebb kimutattuk, hogy a különböző szerzetes rendeknek a középkorban 11 társháza volt a megyében; de hogy minden zárdában külön iskola is lett volna, azt adatok hiányában nem merjük állítani. A köznép nevelésére csak annyiban vetettek ügyet az egykoruak, hogy a hét bizonyos napjain a *plébániára* jártak, hol az íráson és olvasáson kívül még szép egyházi éneket is tanultak. A *plébániai* vagy *parochiai* iskolák a mai népiskolák feladatát teljesítették, de sokkal szerényebb mértékben.

Midőn Csongrádmegyében is az iparos és kereskedő osztály megalkotta a műveltebb és sok igényű városi életet, egyuttal gyermekeinek neveltetésére is külön iskolákat állított, hol a rectort, vagy iskolamestert a város tanácsa alkalmazta, aki az altanítókat úgy fogadta.

¹⁾ Rupp Jakob: i. m.

Szegeden a jómódu polgárok a Hunyadiak korában már nagy városi életmódot folytattak, és nem szenved kétséget az, hogy ez időben Szeged az Alföldnek első városa volt és így nemcsak többrendbeli iskolájának kellett léteznie, hanem a szegedi fiuk, kiknek tovább képzése czéljából a városi iskola tudományos igényeiket nem elégítette ki, nagy számmal iratkoztak be a külföldi egyetemekre. Azon szegedi tanulók közül, akik a *krakkói egyetemen* végezték tanulmányaikat, a következők nevei fordulnak elő az ottani tanulók — házának (bursa) névsorában:

1493. téli félévben: *Stephanus Nicolai de Zigyedino* a vácsi (?) egyházmegyéből, aki 1495-ben a krakkói egyetemen baccalaureussá avattatott.

1494. nyári félévben: *Johannes Georg de Segyedino* a bácsi egyházmegyéből, aki 1495-ben baccalaureussá promoveáltatott. 1494-ben: *Martinus Valentini de Segyedino* a bácsi egyházmegyéből és 1495-ben baccalaureussá lett.

1494-ben: *Petrus presbiter Benedicti Blaszy de Segyedino* a bácsi egyházmegyéből.

1494. téli félévben: *Franciscus de Segedino*, aki 1496-ban baccalaureus gradust nyert.

1494. téli félévben: *Barnabas Johannis de Segedino*, aki 1496-ban már mint baccalaureus tűnik föl.

1495. nyári félévben: *Kis-Lukács Urbán de Segyedino* 1497-ben baccalaureusi rangért megvizsgáltatott, de egyetemi tanulmányait betegsége miatt nem fejezte be.

1500-ban: *Georgius Nicolai de Segedino* a bácsi püspöki megyéből mint baccalaureus merül fel.

1500. nyári félévben: *Lucas Emerici de Zegyedino* tűnik föl a krakkói bursában.

1511. nyári félévben: *Martinus Georgius de Zeghedino* a bácsi egyetemen nyerte el a baccalaureusi fokot, és mint ilyen iratkozott be a krakkói egyetemre, hol a magyar tanulók házának *tanácsosává* (consiliarius) lőn.

1512. nyári félévben: *Georgius Philippi de Segedino* a bácsi püspöki megyéből tűnik föl.

1512. nyári félévben: *Georgius Georgii de Segedino* a kalocsai püspöki megyéből.

1512. téli félévben: *Blasius Emerici de Zegedino* a bácsi egyházmegyéből, aki 1514-ben baccalaureussá avattatott.

1514. téli félévben: *Georgius Marczi de Segyedino* a bácsi egyházmegyéből.

1514. nyári félévben: *Valentinus Pictoris de Zegedino* és 1515-ben *Valentinus Stephani de Zegedino* a bácsi egyházmegyéből.

1517-ben *Valentinus de Segedyn* baccalaureussá promoveáltatott.

1516. nyári félévben: *Paulus Demetry de Segedyno* a bácsi egyházmegyéből.

1513-ban: *Nicolaus de Zegedino*. 1516. téli félévben: *Nic. Ladislai de Zegedyno* a bácsi egyházmegyéből.

1511-ben márczius 21-én iratkozott be *Földes István* Szegedről és még 1513-ban is a krakkói egyetemen tanult.

1516-ban a téli félévben *Hendes Péter István* Szegedről a bácsi egyházmegyéből végezte tanulmányait az egyetemen.

1525. a nyári félévben: *Ludovicus Dionisy de Zegedino* a bácsi egyházmegyéből.

1530. téli félévben: *Matheus Mathei de Segedino* a kalocsai egyházi megyéből.

1525. téli félévben: *Johannes Segediensis*. 1536. nyári félévben: *Johannes Andree de Zegedino* a bácsi érsekségből.

1534-ben: *Zákány Gáspár* (Gaspar (Sakhan) nevű szegedi ifjú tanult a krakkói egyetemen.¹⁾

De nemcsak a gazdag polgárok fiai végezték tanulmányukat a külföldi egyetemeken, hanem a főuri családoké is. A középkori Csongrádmegyének is voltak olyan fiai, akiknek tudományszomját a hazai iskolák nem elégítették ki s a következő csongrádmegyei tanulók keresték fel a krakkói egyetemet:

Alpár. 1500-ban: *Johannes Johannis de Alpar* s baccalaureussá avattatott.

Csépa. 1521-ben *Nicolaus presbiter de Csepa* nevű tanuló fordul elő a krakkói magyar bursában.

¹⁾ Schrauf Károly: Regest. Burs. Hung. Craccov. I. 55—59. 65. 78. 81. 84. 88. 97. 100. 103. 1.

Halas. 1531-ben *Michael Laurenczy de Halas* a kalocsai egyházi megyéből fordul elő a magyar bursa anyakönyvében.

Madaras 1510-ben Nicolaus de Madaras merül fel a krakkói egyetemen. 1511-ben ugyanitt *Madarasi Császár Balázs* (Blasius Chaazar de Madaras) nevű tanuló tűnik fel, a ki ugyan-ezen évben a krakkói magyar bursa seniora volt.

Martonos. 1512-ben a Martonosi Pestényi családból *Stēphanus Pestyeny de Martonos* látogatta a krakkói egyetemet.

Mindszent. 1524-ben a mindszeri születésű *Ioannes de Mindszent* tűnik föl a krakkói egyetemen.

Pacsér. 1517. telén és 1519. nyarán *Vincencius de Paczyr* a magyar bursa tanácsosa volt Krakkóban, majd baccalaureusi fokra emeltetett. Még 1527-ben a krakkói egyetemen tanult.

Szentes városból 1513-tól 1514-ig *Thomas de Zenthes* tanult a krakkói egyetemen és ott baccalaureussá avattatott.

Szent-Király. 1509-ben a téli félév alatt *Emericus de Scent Kyraly* tűnik fel a krakkói egyetem tanulói közt.¹⁾ Nem szenved kétséget, hogy Szentkirályi Imre a csongrádmegyei hasonló nevű családból való volt, mely a hasonló nevű falu földesura volt. A bécsi egyetemen 1435-ben egy másik Szentkirályi fiú, *Martinus de Scent-kiral* végezte tanulmányait.²⁾

Szer, 1531-ben *Antonius Blasy de Zeer* a váci egyházmegyéből tűnik föl a krakkói egyetemen s itt Szeri Balázs Antal 1533-ban már a magyar tanulók-házának előljárója (senior) volt.³⁾

Vásárhely város plébánosa *Mátyás* (*Mathias Plebanus de Wasarhel dioc. Chenad.*) 1531-ben be volt iratkozva a krakkói egyetemen.⁴⁾

Zenta város fiai közül a következők tanultak a krakkói egyetemen:

1508-ban: *Andreas de Syntha.*

1511-től 1513-ig: *Philippus de Szentha.*

1530-ban: *Petrus Davidis de Zentha.*

¹⁾ U. o. III. q. 23. 65. 75. 83. 90. Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskoláztatás stb. 260—262. 265.

²⁾ Schrauf Károly: Magyarország. tanulók a bécsi egyetemen II. 80.

³⁾ Schrauf: I. 100.

⁴⁾ Frankl: 265.

1531-ben : *Petrus de Zyntha*.¹⁾

Az itt felsorolt névsor csak töredéke Csongrádvármegye fiai azon nagy csapatának, melyet a tudás vágya a külföldi egyetemekre vonzott, hogy ott nagyhirű tanárok vezetése alatt végezhessen tanulmányait. A kiképzett ifjak itthon magasabb állásokon nyertek alkalmazást. Azonban adatok hiányában csak a következő csongrádmegyei fiukat sorolhatjuk föl, akik nagyobb állásokba jutottak :

Szeri Pósa (élt 1306—1352. között) szegi, szeri és temerkényi földesur, a Szeri Pósa család őse, 1325-ben sebesi (karánsebesi?) és ölyvedi várnagy volt, majd 1333-ban Horommegye főispánjává emelkedett. Ezenkívül 1343. és 1352-ben még Krakkómegye főispánjául is feltűnik.²⁾

Becsei Tötös pálmonostori, pétermonostori, moharévi és szent-miklósi földesur 1347-ben a királyi ajtónállók mestere gyanánt merül fel.³⁾

Szeri Pósa István V. László király korában az országos tanács tagja s mint ilyen, hazafiatlan szerepet játszott és belépett azon liga tagjai közé, akik a Hunyadi-család romlására törtek s részt vett Hunyadi László kivégeztetésében. E miatt Szilágyi Mihály és Hunyadi Jánosné csakis azért adtak neki kegyelmet, mert a Hunyadiak pártjára állott és Mátyásnak királylyá választását elősegítette. A nagylelkű Mátyás király bátyja haláláért megbocsátott neki és magas állásra emelte. 1460-ban már Temesmegye főispánja volt.⁴⁾

Szegedi István polgári családból származott, de kiváló képzettségű egyénnek kellett lennie, mert Mátyás király nemesi rang nélkül Csongrádmegye főispáni székébe emelte, de utóbb az 1471-ki országgyűlés tiltakozása miatt el kellett bocsátania ezen diszes állásáról,⁵⁾ de a nagy király kedvelt hívét bizonynyára más fényes ranggal kárpótolta.

¹⁾ Schrauf: I. 80. 99. Frankl. 260. 265.

²⁾ Magy. Tört. Tár. XII. 209. Wertner Mór: Magy. nemzetségek. 120. 1.

³⁾ Zichy okmánytár: II. 228.

⁴⁾ Hazai okmánytár III. 410. Magy. Tört. Tár. XII. 209. Coll. Kaprianaiana Tom. II. pag. 118.

⁵⁾ Századok 1891. évf. 668—659.

Martonosi Pestényi Gergely szeri földesur már az 1505-ki rákosi országgyűlésen, hol mint Csongrádmegye egyik követe szerepelt, feltétlen híve volt a nemzeti pártnak, mely a tehetetlen Jagellók ellenében nemzeti királyt (Szapolyai Jánost) kívánt választani. Ezen ragaszkodásáért Szapolyai János király 1526. után országbirájává emelte Martonosi Pestényi Gergelyt, kinek halála 1559. körül történt.¹⁾

Az egyházi pályán is Csongrádvármegye fiai közül nem egy emelkedett a hivek főpásztorává és egyház-fejedelmi rangjában némelyik még országos világi főállást is foglalt el és itt is hasznára volt az országnak. Az Ond vezértől származó *Kalán* nemzetségből való *Kalán* pap tudományos és még fiatal ember volt, midőn III. Béla korában a pécsi püspöki széket elnyerte s a pápa palliummal tüntette ki. De ő még nagyobbra is tört és megvoltak benne azok a tulajdonságok, melyek a világi állásokra képesítenek. III. Béla idejében már Horvát-Dalmátország kormányzója volt s e mellett a drávántúli bánság méltóságát is viselte. Püspök társai elismerték szellemi fölényét, sőt még a pápáknak is kedves emberök volt, mert nagyelméjű és „tudós ember“ vala.²⁾

A *Kátai*-család, mely 1439-ben Erzsébet királynétól zálog ezimen Csongrád várost bírta, hasonlóképen kiváló fiakat adott az egyháznak. 1439-ben *Kátai Miklós* borsodi esperes és egri kanonok, *Kátai Jakab* pedig egri prépost volt.³⁾

Szegedi Benedek 1450. évben a titeli káptalan tagjai közt tűnik fel és titeli kanonok volt.⁴⁾

A szegedi születésű *Lukács* 1501-ben zágrábi püspök volt s ifjúságáról mindössze csak annyit tudunk, hogy szegény polgári családból származott és valószínű, hogy tanulmányait a krakkói egyetemen végezte.⁵⁾

¹⁾ Hornyik: Pusztaszer 41.

²⁾ Pauler: i. m. II. II. 9. 45.

³⁾ Hornyik: Kecskemét tört. I. okmánytár 207.

⁴⁾ Varga: I. 240.

⁵⁾ U. o. 193.

XIX.

Művészet; egyházi építészet. Nemesi kúriák.

Arról, hogy a művészetek Csongrádmegyében a középkorban milyen fejlődési vonalra emelkedtek, igen bajos nyilatkoznunk, mert olyan műalkotásokat nem létesítettek, amik az idők viharával daczolhattak volna s a török hódításnak mindent megsemmisítő idejében a középkori épületek is elenyésztek. Ma ugyan az ásások által iparkodnak a középkori épületek után az akkori műalkotások művészeti értékére fényt deríteni, de e törekvést nem mindig koronázza siker.

Kétségtelen, hogy az *egyházi építkezés* Csongrádvármegyében is megelőzte a világit, s tudva van, hogy az első templomok *fából* épültek. Később az egyházi és világi kegyurak *kőtemplomokat* emeltek, és pedig a *bazilikák* modorában. A tatárjárásban leégett templomokat pedig részint az *átmeneti román* izlésben, vagy a *csucsives* (goth) modorban építették ujja.

A középkori egyházi építkezésnek a következő romjai maradtak meg Csongrádvármegyében:

Csomorkány. Az itteni templom falai az északi és déli oldalon 3 ölnyi magasságban állanak ki most is. A templom alapfalait, sekrestyéjét és szentélyét 1892-ben felásatták, amik téglából épültek, s kevés termés- és faragott követ találtak a romok közt. A csomorkányi templom, mint az alapozásból kitűnik, a legegyszerűbb románkori épület volt, egy szentélyü és félköríves apsisu román templom, mely egy halom tetején állott és tűz által pusztult el. Körülötte temető feküdt.¹⁾

¹⁾ Dugonics Társ. Évk. II. 186.

Dorozsmáról is tudva van, hogy ott 1478-ban *kőből épült* templom állott, melynek nem volt tornya, hanem a homlokzatán két magasabb *oromcsúcs* vagy két csúcsu párkányzat (pinnaculum) állott.¹⁾

Ecser helységnek már a középkorban tornyos temploma volt szilárd kőanyagból építve. 1733-ban egy bizottság járta be Békés- és Csongrád megyét, hogy a romokat és pusztá földeket összeírja, ezen bizottság följegyzése szerint Ecseren még főn állott a rom-templom toronynyal ellátva, sőt e romok még ma is láthatók.

Királyság falunak is a mohácsi vész előtt rendes kő-temploma volt, amiről romjai tanuskodnak, amelyek 1733-ban még láthatók voltak, de ma már a templomnak még helyét sem lehet fölfedezni.²⁾

Sód helység templomának romjait és alapfalait 1893-ban Reizner János ásatta ki,³⁾ de még nincs megállapítva, hogy milyen stilusban épült.

A szeged-alsóvárosi Havi-Boldogasszony-templomot Mátyás király 1468-ban kezdte ujjaépíttetni s a már előbb fenállott szentélyhez a főhajót építtette ki csúcsíves izlésben. A templom 1503-ban sem volt egészen készen, mert a mellékhajók, a csúcsíves torony s az árkádös diszkapu (portale) hiányzottak, amint ma is hiányzanak. Ugyanazon időben a templom mellett a Ferenczrend számára a társház építését is megkezdték és a kolostor 1501-ben már készen állott.⁴⁾

Szent-Erzsébet falu középkori templomának romjait legújabbán derítette föl a régészet és ugyanakkor ásták ki alapfalait. A templom homlokzata nyugatra nézett, szentélye pedig félkör alakban épült. A félköríves apsis arra mutat, hogy a templom *román* izlésben épült, a kiásott faragott kövek pedig arra vallanak, hogy szilárd és diszesebb alkotás volt. Az ásatás alkalmával napfényre került érintetlen *sírok* és vastag tölgyfakoporsók azt mutatják, hogy a templom körül nagy temető

¹⁾ Gyárfás : III. 681.

²⁾ U. o. 223.

³⁾ Reizner : Mindszentalgói urad. tört. Budapest 1896. 5. l.

⁴⁾ Varga : 181—182.

terült el, ami viszont arról tanuskodik, hogy Szent-Erzsébet népesebb falu volt.¹⁾

Szent-Mihály helységben 1477-ben toronynélküli kő-templom állott,²⁾ melynek helyét és alapfalait — tudtunkkal — még eddig nem sikerült fölfedezni.

A *szer-monostori* apátsági templomról fölvett rajz, mely 1836-ban készült, azt mutatja, hogy a kapu fölötti ablak béllete csúcsíves ugyan, de a kapu félköríves és erről az látszik, hogy eredetileg román modorban épült, de miután a tatárjárásban leégett, valószínű, hogy csúcsíves izlésben építették ujja³⁾ és pedig igen valószínű, hogy hitbuzgó patronusa és Szer földesura, Kalán nembeli Pousa fia II. Nána ispán a saját költségén építette föl.⁴⁾

Veresegyháza középkori kő-temploma egy halmon állott, romjai ma a pacsér-esantavéri utnak egyik partosabb részén fekszenek.⁵⁾

Csongrádvármegye középkori *világi építészetének* még romjai sem maradtak fen. Mindössze csak annyinak maradt fen emléke, hogy *Ellés* faluban 1547-ben Parlagi László földesurnak és *Martonoson* 1559-ben a Pestényi családnak állott fen kőből épült udvarháza, vagy mint akkor mondták *nemesi kúriája*,⁶⁾ amit szilárd kőanyagból építettek és többnyire árokkal vettek körül, hogy az első támadásnak ellenálljanak.

Díszesebb *lakóházak* Szegeden voltak, melyek sorában nem egy *palota* is került. 1497-ben Szilágyi Lászlónak Szegeden három *kőháza* is volt. Kettő a Szent Péterről nevezett kórházi plébánia-templom előtt állott.⁷⁾ Egyik házának jól épített és palota számba menő épületnek kellett lennie, melyet Verancsics Antal is úgy említ mint *palotát*. Ez még 1527-ben is fenállott s annak ablakából Urbán nevű vagy Vid Sebestyén szegedi ember

¹⁾ Dugonics-Társ. Évkönyve II. 178–180.

²⁾ Csánki: I. 684.

³⁾ Magyar Sion. V. 252.

⁴⁾ U. o. 253.

⁵⁾ Iványi: Bács-Bodrog megye tört. helynévtára 143.

⁶⁾ Hornyik: Pusztaszer 124–132.

⁷⁾ Hazai okmánytár V. 388.

Cserni Iván rettegett szerb kalandort puskalövéssel elejtette.¹⁾ Szilágyi László kőházain kívül még több díszes épület is állott Szegeden. Ezek közül említés van *Sárszegi István* szegedi ispán és királyi sókamarás palotájáról is, melyet 1511-ben három krakkói és egy budai polgárnak 1500 forinton zálogosított el.²⁾

A *szobrászat* fejlettségéről a romokból kikerült faragványos kövek tanuskodnak. A lebontott szegedi vár falaiból több százra menő oszloprész, faragott kő, friz, arkád darab és épület ékítmény került napfényre, melyek most a szegedi muzeumban vannak elhelyezve. Ezen faragványos kövek igazolják, hogy a középkori román és csúcsíves építészet Szegeden is stilszerű templomokat, köz- és magánépületeket emelt, melyeknek a mindennapinál sokkal művészibb alkotásoknak kellett lenniök.

¹⁾ Verancsics : II. 26. Szerémi : 168.

²⁾ Magy. Tört. Tár. XII. 142.

XX.

Visszapillantás a mohácsi vész előtti korra. A Dózsa-féle lázadás pusztításai. — Mohács.

A fentebbi fejezetekben láttuk, hogy Csongrád vármegye első megalakulásától kezdve sok viszontagságon ment keresztül.

A kereszténység elfogadásával a nép itt is, mint az ország egyéb részeiben, a civilizáció útjára tért. A földművelés állandó lakást; ez ismét szelidebb erkölcsöt, községi és vármegyei életet hozott létre. Az ország szervezésével lépést tartott az egyház rendezése is. Püspökök mellett esperesek és egyszerű lelkészek vezették a népet.

Azonban a fejlődést csakhamar megzavarta a tatárok pusztítása. Az ősi falvak majdnem egészen elenyésztek. Alig kezdett a vármegye ismét benépesülni, jöttek a kúnok, akik a megmaradt ősi magyar családokat birtokaiktól megfosztották; új telepeket, falvakat alkottak és sok erőszakosságot követtek el, míg a hódmezei csata ki nem józanította őket.

Új magyar nemzetségek települtek le a Tisza partján; de csakhamar közējök keverednek a Szerbiából kiszorított rácok is, akik külön rác falvakat alakítottak. Ez bizonyos disharmoniát okozott a lakosság között, de szaporította a községek számát.

Láttuk, hogy a Hunyadiak korában Csongrádvármegye területén 140 kisebb-nagyobb község állott fen, melyek azonban a sok belharczok következtében nem igen fejlődhettek. Az a kis kultúra, mely ezen időszakban az egyház kezében levő iskolákban mutatkozott, a földművelés és ipar termékei nem fejlődhettek, mert gyakran jöttek viharok, melyek a munka és haladás eredményeit elsöpörték, s a vármegye földjét ismételten sivataggá tették.

Ilyen volt a már említetteken kívül a XVI. század elején az úgynevezett Dózsa-féle parasztlázadás.

Dózsa György és a földesurak által elkészerített népet ámitó más társai Csongrádvármegye területén is nyomokat hagytak magok után. Itt is romlást és pusztulást okoztak, mint a szomszéd vármegyékben. A lázadók egy részével Dózsa *Mészáros Lőrincz* czeplédi papot küldte el Pestről, hogy a Duna és Tisza között is terjessze a lázadást s a bács- és bodrogmegyei lázadókat vezesse hozzá. Lőrincz pap le is vonult Solt- és Bodrogvármegyéken keresztül Bács vármegyébe, utközből égetve a nemesek udvarházait és válogatás nélkül ölte a földesurak családjait. Bács vármegyéből azután visszafordult, hogy a Maros mellett a Csanád várost ostromló Dózsa seregét támogassa. Így érkezett Szeged alá, hol jövetelének hírére két irányu mozgalom is tört ki. A gazdag szegedi kereskedők és jómódu polgárok nem rokonszenveztek a lázadó parasztok vállalatával s a polgárság és 3000 halász Lőrincz pap rabló seregének érkezésére felfegyverkezett s a Palánka városrészt védelmi karba állította. Ellenben a város földművelő népe egyetértett a lázongó keresztesekkel és Verancsics Antal egykoru történetírónk azon állítását, hogy a szegedi földművelők közül sokan csatlakoztak Dózsa ügyéhez, ténynek lehet elfogadni. De ténynek lehet tekinteni Istvánfynak azon előadását is, hogy Szeged város vagyonosabb polgársága megoltalmazta magát — nem ugyan Dózsa György serege ellen, melyről hitelesen tudva van, hogy nem is vonult Szeged alá — hanem Mészáros Lőrincz gyűlevész népe ellen. Az értelmesebb szegedi polgárok fegyverkezése miatt Mészáros Lőrincz kuruczai nem is merték megtámadni a várost, hanem a Tiszán átkelve, Csanád táján Dózsához csatlakoztak. A szegedvidéki falvak lakói és Csongrád vármegye déli részének földnépe közül — ki a kuruczoktól való félelmében, ki pedig szabad akarat szerint — sokan lettek keresztesekké és fegyvert emeltek uraikra. Vármegyénk területén is a lázadó parasztok sok nemes családot irtottak ki.¹⁾

Ez alatt másfelől *Nagy Antal* nevű sárközi nemes ember

¹⁾ V. ö. Verancsics: Munkái II. 6. l. Istvánfy: Hist. Regni Hung. Lib. V. pag. 37—47. Márki Sándor: Dózsa György és forradalma 144—145. l.

az általa gyűjtött keresztes sereggel Bodrog és Bács vármegyét dúlta fel, ahol a vitézlő népet rendre ölte és sok nemest vont karóba. Temérdek dúlás és fosztogatás után Futakra ment, s az ott lakó Enyingi Török Imre kuriáját és gazdasági épületeit elpusztította. Innét Kamenicz átellenébe, Baksafalvára szállott, hol szintén sok nemes embert végeztetett ki karóba vonással. Majd azután táborával sietve a Tisza felé vonult, kétségkívül azért, hogy a Temesvárt ostromló Dózsa György seregéhez csatlakozzék. Azonban Oláh Balázs és Nagy (másképen Krupczi) Gergely nándorfehérvári viczebánok, a szabácsi, nándorfehérvári őrséget s a szerémségi ráczokat is összevonták a keresztesek ellen és gyorsan Nagy Antal serege után vonultak. Erre Nagy Antal a Tisza mellett fekvő csongrádmegyei *Perlek* városba vonult és serege ott táborba szállott. Midőn erről Oláh Balázs, Nagy Gergely s a velök levő főurak értesültek, Perlek alá vonultak és még azon este, amint megérkeztek, Nagy Antal seregét bekerítették és vele szemben csatarendben állottak. Előbb azonban a szegény eltántorított kereszteseknek átkiáltottak, hogy mindenki térjen a király hűségére s aki eláll Nagy Antaltól, annak semmi bántódása sem lesz. Még azon este a kuruczsereg legnagyobb része elállott a vezér mellől s az „urak“ táborába futottak, a kik senkit sem bántottak a „szegénységből.“ Virradatig a köznépben senki sem maradt Nagy Antal mellett az ő „szolgálnépén“ kívül, a kik neki hűséget esküdtek. A lázadó vezér a templom ezinteremébe zárkozott, de azután megadta magát és Nándorfehérvárra vitték, honnan később Budára szállították és ott felnégyelték.¹⁾ A magyarokat gyűlölő szerémségi ráczok, midőn a lázadó keresztesek ellen harcoltak, még többet dúltak és öldököltek, mint maguk a lázadók, akik legalább a köznépet megkimélték; de a ráczok válogatás nélkül égettek és gyilkoltak szerte a délvidéken. A Perlekhez gyűlt barbár ráczság hajszálmereztő kegyetlenségeket vitt véghez, Csongrádvármegye déli részében is dúlták és kifosztották a falvakat, leölték az ellenálló férfiakat, a védtelen nőket, apró gyermekeket és leányokat a szemtanu Verancsics előadása szerint

¹⁾ Verancsics: II. 7—9.

darabokra vagdalták. Amit Csongrádvármegye tiszáninneri részében a dühöngő paraszt keresztesek megkíméltek, azt most a segítségül hívott vérszomjas rácز hordák tették pusztává. Kevésen mult, hogy a népes és gazdag Szeged város is áldozatul nem esett a rabló rácзcsapatok dúlásainak. Ugyanis Bornemissza János, II. Lajos hajdani nevelője, ki a bács- és bodrogmegyei felkelőket szórta szét, Budára menet a királyi sereggel s a csongrádvármegyei *Madaras* városba szállott. Oda gyűltek mellé Enyingi Török Imre és Paksi Mihály nándorfehérvári bánok és velük együtt az egész rácз had felment Madarasra. Itt azután a rácзok azon követeléssel állottak elő, hogy szolgálatuk megjutalmazására Szeged várost zsákmányul engedjék át nekik, amivel ők teljesen meg lesznek elégedve. Ezen a főurak nagyon megütődtek és sokat tanácskoztak a fölött, hogy a veszélyt miképen hárítsák el a nagy város felől, mely királyi vagyon s a korona tulajdona volt. E közben a szegediek a rémítő veszélynek hírét véve, bíráikat és gazdag polgártársaikat küldték Madarasra, akik nagy ajándékokkal rávették az urakat, hogy a várost ne engedjék kirabolni, amit azok nem is engedtek meg s a sereget azonnal elvitték Madarasról.¹⁾

Csongrádvármegye tiszáninneri része még ki sem heverte egészen a parasztlázadás dúlásait, midőn 12 év mulva ismét olyan csapás érte, mely a megye tiszáninneri részét majdnem teljesen sivataggá változtatta. Ez a borzasztó pusztulás Csongrádmegyét 1526-ban érte, midőn II. Szolimán szultán a gyászos emlékü mohácsi csatában a magyar nemzet színét — virágát levágta és Budát elfoglalta. Midőn azután seregével a Duna-Tisza között az országból kivonult, akkor ezen országrészt és vele Csongrádvármegye tiszáninneri területét is pusztává tette.

¹⁾ Verancsics : II. 10—12

MÁSODIK IDŐSZAK.

Csongrádvármegye a török hódoltság korában.

I.

Politikai zavart állapot 1526—1552, — két király egyszerre. — Cserni Iván, — Csongrádvármegye Erdélyhez csatoltatik; majd a török uralma alá kerül. — Szeged veszedelme 1552.

A mohácsi vész után Csongrádban is szomorú zavart állapotok következtek be.

A győzelmes török hadsereg majdnem minden ellenállás nélkül nyomult az ország szívébe. Zápolyai, aki Szegednél táborozott, nem állott útjába, hanem inkább szövetségét kereste, hogy így Ferdinánd osztrák herczeg ellen a magyar trónt elnyerhesse. Szeptember 10-én már Mező-Túrnál volt, mialatt a Tisza-vidék a török hadak zsákmányául esett.¹⁾

A Pest felől jövő Ibrahim nagyvezér 27-én már Kecskemét-nél táborozott; másnap feldúlta Félegyházát; szept. 29-én pedig *Szert* kirabolta, a házakat elpusztította, a nép vagyonát fölprédálta. Ekkor pusztult el a szeri monostor is, mely többé fel sem épült. Most Szegeden volt a sor. Zákány István bíró a népet menekülésre hívta fel; de csak egy része menekült a Tisza tulsó oldalára. A fegyverfogható rész ellenszegült; azonban a túlnyomó erővel nem bírván, részint elesett, részint fogságba került.

Szulejman naplója szerint a török tábor szept. 30-án szombatnapon a város alatt maradt; a martalócz csapatok a kör-

¹⁾ Kápolnai Pauer István, A mohácsi hadjárat. Hadtört. Közlemények 1889. évf.

nyékbeli falvakat rabolták ki. Ekkor pusztultak el *Sövényháza*, *Dorozsma*, *Rezke*, *Szt.-Mihály*, *Tápé* és *Szt.-Péter* falvak. Egy rabló csapat *Szabadka* várát vette ostrom alá, melynek nemesége és a környékből odamenekült nép hevenyészett sánczokból védte magát. Következett *Kanizsa*, *Zenta* és *Peszér*, czekek fölperzseltettek.¹⁾

Ily nagy szerencsétlenségben a magyar nép remegve és reménykedve kereste királyát, aki megvédelmezze az ellenség további dúlásaitól. De hiába kereste a mentő kezét; mert a magyar trón felett két ellenkirály versenyzett egymással. Az ország Ferdinánd és Zápolyai ellenkirályok között két ellentáborra oszlott. A főurak és nemesek oly esztelen dühvel harcoltak egymás ellen, mintha idegenek lettek volna. Zápolyai pártját, mely a törökre támaszkodott, *nemzeti* pártnak tartották, daczára annak, hogy ellenfelei tót királynak csufolták. Ferdinánd híveit *németeknek* nevezték, mivel német hadakat hozott be az országba.

Amire eddig nem volt példa, a magyar nemzet történelmében, nemzetiségi és vallási ellentétek fejlődtek ki. Az emberek a pártszenvedély rabjaivá lettek.

El lehet képzelni, minő állapotok voltak e hazában, mikor a fentnevezett ellenkirályok új meg új kiáltványaikban egymást kölcsönösen „pártütőknek“ nyilvánították; és mikor ellenséges indulattal arra törekedtek, hogy egymásnak híveit ígérettel, fenyegetéssel, jutalmazással és bűnös vesztegetéssel a magok részére hódítsák!

Mi lehetett ennek egyéb következése, mint a legnagyobb mérvű erkölcsi romlottság? A nemesség elzülött; a köznép elfásult. Közhitté lett a meggyőződés, hogy az urak nem bírják, sőt nem is akarják megmenteni a hazát.

A háborús étellel járó bizonytalanság; a naponkénti életveszedelem; a hirtelen való meggazdagodás alkalmakapzsiakká és ravaszokká tette az embereket. A hatalomra és dicsőségre vágyó kalandorok nagyon elszaporodtak. Sok előkelő család koldusbotra jutott; és sok alacsony sorsú ember csalás és vak-szerencse által, szédítő magasságra emelkedett!

¹⁾ V. ö. *Szulejman* naplóját és *Kemal* pasarád Mohácsnanié-jét. Thury József: Török történetírók I. 268—270, és 319—320. l.

Ilyen kalandor volt e vidéken Cserni Iván, Zápolyainak vajdasága idejében lovásza, aki most, hogy ura királylyá lett, a rácok között fejedelmi vérből származottnak hirdetvén magát, csakhamar végzetes hatalomra és nevezetességre tett szert. A rác nép minden további fontolgtatás nélkül, csupa rajongásból fejedelmévé választotta; mesebeli alakká tette, és „Jován csár-nak” nevezte, aki csodás dolgok véghezvitelére ván hivatva. Jobb szemére vak volt. Bal szemétől kezdve egész testén át egy fekete sáv vonúlt végig, s ezért nevezték el feketének, Cserninek. Arad, Csongrád és Csanádvármegyékben tekintélyes rác és bolgár sereggel vétette magát körül.

Ezt meghallván Zápolyai János király, Jovánt magához hivatta, gazdagon megajándékozta és hűségére feleskette.¹⁾

Az ekképen fölemelt Jován, ura érdekében Bácska vidékén kezdett pusztítani. Serege nem kimélte sem a gyermekeket, sem az asszonyokat. Szeged alá jöven, a várost 1527 elején fölprédálta.²⁾ Szabadkán Török Bálint várában egész udvart rendezett be magának. A magyar nemesség által elhagyott földeket pedig a rác főnököknek osztotta ki donatióba.

Ferdinánd király, látván a rác vezér hatalmát, sok ajándékkal és Brankovics fejedelemségének ígéretével a maga részére csábította Jovánt, aki azzal akarta bizonyítani Ferdinánd iránti hűségét, hogy régi urának Konstantinápolyba menő köve-teit elfogta.

János király szegedi hívei által értesítettvén a történetekről, nem nézte közönyös szemmel a hűtlen Jován garázdaságait. Perényi erdélyi vajdát küldötte ellene válogatott sereggel. Az ütközet Szeged alatt, Dorozsma község határában történt, hol azonban Perényi serege megveretett. Ez nagy csapás volt Zápolyaira, mely még keservesebbé vált az által, hogy Perényi maga is Ferdinándhoz pártolt.

A győztes Jovánt most Czibak Imre temesi főispán támadta meg először Sződtnél, azután pedig a dorozsmai térségen. Cserni serege teljesen szétveretett, ő maga megsebesült. Mihelyt

¹⁾ *Szmolka* Szaniszló: Fekete Iván. Századok 1883. évf.

²⁾ *Verancsics*: II. 26. 1.

azonban sebeiből fölgyógyult, azonnal összeszedte seregét s egy sötét éjjel megrohanta Szeged városát. A szegediek azonban erőlyes ellentállást tanúsítottak; a rácز sereget visszaverték. Szeged főbirája Zákány István ott küzdött az elsők között Szilágyi László házában eltorlaszolva, honnét egy szegedi polgár, *Urbán* nevű szegény ember (Veráncsics szerint Vid Sebestyén) az ostromló Jovánt ágyékban keresztül lőtte. Ezzel eldöntötte a csatát, mert a rácз vajdák felhagytak a csatával, — vérző urokat a Szabadka szomszédságában feküdt *Tornyos* faluba (ma puszta) vitték, hol aztán Török Bálint 300 lovasával megrohanta, a czárt megölte, levágott fejét János királyhoz küldötte, a ki örömtűzet gyújtatott és Tedeumot énekeltett az esemény emlékére. A czárt elejtő Urbán ezért egy falut nyert donatióba.¹⁾

Ellenséges hadak ezután is gyakran megfordultak a vidéken. 1528 tavaszán Zápolyai hadai Debreczen felől Túr-ra, onnét Sebestyénházára, Szegvárra, Makóra, meg Szegedre vonultak. Utközben a tápéi révnél Mehemet bég, belgrádi basa seregével egyesültek. De a török, magyar, rácз és német katonaság nagy pusztításokat tett a vidéken, melyet János király újra benépesíteni törekedett. Az országgyűlések szigorú intézkedéseket tettek e pusztítások ellen, melyeknek jellemzésére elég az 1536: 26. t.-cz. tartalma, mely szerint a köznépnek semmi mást, mint iszonyú veréssel illetett mezítelen testét hagyták meg.

Szeged városának nagy számu és vitéz népe a töröktől való félelem miatt ki akart költözködni, mire nézve János király engedélyt is adott neki. Az 1536-ik évi ápril 30-án Váradon kelt levelében Csongrád-, Csanád-, Temes-, Arad-, Békés-, Zaránd- és Biharvármegyék szolgabiráinak meghagyta ugyan, hogy az elpusztult Szeged városában letelepedni vágyó lakosokat ebbeli szándékukban meggátolni ne merészkedjenek; de már két év múlva annyira megváltozott a helyzet, hogy ellenkezőleg azt parancsolta meg az országbeli városok előljáróinak, hogy ha Szeged város polgárai, a töröktől rettegve, lakhelyökről kiköltözni, s bátorság végett valamely más erődített városba menekülni

¹⁾ V. ö. Szerémi, 168—171. és Czimer K.: Cserni Iván czár Szegeden. Budapest 1892.

kivánnának, őket családotól és javaikkal együtt befogadni készek legyenek.¹⁾

Pilisi Szilassy Ferencz hiába akarta a török által elpusztított Bánfalvát, Dorozsmát és Szt.-Mihályt benépesíteni. A lakosság csak védett helyre menekült.

Az 1538-diki nagyváradi békekötés csak annyiban tisztázta a helyzetet, hogy a vármegye megtudta, kinek hatósága alá tar-

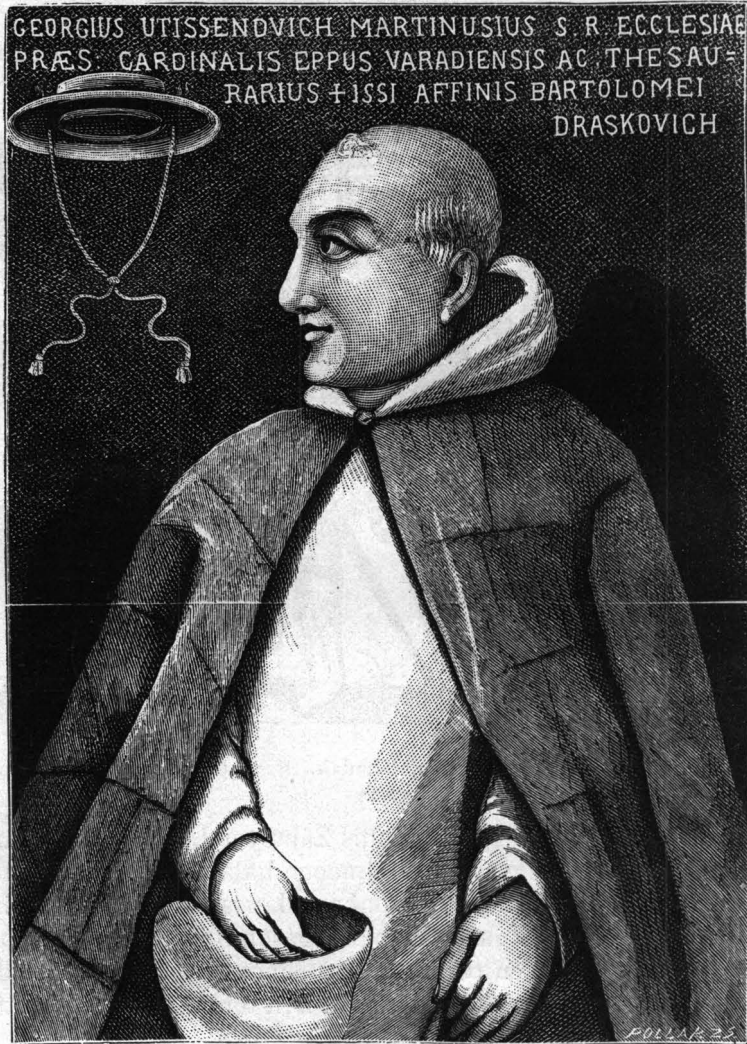

Német hadak.

tozik. Csongrádvármegye ugyanis Zápolyai János birtokában maradt; de a fenti egység értelmében halála után Ferdinánd kezére kellett volna jutnia. Azonban Jánosnak időközben fia született, akit a török szultán pártfogásába vett, s így János halála után az üdvtelen polgárháború ismét felújult. Az alföldi magyar vármegyék, köztük Csongrád is, a törökkel szövetkezett,

¹⁾ Szegedi okmánytár. Varga F. Szeged város tört. I. 93. l. *Hornyik*, szegedi okm. LVIII. *Gyárfás*, Jászkúnok tört. 399. l.

Erdélyhez csatoltattak. A kiskorú János Zsigmond nevében anyja Izabella királyné és gyámja Fráter György püspök vezették az ügyeket.

Martinuzzi Fráter György.

Fráter György egy horvát eredetű barátból hirtelen nagy emberré nőtt, kétségtelenül eszes, de nagymértékben ravasz és dicsvágyó férfiú volt, akinek első gondjai közé tartozott a lerombolt szegedi várnak megerősítése. Fráter György 18 láb vastagságú falat húzatott a vár körül.¹⁾ De ezzel még nem volt megmentve a város, mert a következő 1542-ik évben, mikor a német birodalom Buda visszavételére vállalkozott, a török Szegedet is hatalmába kerítette.

Ugyanis II. Szolimán szultán 1542-ik év nyarán Ahmed ruméliai beglerbéget Buda védelmére küldötte. A moldvai és havasalföldi vajdák hasonló parancsot kaptak. Ahmed Péterváradnál átkelt a Dunán s szept. elején a szegedi tanácsnak fenyegető levelet küldött, hogy serege számára élelmi-szereket küldjön. „Ha nem teszitek — ugymond — akkor gyermekeiteknek már e földön nem lesznek maradásai.”²⁾

A szegediek szept. 16-án megküldötték a kívánt élelmi szereket.³⁾

Ahmed egy hónap múlva már *Sárköz* mellett táborozott s várta az oláh vajdák megérkezését. Hogy pedig a Tiszán való átkelésüket könnyebben eszközölhesse, ráírt ismét a szegedi tanácsra, hogy a város összes hajóit küldje le Kanizsára a vajdák rendelkezésére. A tanács roppant zavarba jött. Zákány István főbíró okt. 16-án levelében tanácsot kér Fráter Györgytől, elküldje-e a hajókat a vajdák átszállítására, vagy ne? A levelet még el sem küldte, mikor 32 török lovas érkezett Szegedre azon parancssal, hogy a bíró és néhány előkelő polgár azonnal a sárközi török táborban jelenjék meg; mert különben a város a török hadsereg közprédájává bocsáttatik.

Amig Fráter György a szegediek ügyében Ferdinánddal levelezett, addig Zákány főbíró három tanácsossal a török táborba ment, hogy a várost a feldulás veszélyétől megmentse. A beglerbég el nem bocsátotta őket, amig kívánságának teljesítését meg nem ígérték, és a város nevében hűségesküt nem tettek

¹⁾ Castaldo levele 1552. márcz. 2. Ferdinánd király. Tört. Tár 1892. évf. 620. 1.

²⁾ Tört. Tár 1882. évf. 106. 1.

³⁾ U. 1878. évf. 512.

neki. Ennek fejében ígéretet kaptak, hogy három hónapig a török nem fogja megszállani Szegedet.

Azonban Fráter György biztatására Ferdinánd okt. 19-én Batthyányi Orbánt és Bornemisza Boldizsárt egy hadcsapat élén a tiszántúli részek védelmére küldötte ki. Ezek egyenesen Szegedre mentek. A budai pasa neszét vevén annak, hogy Ferdinánd csapatai Szegeden vannak, azonnal a város elfoglalására indult. Altalános lett a rémület, mert mindenki tudta, hogy Batthyány és Bornemisza nem lesznek képesek a várost megvédelmezni. A város érdeke követelte, hogy Ferdinánd csapatai azonnal visszavonuljanak, és hogy önkéntes meghódolás által mentessék meg a végpusztulástól. *Zákány* István, *Csütörtök* László, *Somlyai* Pál és *Budai* István polgárok azonnal a török táborba siettek a pasa kiengesztelésére.

De a pasa a négy szegedi polgárt „a város elpártolásáért” lefejeztette, Szegedet pedig hadaival megszállotta.¹⁾ Ezzel nemcsak Szeged, hanem Csongrádvármegyének egész tiszáninneni része, továbbá Bács-, Bodrog- és Soltvármegyék a török kezébe kerültek. Ettől fogva majdnem másfél századon át török parancsolt a szép magyar Alföldön. A községek egymás után siettek hódolatukat bemutatni a török szultánnak, hogy ez által a rájuk váró feldulástól megmeneküljenek. Felajánlották a török sereg részére szükséges élelmi szereket, és önként megjelentek a defterdár előtt, hogy adójukat leróvják.

És mit tettek az ország sorsának intézésére hivatott urak? Czivakodtak és dulakodtak a hatalom felett; zaklatták jobbagyaikat, lesték a királyok kegyét és adományait.

E vidéken János Zsigmond gyámja, a már említett Fráter György uralkodott, aki kétszinű politikájával soká fel tudta magát tartani az egymással harczoló királyi udvaroknál, míg Cserni Iván sorsára nem jutott. Sokszor esküdött hűséget János királynak és kiskorú fiának; de fondorlatai nem egyszer az ellentáborba is vitték. Az ellenkirályok közt ő volt a közvetítő. Majd békét, majd háborút csinált köztük; de külsőleg mindenkinek jóindulatát kívánta megnyerni.

¹⁾ Bálint G.: Magyarország török hódoltságáról. Századok 1870. 305. l.

Mikor a speyeri német országgyűlés segílyt határozott adni Magyarországnak a török ellen, Fráter sürgette a két magyar király közötti békét, oly formán, hogy Erdély is Ferdinándnak engedjék át. Mikor ezt a kolozsvári országgyűlés, azon

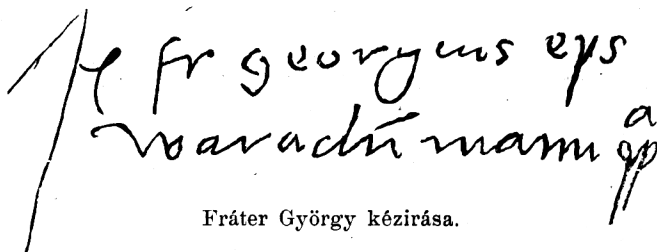
II. Szolimán.

reményben, hogy ez által a török uralomtól megszabadúl, ki-mondotta, Fráter sietett Magyarországba, hogy az alföldi nyolcz vármegyét, köztük Csongrádot is, Ferdinánd részére megnyerje. Nagyváradon részleges országgyűlésre hívta őket össze 1542-ben. Az egybegyűltek a közveszély elhárítása reményében ki is

mondották a Ferdinándhoz való csatlakozást; de csakhamar ki-
tűnt, hogy ez nem képes őket a töröktől megvédelmezni.

A török ugyanis nagy erővel rohanta meg Erdélyt. A tiszai magyar vármegyék tudták, hogy ők sem kerülnek el a büntetést. Ezalatt Fráter meghasonlott Izabella királynéval; Erdély elpártolt Ferdinándtól. Ugyanezt tették a túl a tiszai vármegyék is, de nem minden ellenzés nélkül.

Mikor Fráter ismét Nagyváradra hívta őket össze (1543. jan. 6.) ott még Ferdinánd mellett nyilatkoztak. A gyulai országgyűlésen, mely egy hónappal később tartatott, Fráter érintetlenül hagyta ezt a kérdést, csak az adózás kérdését akarta rendezni. Ez alkalomból a vármegyék küldöttei kifakadtak némely nagy urak ellen, akik az ország közadóit visszatartják és erőszakosságuk által tűrhetlenné teszik az állapotokat. Kifakadtak Fráter ellen is, mint aki az ország jövedelmeit elpazarolja. Követelték,

A handwritten signature in cursive script, reading "Fr. Georgius eps waradti marm. p.". The signature is written in dark ink on a light background.

Fráter György kézírása.

hogy az adót csak az ország hasznára, Őfelségének és felséges fiának szükségleteire fordítsa, s a többi urak ellen is szövetkeztek, oly kijelentéssel, hogy ha azok az ország rendeletei ellen fellázadnak és a köznemesek szabadságát megsértenék: ellenök, mint békeháborítók ellen fognak fegyvert.

Erdély már fizette a török adót, mikor a tiszai vármegyék, éppen Fráter fondorlatai következtében, még mindig Ferdinándot tartották királyuknak. Ezt jelentette ki a debreczeni részleges országgyűlés július 29-én. De a „barát“ ismét itt termett és mindent elkövetett, hogy a tiszai vármegyéket Ferdinándtól elszakítsa és ismét Erdélylyel egyesítse. A vármegyék a közeledő nagy veszély elháríthatása céljából ugyanazon év augusztusában elhatározták, hogy „a szultánnak hódolnak, sőt hódolatluk jeléül élelmi-szereket is küldtek a török tábornak Budára“.

Fráter titokban még Ferdinánddal érintkezett és azt azzal ámította, hogy az alföldi vármegyék még mindig ő hozzá ragaszkodnak: pedig ezek már akkor (1544. aug. 1.) a tordai országgyűlésre voltak meghíva, melyen ünnepélyesen mondatott ki, hogy „a tiszai részek Erdélylyel egyesíttetnek.“ Ezentúl Csongrád ismét Erdélybe küldötte követeit.

Ferdinánd hiába tiltakozott. Az általa összehívott 1546-ki pozsonyi országgyűlésen hiába keressük a magyar alföldi vármegyéket, mert azok államjogilag Erdélyhez tartoztak s ezzel a töröknek is meghódoltak. Ferdinánd a helyzet tisztázása végett a törökkel öt évi békét kötött.

Ez alatt Erdélyben és a tiszai vármegyékben a legrútább pártoskodás folyt.

A királyné tanácsosai elkeseredett harczot folytattak Fráterrel, aki mint kincstárnok nem tudott számolni, s ezért a török is kénytelen volt az ország belügyeibe avatkozni. A szorongatott barát Ferdinándnál keresett oltalmat s azt szerette volna, hogy ez mentse meg Erdélyt a töröktől és Izabella királynét tanácsosaitól.

Maga a királyné is megunta és megutálta az egyenetlenség okozóinak lelkiismeretlen üzelmeit, és hajlandó volt Erdélyt és a Tiszavidéket átadni Ferdinándnak azon feltétel alatt, ha róla és fiáról kellőleg gondoskodik. De ez ellenkezett a mellette czivakodó urak érdekeivel, akik őt és országát kiélték és legnagyobb veszedelembé döntötték. Ezt ismét ügyesen használta fel Fráter arra, hogy Erdély átadásának eszméjét felkarolhassa. Rendkívüli mozgékonyásával értekezleteket, részországgyűléseket tartott, hogy a Ferdinánddal kötendő egységet előkészítthesse. A rendek úgy Magyarországon, mint Erdélyben élénk színekkel és nagy szenvedélylyel festették a belviszályból eredő országos nyomort, de ennek okát a hazaárulás vádjának kölcsönös mennydörgése mellett egymásra tolták. Izabellának meg kellett érnie, hogy az 1550-ki februári kolozsvári országgyűlés megtagadta neki az adót, oly indokolással, mely borzasztó fényt vet a főurak romlottságára. Tíz év óta — mondják a rendek — mindig kérték a királynét, hogy békéltesse ki az urakat; e gyűlés is azért lett összehíva „de minthogy azon urak még felséged

parancsára sem jöttek el, hasztalan minden törekvésünk, mert akármit határoztunk is a gyűléseken, mindig ők sértették meg. Éppen azért, bocsásson meg felséged nekünk, hogy sem felségednek, sem a főtisztelendő kincstárnok urnak — a császár adóját kivéve — semmit sem adunk, sem felséged s fenséges fia, sem másféle ügyekben *nem tanácskozunk, míg a béke az urak közt létre nem jön.*

Ezek a siralmas állapotok kedveztek a ravasz barátnak, aki az ellene felzúdult erdélyi urak és az elfogatását követelő szultán kelepcezéséből ismét azzal szabadult meg, hogy a szorongatott királynéval kibékült, s aztán 1551. jan. 20-ára Nagyváradra hívatta össze a magyarországi és erdélyi urakat, ahol a veszedelmet, melyet Izabella elhárítani nem volt képes, előterjesztvén, ajánlotta Ferdinánd elismertetését. Minden hónapban más és más helyen tartották a gyűléseket; mindenütt kapkodtak, ingadoztak, czivakodtak, míg végre Ferdinánd és Izabella között létrejött *az egyesség*, melynek értelmében Erdély az alföldi vármegyékkel együtt ismét Ferdinándra szállt. Ezt az egyességet a kolozsvári országgyűlés 1551. aug. elején, és a pozsonyi országgyűlés 1552. februárban hagyta jóvá, és a rendek Ferdinánd részére le is tették a hűségi esküt. A pozsonyi országgyűlés rendezte a birtokviszonyokat, kimondván, hogy Ferdinánd és János királyok adományai érvényben hagyatnak. A mennyiben azonban olyan esetek is vannak, hogy az adományozás függőben maradt s az illetők birtokaikat tényleg még el nem foglalták, erre nézve kimondatott, hogy János király adományozásai Erdélyben, valamint Bihar, Arad, *Csongrád*, Csanád, Zaránd, Békés, Torontál, Temes, Külső-Szolnok és Szerém vármegyékben érvényben maradjanak, úgy, mint Ferdinánd adományozásai az ország többi részében.¹⁾

Mikor a török szultán megtudta Erdélynek és az alföldi vármegyéknek Magyarországhoz való csatoltatását, iszonyú haragra gyúlt s óriási erővel támadta meg Ferdinándot. Hadai elárasztották a hódolt vármegyéket, melyek ismét nyomort hoztak a lakosságra.

¹⁾ Corpus Juris 1552-ről.

Az alföldi várak egy része ide, más része oda tartozott. Ezek között a csatározások és harácsolások napirenden voltak.

A töröknek egyik főerősségét Szeged képezte. Kászon basa 1552. év elején nagy sereggel Becskerekig és Becséig nyomult. Utjában több falut felégetett. Ennek hírére a spanyol

Török főtiszt.

eredetű Aldana Bernát lippai parancsnok felszólította a délvidék nemességét, hogy a pusztító török ellen fegyvert ragadjanak.¹⁾ Ferdinánd király pedig Fráter Györgyöt biztatta Szegednek visszafoglalására. Csongrád nemessége készen állott, leste a fegyverfogás pillanatát; de nem mozoghatott szabadon, mivel a szegedi vár erős török őrsereggel volt megrakva.

Pesty Fr. I. 55. és Tört. Tár. 1891. évf. 643. l.

Szeged népe türelmetlenül várta a felmentő magyar sereget. Főbirája Tóth Mihály, ki a török elől menekült, és akit már előbb a debreczeni és nyírségi szabad hajduk hadnagyukká választottak volt, most elérkezettnek találta a cselekvés idejét. Felkereste Csataldót Debreczenben, s ennek ajánlatával Aldanához ment Lippára, hogy megbeszélje vele Szeged visszavételének ügyét.¹⁾ A sokat szenvedett derék magyar főbirónak terve megtetszett a spanyol vezérnek. De meg akarta hallgatni a vidék más előkelő urinak véleményét is.

Összehívta őket Gyulára, hol egész biztonságban lehetett tanácskozni.²⁾ Tóth Mihályon és Aldánán kívül megjelentek Patócsy Ferencz várában: Bakics Péter, Dóczy Miklós, Dersfy István, Horváth Ferencz, Perez Alfonz, a temesvári magyar lovasok spanyol vezére, és a sziléziai Oppendorf Ádám. Mindnyájan egyértelemben voltak abban, hogy Szegedet vissza kell szerezni, mert hiszen az képezte kulcsát az egész alföld birásának. De miként kelljen azt jó eredménnyel végrehajtani? — ez volt a kérdés. Nyílt harcra kezdeni annyi lett volna, mint előre kockáztatni a vállalat sikerét. Az volt tehát a megállapodás, hogy a törököt meg kell lepni, akár éjjel, akár nappal; de mindenestre úgy, hogy az ebből támadható zavar a szegediek javára kizsákmányolható legyen.

A terv végrehajtására Tóth Mihály vállalkozott, aki febr. 23-án Szeged külvárosát, az ottani polgárokkal egyetértőleg ötezer szabad hajdúval szövetségbe a szegedi halászhadjárókkal

¹⁾ Tinódi Sebestyén „Szegedi veszedelem“ czim alatt ékes rithmusokba írta meg Tóth M. viselt dolgait:

Jó Tót Mihály régen maga bíró vala
Szeged városának főbirája vala,
Az terek közül ő kiszökik vala
Mező Döbröczönben szegény lakik vala,
Az nagy kárvallásán koronként bánkodik.
Mint megtorolhatná? azon gondolkodik . . .

²⁾ Istvánfi, és utána Márki S. azt írja, hogy e tanácskozás Aradon a prépostság termeiben tartatott; de Ahmed basának 1552. máj. 1. Patócsyhoz intézett leveléből az tűnik ki, hogy e hadi tanács Gyulán tartatott. Tört. Tár 1892. évf. 147. 1.

oly erősen támadta meg, hogy Héder bég, katonáival együtt kénytelen volt a vár falai mögé vonulni. A hajdúk a helyett, hogy a várat igyekeztek volna egyszerre elfoglalni, a gazdag török kereskedők boltjait rabolták ki, és a várba menekülni akaró törököket vágták le. A reggeli nap sugarai 2000 török hullát világítottak meg a város piacán.

Támadó hajduk.

A hajdúk rablási vágya nem ismert határt. Az egykorú Veráncsics Antal azt írja, hogy a város megvétele után „oly nagy paráznaság és förtelmesség támadta, hogy azt embernek leírni sem illik.¹⁾“

¹⁾ Veráncsics munkái II. 93. l.

Néhány nap múlva megérkezett Aldana 200 muskétás spanyollal, Oppendorf 300 német vértessel, Bakics, Horváth, Dóczy és Dersfy 600 huszárral és Perez szintén egy pár száz lovassal. Február 27-én megszállták a várat is.¹⁾ De az ostrom eredménytelenül folyt részint azért, mert faltörő ágyújok nem volt, részint pedig azért, mert az ostromló seregben minden fegyelem felbomlott.

Az alatt a budai Ali basa egy Damián nevű rácز utján hírét vevén a bajnak, Budáról azonnal megindult Szeged fölmentésére. Utját rémület előzte meg és haladását pusztulás követte. Csongrádvármegye népe, különösen a Szeged mellett fekvő rom-községek lakói menekültek. A fegyverfogható férfiak közül sokan Tóth Mihály seregéhez csatlakoztak azon reményben, hogy annak győzelmét biztosíthatják. De reményükben csalakoztak; mert a török sereg márczius 1-én oly erővel és vad ordítással vetette magát a Dorosma felőli sikon felállított és többnyire fegyelmezetlen polgárokból álló magyar seregre, hogy az első rohamra megfutott. Nem csoda; mert a vezérek nem oktatták őket ki, sőt Bakics uram a hadra semmi gondot sem viselt, hanem akkor is az *feredőben* ült, mikoron a török a városnál volt.²⁾ Tóth Mihály sem birt hajdúival, akiknek egy része nem is vonult ki az ellenség elé, hanem a városban tivornyázott és zsákmányolt. Csak az idegen Aldana és Oppendorf vértess lovassága állotta meg a tüzet, melynek segítségére aztán Tóth Mihály és Nagy Ambrus hajdúi is siettek. A legnagyobb veszedelem pillanatában érkeztek meg Bakics huszárai is, akik megszalasztották a török lovasokat. Ekkor a győzelem az egész harczi vonalon a keresztények részén volt. A diadal mámora azonban annyira elkábitotta a magyar sereget, hogy a hajdúk és huszárok, ahe-

¹⁾ Tört. Tár 1891. 647—49. *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 328. 1. *Thury*, Török történetirók II. 262. 1. Ez utóbbi, sajátlagos keleti iránylyal így beszél: a Szegedin várának külvárosában lakó hitetlen ráják az ördög sugallatától ösztönöztetve történetesen fellázadtak . . . és szövöztek a végből, hogy a várat átadják az ellenségnek, s így tizezer fekete ábrázatú, páncélos disznó, az elbizakodottság borától megrészegedett kutya észrevétlenül belopózott a várnak külvárosába . . .

²⁾ Tört. Tár 1880. évf. 599. 1.

lyett, hogy a csatát végig küzdötték volna, azonnal a zsákmányoláshoz fogtak.

Ali basa, látván, hogy a magyar sereg a gazdátlan török lovakat kezdi fogdosni, hogy egyes csapatok az elesett hullák fosztogatásával vannak elfoglalva, — hirtelen összegyűjtötte a már teljesen szétugrasztott seregét, megtámadta és elűzte a fosztogatókat. Bakics és vezértársai mindent elkövettek, hogy seregeikben a megbomlott rendet helyreállítsák és a futókat még egyszer harczy vonalba állítsák. Hiasztalan volt minden erőlködés, minden vérontás, melyről a török történetíró túlzott fantáziával ezeket mondja :

„A vér ömlött a föld színére,
Folyásától a mező folyammá változott,
A vasruházatú keresztények földre hulltak,
A mező felületét egészben vas borította el.
Hullákkal tele lőn mező és lapály,
A föld színe a vértől rózsaszínű lett.
A harcz szikráitól elégték a gyaurok,
A hitetlenség hatalmának világa elaludt,
Győzelmes lőn ott az izlám hada,
Az ellenség ereje pedig összetöretett.¹⁾

Igen, a magyarság összetöretett és szétszóratott. A csata elvesztése után Bakics, Dersfi, Horváth, Dóczy és Oppendorf Szolnokra menekültek. Aldana még a csata befejezése előtt gyáván megfutott. Tóth Mihály huszadmagával a ludasi tó mellékére vonult vissza, még mindig azon reményben, hogy a Becskerekknél győztes Nagy Bálint és Török Péter lelkesült hadával egyesülni fog. De már akkor Ali basa ura volt Szegednek. Midőn Nagy Bálint támadást intézett ellene, ennek seregét is tönkre verte. A szegedi törökök legyilkolásáért boszut állandó a hátramaradt hajdúkat részint felkoncizoltatta, részint a Tisza hullámaiba fojtatta. A védtelen la kosság között is oly mészárlást vitt végbe, hogy a diadal emlékére négyezer levágott orrot,

¹⁾ Thury : U. o. 263. l.

Ali basa.

nyolezezer fület, 40 zászlót és számos foglyot küldött Konstantinápolyba.¹⁾ A „hűtlenségben ért“ várost felgyújtatta és kiraboltatta. Sokan menekültek Kecskemétre és Debreczenbe; a város jóléte és gazdagsága pedig hosszú időkre tönkre tétetett.

¹⁾ *Istvánffy*: Hist. 194—197. l. *Gyárfás* IV. 31. l. *Tinódi*: III. 61—71. Egykorú levelek Tört. Tár. 1891. 650. *Czizser* K.: Hadtört. Közl. 1891 243—62. l. V. ö. Kropf Lajos. Hadtört. 1896. évf. Aldana verziója.

II.

Csongrád a török kezében ismét Erdélyhez csatoltatik. — Állandó harcok, — kettős adóztatás; — a tatárok pusztításai Szeged vidékén. — Csongrád az egymás ellen harcoló felek éléskamrája. — A török uralom vége 1686-ban.

A szegedi katasztrófával a Duna-Tisza köze védtelenné vált. Csongrádnak a Tiszán túl eső része ellentállás nélkül meghódolt. A szomszéd várak egymásután adták fel magokat. Al-dana emlékirata szerint a szegedi vereség hírére a környékbeli falvak népe is tömegesen menekült biztosabb vidékre.¹⁾

A következő évben János Zsigmond pártja már a török pártfogását kereste. Petrovics és a rend, béke és nyugalom után sóvárgó hívei visszahozták Izabella királynét fiával együtt. A híres kolozsvári (1556) országgyűlésen, melyen az új fejedelem királyi tisztébe ünnepélyesen beiktattatott, jelen voltak a Tisza-vidéki magyar vármegyék követei is, vagy amint a nemesi jogukat biztosító iratban áll: „Tiszán túl lévő Magyarországnak nagyságos urai, bárói és más kitűnő nemesi.“ Ott voltak a következő évi fehérvári országgyűlésen is, hol kimondották, hogy Magyarország azon részeinek visszafoglalására, melyeket a Ferdinándpártiak tartottak megszállva, hadfelkelést rendeznek. Mert a Maros-Tisza vidékén a legnagyobb zavar volt tapasztalható.

Szeged, amint láttuk, a török kezében volt. A vidékbeli nép mocszanni sem mert. Gyula várát még Ferdinánd hívei birták, míg Szolnok és Nagyvárad János Zsigmondnak hódolt.

¹⁾ Hadtört. Közl. 1896. évf. 112. l.

Lippán és Temesvárott a török parancsolt. Természetes, hogy a különböző hatalmak kezén levő várak eltartása, élelmezése a legnagyobb nehézségekkel járt, mivel határvonalaiik nem voltak tisztán meghúzhatók, s így a határsértések és rabló kalandozások napirenden voltak.

Az ebből támadt panaszok orvoslása czéljából sűrűn tartottak országgyűléseket, de mivel a gyökeres orvoslás be nem következett, s mivel a Tiszavidéki rendeket sértette azon tudat, hogy ők csak kiegészítő „részét“ képezik Erdélynek, az elégtelenség mindig fokozódott. Sokan azt is ürügyül használták a Ferdinándhoz való átpártolásra, hogy János Zsigmond nem lakott Budán, hanem Erdélyben.

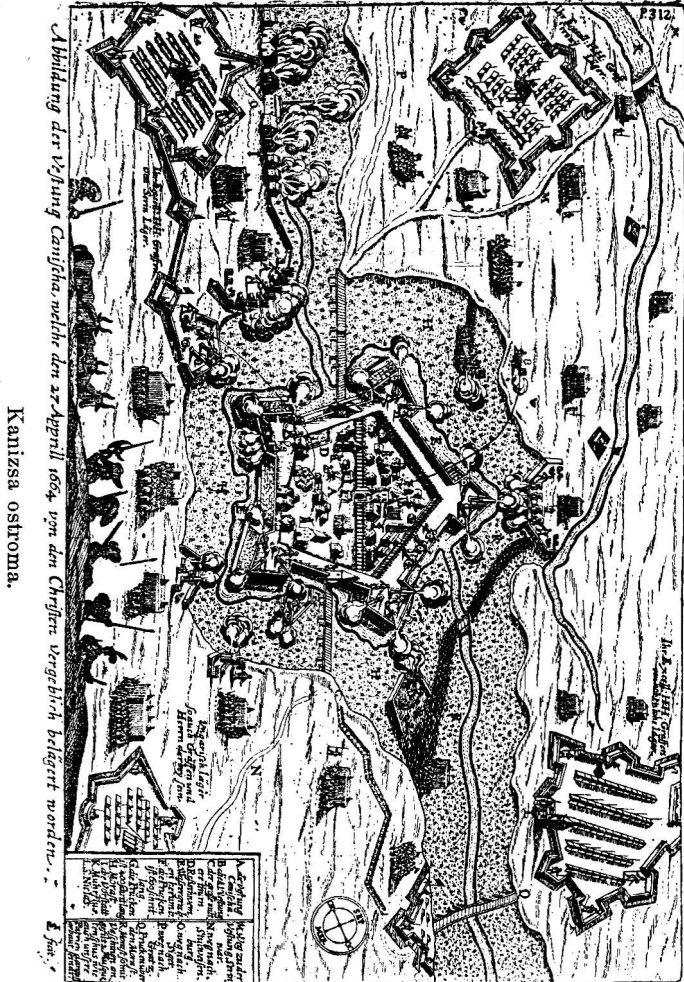
Ferdinánd sohasem mondott le az egész Magyarországhoz való igényeiről. Az évi királyi adót saját emberei által vetette ki a Tiszai vármegyékre is, tekintet nélkül arra, be fogja-e hajtani vagy sem. Az egyes várak kapitányai, ha jövedelmeik megfogyatkoztak, fegyveres kirándulásokat rendeztek az ellenfél területére, hogy ott élelmi szereket gyűjthessenek. Nagyobb összeütközések és győzelmek után igyekeztek jövedelmeiket szaporítani. Az úgynevezett végvárak őrségének fizetésére és élelmezésére kivetett összegeket többnyire erőhatalommal szedték be. Zaránd, Arad, Békés, Külső-Szolnok, *Csongrád*, Ušanád, Szörény, Krassó, Temes és Torontál képezték az úgynevezett végvidéket.

Ezeknek sorsa a török hódoltság ideje alatt egyiránt siralmas volt. Teljes béke és nyugalom ezekben sohasem volt, mert vagy a török, vagy a magyar hatóságok, sokszor egyes csavargó csapatok törtek át a határvonalon, hogy rabolhassanak és adót szedhessenek a néptől. A tilalmaknak nem volt semmi foganatja; mert végre is egy-egy sikeres rablás mindig érdemszámba ment az illető pártoknál.

A mai kor embere nehezen tudja magát beleképzelni abba a korba, mikor az adót évről-évre kétféle hatóság katonai fedezet és segítség mellett szedte be, — anélkül, hogy annak törvényességét valaki vizsgálta volna.

A török azt óhajtotta, hogy az általa meghódított tiszamenti vármegyékben a magyar király se országos adót, se

földesuri illetményeket ne szedhessen; a magyar király viszont joggal kívánta, hogy a saját országában lakó nép adójától meg ne fosztassék. Végre is abban történt a megállapodás, hogy vet-

tessék ugyan ki az adó évenként rendesen; de annak jövedelmét a két hatalom két egyenlő részben osztsza fel egymás között; — vagyis a jobbágyok által fizetni szokott adónak egyik felét a tö-

rök, másik felét pedig a magyar szedje be, hogy így a szegény nép tönkre ne tétessék. Ugyanezen elv szerint osztották el a tizedadókat is.

A török urak azonban sehogy sem akartak beleegyezni abba, hogy közös területük legyen; mert a budai pasa kifejezése szerint „ahol két urnak szolgálnak, ott egyik sem ur.“ Ők pedig urak akartak lenni az egész meghódított területen. Ebből eredtek a kifogyhatatlan viszályok, és erőszakos adóbehajtások.

S nemcsak a török és magyar hatóságok, hanem az egy párthoz tartozó várkapitányok is egymás ellen törekedtek a jövedelmek beszedése tekintetében. Ezt látjuk a Ferdinánd-párti egri és gyulai várkapitányoknál.

Az 1559. aug. 8-án kiadott kamarai utasításban például kimondatik, hogy a jászkúnokon kívül Pest, Szolnok, *Csongrád* Heves és Solt vármegyékből, akár készpénzbeli, akár terménybeli jövedelmet az illető számtiszt a király részére szedje be s abból felsőbb engedély nélkül semmit más célra, mint országos vár szükségére ne fordítson.¹⁾

Török főtiszt.

¹⁾ Gyárfás, i. m. IV. 80. 81. l.

A gyulai vár kapitányának, Kerecsényi Lászlónak nem tetszett ez az intézkedés, mert ez által saját erejét látta meggyengítve. Mindent elkövetett tehát, hogy a Tiszántúli vidéket, vagyis Békés, Szolnok, Arad, Csanád és *Csongrád* vármegyéket és azok jövedelmeit a gyulai vár szolgálatára foglalja le. Emiatt Veráncsics püspök 1561-ben márcz. 18-án kelt levelében érzékenyen panaszkodott a királynál, hogy az elfoglalt birtokok között a püspökség némely falvai is benfoglaltattak; és hogy ha az említett vidék ezentúl Gyulára lesz kénytelen fizetni, akkor Eger 25 ezer hódoltsági jobbágy elvesztésével nagyon meggyengül. A gyulai vár — úgymond — e nélkül is elég jövedelemmel van ellátva; ellenben Egernek a Tiszavidéken kívül alig marad valamije. A közérdek követeli, hogy mindenik várnál meghagyassék az, amivel előbb birt.¹⁾

Ferdinánd király Gyula részére döntött; 1564. okt. 5-én Kerecsényivel egyességre lépett, mely szerint, tekintve a gyulai várnak nagy fontosságát, ennek és vidékének oltalmára, Kerecsényi arra köteleztetett, hogy 500 könnyű lovas és 350 gyalogot tartson őrségül. E célra harmincezer forint lőn számára utalványozva. Azonkívül Békés, Zaránd, Arad, Csanád, *Csongrád* és Külső-Szolnok vármegyék is odacsatoltattak. Kimondott, hogy ami ezeknek mintegy kilencezer forintba menő rovasadójából ki nem telnék, azt a király az ország más jövedelmeiből fogja pótolni.²⁾

Megjegyezzük, hogy Szeged már előbb Eger várának volt köteles adózni, daczára annak, hogy épúgy a török kezében volt, mint Csongrád vármegyének más községei. Az 1559-ki összeírás szerint Csongrád, Békés, Arad, Zaránd, Csanád és Szolnok vármegyékből az egyik félévi adóra 7635, a másik félévre 7438 porta esett. Ebből Csongrádra 500–600 forintnyi dicális bevétel esett.

De a török nem jó szemmel nézte azt, hogy Kerecsényi a gyulai vár részére adóztatja az ő hódolt tartományait, a fentemlített vármegyék lakosságát. Azért Pertav pasát 1566-ban nagy

¹⁾ U. o. 91.

²⁾ Gyárfás, i. m. 107. l.

erővel küldte a gyulai vár bevételére. Hosszas kemény ostrom után Gyula szept. 2-án megadta magát. Ezzel az egész alföld meghódítása befejeztetett, a tiszai vidék, s így Csongrád vármegye is egyedül a töröknek fizette az adót. Hogy minőt és hányfélét, azt egy külön fejezetben fogjuk elbeszélni.

Most még csak azt kell megemlítenünk, hogy a török hatalom alatt, a vele szövetséges tatárok dülő fergetegként puszt-

Harcz a törökökkel.

tították el az általok megrohant csongrádi községeket. Ez különösen az ugynevezett 15 éves török háború alatt történt, mikor a keresztény fejedelmek teljesen tehetetleneknek bizonyultak be.

Rudolf király egyezséget kötött Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemmel, hogy közös erővel védhessék meg országaikat a török ellen. Belátták, hogy a kereszténység egymás elleni harcza az ozmán hatalmat állandósítani fogja; — keresték tehát a módokat, hogy az ellentétes érdekek kiegyenlítettessenek. Az alföldi

vármegyékre nézve kimondatott az egyezségben, hogy azok továbbra is az erdélyi fejedelem birtokában maradjanak; úgy azonban, hogy ha a fejedelem férfi örökös nélkül halna el, azon esetben e vármegyék is „ő császári és királyi felségét és törvényes utódait fogják törvényes királyoknak elismerni.“

Ez azonban nem ment teljesezésbe. Mert jóllehet a magyar király seregei eleinte nagy szerencsével harczoltak, s a törököt a szomszéd békési és szarvasi erődökből kiszorították: Mohammed szultán óriási sereggel árasztotta el az alföldi vármegyéket. Adataink szerint 1593-ban a szolnoki és szarvasi basák 130,000 (?) embert kaptak Gyuláról és Csongrádról Tiffenbach császári hadvezér ellen.¹⁾ Három év múlva a török szultán személyesen jött Magyarországra, hogy a szövetkezett ker. fejedelmeket megalázza. Belgrádon át egyenesen Szeged felé tartott. Jövetelének hírére a megfélemlített vidék még felmaradt községei gazdag ajándékokkal siettek Szegedre, hogy ott a szultán haragját csillapítsák és magokat védelmébe ajánlják.

Az ajándék megtette hatását; a török hadsereg kiméletes volt a lakosság iránt, melynek jóindulatára és szolgálatára nagy szüksége volt. De kegyetlen volt a török táborral járó tatár csapat, mely valóságos réme lett a vidék magyarságának. Hartyán János Pest és Csongrád vármegye alispánja 1597. nyarán a szepesi kamarának azt jelentette, hogy „az tatárok Szt. György napban feljövének és rablásokért az szegénység megfutamodék; az egész föld elpusztúla; kit levágának, kit elvivék az szegénységbe...“ Kecskemét városa a tatár chánhoz, továbbá a szomszédos bácsi és szolnoki béghez, valamint a csongrádi agához is, gazdag ajándékkal ellátott követeket küldött, hogy az elpusztíttatás veszélyétől megmenekülhessen.²⁾ Hasonló veszedelemben volt Szeged, hol a török-tatár sereg még a következő években is tanyázott. Illésházy tudósítása szerint a tatár sereg 1599-ben távozott el Szeged vidékéről. „Sok pusztaságot tön — ugymond — az török

¹⁾ *Poproki*: Hist. Belli Turc. sub Rudolf Anno 1593. In Hung. gesti. p. 33. Pesty Fr.: Magyarorsz. helynevei.

²⁾ *Hornyik*: Kecskemét v. tört. II. 40—41. 1.

birodalmában a Tisza-Duna közön, sőt az Alföldet, a Tisza melékét igen megrablá.“¹⁾

Ki tudná azt elbeszélni, mennyit szenvedett akkor Csongrádvármegye népe? Azok a községek, melyeket a török, saját jól felfogott érdekében eddig megkimélt, a portyázó tatárok áldozataivá lettek. Fekvésöket most csak a „telek“ név jelöli, vagy

Harcz a törökökkel.

azok az épületromok, melyek olykor-olykor a föld alól kiásatnak.

A magyar királyok és az erdélyi fejedelmek fegyverei s az időközökben kötött békék éppen nem voltak képesek a békét biztosítani: a kölcsönös rablások és hatalmaskodások a török

¹⁾ Illésházy István Naplója 63., 67., 69., 75. l.

uralom egész ideje alatt megmaradtak. Az alföldnek még az a szerencsétlensége is volt, hogy termékeny vidékét a győzők valóságos éléskamrájoknak tekintették. Mikor 1660-ban Várad a török kezére jutott, az élelmi szerek beszerzésére a Duna-Tisza

Kara Musztafa.

köze jelöltetett meg. Vidékünk sanyargatott népe Szegedhez és Csongrádhoz rendeltetett, hogy a töröknek élelemszállító hajóit a Tiszán fölfelé vontassa, mit a községek vagy magok, vagy az erre felfogadott ráczok által teljesítettek.¹⁾

¹⁾ Gyárfás: i. m. IV. 287. l.

A későbbi hadjáratok alatt sem javult a helyzet, míg a török egészen ki nem takarodott innét. Ez azonban csak Budának visszavétele után 1686-ban történt meg, mikor Szeged ismét a magyar király kezébe került. Természetes, hogy egy másfél százados idegen uralomnak megszüntetése nem ment nagy küzdelem nélkül. A vidékünkön lakó törökség minden erejét megfeszítette, hogy erősített helyeit, Szegedet és Csongrádot megvédelmezhesse. De hiába való volt minden erőfeszítés. A Veteráni tábornok seregében tapasztalt vitézség és lelkesült önérzet átszállott a népre is, mely a török jármát teljesen meggyűlölte. A Szeged védelmére siető török sereget Veteráni a szentesi mezőn egészen szétverte. Ezen katasztrófa után a Csongrádon levő törökök is belátták, hogy többé nem tarthatják magokat. Önkényt elvonultak tehát e vidékről, — elkeseredésökben mindent elpusztítva, amit utjokban találtak, s magokkal fogságra hurczolva azt, aminek még hasznát remélték venni.

Ekkor történt, hogy Böld községet is felégették, ref. papját pedig, Pathi Miklóst nejével együtt rabságra hurezolták. Sokan siratták ekkor elvesztett rokonaikat; de csakhamar kibéültek sorsukkal azon vigasztaló gondolattal, hogy végképpen megszabadultak a török járom nyomásától.

III.

Török közigazgatás, — szandsákságok, — Csongrád, részint a szegedi, részint a szolnoki szandsákba osztatik. — A meghódolt vidék mint török kincstári birtok. Földesúri illetékek, — adók nemei.

A fentebbiekben láttuk Csongrádvármegyének politikai és hadi viszontagságait; láttuk siralmas helyzetét a két ellenséges párt között és a török járom alatt. De nem részleteztük a török hatalom közigazgatását és adóztatási rendszerét. Pedig a másfél századig tartó török világról csak úgy nyerhetünk igazán tiszta képet, ha felmutatjuk azt az egész szervezetet, mely alatt Csongrádvármegye s vele az egész magyar alföld nyögött.

Láttuk, hogy a török a mohácsi vész után csakhamar urává lett az egész magyar alföldnek. Hogy ezt az uralmat nem tekintette ideiglenesnek, mutatja az, hogy az elfoglalt vidéknek községeit gondosan számba vette; azokat könnyebb igazgatás czéljából kerületekbe, úgynevezett *szandsákságokba* osztotta, teljesen figyelmen kívül hagyva a magyar vármegyéek beosztását és határait.

Csongrád vármegye községei eredetileg a szegedi szandsáksághoz tartoztak; később azonban, midőn 1552-ben Szolnok is török kézre került, a községek egy része a szolnoki szandsáksághoz csatoltatott. Még később III. Murad szultán (1575—1695) a szandsákságokat négy helytartóságra — *elajetre* — osztotta. Csongrád az egi elajetbe esett. Voltak kisebb *jársok* is, úgynevezett *nahiék*, külön székhelyekkel. Ilyen járási székhelyek voltak vármegyénk területén Szegeden, Vásárhelyen és Csongrádon, ahol egy-egy járásbíró (kádi) lakott.

Kétségen kívül igen nagy fontosságú intézkedés volt az is, hogy II. Szolimán szultán 1545-ben Chalil bég által elkészíttette a később oly híressé vált Deftert, vagyis az adóajstromot, mely szerint a behódolt községeknek adózniok kellett. Ez által a községek és azoknak határai a török császár birtokaivá lettek.

A földet rendesen a török katonák közt valóságos hűbér gyanánt osztották fel; azok aztán, mint földesurak huzták a jövedelmet, melynek behajtásáról a defterdár gondoskodott.

A behódolt községeknek kerületekbe és járásokba való osztása leginkább katonai szempontból történt. A szegedi kerületnek, mely több vármegyére terjedt ki, nagy hadászati jelentősége volt, mert a szegedi váron kívül még hat más várszerű erősség és hét palánk tartozott hozzá. Az ezen erősségekben majdnem állandóan tanyázó őrcsapatok tekintélyes számú hadat képeztek, mely mindenkor készen állott a szandsákbég parancsára.

A várbeli török haderő lovas és gyalog csapatokból s megfelelő számú tüzérekből állott, egy-egy várparancsnok „dizdár“ alatt. A gyalogságot képezték a *jancsárok*, kik egy külön katonai kasztot, és a *müsztafizok*, kik a közönséges gyalog csapatokat alkották. Mindezek tisztán mozlimekből állottak, kikhez azonban a szabad csapatokat képező, s fentebb már jellemzett tatárok, rácok és egyéb gyűlevész népek tartoztak. A lovaságot „*ulufedzsik*“ név alatt 100—100 emberből álló, lándzsákkal és görbe karddal ellátott csapatok képezték.

Ilyen őrcsapatok létszáma Szegeden 1545-ben Juszuf Abdullah tüzérségi főnök alatt 153 jancsárból, 10 tüzérből, 121 gyalogosból, 91 spahiból és 102 délszláv martalóczból állott. Összesen tehát 323 emberből. Ez időnként felemelkedett 400-ig, és leszállott 230-ig is. Az őrségnek zsoldja naponta 3—400 akcséra¹⁾ rúgott.

A csongrádi régi erősség védelemképessé tétetvén, rendesen 142—150 emberből álló török őrséget tartottak benne, amelynek eltartása évenként 130—140 ezer akcséba került.

¹⁾ Török pénzegység. Egy akkori aranyba 120 akcsé vagy oszpore ment. Egy tallér = egy piaszter = 80 akcse.

A *tömörkényi* palánkban rendszeren kevés őrség volt 1565-ben 87 legényt tartottak 86,910 akcese zsold mellett.

Janicsár.

A szandsákok azonban mégis csak mint közigazgatási és adóztatási kerületek tettek nagy szolgálatokat. Amily keveset törődött a török azzal, hogy valamely faluban kit választottak meg birónak, oly nagy figyelmet fordított arra, hogy a birák és

más előjárók pontosan beszolgáltatassák a defterekben kivetett adót. S erre aztán adófelügyelőül csak török embereket használt, akik az adónemek kitalálásában feltűnő ügyességet tanúsítottak.

Török spahi.

Az első és fő adó volt a *fejadó*, melyet harácsnak is neveztek. Az előjárók lehető pontossággal irták össze a városok és községek lakóit, a családfők és a *kapuk* számát, hogy kivethessék rájuk az adót. Néha megalkudtak a községekkel bizonyos átalányösszeg fizetésében, minthogy a lakosok száma folyvást

változott. De a *kapuk* sem voltak egyformán és mind megadóztatva. Így például Szeged városában 1553-ban 246 fizető, 807 nem fizető ház volt összeírva. A hozzá tartozó járásban (nahié-

Török íjász.

ban) pedig 334 ház. A nem fizető házak olyanok voltak, melyekből a lakosság vagy kiöletett, vagy megfutott.

Csongrád 1575-ben 72 kapu, Dócz 25 kapu, Fark 15, Győ 29 kapu után adózott. Mindszent 1556-ban 16, 1562-ben pedig

már 52 kapu után fizette adóját. Sövényháza 1553-ban 32, Szántó 13, Pusztaszer 92, Szt.-Péter 47, Tápé 30, Tömörkény 52, Ujfalu 34, Vásárhely 287, Bökény 48, Derekegyháza 7, Héked 8, Gorzsa 13, Körtevényes 33, Martély 49, Szeged 28, Szt.-György 48, Szt.-László 34, Szentés 98, Ányás 20, Tőke 29 ház után fizettek. 1554-ben ezekben a községekben 120 olyan lakos iratott össze, aki nem fizetett fejadót.

Némely községekből a nép szétfutott az összeírás elől; például Hegyesen, melyről a defterben följegyeztetett, hogy 21 háza van, de a lakosok „elfutottak.”

Ami az adó nagyságát illeti, az a viszonyokhoz képest különböző volt. Házanként rendszeren 50 akcsét kellett fizetni; de ez az összeg néha kétszer akkorára, sőt többre is felemeltetett. A fejadó fizetésében is volt különbség. A szegények és özvegyek kedvezményképen adóelengedésben részesültek. Az adók beszedése körül segédkező előjárók a rendes adónak felét, azaz 25 akcsét fizettek. Ugyanilyen kedvezményben részesültek azon igazhitű muzlimok is, kik itt megtelepedvén, saját keresményükből éltek. Az úgynevezett „iszipendse” személyi adó volt, de azt csak a „hitetlenek” fizették, annak jeléül, hogy a törököknek szolgálói, alattvalói.

A fizetés rendszeren két részletben történt, t. i. Szt. György és Demeter nap körül, április végén és október végén. Némi tájékozást nyerhetünk az adó mennyiségére, ha feljegyezzük, hogy például 1577-ben a szegedi szandsákságban 8426 ház után bejött 559,935 akcse; a szolnoki szandsákságban pedig 2715 ház után 203,625 akcse.

Egyes városok kibérelték a szomszédságukban levő pusztákat, s a bérösszeget rendszeren beszolgáltatották a török kormánynak. Így például Vásárhely 1566-ban kibérelte a körülötte fekvő falvak és puszták határait. Az évi bérösszeg 235,481 akcséra rugott. Ezen nagy összegből Vásárhelyre esett 75,000 okcse, Körtevényes falura 7500, Martélyra 7000, Ujvárosra szintén annyi, Aporra 6000, Mindszentre 5000, Királyhegyes pusztára 3000, Kéktő-Rárósra 2500, Gorsára 2000, Szt.-Királyra 1500 stb.¹⁾

¹⁾ Defterek : II. 286. 364. 1.

Az úgynevezett földesuri adózások közé tartozott a tizedadó. Minden állatnak és mezőgazdasági terménynek *tizedik része* a földesúré volt. Ezt vagy természetben szedte be, mit „dézsmának“ neveztek, vagy pénzzel fizettette meg, mit „tizedváltás“ czime alatt számoltak el. A pénzbeli beváltás összege jelezte egyszersmind a gabona és más termények becsértékét is. A búza keresztje néha 20, máskor 40 akcséval számíttatik. A kicsépelt búza kilájának ára 12 és 30 akese közt változik. A must ára pintenként 4—5, cseberenkint 32—40 akeseba számíttatik. Nyolcz pint képezett egy csebert. El lehet képzelni, minő zaklatásokkal járt a kerti gyümölcs és zöldség tizedének meghatározása és beszedése. Sok helyen az eljárás egyszerűsítése szempontjából átalányképen „kertadót“ fizettek.

Az állatok tizedét mindig az azon évi szaporulatból szedték. Tárgyai voltak tehát a borjuk, bárányok, gödölyék, méhrajok stb. Ezek is vagy természetben szedettek be, vagy pénzzel váltattak meg. Egy bárány váltsága például 14—18 akese volt.

A szegény népre nézve igen terhes és boszantó volt az úgynevezett „*mátka-adó*.“ Házasság alkalmával mind a kereszténynek, mind a töröknek bizonyos összeget kellett fizetnie a török kincstárnak. Rendesen 30—32 akese volt a díja. Divatban volt még a *bírságolás* is, melyet káromkodás, rágalmazás vagy verekedés esetében kellett fizetni; de nem egyszer fordul elő a mezei kártételért kirovott bírság is. A gazdálkodással foglalkozó nép a tizeden kívül kénytelen volt még egyes állatai után is bizonyos összeget fizetni. Volt juhadó, sertésadó, gyapjúadó, makkadó, marhaadó, fa- és szénadó, kasza- vagy sarlóadó — végre a malomadó.

Minthogy a Tisza jóízű halakban bővelkedett, a jövedelemnek lényeges részét képezte a *háltized* és az úgynevezett *hal-ketted*. Ez utóbbi az akkoriban létező halastavakban tenyésztett értékesebb finom halakra vonatkozott, melyeknek a fele illette az urat. Szeged és vidékének halastavai 1555-ben 32,385 akese jövedelmet hoztak. Csongrád halastava 1573-ban 5000 akset, az ufjalusiaké ugyanakkor 100 akset hozott. A halastavak vidékét „sárközi kerületnek“ hívták, melyről három évenként 50, 90, 96 ezer akese folyt be bérlet fejében.

Csongrád községben 1573-ban 18,367 $\frac{1}{2}$, 1575-ben pedig 23,262 akcese adót fizetett a töröknek. Ezek az összegek így osztottak el az adózás tárgyai szerint:

	1573-ban 70 kapu után	1575-ben 72 kapu után
Kapu-adó	3,500 akcese	3,600 akcese
Fa- és szén-adó . . .	7,000 „	7,200 „
Báránytized	600 „	900 „
Olaj után	812 $\frac{1}{2}$ „	1,196 „
Sertések után	336 „	376 „
Méhkas-adó	44 „	90 „
Hordó	2,300 „	1,056 „
Mátka	150 „	— „
Buzatized	2,549 „	7,000 „
Árpatized	350 „	750 „
Kölestized	225 „	900 „
Szénából bejött . . .	400 „	200 „
Lencsetized	100 „	— „
Összesen	18,367 $\frac{1}{2}$ akcese	23,262 akcese

A rendes adókat ritkán adták ki bérbe; ellenben a *vámok* és *vásárok* jövedelmeit többnyire bérlők utján kezelték. A bérlők rendszeren igazhitű mozlimek, gazdag kereskedők voltak; de volt eset arra is, hogy magyar emberek vállalkoztak erre az üzletre. Így például 1578-ban Szeged és a hozzátartozó községek adóinak bérletét, külön engedély folytán, három évre Szabó Tamás, Torma Ferenez és Nagy Jakab szegedi lakosok vették ki 1.100,000 akcese bérért. De az óvatos török gondoskodott arról, hogy ez összeg kellőleg biztosítva legyen, még más 50 szegedi lakos aláírásával.

A vámszedés kiterjedt az *átviteli* árukra és a helyi forgalom minden tárgyára: gabonára, gyümölcsre, borra, olajra, sóra, sajtra, stb. továbbá állatok, kocsik átszállítására. Fizettetett hidakon, réveken és hajókon egyiránt. Az utas és kereskedő minduntalan kellemetlen meglepetéseknek és váratlan fizetéseknek volt kitéve. A vámhivatalnokok mindig találtak ürügyet arra,

hogy azokat megadóztassák; ez ellen csak ajándékkal lehetett védekezni.

A magyar hatóságok kénytelenek voltak *fogoly-adót* is fizetni, azon rabok után, kiket a vámtartó helyen kellett a Tiszán átszállítani. Személyenként 25 akcsét.

Ideszámítandó azon specialis *vám-adó* is, melyet az illető vámhivatalnokoknak az általok megejtett vizsgálatokért, vagy az általok kiállított nyugtáért és bizonylatokért kellett fizetni. Szegeden például 1549/50-ben a vámszedő egy alkalommal 145 darab nyugtát állított ki, — és pedig tizet egyenkint 10 akcséért, 23-at 12 akcséért, 103-at pedig darabonként 8 akcséért; és így 1300 akcse jövedelmet hozott bevételbe.

Visszatérve a fentebb említett vámokhoz, érdekes lesz tudnunk, hogy például a szegedi vám és révbeli jövedelmek, tiszai kikötők stb. utáni járulékok 1546-ban bérbe adatván, a bérlők erősen licitáltak egymásra, ami azt jelenti, hogy a bérlet jövedelmező üzlet volt.

Először is Veli szegedi szerbölük, azaz tizedes három évre 150,000 akcsét ígért; erre Iszmail 155,000-et, Veli ismét 210,000-et, Iszmail 220,000-et. Veli ismét ígért többet; mikor pedig ez összeghez a szegedi bor- és sóhaszon is számíttatott, akkor egyszerre 1.000,000 akcsét ígért. Ehez a bőrök, marha- és birka-jövedelmek is csatoltatván, Iszmail 500,000 akcséval ígért többet. vámért 320,000-et, borvámért 660,000-et, sóhaszonért 520,000-et.

Még nagyobb ígéretet tett Ahmed bin Iljasz, egyszerre 1,950,000 akcsét ajánlván fel. Ezen kívül a tápéi, tömörkényi, győi, ujfalusi, csongrádi, kécskei, szolnoki és várkonyi bérletekért 200,000 akcsét. Így ment fel tovább egész 2.100,000 akcséig!

Ugyanazon évben a tiszai kikötők vámjai, Hüszein Ahmed és Juszuf Hadszi kezelése mellett, három évre 2.850,000 akcséért adattak bérbe.

A szolnoki bérlethez tartozó különböző révek jövedelmei közt találjuk feljegyezve, hogy a csongrádi rév- és vámjövdelem egy hónap alatt $971\frac{1}{2}$ akcse volt; a kikötőké 785 akcse. — 1558-ban a csongrádi kikötők egy hónapban 4867 akcsét és két darab kősót; egy másik hónapban 7429 akcsét és 7 darab kősót jövedelmeztek.

Felette érdekes Csongrád város jövedelme 1558-ik évről, amennyiben nemcsak egyes tételek, hanem egyes fizetők nevei is fölemlítvék a 3,300 akcsét tevő összegnél.¹⁾

A vámtarifa tüzetesen meg volt állapítva a tárgyak súlya és darabja, valamint érték szerint is. Például egy hordó borért $12\frac{1}{2}$ akcse, kis hordóért 5 akcse, üres hordóért 1 akcse volt fizetendő. Juhokért $\frac{1}{2}$ akcse, a sertésekért $2\frac{1}{2}$ akcse, lóért és szarvasmarháért 7—14 akcse, sóért szekerenként 12 akcse, száz darab után $12\frac{1}{2}$ akcse, vagy pediglen természetben adott bizonyos százalék.

Az ipari készítmények és mezőgazdasági termények leggyakrabban értékük szerint vámostattak meg, hol aztán tág tere nyílt az egyéni ítéletnek és önkénykedésnek.

Vásárok alkalmával is nagy jövedelmet tudott csinálni a török. Szegeden például 1550-ben 1983 akcsét jövedelmezett a vásár; a kisebb városokban rendszerint minden vasárnapról vannak feljegyzések a defterekben. Így Csongrádon és Szentesen, hol rendes helypénzt szedtek, sőt a rendfentartásért is külön illetéket kellett fizetni. Alkalmaztak rendes vásári felügyelőket, akiknek hivatása volt vigyázni, hogy az élelmi szerek romlatlanok, a készítmények jók, a mértékek helyesek legyenek. Az áruk ideiglenes elhelyezésére szolgáltak a kincstári raktárok, melyekért szinte díjat kellett fizetni. Ha a háborús időben valaki nagyobb zsákmányra tett szert, attól is illeték járt. Legboszantóbb volt az őrlési adó, mely megdrágította a mindennapi kenyeret.

A töröknek gondja volt arra is, hogy ingyen senki se mulathasson. Azért megadóztatta a korcsmai helyiségeket és külön az italokat is. Ő maga nem vállalta el a bormérést, hanem a keresztényekre és a zsidókra bízta. Mulatni azonban szívesen elment ezeknek úgynevezett „gyertyaházaiába,” melyek után iparadót kellett fizetni.

A szolnoki szandsákságban, melyhez a csongrádmegyei községeknek egy része tartozott, szabaddá volt téve a bormérés; de a *vigadó* czime alatt átalányképpen minden ház két akcsét

¹⁾ Magyarország. török kincstári Defterek, Velits A. II. 219. 1.

tartozott fizetni évenként. 1573-ban 8584 ház után 17,168 akese folyt be e czimen.

Valamint a bormérés, azonképpen a *húsvágás* is külön adóval volt terhelve; de úgy látszik, hogy Csongrádban leginkább csak vasárnap vágtak húst, mivel csak ezen napokról találunk feljegyezve 40—20 akcsényi jövedelmet.

Mindezen fogyasztási adókon kívül voltak más adók is, melyek a sok idegen, többnyire keleti eredetű nép gyakori költözködése és a háborús élet bizonytalansága folytán keletkeztek. Ugyanis gyakran megtörtént, hogy a napirenden levő portyázá-

sok, rablások és zsákmányolások alkalmával egyes emberek elvesztek, vagy meghaltak; mások megszöktek vagy elpártoltak. Ezeknek vagyona egy külön jövedelmi forrást képezett, melyet a török kormány bőven kihasznált: „szökött vagy megholt emberek” adója czim alatt. — Ezzel kapcsolatban állott az örökösödési és törvénykezési adó. Minden hagyaték és minden hivatalos okirat után külön díjakat szedtek.

Valahányszor egyegyszerencsétlen hadjárat vagy rossz termés következtében a

Janicsár keresztény foglyokat harczol.

török pénzügyek ziláltakká lettek, mindannyiszor új terheket raktak a hódolt részekre. Ilyen rendkívüli adó volt például

az *építési* adó, ha egy-egy új erősséget vagy várost kellett építeni; ilyen volt a *hadi adó*, vagy amint ők nevezték, a „kardtok vagy szablyapénz;” — ilyen volt a vendégváltás is. Minthogy az adószedők nem mertek magokban járni, rendszeren 60—80 lovas kísérte őket. Ezeknek élelmezéséről szintén az illető falvoknak kellett gondoskodniok. Ilyen czim alatt szedték az árpapénzt és a szénapénzt.

Ha az itt előszámlált adókat és szolgálmányokat összefoglaltuk, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy Csongrád vármegye népe iszonyú terheket volt kénytelen viselni a török hódoltság korában.

Ha e súlyos adók mellett tekintetbe vesszük a folytonos háborúkat, melyek bizonytalanná tették az életet; ha figyelembe vesszük, hogy a török hatóságok zsarolásai mellett a magyar földesurak is fentartották jobbágyaikkal szemben követeléseiket: akkor előttünk áll Csongrád népének nyomoruságteljes élete egész valódiságában.

Ezek után méltán kérdezhetjük: hát az ősi vármegye mit tett a nép terheinek könnyítésére és a török hatalom zsarolásainak ellensúlyozására? Erről fog szólni a következő fejezet.

IV.

Csongrádvármegye törvényhatósági élete. — Először Pest, majd Heves- és Borsodvármegyékhez csatoltatik. — Megyei gyűlések és tisztviselők; — adózás a porta értelmében. A közrend és fegyelem felbomlása, — rablók és kóborlók elszaporodása. E feletti panaszok.

A fentebb vázolt török kormányzási rendszer mellett Csongrád vármegye törvényhatósági élete majdnem egészen megszűnt. Maga a vármegye területe üres földrajzi fogalommal lett. Senki sem tudta pontosan meghatározni, hogy egy-egy község vagy puszta birtok határa meddig terjed. Az adót kirovó hivatalnok többnyire régi följegyzések és új bemondások alapján készítette jegyzékét. Onnét a sok eltérés és ellenmondás a törökkori följegyzésekben. Sokszor magok a birtokosok sem tudták biztosan megmondani, hogy birtokaik melyik vármegyében fekszenek.

Erre érdekes példaként szolgál Eszterházy Miklós nádornak 1630-ik május hó 29-kén kelt adománylevele, melylyel a kun-szt.-mártoni pusztát Kolláth Istvánnak adja. Minthogy azonban senki sem tudta neki megmondani, hol fekszik voltaképpen az illető puszta, az okmányban úgy fejezte ki magát, hogy vagy Külső-Szolnok, vagy Csongrádvármegyében van.¹⁾

Valóban az akkori viszonyok között nehéz is volt eligazodni, hogy melyik községek tartoztak Csongrádhoz; mert a hivatalos összeírások tökéletlenek voltak. Aztán az is tény,

¹⁾ Gyárfás: i. m. IV. 210. l.

hogy a pártküzdelmek idején a győzelmes fél királya vagy fejedelme tetszése szerint adományozta a községeket saját híveinek, s azokat tetszése szerint csatolta azon vármegyéhez, a melynél nagyobb biztosságot látott. Innét van, hogy ezen időszakban Hódmezővásárhely és a hozzá tartozott falvak néha Csongrád-vármegyében, néha pedig a szomszéd Csanádvármegyében említetnek; innét van, hogy a csongrádvármegyei Ecsér és Fábíán Sebestyén sokszor a szomszéd Békésvármegye területéhez csatoltatott. Azon pedig éppen nem lehet csodálkoznunk, ha egy-egy község neve egy ideig sehol sem fordul elő, azután ismét feljegyeztetett; mert a török világban akárhányszor megtörtént, hogy a nép elfutott az ellenség elől, és mikor békességesebb viszonyok állottak be, ismét visszatért ősi fészkeinek romjaihoz és felépítette az elhagyott községet.

A politikai harcok vázolásánál láttuk, hogy a mohácsi vész után bekövetkezett pártküzdelmek alatt Csongrádvármegye Erdélyhez csatoltatott; egyelőre Ferdinánd uralma alá került ugyan, de ismét csak az erdélyi országgyűlésekre küldte követeit. Valósággal pedig önálló törvényhatósági élete nem volt. Főispánjai rendes viszonyok között, a szegedi várparancsnokok lettek volna. Minthogy pedig Szeged többnyire a török kezében volt, várparancsnokok és főispánok, akik a magyar király érdekeit képviselték volna, nem is voltak. Ezen egész időszak alatt csak egyetlen egy főispán volt Csongrádban Bajcsy István személyében, és egy alispán Gaál István, aki egyúttal Külső-Szolnok vármegyét is igazgatta. Ez akkor volt, midőn Ferdinánd királynak még reménye volt a Tiszavidék megtartásához.

Minthogy azonban a változó események ezt lehetetlenné tették neki, utódai is csak névleges királyai voltak e vidéknek. Eszterházy Miklós nádor ily körülmények között Csongrád vármegyét 1635. decz. 17-kén kiadott rendeletével, a vármegye területén levő falvakkal és Szeged városával együtt *Pest vármegyéhez csatolta.*¹⁾

A nádornak, aki különben csongrádvármegyei birtokos és kunkapitány is volt, nagy gondja volt a tiszavidékre. Politikai-

¹⁾ Gyárfás: IV. 225—228. l. V. ö. Nagy J. Magyarország. cs. IV. 419. l.

zavart viszonyok miatt ő maga nem igen jöhetett le, hanem birtokainak kezelésével s egyúttal a vármegyei közügyek vezetésével egyik tisztartóját, Zolnai Gombkötő Jánost bízta meg, aki egy 1643-ki május 27-dikéről kelt levelében ilyen czímmel van

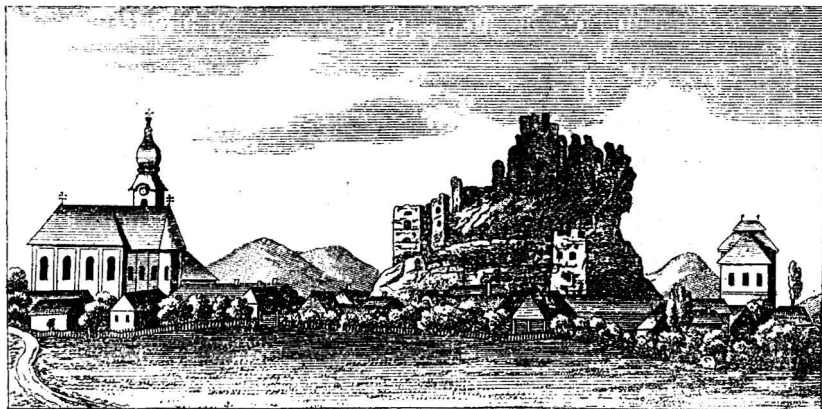

Eszterházy Miklós.

ellátva: „a füleki praesidium egyik lovas hadnagya, jászok és kúnok mostani vicze lovas ispánja, *Szeged tartományának gondviselője.*“ Ez a férfiú egy ideig majdnem teljhatalommal intézkedett Csongrád vármegye felett, a mennyiben t. i. a Szeged tartományában lakozó török megengedte neki. Mert nem sza-

bad felednünk, hogy a vármegye, mint közigazgatási szervezet, nem érvényesítette magát. Sem alispánjai, sem szolgabírái nem laktak itt, hanem részint Pest vármegyében, részint pedig Nógrád vármegyében tartózkodtak.

A régi jegyzőkönyvekből azt látjuk, hogy például 1641. és 1642-ben maga Pest vármegye is Füleken tartotta gyűléseit, mert a török annak tisztviselőit is kiszorította saját fészkeből. Fülek, ez a jelentéktelen nógrádvármegyei község, akkoriban nagy szerepet játszott, sziklára épített erős várával. Nemcsak Nógrád és Heves, hanem Pest és Csongrád vármegyék is ott tartották gyűléseiket; még pedig úgy, hogy egyik napon Pest,

Fülek.

másikon pedig Csongrád ügyei tárgyaltattak. A felmaradt adatokból tudjuk, hogy a gyűlések leginkább adó-ügyekkel foglalkoztak, mert a háborúhoz sok pénz kellett, annak behajtása pedig a legnehezebb feladatok közé tartozott.

Pest vármegye levéltárában most is megvannak azok az iratok, melyek Csongrád vármegye ezen kori közigazgatására vonatkoznak; de a füleki iratok, mivel a várban őrzött levéltár elégett, fájdalom, elvesztek. Csak annyi maradt meg belőlük, a mennyit egy bátor hajdu a lángok közül az ablakon kidobhattott. Egy tanuvallomásból megtudjuk, hogy 1636-ban Ráday András volt Pest, Csongrád és Nógrád vármegyék alispánja.

A pestvármegyei tiszti névtár 1638-ból Mocsáry Balázs alispán nevével kezdődik. A következő évben már Batik Gergely nevével találkozunk. Ezt követték: Batik János és Kutassy György alispánhelyettesek. 1641-ben Tassy János csongrádi szolgabíró lett közös alispánná; két év múlva ismét Batik János következett. Végre 1644-ben Földváry János személyében oly férfiú foglalta el az alispáni széket, akinek utódai képesek voltak azt a hivatalt — kisebb-nagyobb félbeszakítással — ügyszólván századokra biztosítani családoknak Pest vármegyében.

A változó viszonyok úgy hozták magokkal, hogy Csongrád vármegye a linezi békekötést törvénybe iktató 1647-ki pozsonyi országgyűlésen közigazgatásilag, bizonytalan időre, *Heves vármegyéhez* csatoltatott.

Az erről szóló 108-dik törvényczikk szövege, mely egyúttal jellemzi az akkori viszonyokat, a következő:

„... Az ország karai és rendei arról értesítetnek, hogy jóllehet egész Csongrád vármegye a török zsarnokság alatt van, mégis vannak benne népes városok és falvak; ezek isten kegyelméből már visszajutottak volna, de mivel ott (talán azért, hogy eddig bírák és igazságszolgáltatók nélkül valának) gyakran fordulnak elő hatalmaskodások, foglalások és baromelhajtások:

Annál fogva az ország karai és rendei azon Csongrád vármegyét, addig is, míg az ahhoz közelebb eső Borsod vármegye Ő Felsége birodalmába vissza fog kerülni, Heves vármegyéhez kívánják csatolni.

Az azon vármegyében eddig folytatott pörös ügyek és a nevezett Csongrád vármegye feletti törvényhatóságot is magoknak követelő pestvármegyei bírák előtt folytatott eljárások, mint Nemes Dénes Györgynek nemes Jakabházy, másképp Eötvös Gáspár és János elleni pöre egészen megsemmisítetnek s elhatároztatik, hogy a nevezett Dénes, azon Jakabházyaknak befogatása és a nevezett Csongrád vármegyében fekvő Bökény és Ellés nevű birtok elpusztítása miatt, törvény útján kereset alá vétethessék.¹⁾

Ezen törvényczikk nemcsak azt mondja ki, hogy Csongrád

¹⁾ L. Corpus. Jur.

vármegye egyidőre Heveshez csatoltatik, honnan ezen törvényhozási intézkedésnek mintegy indoklásául elmondja azt is, hogy ott rendes bírák hiányában, gyakran fordulnak elő hatalmaskodások és erőszakos foglalások. Ezeknek a megszüntetése lett volna tehát az első feladat.

De Heves vármegye tisztviselői nagyon el voltak foglalva saját vármegyéjük bajaival; ennél fogva nem sokat törődtek az úgy is csak névleg létező Csongrád belügyeivel, községi és gazdasági viszonyaival. Egy kötelességet teljesítettek csak: összeírták a portákat, hogy azok alapján kivethessék a királyi adót. I. Rákóczy György fejedelem korában, midőn a főispáni címet is ő viselte, némi engedményben részesült Csongrád is; de annak halála után a kassai kir. kamara már erélyesebben sürgette az adó beküldését és a porták összeírását.¹⁾

¹⁾ A sürgető levél tartalma ím ez: „Isten Nagyságtokan és Kegyelmeteket sok jókkal és jó világossággal látogassa! Nagyságtoknál és Kegyelmeteknél nyilván vagyon mit végezett légyen az Nemes országh Csongrád vármegye felől, hogy t. i. Borsod vármegyéhez applicáltassék. Mivel peniglen abbul az vármegyéből mindez ideig is az felvett Dicából semmit sem administráltak, de Connumeratione Portarum sem praesentáltattak az Regestrumot, és Palatinus urunk eő Nagysága serio demandálja az eő Felsége Camarájának, hogy minél hamarább az Dicát exigáltassa Csongrádvármegyéből, nem obstatlván, az megholt fejedelem eő Nagysága indultuma a kire referállja magát, mivel még eő Nagysága bírta szabad volt véle, ha megh engedte, de mostan az eő Felségének meg kell lenni.

Minekokaért Nagyságtokat és Kegyelmeteken eő Felsége a mi Kegyelmes urunk részéről requirálja az Nemes Camara, megh találván az vármegyé, legyen azon Nagyságtok, és Kegyelmetek Vármegyéjéül, hogy mind az Dicát, mentül hamarább administrálja, s mind az porták Connumeratiójáru! particularis Regestrumot adgyon be az Nemes Camarára. — Az nemes Borsod vármegye is a mi hátra vagyon az Dicabeli pénzben Késedelem nélkül szolgáltatassa be Perceptor Uram kezéhez, — mivel az Végbeli vitézek igen Urgeálják fizetéseket. Kire Nagyságtoktul és Kegyelmetektül bizonyos választ vár az eő Felsége Camarája. Datum Cassoviae die 20. 7. 1649.“

Kivül: Cameralis administrationis Litterae, ut quia diaetaliter unitus Com. Borsod et Csongrád in eodem Portarum Connumeratum Regestrum Camerae Cassoviensi Cottus submittat, et dicalem impositam exigat, ac simul cum restantia Cottus Borsod administrari curat. — Borsodm. levéltárból.

Rendesen három forintot vetettek ki egy porta után, mely egy egész jobbágytelekből és házból állott.

A *porta* vagy *kapu* képezte az adókivetés kulcsát. Ezen elnevezés alatt egy-egy olyan jobbágyi vagy zselléri telek értendő, melynek birtokosa a föld műveléséhez szükséges instructióval, igás jószággal és némi mezőgazdasági segédeszközökkel volt ellátva. A porta tehát adóügyi és nem területmérték volt.

Ha például valamely összeírásban azt olvassuk, hogy Csongrád vármegyében 200 porta iratott össze s ebben Eszterházy Miklósnak 20 portája van, az azt jelenti, hogy az ő földesuri hatalma alatt 20 olyan telek találtatott, melynek művelői a törvényszabta vagyoni minimummal rendelkeznek. Az 1609. évi országgyűlés (62-dik cikk) úgy írta körül a porta fogalmát, hogy egy portának négy lakóház, vagy 12 parasztház vétessék. Az 1647. évi 36-dik t.-cz. már tovább ment; egy portának hat igás ökörrrel vagy négy ekével bíró négy jobbágyot, vagy két-két ökörrrel bíró nyolcz jobbágyot, vagy végre igával nem bíró 12 jobbágyot rendelt számítani.

A jobbágytelek ritkán volt osztatlan állapotban. Legtöbb esetben fél, harmad, negyed telekre, sőt még kisebb részekre is fel volt darabolva. Ennek következtében egy porta után rendszeren nem egy, hanem több család fizetett a földesúrnak adót, pénzben, terményben és munkában. Ez utóbbi volt a „robot.“

A vármegyei gyűlések alig foglalkoztak egyébbel, mint annak kiszámításával, melyik nemesnek hány portája után mennyi adó jár. Csongrádban bizony keveset lehetett kiszámítani, mert sok község el lett pusztítva.

A Hevessel és Külső-Szolnokkal való egyesítés korából csak egy vármegyei gyűlésről van tudomásunk, mely Füleken tartott, és melyen Szilassy András tiltakozott Bánfalva, Gyékénytő, Dorosma és Szt.-Mihály csongrádvármegyei prédiurnoknak a szomszédok általi törvényellenes használata ellen. De a tiltakozás eredménytelen volt, mert Csongrád 1649-ben a Ferdinánd király hatalmába került *Borsod vármegyéhez* csatoltatott, melynek határa ekkor benyult egész Öcsödig és Kúnszentmártonig.

Már ezen évben „Borsod és Csongrád“ törvényesen egye-

sült vármegyék Szendrő és Ónod végváraiban tartják közös gyűléseiket. Csongrád vármegye küldöttei, Szabó István mezővásárhelyi és Lantos Pál szegedi lakosok összeállították vármegyéjük községeinek névjegyzékét, mely lényegesen eltér a két év előtti jegyzéktől, amennyiben abban a török által elpusztított és a rác lakosság által elfoglalt községek is mind előszámoltatnak.

A fő- és alispánok közösek voltak; de a szolgabírák a két vármegye szerint külön választattak és külön esküt tettek le.¹⁾ Az egész vármegyei élet abból állott, hogy a főispán vagy alispán elnöklete alatt néhány, falujából és birtokából kizavart nemes ember összeült; aztán részint a kormány által kibocsátott rendeletek, részint az otthonról kapott megbízhatlan hírek alapján határozatokat hoztak, melyeknek végrehajtása azonban nem állott hatalmukban; mert a tisztviselők nem mertek a török által elfoglalt vidékre menni. A hadi szerencse változásai szerint intézkedtek a porták összeírásáról és az adó kivetéséről. Ha pedig az adó beszédése lehetővé vált, azt mindig fegyveres csapat fedezete alatt tették; mert különben életök veszélyeztetve volt.

A községek és városok csak akkor voltak hajlandók közreműködni, ha hosszabb időre békét remélhettek; csak azokat az előljárókat respektálták, akiknek fejedelmében és hadi szerencséjében inkább bíztak. Maga a nép ravaszszá és fegyelmezetlenné lett. Nemcsak eltagadta adózás alá eső vagyonát, hanem

¹⁾ Juramentum Jurassorum.

Én T. esküszöm az élő Istenre, ki atya, fiú, Szentlélek, tellyes szent háromság edgy bizony eörök Isten, hogy én azon Nemes Borsod és Csongrád vármegyék assessorságának tisztiben, minden én előttem perlekedőknek, szegénynek és boldognak, minden személy válogatás nélkül, adományt, félelmet, atyafiságot, barátságot, gyűlölséget, szeretet, kedvezést. és egyszóval mindeneket latra vetvén, Isten s az ő szent Igassága, országunk törvényei, és szokása, s vármegyénk statutumai, és tellyes tehetségem szerint igaz törvényt és ítéletet szolgáltatok. Isten engem úgy segéljen!

(a jegyzői esküformában még a bevégzés előtt ezek állanak)

„mindenféle causalis és missilis levelén nemes vármegyénknnek igazán, híven, és tökéletesen expedíálom, sőt ezen vármegyék archivumjában is mindeneken híven és igazán Protocolálok! Isten engem egy segéljen!!”

maga is garázdálkodott és ha csak tehetette, vagy titkon, vagy erőszakkal hajtotta el a távol lakó nemések jószágát. A vármegyei hatóságnak általában kevés vagy éppen semmi tekintélye sem volt; mert ritkán volt látható. Ha a vármegye területén meg is jelent, soha sem azért jelent meg, hogy a népnek védelmet nyújtson, hanem azért, hogy adót szedjen tőle. A csongrádi nemesség érezte az állapot tarthatatlan voltát; ezért 1655-ben azt adta utasításul a pozsonyi országgyűlésre menendő követeknek: keressék meg Hevesvármegyét, hogy segítse elő Borsod helyett Heveshez való visszacsatoltatását, mert Borsod távol esik Csongrádtól; míg Hevestől, mely tőszomszédságában van, inkább várhat segítséget. De úgy látszik, e mozgalomnak nem volt kellő eredménye. A közrend és fegyelem teljesen felbomlott. Az uratlan birtokot az használta, aki legközelebb lakott hozzá, és a ki a török urak jóakarátát és védelmét biztosítani tudta magának. Nemcsak egyesek, de még községek sem bírták jogaikat megvédelmezni. Szeged városa örökös harcban és perben állott szomszédaival a kúnsgai puszták haszonélvezetért. Így például 1650-ben a kecskemétiék, hogy a Bene pusztát elnyomhassák, Ónodról a véghelyiektől segítséget kértek és a nevezett pusztáról a szegedieket kiverték. Majd Széchényiből Budai Pál a tázlári pusztára nézve fenyegette meg a szegedieket, akik aztán máj. 25-én felszabadító parancsért folyamodtak a kamarához.¹⁾ Végre is az 1655-ben nádorrá választott Weselényi Ferencz erősítette meg őket a kún puszták használati jogában.

A közönséges tolvajok és latrok, valamint a végvárakból kiszabadult „szabad legények“ rendes közigazgatás hiányában, hihetetlen módon elszaporodtak; úgy hogy a láthatatlan vármegye nemessége 1665-ben kénytelen volt a nádorhoz és az országgyűléshez folyamodni azoknak kiirtásáért. Ezeknek száma — úgymond a panaszlevél — oly nagy, hogy „az ő rettenetes, égbekiáltó gonoszságok s nyomorgatások miatt az földnek lakosi sem házoknál bátorságosan nem lakhatnak, sem pedig azon kívül a mezőben és úton békességesen nem lehetnek . . . ha-

¹⁾ Gyárfás: i. m. IV. 247. l.

nem ölik, vágják, verik és tagolják őket, kiváltképpen pedig a nemes Csongrád vármegyei szegénységet, nevezetesen a vásárhelyi szegénységet, kiknek marhájakat éjjel és fényes nappal, szemük láttára, minden igaz ok nélkül elvevén hajtják s tőlük vagy teljességgel elviszik és felprédálják, vagy pedig, ha szintén vissza is adják, csak készpénzért vagy erős kezesség mellett

Hajduk.

teszik. Ha ezeknek égbekiáltó gonoszságuk meg nem zaboláztatik, félő, az egész alföldség utolsó pusztulásra ne jusson; mert azzal az ő sok gonoszságukkal az törököt és pogány nemzetet az békességnek felbontásában ellenünk irritálják és provokálják ...“

Mindezeknél fogva utasítják a kassai gyűlésre menő követeiket, hogy a nemes Statusok előtt azon legyenek, hogy a sok

„csintalankodó kóborlók és csavargók megzaboláztassanak . . . hogy szűnjenek meg az Alföldre való járástól s ne legyen szabad az Alföldre se kvártélyozni, annál inkább marhát hajtani menni az katonáknak a Palatinus és kassai főgenerális assistentiájok, vagy pediglen az igaz és indubitus Possessoroknak és reális földes uraknak legitime emanált pátens levele nélkül, hogy valaha immár az sok szorongástúl legyen pihenése az szegénységnek.“ ¹⁾

Semmi sem jellemzőbb az akkori közigazgatási állapotokra, mint az, hogy a magyar vármegye tisztviselői, ha rendőri tisztjökben eljárva czélt akartak érni, kénytelenek voltak a szolnoki kajmekámhoz fordulni engedélyért a végett, hogy a vármegye területén elszaporodott kóbor tolvajokat szabadon üldözthessék és elfoghassák. Béke idején ez rendesen sikerült. A magyar nép és hatósága szerencsésnek érezte magát, ha ilyen engedélyt kaphatott.

Legtisztább fogalmat nyer erről a t. olvasó, ha közzé tesszük a szolnoki vár helytartójának Izmail bégnek 1666. decz. 30-án, szokott keleti dagálylyal írott engedélylevelét, mely ekképen szól:

„Mi, az hatalmas és győzhetetlen császárunknak vég-Szolnok várának helytartója és fő gondviselő ura és parancsolója, tekintetes és nagyságos Ismayl bég.“

„Adom tudtára mindönöknek, az kiknek illik, ez levelem rendiben; nagyságos uraknak, basáknak, békőknek, vitézlő kapitányoknak és hadnagyoknak, városi és falusi bírának és polgároknak, harminczadosoknak és vámosoknak, uton, utmellett vigyázóknak minden tisztben és méltóságban helyőztetett urainknak és barátainknak. Köszönetünk és szolgálatunk után jelentjük: mivel jüvének előnkben külső-szolnoki, és Kis-Heves vármegyében *Csongrád* vármegyében és az Eger-Kunsági, és túri kapitányok, nevezőt szerint Bordács Lőrincz fegyvernök,

¹⁾ Instructio Comitatum Borsod et Csongrád articulatim Unitorum ad Comitum Palatinum Regni Hungariae Concursum die 13-a Novembris Cassoviam indicentem pro Exauditione B. Resolutionis Regiae an Gravamina adhuc vere presentata emanatae cum expositis praeponendis Gravaminibus Dominis extradata. Borsod várm. levélt.

Hegedűs János és azok között lakozó több falusiak is Nagy Jánossal jelenték, *hogy a magyar részről való kóborló, pusztító tolvajok mia' nagy inségben volnának*, ugyannyira, hogy marhájokat, lovukat és egyéb házi portékájukat miattok nem tartják, rajtuk nagy inségöt cselekösznek, *kérvén azon, adnánk szabadságot nekik*, hogy őket bántó, kóborló, lábos marhájokat hajtogató, lovukat hordó tolvajokat kergethessék. — Ennek okáért mi is adtunk nekik szabadságot, a szolnoki (török) urak akaratjából, hogy ez ideig való szokásuk szerint illendő fegyvert, vármegye akaratjából hordozzanak, — fölkelvén az őket bántó tolvajokat szabadon kergethessék és megöljék, és ha emberhalál köztük történnék lönni, díjával ne tartozzanak, és utjokban a mi részünkről való vitézink, akármely várbeliek, rájuk akadván, őket meg ne háborítsák, sőt inkább igaz utjokban oltalmazzák és elbocsássák szép békével őket mindenütt földön, vízőn. Melynek nagyobb bizonyására és hitelére adtuk nekik ez oltalom levelünket, melyet megerősítettünk, ez uri czímeres és pöcsétös levelünket kiadván kezükben.¹⁾

A baj azonban tovább is tartott. A tolvajok száma nem fogyott; vakmerőségök még fokozódott, mikor a török óvatosságból a köznéptől minden fegyvert elszedetett. Mert a végbeli várakban fizetatlenség miatt élni nem tudó katonák és az ugynevezett „szabad legények“ átsaptak a török kezében levő magyar területekre s ott rablás útján szerezték be élelmi szereiket. Ez ellen a tisztek sem voltak képesek kellő erélyt kifejteni, mert beláták, hogy rendes fizetés hiányában az éhes katona arra van utalva, hogy fegyveres kézzel, erőhatalommal szerezze be a napi kenyeret ott, ahol találja.

Ezt az állapotot Borsod és Csongrád egyesült vármegyék rendei fájdalommal nézték, de nem tudtak rajta segíteni. A szolgabírák csak panaszkodtak; a rendek távol csak tanácskoztak. Szendrőn 1669. év végén tartott gyűlésükön újra kifejtették,

¹⁾ Datum in Szolnok die 30. decembris anno 1666. „Idem, qui supra.“
Mezőtúr város levelei közt van magyarul.

Jegyzet. 1660-ban Pestvárm. kéri a nádort, eszközölje ki, hogy a hódolt helységekben a néptől elszedett fegyvereket a török adja vissza, a rablók és portyázók ellen. Pestmegye Jkönyve.

hogy az állapot tarthatatlan, hogy ennél fogva a főhatalomnál, a királynál kell keresniök hathatósabb intézkedést. Oda utasították tehát az országgyűlésre kiküldött követeket, „instáljanak több nemes vármegyék becsületes követjeivel együtt . . . hogy a gonosztevőknek persecutiójuk, megfogásuk és érdemük szerint leendő büntetésük felől írott Constitutiók, őfelsége kegyelmes pátensei és a nemes vármegyék arról való statutumai ennek utánna szorosabban és keményebben, mint eddig effectuáltassanak, s az maleficium gyakorlására az végbeli insolensek részéről concipiált arra való ok, (ki is nem utolsó) fogyatkozás nélkül exequalandó fizetések által amoveáltassék. Azonban az szabad legények és végbeli conventiós szolgák, . . . őfelsége szolgáltatására redeáljanak és a végbeli tisztektől dependáljanak . . .

„Az végházakból excurráló és magokat a sok csavargó vagabundus malefactorokhoz associáló insolensek mind alföldi (t. i. csongrádi) keresztyén atyámfiaival, mind pedig a végházak körül lakó szegénységgel mily irgalmatlanul bánnának és miképen pusztítják, faggatják őket, arról is az mindennapi experientia tészén szomorú bizonytságot; — mely végbeli insolensek között, noha egynémelyikének (kik közül nem utolsó Szendrey Kis Vida, főgeneralis úr eő nagysága conventiós katonája és Kis Mihály nevű katona is) az ő istentelen cselekedetei ugymint prédálások, és kegyetlen gyilkosságok annyira világos, mint az napfény, mindazáltal mégis büntetlen vannak, minthogy pedig az oly gonoszságokban megátalkodott tolvajok és ártatlan vért ontó gyilkosok az Istennek büntető ostorát kötélnél fogva húzzák az országnak utolsó mulására, valójában méltó s illendő volna, hogy a megnevezett publicus tolvajok és gyilkosok s az azokhoz hasonló istentelenségekben torkig ülő malefactorok indifferenter, in terribile aliorum exemplum megbüntettessenek, kirül is instálljanak becsületes követ atyámfiai ő kegyelmek alázatosan, hogy ez által is vehetne valami kis pihenést az földnek lakosa.¹⁾

De az országgyűlési követek, névszerint Ónodi Gáspár és Aszalay András, hiába panaszkodtak. A viszonyok nem változ-

¹⁾ Instructio Comitatum Borsod et Csongrad articulatiter unitorum.

tak addig, míg a török ki nem húzta a lábát Csongrád vármegye területéről.

A közbejött országos nagy események, a szt-gothardi csata, a vasvári béke, a Wesselényi-Nádasdy-féle összeesküvés, Ampringen Gáspárnak alkotmányt felfüggesztő kora, a protestáns bujdosók harezai, Tökölyi Imre fegyverfogása, mind oly viszonyokat teremtettek, melyek a vármegyei életnek még maradványait is eltörölték. Az itt-ott összejött vármegyei urak gyűlései nem állottak egyébből, mint portaösszeírásból, — adóbehajtásból — és követi díjak beszedéséből.¹⁾

Az 1681-ki soproni országgyűlésen jelen volt csongrádmegeyi követ Aszalay Andrásról is csak annyi jegyeztetett fel, hogy mivel Csongrádban az összeírás hiányos, igyekezzék a hiányokat pótolni, mert aránylag kevesen fizetik az adót!

Két évvel később Thököly Imre is arra hívta fel az egyesült Borsod és Csongrád vármegyét, hogy a vasvári békekötéstől fogva a töröknek behódolt falvak névjegyzékét küldje be.²⁾

Szegény falvak; de sok gazdájok volt ekkor! Török és magyar hatóság egyiránt magáénak tartotta; de mindenik csak megnyirandó nyájnak tartotta a szerencsétlen lakosságot.

¹⁾ Csongrádra 128 birodalmi tallér vettetett ki, ily irányban.

²⁾ Borsodmegeyi levéltár.

V.

Vallási és közművelődési állapotok. — Török és ker. vallás, — a szegedi ferenczrendi szerzetesek működése, — Szegedi Kis István és Abádi Benedek által. Előkelő családok elfogadják a reformatiót. Tóth Mihály üldözi a protestansokat.

Ha egyházi és vallási szempontból vizsgáljuk a török korszakbeli viszonyokat, akkor azt kell mondanunk, hogy Csongrád vármegye területén voltaképpen a mohamedán vallás volt az uralkodó. Ennek követői a politikai hatalom birtokában, vallási szokásaikat és szertartásaikat is szabadon gyakorolták. Minden várban és biztosabbnak látszó városban mecseteket emeltek, ami már külsőleg is keleties jelleget adott az illető városoknak.

Török dervisek végezték istentiszteleteiket, és török toronyőrök énekelték le szokott reggeli imáikat.

Azt a dicséretet azonban nem tagadhatjuk meg a török hatóságoktól, hogy a keresztény vallás iránt türelmesek voltak. Mindenütt megengedték a keresztény vallások szabad gyakorlatát. Igaz, hogy a mohácsi szerencsétlenség után a katolikus egyháznak régi fénye alább szállott. A nép ragaszkodott ugyan régi hitéhez, de fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy el van hagyatva, mert főpásztorai részint elhullottak, részint pedig annyira elvilágiasodtak, hogy az egyház szellemi érdekeiről egészen megfeledkezni látszottak. Láttuk, hogy Czibak Imre és Frater György nagyváradi püspökök, kik vidékünkön szerepeltek, inkább voltak politikai vezérek, mint lelkipásztorok. A katolicizmusnak érdekeit Csongrádon ekkor jóformán csak a szegedi ferenczrendi derék szerzetesek ápták, a kik a vidékre, sőt a szomszéd vármegyékbe is kijártak egyházi szolgálattétel végett.

Ezek a fáradhatatlan férfiak „majd a kietlen pusztákon, majd a nádasok között levő tavakban felállított talpakon az ujonszülött kisdedeket megkeresztelték, olykor a keresztény házasságokat rendszerint megáldották s egybeadták; durva szűrben, hol mezítláb, hol boeskorba öltözködve, a pogány török elől elfutott keresztyéneknek gyakran életük veszedelmével a szentségeket kiszolgáltatták.“¹⁾ Figyelmöket kiterjesztették a már akkor elterjedt reformatióra is, mely ellen minden alkalommal határozottan küzdöttek. Nem egy akkori község és város állított ki számukra bizonyítványt afelől, hogy a nép lelki szükségeiről egyedül a szegedi ferenczrendiek gondoskodtak. Szeged városa 1652-ben kiállított hivatalos iratában magasztaló szavakkal emlékszik meg arról, hogy a szigorúbb rendtartást követő ferenczrendiek tömérdek veszedelem és lankadni nem tudó fáradtság közepett igyekeztek a lelki szolgálatot teljesíteni.

S nemcsak a keresztyén előljárók; hanem a pogány török is elismerte érdemeiket. Azért engedte meg nekik a fölégetett klastromnak újra építését s abba való beköltözését; azért adott nekik 1639-ben, 1641-ben, 1644-ben és 45-ben új meg új menedékleveleket, hogy a vidéken akadálytalanul és bántatlanul jár hassanak híveik látogatására. Innét lehet megérteni azt is, hogy a rendszerint Nagyszombatban tartózkodó Zongor Zsigmond csanádi püspök 1644-ben a szegedi rendház gvardiánját bízta meg a püspöki helytartósággal.

Ezen püspöki helytartó által végzett összeírásból tudjuk meg, hogy akkor a csanádi püspökséghez Csongrádban leginkább a Szeged és Vásárhely közelében fekvő községek és puszták tartoztak.²⁾

A községekben ritkán voltak állandó rendes lelkészek, akik a népet a vallás áldásaiban részesítették volna. Általános volt a panasz, hogy a kath. lelkészek kevesen vannak, és akik vannak, azok is alacsony fokán állanak a műveltségnek. Az isteni tiszteletek üres szertartásokká süllyedtek.

Ez a körülmény és a népnek lelki elhagyatottsága, rend-

¹⁾ Ordinánsz, a szegedi Havi Boldogasszony temploma 76.

²⁾ Bona Episcopatus Chanadiensis. Esztergomi főkáptalan levéltárát.

kivüli szenvedései lényegesen előmozdították Csongrádban a reformáció elterjedését.

A katholicismus észrevétlenül hazánkban is kivetközött eredeti tisztaságából. Főpapjaink túlságosan hajhászták az anyagi hasznat és a világi dicsőséget. Lelküket a hatalom vágya foglalta el, s keveset törődtek az alsó papság és a hívek ügyeivel. A papi rend általában megromlott, bár nem hiányoztak a vallásosságnak és önmegtagadásnak oly magasztos példái sem, minőket a szegedi ferenczrendiek tanusítottak. A valláserkölcsei élet a folytonos harcok alatt eldurvult; a műveltség finomsága és szelidítő ereje megernyedte.

Szükség volt a vallási élet megújulására. A baj csak abból lett, hogy a reformáció egyszerű és tisztán bibliai alapon nyugvó tanait a kath. papság erőhatalommal akarta elnyomni. Új vallásnak, eretnekségnek és erkölcsi vésznek hirdette azt, ami Krisztusnak evangeliomszerű tiszta tudománya volt.

Nagy szerencsétlensége volt hazánkknak, hogy az eszmék akkor kezdtek terjedni, mikor két elkeseredett pártra volt szakadva a nemzet; mikor a belső pártoskodás következtében a török is beavatkozván, oly tág tere nyílt a szenvedély rombolásának. Természetes, hogy amit egy párt jónak és üdvösnek tartott, azt a másik okvetlenül rossznak és vészthozónak jelentette ki. Amint politikai gyűlöletből keletkezett az egymással küzdő magyar és német párt, ügyvallási fanatizmusból született meg lassan a világi hatalomra támaszkodó katolikus és evangélikus felekezet közötti ellenségeskedés. Zápolyainak fejedelmi utódai Erdélyben a protestantizmus mellett, — Ferdinándnak örökösei Magyarországon a katholicismus mellett fogtak fegyvert. Mindkét országrészben főpapok mozgatták és élesztették a felekezeti túlbuzgóságot.

Csongrád vármegye, amint láttuk, politikailag Erdélyhez csatoltatott; természetes tehát, hogy a reformáció eszméi is szabad bemenetelt találtak. De csak akkor, mikor a török hatalom e vidékre is kiterjedt; mikor a kiskorú János Zsigmond nevelőgámjának, Fráter György püspöknek befolyása szünő félben volt.

Ismeretes tény, hogy Fráter György, mint kath. püspök,

minden áron fenn akarta tartani a kath. hit egységét; s a hitjavító prédikátorokat ádáz kegyetlenséggel s a középkori barát fanatismusával üldözte, s közülök többeket máglyára is vitetett. Szeged város a török hódítás előtt sokat remélt a hatalmas püspöktől és nagyon függött tőle, azért nem mert kaput tární az evangéliomi hit bajnokainak. Tudjuk, hogy Csongrád vármegye az 1538-diki nagyváradi béke óta Fráter György kormányzása alá került. Nincs is nyoma annak, hogy a török hódítás kezdete (1542) előtt Csongrádvármegyében valamely reformátor tanított volna. Midőn Csongrádnak a Duna-Tisza közé eső fő-tömege török hódoltsággá lett, még akkor is Fráter Györgytől függött, és csakis tőle remélt segítséget a török ellen. Ennélfogva a reformatió követői ellen kiadott rendeleteit készségesen teljesítette. Mikor 1543-ban Arad, Bihar, Békés, Csanád, *Csongrád*, Szolnok, Temes és Zaránd vármegyék nemesei Patócsi Ferencznél Gyulán megjelentek, Fráter György ez alkalmat már arra is felhasználta, hogy azokat a kath. hitben erősíteni iparkodott; 1545-ben pedig a debreczeni részleges országgyűlésen ugyanezen vármegyék kath. többségével a XXVI-ik tvezzikkben kimondatta, hogy senki se tűrje meg jószágán a lutheránusokat, s akinek a kinestartó (Fráter György) vagy a kapitány úr (Petrovics Péter) megengedi, annak szabad legyen a lutheránusokat bárhol is megfogni és üldözni.¹⁾

Azonban a máglyára vitt lutheránusok elégetése hiábavalónak bizonyult, mert 1542 után a Tisza, Maros és Kőrös mellékeire mégis csak utat tört a reformatió és ott is diadalmaszkodott. A váczí és kalocsai egyházmegyéknek a Duna-Tisza közé eső részei, Szeged városnak 1542-ben történt behódítása után török kézre jutottak, a hívők pásztor nélkül maradtak s a „nyájba — úgymond Veránesis — belopóztak a hitujítás farkasai.“ A *török kormány* tudvalevőleg *nem* igen avatkozott keresztény alattvalóinak vallási dolgaiba és a reformátorok a török uralom alatt álló területeken szabadon hirdethették az evangéliumot. Gyalui Torda Zsigmond 1546 karácsony napján Eperjesről egyebek közt mesterének, Melanchton Fülöpnek azt írja,

¹⁾ Fraknoi Vilmos: Magy. Országgyűl. Emlékek. III. 310.

hogy „ha a magyarok *testileg* szolgálnak is a töröknek, de *lelkük* teljes szabadságban él, melyet a mi királyunk (Ferdinánd), ha ezen résznek (t. i. a török hódoltságnak) hatalmában volna, tűzzel-vassal akadályozna.“¹⁾ Az alföldi magyar evangéliomi egyház 1542-től 1552-ig inkább volt a Duna-Tisza között s a Maros és Kőrös közé eső vidéken elterjedve, mint Debreczen környékén, hol az evang. hitet Enyingi II. Török Bálint földesúr, az elsőnek unokája, csak 1557 körül erősítette meg; Nagyvárad reformálása pedig csak 1556 körül történt.²⁾ A hazai reformatió hívei között Debreczen a vezetés szerepét csak 1550 után vette át és csak azután lett az alföldi magyar reformatió középpontjává. Békés vármegye 1550 körül már majdnem egészen reformált volt. Zaránd vármegye területén 60, Arad vármegyében pedig 20 evang. egyház állott fenn.³⁾ A reformátorok magában Csanád püspöki városban is új egyházat és iskolát alapítottak. Minthogy 1550 körül Csongrád vármegye szomszédságában már mindenütt elterjedt az evang. tan ismerete, és a régi egyházon diadalt aratott; kétségtelen, hogy Csongrád vármegyébe is beszivárgott, csak hogy még eddig adatok nem merültek fel arra nézve, hogy 1542-től 1552-ig terjedő korszakban hol keletkezett Csongrád vármegyében protestáns gyülekezet.

Kik voltak Csongrádvármegyében a hitjavítás első apostolai?

Elsőnek a szegedi születésű *Szegedi Kis István* (született 1505-ben) tűnik föl, aki fiatal éveiben a gyulai és lippai iskolákban tanult, azután a külföldi egyetemeken összesen mintegy nyolcz évig időzött. 1540-ben a krakkói egyetem tanárává lett, s a magyar névnek dicsőséget, a wittenbergi egyetemen pedig magának tudori rangot szerzett, ahol három évig tanult, Lutherrel és Melanchtonnal, a hitjavítás két nagy bajnokával szemé-

¹⁾ Tört. Tár. 1885. évf. 526.

²⁾ Révész Imre: Prot. Figyelmező 1870. 391. 1872. 536. Balog Ferencz: A magy. prot. egyház tört. részletei. 75—76.

³⁾ Felsorolva. Haan Lajos: Békésmegye hajdana. Rácz Károly: A zarándi egyházmegye története, Márki Sándor: Arad megye monografiája I. kötet.

lyes ismeretségben állott, akik őt különösen kedvelték. Midőn Wittenbergből eljött, Crueiger Gáspár rectortól hozott bizonyítványt, aki 1542/43-ban volt rector, e szerint Szegedi bizonyítványa 1543-ban kelhetett, mikor az egyetemet elhagyta. Reformátori működését szülővárosában, Szegeden kezdte, ahol egy-

Szegedi Kis István.

házat alapított és *iskolát* nyitott. Így ő lett volna a hitjavítás első apostola Csongrád-megyében. Azonban Szegeden aligha tartózkodott tovább egy évnél; csakhamar megkezdte az evang. tan terjesztését a Tisza mellékén. Reformátori működésének kiinduló pontja szülőföldre, Szeged volt, melynek környékén folyt le munkás életének legnagyobb része. 1543-tól 1551-ig egy

nagy körútat tett a Tisza mindkét partján és *Csanádon, Gyulán, Czepléden, Makón, Temesváron, Mező-Turon és Békésen* hirdette az evangeliomi ígét. Desericzki piarista Czvittinger Dávid után indulva azt írja, hogy Szegedi Kis István wittenbergi egyetemi hallgató 1554-ben hazatérvén, először Csanádon tanított,¹⁾ hova a polgárok hívták meg. A Mohácsnál elesett *Csaholi Ferencz* csanádi püspök halála után a püspökség javai Fráter György sógorának, a horvát Perusics Gáspár kezébe kerültek, aki egy ideig szintén az evang. tan felé hajlott. A csanádi püspöki lakot és templomokat a megtisztított vallásnak hódoló Perusics Gáspár védszárnyai alatt Szegedi Kis István foglalta el és az evangéliumi hitvallás terjesztésére nyitott iskolában tanított.²⁾ Azonban Fráter György rávette rokonát, vagy ráparancsolt sógorára, hogy a püspöki lakba beült reformátort Csanádról űzze el, mire Perusics Szegedit elűldözte Csanádról, 200 darab könyvétől megfosztotta s ezenkívül még durván megkínozta. Szegedi után a csanádi protestáns egyház és iskola megszűnt.

Ezután Szegedit 1545 végén *Gyulára* hívták meg az ottani iskola vezetésére, hol a vár kapitánya és földesura Patócsi Ferencz nem háborgatta. A gyulai iskolát, hol egy évig tanított felvirágoztatta, úgyhogy a leghiresebb volt azon a vidéken. Innen 1546-ban barátainak ajánlatára a *czeplédi* egyház hívta meg lelkipásztornak, hol nemcsak predikált, hanem a czeplédi előljárók kérelmére tanította az iskolában Melanchtoni közhelelyeit is. Harmadfél évig volt a czeplédi gyülekezet papja, ezután egy ideig állomás nélkül volt, majd 1549-ben egy ideig szülőföldén, Szegeden vonta meg magát. Egy alkalommal átment *Makóra*, hol Petrovics Péter temesi főispán embereivel találkozott, akik értesülvén, hogy nincsen állása, Petrovics Péternek a temesvári iskola vezetésére ajánlották. A rövid életű temesvári hitközséget a reformátusok Petrovics védelme alatt alapították. Ezen gyülekezethez hívta meg Petrovics 1550 körül Szegedi Kis

¹⁾ Hist. Episcop. Dioces. et civitatis Vaciens. 117. l.

²⁾ Oltványi Pál: Csanádi püspöki megye birtokviszonyainak rövid leírása. Szeged 1867. 12. l.

Istvánt, aki itt védnökének oltalma alatt az iskolában és templomban nagy sikerrel tanított. De csak 1551. szeptember haváig működött Temesvárott, mert a Petrovicsot a temesi főispáni székben követő s erős katolikus érzésű Losonczi István a temesvári hős, a régi egyház hatalmas védelmezője, Temesvárról kiűzte az evangéliom hirdetőit, velők Szegedi Kis Istvánt is, aki Lippán keresztül *Mező-Túr*ra ment. Itt is nagy szeretettel fogadták és 1551-ben rábízta az iskola vezetését; de hamarosan *Békesre* került papnak és tanítónak, honnan 1552 márcziusban Aldana lippai parancsnok katonái mint foglyot elhurezolták, de tőlük megszökvén, a Tisza vidékéről *Tolnára* költözött el. Ezután még viszontagságosabb életet élt s Ráczkevi városban halt meg késő vénségben 1572-ben.¹⁾ Szegedi Kis István a hitjavítást Luther szellemében indította meg, de 1545-től kezdve már Kálvin tanítása szerint kezdett működni.

Szegeden Kis István eltávozása után az abádi²⁾ születésű *Abádi Benedek* terjesztette az ev. hitvallás elveit, akit 1545-ben avattak lelkészszé Wittembergben s a szegediek az *evangeliumi tudomány* hirdetése céljából lelkipásztorul hívtak meg. Abádi 1545-től 1549-ig³⁾ lelkészkedett Szegeden. Abádi 1546-ban *Ibrahim* szegedi pasát a lutheránusok pártfoglalására megnyerte és az ő engedélyével az al-szegedi Mátyás-templomnak czinterejét és hajóját hivei számára elfoglalta, csupán a szentély maradt meg a katolikusoknak. Egy ideig közösen használták a templomot, de már 1546-ban az evangélikusok egészen kiakarták szorítani a katolikusokat a templom birtokából s a basától a templomot maguknak követelték. A basa azt rendelte, hogy a versengők egy *hitvitán* küzdjenek meg egymással a templom birtokáért. A hitvitán *Eszéki Sebestyén* Ferenczrendi házfőnök mérkőzött meg Abádi Benedekkel három török kádi

¹⁾ V. ö. Skaricza Máté: In vita Segedini Theologiae Sincerae Loci Communes cz. könyvnek elején. Czvittinger David: Specimen Hung. Litteraturae. 364—367. Rácz Károly: Szeged és a reformatio. Szabad Egyház 1885. évf. 22. szám. Továbbá 1884. évf. 1. és 3. szám. Ferenczy Jakab: Magyar Irók élete. 248—249.

²⁾ Ma Ibed Temesmegyében a Maros balpartján Lippától nyugotra.

³⁾ Rácz Károly: Szeged és a reformatió u. o.

és ugyanannyi szegedi polgár bírósága előtt. Erről a vitáról 1546-ban egy németországi ujság azt írja, hogy a török basa maga hallgatást parancsolt a barátoknak.¹⁾

Gyalui Torda Zsigmond 1546 december 25-én azt írja Melanchtonnak: „Abádi Benedek szép tudományú és fedhetlen életű ember, aki *ezelőtt esztendővel* (1545) ordináltatott Wittembergben. Szegeden, mely a Tisza mellett leggazdagabb és népesebb város, mind az iskolában, mind a templomban a basa előtt nagy kedvességgel tanít, annyira, hogy a *minap egy disputatio alkalmával* a basa hallgatást parancsolt a barátoknak, akiket úgy néz, mint meg annyi Móriókat és megfenyegette őket, hogy ha csendesen nem viselik magukat, rövid nap a városból kihányatja őket.“²⁾

Abádi Benedek könyvnyomtató műhelyt is állított Szegeden. Ember Pál azt írja, hogy kezében volt Meliusz Juhász Péternek az a magyar „Uj Testamentuma“, amely Szegeden nyomtattatott, és amely a szatmári főiskola könyvtárának elégetése alkalmával 1703-ban pusztult el.³⁾ Szabó Károly ezen könyvről azt mondja: „A szegedi 16. századi könyvnyomdának ezen egy munkán kívül, melynek ma egyetlen példányát sem birjuk, semmi emléke sincs.“⁴⁾ Hogy e könyv valóban a szegedi nyomdából került ki, azt Horányi Elek is igazolja, aki 1778-ban úgy nyilatkozott: „Az újtestamentom magyar nyelvre fordítva és kiadva, Szegeden MDLXVII. 4°. Sajnálni lehet, hogy felette igen apró betűvel és a szavak gyakori összehuzásával látott napvilágot. Egy teljes és sértetlen példány az én könyvtáramban

¹⁾ Warhafftige Neue zeitung aus dem ungerlandt vnd Türckey ins deutschlandt geschrieben . . . 1546. Akad. M. T. Qu. 308.

²⁾ V. ö. Ordinánsz Konstantín: A Libanus havasi alatt illatozó titkos értelmű rúzsja. Szeged 1831. 66–71. Szegedi Kilit: Szeged-alsóvárosi fejedelmi templom történeti vázlata Szeged 1860. 29–34. Tört. Tár 1885. 526. Ordinánsz és Szegedi Kilit azt mondják, hogy a hitvitában *Vásárhelyi Pál* predikátor disputált a barátokkal, de Gyalui Torda Zsigmond leveléből kitűnik, hogy maga Abádi vett részt a hitvitában, amiben a barátok sarokba zorították, de a basa letorkolta őket. Azon kívül a fenti két író a disputatiót 1545. évre teszi, holott az 1546-ban történt.

³⁾ Ember Pál: Prot. egyház története 728. l.

⁴⁾ Régi Magyar Könyvtár 33. l.

tartatik. “Ezen állítás nem czáfolja meg Ember Pál szavait, mert a Horányi Elek könyvtárában levő könyv a *második kiadás* lehetett.¹⁾ Abádi 1549-ig maradt Szegeden, de a törökök miatt — daczára, hogy pártfogolták őt, nem remélt biztos és sikeres működést, azért Bod Péter szerint Baranyamegyébe költözött át.²⁾

Egyes gazdag földesurak is buzgólkodtak az evangéliom terjesztésében, mint a huszita eredetű *Nagylaki Jaksicsok*, akik előbb a huszita tanokat terjesztették és ezen hitelveik mellett egészen a reformatióig megmaradtak, sőt Nagylakon templomot emeltek hitsorsosaiknak. Az aradi káptalan 1517-ben keresetet indított a Jaksicsok ellen, mert Szent-Miklósnak a *vizesi* határban levő szobrát kiásatták és kidöntötték.³⁾ Különösen Jaksics Péterné volt erős híve a reformatiónak. Anna uri asszony nem kisebb férfiakat fogadott vendégeül, mint Kopácsi István, Dévai Biró Mátyás, Batizi András és Ozorai Imre, a kiktől elsajátítván az evangyeliumi igazságot 1530-ban a Kőrös és Maros között levő *jóságaiban* a reformatiót „promoveáltatta.“⁴⁾ Másik történetíró azt írja, hogy Jaksics Péter özvegye Anna a reformata vallásban igen buzgó, és az „*ő birtokában való népeket a Kőrös és Maros között* a mennyei világosságra nagy szorgalmatossággal taníttatá.“⁵⁾ A fentiekből kitűnik, hogy Anna urasszony mint földes úrnő a cujus regio, ejus religio elvénél fogva a maga hitvallását a földjein élő jobbágyaira is kötelezővé tette és mivel egyebek közt *Csomorkány* falut is birta, azért ott is evangélikus gyülekezetet alkotott és a templomot az evangéliomi hit számára foglalta le. Közvetlen szomszédságában Vásárhelyen, Kéktó-Ráróson és Rétkopáncson Csáki Pál és László pártolta a reformatiót. A háborús időben 1560-ban hűtlenség czimén elvesztették Csongrád vármegyei birtokaikat, és Váradra vonultak el, hol a ref. egyháznak mindvégig buzgó tagjai maradtak. Még Mágocsi Gáspár Csongrád vármegyei birtokosról és gyulai főkapitányról is tudva

¹⁾ Rácz Károly: i. m. Szabad egyház. 1886. évf. 8. szám.

²⁾ Rácz Károly: i. m. Szabad Egyház 1885. évf. 22. szám.

³⁾ Márki Sándor: i. m. I. 594. 591.

⁴⁾ Szatmárnémeti Máté: A négy evangélista szerint való Dominika. Az előljáró beszédben.

⁵⁾ Tolnai F. István: Kalauz 561. l.

van, hogy buzgó és erős protestans volt; számos jószágai közt *Algyő, Apor, Fábián Sebestyén, Gorzsa, Mágocs, Ujváros és Vörös-Kutas* falvakat is birta és mint számos protestáns földesúr, bizonyára ő is rákényszerítette hitét jobbágyaira és így Csongrád-megyében is a felvilágosultabb nemesi családok és értelmesebb városi polgárok egyengették a reformatió utait. Első neje Patócsi Anna kétségen kívül szintén sokat tett jobbágyainak evangéliomi nevelésében.

A vármegye és vidékének legnagyobb városai, *Szeged, Vársárhely, Szentés*, és Makó lakossága nagyobbára protestans volt.

Szeged, amint láttuk, Szegedi Kis István által ismerte meg a reformatiót. A XVI. század végén külön ref. lelkipásztora is volt.¹⁾ A fent idézett német ujság 1546-ról, többek között ezt írja: „Van Magyarországon egy város, Szeged nevezetű, hol egy török pasa az úr, ki az evangelium szolgálait védelmezi a pápisták erőszakoskodása és dühe ellen.“ A kath. papságot ezen eretnekpusztító működésében erősen támogatta a város bírása Tóth Mihály, ki a török iránti ellenszenvét átvitte a török által oltalmazott protestantismusra is. Mikor azon törte a fejét, miként lehetne szülővárosát a török igája alól felszabadítani, egyuttal a protestansok kiirtásáról is gondoskodott. Tudta, hogy ezzel Fráter Györgynek és Ferdinánd királynak kedves dolgot fog mivelni. Mert hiszen ezek a töröktől visszahódított vidéken mindenütt üldözték a protestansokat. Kivánságukra Losonczy István Temesvárról; más vezérei Csanádról és Makóról; Castaldó Lip párról úzték ki a lutheránusokat; templomaikat és iskoláikat pedig lefoglalták. Most tehát Szegedet is meg akarták tisztítani a hitjavítás „ragályától.“

Tóth Mihály szívből gyűlölte a szegedi lutheránusokat; s amíg a főbirói széken ült, a városból erőhatalommal kergette ki őket.

„Szegedöt Tóth Mihály hajdúkkal megvevé — írja Székely István — de az Uristen nem tartá sok ideig őket benne; mert az Isten igéjének hirdetőjét kiűzé onnan, kit az török nem bántott.“²⁾ A buzgó protestáns Tinódi ezt így énekelte meg:

¹⁾ Bartholomeides J. Memoria Ungarorum 87. l.

²⁾ *Krónika* ez világnak jelős dolgairól, 64. l.

„Nagy Isten igéjét ők bizon nem vevék,
Jámbor prédikátort városból kiküldék!“¹⁾

Mikor 1552-ben Szeged megvétele Tóth Mihály terve szerint célba vették, és a főbíró szabad hajdúi betörték a városba, a protenstans lakosoknak házait mind kirabolták; ellenben a katolikusokét megkimélték. Aldana spanyol hadvezér oly figyelmes volt a szegedi katolikusok iránt, hogy a török boszuja elől Ferdinánd uralma alatt álló más városokba költöztette ki őket. Mintha előre érezte volna, hogy a városnak török részről való fölmentése esetén veszedelem fogja őket érni.

Valóban úgy is lett. Mert mikor a Tóth Mihály által kiűdözött lutheránusok visszatértek a városba, panaszra fakadtak. A szegedi pasa nem annyira rablásuk miatt, mint inkább a Tóth Mihály támadásában való részesség miatt börtönbe vetette az al-szegedi barátok némely tagjait, és állítólag meg is kínoztatta őket. Majd ugyanazon évi aug. 16-án négy szerzetesnek, u. m. Szegedi Tamás gyulai házfőnöknek, Szathmáry László és Lippai Bertalan szerzeteseknek, továbbá Ujlaky Ferencz laikusnak fejét vétette.²⁾

Minthogy Szeged fölmentése után az egész Csongrád vármegye a török hatalom alá került, a protestantismusra békességesebb idők következtek. Legalább a kath. klerus nem üldözte oly erővel, mint eddig, egész I. Lipót koráig, amikor a török kiűzetése után ismét rendszeres üldözés következteben majdnem egészen kipusztult. Legtöbb szivósságot tanusított Hódmezővásárhely és Szentes, hol a reformált vallás hívei minden üldözés daczára hívek maradtak vallásukhoz. Papjaik a Maros és Körösmenti társaikkal együtt már 1549-ben zsinatra gyűltek össze Tornyan a Jaksicsok ősi fészkeben, hol korszerű határozatokat hoztak a lekipásztörök hivataloskodására, erkölceire és ruházatára vonatkozólag.³⁾ Fővédelmezőjük Petrovics Péter temesi várkormányzó, — már ekkor erős kálvinista — volt, kinek hatósága alá tartozott e vidék.

¹⁾ *Tinódi*: i. m. 113—114. o.

²⁾ *Ordinansz*, 85. l.

³⁾ *Lampe*, 95. l.

Közvetlen utódja Losonczy István már azzal kedveskedett a kath. papoknak, hogy Szegedi Kis Istvánt elűzte Temesvárról.

1568-ben megalakult a makói ref. senioratus, mely aláírta a helv. hitvallást. Vidékünkéről a következő gyülekezetek tartoztak a makói, vagy körös-marosközi tractushoz : Vásárhely, Mindszent, Batida, Szentes, Algyő, Böld és Királyság, A török-tatár azonban iszonyú pusztítást tett ; úgy hogy a makói ref. esperesség is megszűnt. Utóbb az úgynevezett *alföldi* tractus keletkezett ; mely 1635-ben a váradi zsinaton ketté szakítottatott, s egynek ismét Makó lett a központja.

Mindaz által Vásárhely erős versenytársa maradt Makónak. Lelkészeinek kitűnősége sok éven át az esperesség székhelyévé tette, úgy, hogy az egész esperességet *csongrádinak* vagy *vásárhelyinek* nevezték. ¹⁾ Losonczy István előbb szentesi, majd mező-vásárhelyi lelkész 1647-ben lett esperessé ; Bükkösi István 1667—1675. Tyukodi János 1679—81 ? Ujlaki Lőrincz 1685. Szalontai István 1689—1702. Ezeken kívül, mint rendes vásárhelyi lelkészek előfordulnak : Eger Benedek 1569. Kabai János 1667. Fejérváry János 1685, Margítai István 1711.

Szentesen a ref. templomot a tatárok égették fel, akik elől a lakosság Kureza vizén túl Szent-Ilonára költözött, Bükkösi István lelkészével együtt. De isteni tiszteletre onnan is Szentesre jártak át. Ugyancsak a török világban történt, hogy a szentesiek Böldre és Csongrádra menekültek lelkészeikkel együtt ; onnét csak a török hatalom megtörése után tértek vissza. ²⁾ Lelkészeik közül a következőknek neveit ismerjük : Gerendási Balázs, aki a nagyváradi zsinaton 1569-ben Dávid Ferencz unitárius pap ellenében a szent háromságról szóló tant erőlyesen védelmezte ; Losonczy István 1657, Laskói Lőrincz 1677.

Reformátusok laktak még Algyőn, Batidán, Böldön és Mindszenten is. Azonban a többségben levő katolikusok lelkészei minden eszközt felhasználtak arra, hogy a népet visszakényszerítsék a saját egyházukba. A szegedi jezsuiták és az ott lakó püspökhelyettes oly nagy tűzzel folytatták a vallási üldözést,

¹⁾ Borovszky : Csanádvárm. Tört. 305. l.

²⁾ Szentesi ref. eccles. *Historiája* a szentesi ev. ref. egyh. levélt.

hogy azt a bécsi körökben is jól ismert Badeni Lajos herceg is megsokalta; s erről 1691. évi július 19-én Félegyházáról, hol akkor hadiszállása volt, az udvari haditanácsnak is jelentést tett.¹⁾

Az akkori csanádi püspök Dolny István felhasználta a bekövetkezett zavaros politikai viszonyokat s erélyesen hozzá látott a katholicismus új életre való ébresztéséhez. Mindenek előtt a török uralma alatt elvesztett püspöki javak visszaszerzésére törekedett. A király szívesen segítette őt és felhatalmazta arra is, hogy a püspökségéhez tartozó városokat, falvakat és pusztákat minden vármegyében, tehát Csongrádban is összeirathassa és elfoglalhassa. 1702-ben a Szegeden működött ujszerzeményi bizottság megengedte neki az összeírott helyeken való tizedszedést.

Csongrádvármegyében a következő helyek voltak összeírva: Szeged, ahol a püspök számára állandó lakhely és székes templomúl addig is, míg az új fölépül, a Döméről nevezett városi templom adatottát, — a Vásárhely körül fekvő puszták Csomorkány, Mágoes, Batida, Sámson és Kutas; továbbá Szt.-György, Ujváros, Bökény, Töviskes.

Azonban jött a Rákóczy-forradalom és azzal a folyamatba vett intézkedések egyidőre elhalasztattak; de a forradalom után gr. Nádasdy László püspök nagy erélyt fejtett ki a kath. egyház hatalmának visszaszerzésében.

¹⁾ Hofkriegsrath Protoc. Exped. 1691. július hó 228. sz. 419. l.

VI.

Birtokviszonyok; királyi és fejedelmi adományozások. Előkelő nemesi családok. — Káptalani és szegedi birtokok. — Jobbágyok és urbéri szolgáltatások.

Ha Csongrád vármegyének azon birtokos nemességét, mely a tatárjárástól a török hódítás koráig terjedő időben élt, összehasonlítjuk a török uralom alatti nemességgel: lényeges változásokat fogunk észrevenni.

Az egykor híres Szeri Pósafi, Szentemágocsi, Dorosmai, Garai, Hunyadi, Csáki, Kátai, Ország, Bánfi, Maróti, Győi, Hékedi, Martonosi stb. családok letűntek a cselekvés színpadáról és helyüket egészen más családok foglalták el. A mohácsi vész és az azt követő ellenkirályok harcrai, melyekben sok nemes elhullott, nagy változást idéztek elő. A birtokváltozások ijesztő módon gyakoriakká lettek; mert az egymással harczoló királyok tömeges birtokot koboztak és adományoztak el. De sem az elkobzás, sem az adomány nem volt tartós; mert az illető fejedelmek uralma sem tartott sokáig. Egy-egy szerencsétlen ütközet óriási változásokat idézett elő a birtokos osztályban. Tudjuk, hogy Cserni Iván a magyar nemesektől elszedett birtokokat az ő ráczai között osztotta el; s a török hódítók sem voltak kiméletesebbek.

Ily viszonyok mellett a Csongrád vármegyei birtokos nemesség nagy része itt hagyta birtokait és ősi okmányaival együtt a felvidékre költözött, vagy kísérte pártjának fejedelmét a háború esélyei szerint.

De azért nem hagyták egészen gazdátlanul. Egy-egy gazdasági tisztviselő, vagy kis birtokkal rendelkező nemes mindig

maradt itt, aki az után kénytelen volt megalkudni a tényleges viszonyokkal.

Általában a török hódoltság korabeli birtokviszonyok megértéséhez szükséges tudnunk, hogy ámbár János és Ferdinánd királyok rendezték egymás között a birtokadományozási jogot, későbbi időkben az erdélyi fejedelmek adományozása Csongrád vármegyében is más értelemmel bírt, mint a magyar királyoké. Ez utóbbiaké voltaképen nem volt más, mint pusztá jogfentartás. Amazoké gyakorlatilag is valósítható volt. Minden hódító katonatisztei között osztotta el a gazdátlan birtokokat.

Azok, akik a magyar királyoktól nyertek adományokat, állandó és élő tiltakozást képeztek a török bitorlás ellen, s egyúttal az erdélyi fejedelmek rendelkezései ellen is. A Csongrád vármegyei birtokosok között igen sokat fogunk találni olyat, akik hű szolgálataik fejében Ferdinánd királytól nyerték birtokaikat, és ha tényleg nem is tarthatták meg azokat, tulajdoni jogaikról még sem mondtak le. Ilyenek voltak a Mágoesiak, Wiczmándiak, Zayak és Lisztyek.

Az erdélyi fejedelmek már a bécsi béke után (1606) kezdtek rendelkezni a csongrádi egyes birtokok felett.

Vitéz katonáikat azzal jutalmazták legmegtöbbször, ha az elhagyott pusztákat és falvakat nekik adományozták, vagy — ha azok birtokában valaki háborgatta, a támadók ellen megvédelmezték.

Tudjuk például, hogy Báthori Gábor fejedelem 1612-ben védelembe vette Móricz Mártonnak ötvenesí, mágoesi, algyői, dóczy, serkédi, báhoczka, sövényházi, csépai, mindszei, apori, fabián-sebestyeni és szt.-györgyi birtokait, — melyektől aztán 1621-ben Bethlen Gábor, hűtlenség miatt, megfosztotta. Természetesen azért, hogy más hívebb emberének adományozhassa.¹⁾ 1624-ben a Szeged melletti Tápét Szőlősi Mihály és Török Pál lovas katonáknak adta.²⁾

A Rákócziak korából alig fordul elő fejedelmi adományozás; de a nádorok rendszerint szintén földekkel jutalmazták katonáikat. Tudjuk például, hogy Eszterházi Miklós nádor

¹⁾ Nemz. Muz. 2201. lat.

²⁾ Gyulafehérvár kápt. II.

1642-ben Olasz János szendrői kapitánynak adományozta a Csanád vármegyei Igás — és a csongrádvármegyei Fejéregyház pusztákat.¹⁾ 1650-ben Wesselényi nádor Petrovics Pál és Pap János katonáknak adja Szt. Albert, Szt. Erzsébet, Ölved, Rárós és Csika nevű birtokokat. 1655-ben pedig Básti Jánosnak adja a csongrádvármegyei Tés, Egyháztelek, Orosháza, Fecskés és Csomorkány nevű pusztarészeket;²⁾ és Hatvani Andrásnak a Vásárhely és Martély szomszédságában fekvő Szód pusztát. Széki Péterről pedig azt olvassuk, hogy 1658-ban Csongrád városában, Vásárhelyen, Körtvélyesen és Felgyőn levő részbirtokainak elfoglalása ellen tiltakozik.³⁾

Ezek a példák is azt mutatják, hogy ámbár a magyar királyok fentartották jogait a csongrádvármegyei birtokok adományozásához, az erdélyi fejedelmek tényleg mégis többet tudtak adományozni. Adásvevések, örökösödések, zálogbaadások folyást történnek. A legvagyonosabb családok mindig megtalálták a módját annak, hogy egyes részbirtokaik az ellenpárthoz tartozó rokonaik segítségével megmaradjanak. Innét van, hogy Csongrádvármegyének aránylag igen nagy számú birtokos nemessége volt.

Az ugynevezett nagybirtokosok között első helyen állott a Martonosi *Pöstyéni család*, melynek utolsó két sarja András és János óriási birtokot hagytak hátra. Övéké volt a Heves-, Külső-Szolnok- és Nógrádvármegyékben létező nagy uradalmakon kívül Csongrádvármegyében: *Martonos*, mint a család ősi fészke fényes nagy kastélylyal, — továbbá *Gyékénytő*, *Böld* és *Csongrád* városa; azonkívül *Vásárhely*, Rárós és Koppáncs birtokrészekkel együtt; *Tömörkény*, *Szentgyörgy* városok, (oppida) és *Szer* egészben; *felgyői*, *szentesi*, *kerekegyházi* (másként *dögegyházi*), *bókényi*, *ellési*, *mámai* és *szelevényi* birtokrészek, minden tartozékaikkal együtt. Övéké volt *Bala-Szt.-Miklós* fele, a *szenttamási*, nagy és kis *poói*, *tenyői* és *algyői* birtokrészek.

A Pöstyéni család kihaltával (1558) e birtokok törvényes örökösök hiányában, a koronára szállottak, s azokat 1559-ben Fer-

¹⁾ Liber donat. Palatin. IV. 215.

²⁾ Gr. Károlyi levélt. ³⁾ U. o.

dinánd király a hozzá hűséges három más emberének adományozta; jelesül Csömöri Zay Ferencznek, Liszthy Jánosnak és Wiczmándi Mátyásnak, még pedig akképen, hogy az illető birtokok fele Zay Ferenczé és törvényes utódaié, — másik fele pedig két egyenlő részben Liszttyé és Wiczmándié, illetőleg örökösiké legyen. A birtokba vétel 1560-ban történt, királyi kiküldött és törvényes tanuk jelenlétében.¹⁾

Zay Ferencz királyi tanácsos és kapitány volt, aki ügyessége folytán különféle kiküldetésekből tett Ferdinánd királynak jelentékeny szolgálatakat. Liszthy János a király titkárja, aki a reá bízott ügyekben kiváló hűséget, szorgalmat és erélyt tanúsított. Wiczmándy pedig mint zempléni főispán és homonnai Drugeth Miklós gondnoka, érdemelte ki a király kegyét. Mindhárman, mint csongrádi új birtokosok, azon voltak, hogy javaikat minél jobban kihasználhassák. De ebben megakadályozta őket a háború. Zayról tudjuk, hogy 1590-ben zálogba vette Szentlőrinczy Jánosnak tőkei, bökényi, szelevényi, körtvélyesi, ellési és szeri birtokrészeit 5000 frtéért. Wiczmándy Kristóf pedig 1611-ben megbízta Kőrös Lukácsot, hogy csongrádvármegyei birtokait kezelje; jobbágyságait pedig fejvesztés mellett kötelezi engedelmességre.²⁾

Birtokra nézve szegényebb, de befolyásra nézve hatalmasabb volt a *Mágocsy* család, mely 1515 óta volt birtokos Csongrádvármegyében. Ulászló király ugyanis nemes Mágocsy Pörkoláb Mártonnak és törvényes utódainak, a gyulai vár akkori alkaptányának adományozta Algyőt, Fábián-Sebestyént, mely akkor Békéshez, — továbbá Dóczot és Mágocsot, mely utóbbi Csanádhoz tartozott. Mártonnak gyermekei: Ferencz, András, Gáspár és Magdolna megtartották rész birtokaikat; sőt némelyek még gyarapították is azokat. Miksa király 1571-ben Mecsek Ferencz és Parlaghy László magtalan elhalála után Mágocsy Andrásnak és Gáspárnak s ezek örökösének adományozta Serkédet, Körtvélyest és Szernek egy részét. Ez utóbbiért Ujházy

¹⁾ Orsz. levéltár. Zay Ferenczre nézve, v. ö. Thallóczy művét.

²⁾ Cserghő G. A buthkai Wiczmándi család. Turul. 1893 évf. 148—149. l. ahol a Pöstényi család helyett hibásan Vezsenyi család említettik.

Lőrincz pert indított ellenök, amiért a Mágocsiak Miksa király oltalmához fordultak. Gáspár, a gyulai és egri várak híres kapitánya, Heves- és Külső-Szolnok, Bereg- és Tolnavármegyék főispánja, Munkácsnak ura, 1579-ben halt meg. Ferenczczel 1611-ben nov. 21-én kihalt a családnak férfi ága.¹⁾

Idők folytával ezeknek birtokai részint elosztattak, vagy eladattak, részint pedig a leányági rokonság által szaporítottak is. Így például tudjuk, hogy Báthori Gábor erdélyi fejedelem 1612-ben Mágocsy Dorottya unokájának, Sövényházy *Móricz Mártonnak* adományozta Mágocsot, Algyőt, Sövényházát, Csépat, Mindszentet és Fábián-Sebestyént. Ellenben Mágocsy Magdolnának dédunokája *Kátay Ferencz* 1668-ban mint aggregény eladta Mindszentet, Serkédet és Algyőt; továbbá Dóc, Sövényháza, Csépa, Pókaháza, Körtvélyes és Szent-András nevű pusztákat, Pusztaszernek öt illető részét és Fábián Sebestyént b. Keglevics Miklósnak, 10,000 frtért.²⁾

A Mágocsiakkal rokonságban állott a Szegi vagy Szegvári *Dóczi* család, mely már a mohácsi vész előtt is szerepelt.

A család vagyonosságának tulajdonképeni megalapítója Dóczi Mihály volt, kit Hunyadi János 1441-ben temesi alispánná tett. Három fia maradt: László, a későbbi szörényi bán, Péter temesi főispán, és Imre, ki előbb udvari vitéz, majd pedig harami bán lett. Mindhárman lényegesen szaporították vagyonukat.

Ezek közül Péternek utódai kerültek Csongrádba. Ő maga 1478-ban zálogba vette Gáji Horvát Gergelytől Vásárhelyt, Tompát és Ráróst. Négy leányán kívül még két fia volt: János és Miklós.

János, kinek Donáttornya nevű faluját 1514-ben a Dózsához pártolt nép megrohanta, és aki 1534-ben Gritti bukásakor oly szomorú véget ért, megszerezte Szeget (Szegvárt) s ott kastélyt épített magának. 1517-ben Gyulai Lászlótól 1500 forintért megszerezte ennek csongrádvármegyei birtokait, Szer, Dócot, Körtvélyest, Mámát, Tökét, Bökényt, Szelevényt és Ellés-Mo-

¹⁾ Tört Tár IV. 75. l. Sárosp. Krónika.

²⁾ Hornyik, Pusztaszer 118. l.

nostort. Külömben garázda természetű ember volt. 1521-ben például saját szentesi és szegi emberei által két nagy hordó bort vitetett Donáttornyára, s azt a nyulszigeti apácák sérelmére kimérette. Máskor ugyanott egy árpakazlat szekerekre rakatott és szegvári birtokára vitetett el. Egy más alkalommal Huszár Mihály donáttornyai jobbagynak 14 kas méhét vitette el s belőle a maga részére méhsört készíttetett. Végre egyszer Királyságról két ökröt hajtatott el. Szóval, örökös harezban állott szomszédaival. — Öcsésének Miklósnak első neje Mágocsi leány volt, akinek szintén voltak részbirtokai Anyáson, Szeren és Körtvélyesen; második neje Jaksics Erzsébet. Dóczi Miklós szentesi részbirtokos is volt. Gyermekai: Ilona, Gergely és Kelemen kénytelenek voltak új donatiót kérni, mivel a régi elveszett. Birták még Csomorkány, Tótkutas és Sámson egy részét.¹⁾ Dóczi Mihály 1561-ben Szegvárt birta.

A *Jakabházy*, másként *Eötvös* család szintén nagy tekintélynek örvendett. Jakabházy Miklós már a XVI. század elején birta Felgyő helységét;²⁾ 1561-ben Mihálynak Felgyőn 12, Ellésen 3, Bökényben 1 portája volt.³⁾ 1596-ban Jakabházy Kata és Petrónia megbízó levelet tesznek le az egri káptalannál Rátkay András részére Máma, Ellés, Bökény, Győ és Pusztaszerre nézve 1641-ben máj. 29-én a Füleken tartott megyei gyűlésen olvasták fel a nádori adománylevelet, mely szerint Jakabházy Gáspár és Voxics Horváth István Ellés és Szer pusztáit kapják. 1643-ban pedig özv. Fay Istvánné tiltakozik az ellen, hogy Voxics Horváth István és Jakabházy Gáspár elfoglalják Tőke, Ellés, Bökény, Szelevény, Körtvélyes és Szer birtokrészeit.⁴⁾ Ugy látszik, hogy két Jakabházy család volt Csongrádban és Nógrádban; mert 1648-ban kettőnek tagjai között történt egyesítés, egyrésztől Mihály, István, János és Gáspár, másrésztől pedig István, János és Sára között, Ellés és Szer birtokokra nézve. Ugyanis Komjáti Abrahám özvegye Földváry Kata lemondott ezen birtokairól a Jakabházyak részére.

¹⁾ Tört. Adattár 1871. 374., 376—423. l.

²⁾ Hazai okm. V. 402. l.

³⁾ Tört. Adattár 1871. 376.

⁴⁾ Pestm. levéltár.

A következő évben megosztották birtokaikat és jobbágyaikat ekképpen: Jakabházy Sára, Budai Bornemisza Bolgár Dániel nejének *Bökényben* a következő jobbágysok jutottak: Fekete Dudák, Kiss Obrád, Sárka Szerdán, Fekete Vilkó. *Ellésen*: Szabados Jónás, Kösze Jónás, Kengyeli Brodán, Babics Irineza és Kis Miska. Mára és Pusztaszer harmad része, minden jövedelmekkel együtt szintén az övé.

Jakabházy Mihály, János, István és Gáspár kezében maradt *Bökényben*: Boldizsár Bora, Kiss Jankó, Bolgár Sztója, Hosszu László, Pásztor György, Sárka Mihály és a másik Fekete Vilkó. *Ellésen* pedig Rác Döme, Bosnyák Sztója, Bosics András, Bolgár Ferencz, Puskás Vilkó, Hosszu Jankó, Hosszu Vilkó, Tarisnya szakállu Jónás és Hergott Sztója.

Kimondották, hogy azon esetben, ha a család valamely tagja elhal, annak jószág része a testvérekre szálljon; — ha pedig azok „elfogynának“, akkor azon ágon lévő régiebb atyafiakra. Minthogy pedig a tapasztalás arról győzte meg őket, hogy a pörösködés veszedelmes, kimondották azt is, hogy a netán támasztható pörök ellen egyakarattal fogják egymást oltalmazni. Hogyha pedig — ugymond — valamely fél ezen végzésünket részben vagy egészben violálná és meg nem tartaná: azon esetben az illető fél mindig két-kétszáz forintot convincáltassék... Ennek két része a megálló félé, harmad része pedig a bíraké legyen.¹⁾ Ugy látszik, hogy a háborús időkben a birtokok egy részét elvesztették, mert 1655-ben újabb kir. adományt kértek és kaptak. A kir. ember megbízott, hogy az illető birtokokat adja át a Jakabházy családnak, „amennyiben az a töröktől való rettegés miatt lehetséges...“ Ha pedig az átadásnak valaki ellentmondana, az felhivassék, miszerint jogát a kir. kuria előtt igazolja.²⁾

Ugy látszik Dénes György nemesak ellentmondott, hanem tényleg erőszakkal isélt, amennyiben Jakabházy Jánost, aki a szécsényi vár kapitánya volt, elfogta, megkötöztette, birtokait pedig elfoglalta, amiért aztán Wesselényi Ferencz nádor perbe is idézte.

¹⁾ Nográdvármegyei levéltár.

²⁾ Egri káptal. levéltár.

Volt még egy másik ellentmondó is. Ugyanis 1658-ban *Bábai Zsigmond* a nádortól új adománylevelet kért Bökény, Ellés, Máma, Felső-Szer, Anyás és több ezekhez tartozó jószágokra nézve, mivel neki — ugymond — ezekre „pura statutiója van.“ Jakabházy védelmezte jogait; hivatkozott III. Ferdinánd király adománylevelére, de mielőtt az ügy eldöntetett volna, meghalt és a nádor Bábai Zsigmondnak adta a birtokot.

Az indokok között felhozott, hogy a Jakabházynak adománylevele ezen záradékkal van ellátva: „salvo jure alieno,“ — tehát nem volt feltétlen. Felhozott az is, hogy a név sem egészen bizonyos, mert Jakabházy János másképpen Eötvös Jánosnak neveztetik. Bábai Zsigmond pedig azt állítja, hogy az adomány őt „jure successionis“ illeti meg. A nádor ily körülmények között a vármegyétől kért bővebb információt.¹⁾

Az eredmény ismeretlen; de azt tudjuk, hogy 1669-ben Jakabházy Mihály és Olasz Pál, Jakabházy Panna és Erzsébet még védekeztek az ellen, hogy birtokaikat a szomszédok használhassák.

Kisebb-nagyobb birtokaik voltak még ez időben Csongrádban a következő nemeseknek:

Bak Györgynek 1561-ben részbirtoka Gorsán.²⁾

Balassa Bálintnak Réti-Kopáncson és Batidán. Ez azonban 1682-ben 50 magyar forintban elzálogosította birtokát Kincses András nevű vásárhelyi lakosnak. *Bereczky* Andrásnak Fábián-Sebestyénen.³⁾

Básty Jánosnak Fecskésen és Csomorkányon volt; *Benő* Péternek Vásárhelyen; *Bercsényi* Imrének és Miklósnak Vásárhelyen.

Hogy miként jutott a Bercsényi család e birtokhoz, azt egész biztossággal megmondani alig lehetne. Akkori időben divatban volt az erőszakos foglalás is. Valószínű, hogy Bercsényi Imre is ezt tette; legalább következtethetjük abból, hogy a vásárhelyiek 1617-ben erősen tiltakoztak ellene, mint aki „mód

¹⁾ Datum Cassoviae die 23. octobris. 1664.

²⁾ Tört. Adattár 1871. 374

³⁾ Haan, Békésm. 172.

nélkül“ akarja őket birtokba venni. Bercsényi Imre felesége Lugosi Borbála révén követelte, hogy a vásárhelyiek előtte fejet hajtsanak. ¹⁾ Az előtt Nyári Pál egri főkapitány is birtokos volt Vásárhelyen, kinek neje Várdai Kata elcserélte Lugasi Jánosnak szabolcsmegyei Mada falujáért. Leánya valószínűen menyasszonyi hozományképpen adta tehát Vásárhelyt férjének Bercsényi Imrének. De a vásárhelyiek nem akarták őt uroknak elismerni mindaddig, amíg új adománylevelet nem szerzett magának a királytól. Így aztán kibékültek a földesurokkal, akinek utódai, különösen a híressé vált Bercsényi Miklós kegyesen bántak velök.

Voltak még birtokaik:

Berényi Péternek Sövényházán. *Boka* Imre özvegyének Szt.-Királyon.

Csáky László özvegyének Vásárhelyen. *Csanády* Istvánnak és Annának Csomorkányon.

Farkas Jánosnak Batidán és Gorzsán; ³⁾ *Farki* Tamásnak Farkon; ⁴⁾ *Feledi* Eustáchnak Vásárhelyen; *Forray* Tamásnak Szentesen; *Fenes* Jánosnak Tömörkényen. ⁵⁾

Gyálai István, János és Péter Gyálán birtak; családjuk kihalt a XVII. század elején.

Győrfi Jánosnak, mint Móczár Helén örökösének 1631-ben Ellésen, Szelevényen, Pétermonostoron, Pálmonostoron, Móriczgátján, Szeren, Anyáson, Mámán, Bökényen, Tökén, Szeghen, Körtvélyesen, Böldön, Szent-Andráson, Szöllősen, Szentesen, Sáregyházán, Mágocon, Ketleböczön, Mátyusegyházán, Vörösegyházán, Tömörkényen és Szentgyörgyön. ⁶⁾

Gróczay vagy Krucsay Pálnak Farkon és Kovazdon, ⁷⁾ *Gyulai Gál* Istvánnak 1556-ban Apor és Mindszent falvakat kapta Ferdinánd királytól.

¹⁾ Kamarai levéltár.

²⁾ Liber Regius VIII. 621.

³⁾ Tört. Adattár 1871.

⁴⁾ Anjoukori Okmánytár II. 327. l.

⁵⁾ Hornyik, Pustaszter 132. l.

⁶⁾ Egri káptal. bizonyítványa 1631.

⁷⁾ Tört. Adattár 1871.

Hatvani Györgynek és Jánosnak 1555-ben Csongrádon,¹⁾
Horváth Sándornak 1561-ben Cséfan.²⁾

Jaksics (Nagylaki) Mártonnak 1552-ben Csomorkányon,
mely mint város említettetik.³⁾ *Jakus* János és Andrásnak Cso-
morkányon és Feeskésen.⁴⁾

Kálmán Kristófnak 1560-ban Batidán;⁵⁾ *Kamocsay*
Györgynek Bökényben Ellésen, Szelevényen és Körtvélyesen;
Keglevich Miklósnak Serkében; *Kende* Péternek Rétkopáncson;
Kenderessy Lőrincznek Teésen; *Kovács* Györgynek Sövényhá-
zán, Gáspárnak pedig Batidán és Gorsán; *Kozár* Benedek özve-
gyének Vásárhelyen;⁶⁾ *Kutasi* Imrének Hékeden;⁷⁾ *Kiss* (Ba-
tidai) Ámbrusnak Szt.-Lászlón;⁸⁾ *Kulcsár* Mihály özvegyének
Szántón.

Losonczi Zsigmond és Losonczy Dávid özvegyének 1561-ben
Vásárhelyen; *Lassánti* Jánosnak Szeren; *Lugossy* Jánosnak,
akinek Borbála nevű leánya Beresényi Imréné lett, 1612—25.
Vásárhelyen.⁹⁾

Makó (Makófalvi) Lászlónak Férgeden;¹⁰⁾ *Mecskey* Gás-
párnak 1561-ben Bökényen, Ellésen, Szelevényen és Szentesen;
Mecskey Ferencznek pedig Szeren, Serkédén és Körtvélyesen;¹¹⁾
Móczár Helén, kinek nagykiterjedésű birtokait a Győrfi csalá-
doknál számláltuk elő; *Móricz* (Sövényházi) Péternek és Lő-
rincznek 1562. Sövényházán, Balázsnak pedig Szelevényen;¹²⁾
Később 1612-ben Móricz Márton, mint Mágócsi Dorottya uno-
kája kapta a már fentebb említett birtokokat, melyeknek védel-
mét a lippai és borosjenői kapitányok ellenében Bátori Gábor

1) Pesty, Magyarország helynevei 38. l.

2) Tört. Adattár 1871.

3) Dugonics Társ. Évk. II, 183—184. l.

4) Szerellei S., Vásárh. birtokosai.

5) Hornyik, Pusztaszer 132. l.

6) Szeremlei S. i. m.

7) Tört. Adattár 1871.

8) Csánki, I. 713.

9) Szeremlei, i. m.

10) Tört. Adattár.

11) Hornyik, Pusztaszer 138. l.

12) Gyárfás, III. 345. Pesty, Magyarorsz. helynevei 126.

fejedelem vállalta magára. De már néhány év múlva Bethlen Gábor a hűtlenség bűnébe esett Móricz Mártonnak összes birtokait elkobozta, és Kornis Zsigmondnak pénzért eladta.¹⁾ — *Mutnoki* Istvánnak 1561-ben Bökényben, Ellésen, Szelevényen, Szentesen és Szeren voltak birtokai.

Nemes Fülöpnek 1560-ban Vásárhelyen.²⁾

Ocskay Lászlónak 1561-ben Vásárhelyen. *Okányi* Andrásnak Martélyon 54 portája.³⁾

Paksy János, Jób és Lajos 1561-ben az I. Ferdinándtól nyert csongrádvármegyei Halas falu helyett Kun-Halas városát foglalták el.⁴⁾ *Pálfi* Tamás csanádi püspöknek is volt birtoka Pörös-Kutason, Mágoeson és Kopáncson. *Pap* János ónodi helyettes és győri főkapitánynak Szt.-Erzsébeten, Szt.-Alberten és Ráróson. *Parlaghi* Lászlónak 1547-ben, Miklós és György fiainak Szeren, Bökényben, Ellésen, Mámán, Tökén, Dóczon, Körtvélyesen, Böldön és Pálmonostoron. P. László 1566-ban Gyulavár ostrománál esett el.⁴⁾

Ramocsai György valószínűleg az, akit Kamocsai név alatt említettünk, s akinek Bökényben, Ellésen, Szelevényen és Körtvélyesen voltak részbirtokai.⁶⁾

Saffarics Péternek 1549-ben Ányáson, Szeren és Körtvélyesen volt birtoka. 1560-ban már Saffarics János neve fordul elő, aki szintén azon jószágokat bírta 1564-ben is.⁷⁾ *Sagintai* Simonnak 1549-ben szintén Ányáson, Szeren és Körtvélyesen volt birtoka. *Ságvári* Simonnak Csekén; *Sávai* Simonnak pedig 1561-ben Körtvélyesen.⁸⁾ *Simai* Boldizsár és Zsigmond özvegyeinek Szt.-Lászlón; *Simai* Miklósnak pedig Teésen volt részbirtoka. *Sulyok* Ferencznek Vásárhelyen; *Szalay* Albertnek

¹⁾ Nemz. Muz. levéltár 2201. fol. lat.

²⁾ Csánki, I. 713. Hornyk Pustaszer, 132—137. l.

³⁾ Pesty, Magyarorsz. helynevei 207. Tört. Adatt. 1871.

⁴⁾ Gyárfás, IV. 92. l.

⁵⁾ Hornyk Pustaszer, 124—128. l.

⁶⁾ Okmányainkban Ramocsai és Kamocsai gyakran összetévesztetnek.

⁷⁾ Hornyk, i. m.

⁸⁾ Tört. Adattár 1871.

Teésen; *Széki* Péter szendrői alkapitánynak 1650—1659. években Vásárhelyen és Csongrádon; *Széki* Györgynek 1662-ben, Katának, Szirmai Györgynének, — *Széki* Judithnak és Péternek 1664-ben Ráróson; Szendrői *Szél* Mihálynak 1647-ben Feeskésen és Csomorkányon; *Szentlőrinczy* Farkasnak 1549-ben Ányáson, Szeren és Körtvélyesen; Miklósnak 1561-ben Bökénybeni — Péternek pedig Mámán; Jánosnak 1590-ben adósság miatt zálogba kellett adni birtokait Zay Istvánnak. *Szelevényi* Lászlónak 1561-ben Csomorkányon; *Szilassy* (Pilisi) Ferencz 1536-ban Bánfalván és Szt.-Mihály pusztán új lakosokat akart letelepíteni. *Szoláty* Miklósnak és Mátyásnak 1560-ban Pákán volt birtoka.

Török Bálintnak 1542-ig Szabadkán, Madarászon, Tavánkuton, Sebestyénházán, Veresegyházán, Fábián-Sebestyénen, Feeskésen, Kutason, Csomorkányon 1652-ben és Halas faluban voltak birtokai.¹⁾ *Tarczy* Tamásnak 1561-ben Derekegyházán; *Thúry* Ferencznek Vásárhelyen; *Túróczy* Istvánnak 1647-ben Feeskésen és Csomorkányon; *Thúz* Mátyásnak 1561-ben Felgyőn.²⁾

Ujházy Lőrincz Szer miatt perelte Mágócsy Gáspárt. *Vass* László és Mihály özvegyeinek 1561-ben Bökényben; *Vértessy* Mihálynak Teésen; *Vizessy* Jánosnak szinte Teésen; *Vizkeleti* Farkasnak pedig 1555-ben Csomorkányon;

Zalai Boldizsárnak 1555-ben szinte Csomorkányon; *Zólyomi* Györgynek pedig Csomorkányon és Feeskésen volt részbirtoka. A *Zeleméry* családból 1547-ben csak Z. Kata élt, aki azonban hiába igyekezett azon, hogy az ellési, mámai, szelevényi, bökényi, tőkei, körtvélyesi, dóczyi, pétermonostori, ányási és más részbirtokokat megszerezhesse. Még 1524-ben foglalta volt el azokat erőhatalommal Parlaghy László.

Régi időktől fogva jelentékeny birtokai voltak Csongrádban az aradi, ó-budai, garam-szt.-benedeki, nyitrai, székesfehérvári és zalavári káptalanoknak is, melyek, természetesen, csak az ellenség kegyelméből juthattak jövedelmeikhez.

¹⁾ Iványi II. 9.

²⁾ Tört. Adattár. 1871.

Az aradi káptalan 1454-ben még az egész Szelevényt birta; 1561-ben már csak részbirtoka volt ott.¹⁾ Az ó-budai káptalan birta Zenta városát, Nagy-Adriánt és Cseestót. A garamelléki szt.-benedeki apátság régtől fogva birta Alpár, Csany és Sághe falvakat; 1443-tól fogva Bőkényt is. A nyitrai káptalannak 1561-ben Serkédén; a székesfehérvárinak 1556-ig Apor és Mindszent falvakban;²⁾ a zalavári apátságnak pedig Adrián-Martélyon volt birtoka.

Mint terjedelmes birtokok urát kell felemlítenünk még *Szeged* városát, mely a mohácsi vész előtti időkben is nagy uradalmakkal rendelkezett. Övé volt Kistelek, Tápé, Röske és Csengele.

A szegediek, kik még Hunyadi Mátyás korában használatba kapták volt a kúnok némely pusztáit, most úgy rendelkeztek azokkal, mint saját tulajdonukkal. Amit ők magok nem bírtak használni, azt kiadták másoknak haszonbérbe.

Tudomására jöven ez Eszterházy Miklós nádornak, aki régi szokás szerint a kúnok főkapitánya is volt, — 1641. szept. 7-kén megíratta a szegedieknek, hogy „sok esztendeje immár, hogy bitangul élük“ a nádornak kiskún pusztáit; az pedig „merő igazság, hogy ezek az puszták sohasem voltak Szeged városához valók, hanem — ugymond — szegény országunk az idegen ellenségtől elpusztíttatván, úgy foglalták el az kiket bírnak, mivelhogy egy végben 40 esztendeig Palatinus sem volt, és azután való Palatinusok is végire nem mentek.“ Van ugyan a szegedieknek a Tisza-Duna között legeltetési joguk, de hogy a pusztáknak földesurai legyenek, azt a nádor nem engedi, hanem azokat hivatalához vissza akarja foglalni. Ennélfogva kihirdeteti, hogy a pusztákat a szegediektől senki bérbe ne vegye, hanem egyedül ő tőle kérje, külömben az arra rendelt vigyázó emberei az e pusztákon talált marhát elhajtják.

Ugy látszik a nádor ezen tilalmának nem volt kellő fogantja, mert 1642. év tavaszán új rendeletet adott ki a szegediek ellen.

¹⁾ Pesty, Magyarország. helynevei, 334. l. Magy. Sion, IV. 820. l. Tört. Adattár.

²⁾ Coll. Hevenesia XXXVI. 302—303. l.

A szegediek látván, hogy a nádor komolyan veszi a dolgot, a magyar kamarához folyamodtak azon panasszal, hogy a nádor erőhatalommal akarja elvenni „régí szent királyok és császárok által“ városuknak adott „nömös földüket“, jelesül: Majsát, Ülést, Kömpöczöt, Alsó és Felső-Csengelét, Atokházát, Móriczgátját, Bodoglárt, Mérgest, Bugaczozt, Alsó- és Felső-Monostort, Beneszállást, Asszonyszállást, Csólyost és Taját; s ha ezen pusztákat elveszi tőlük, akkor akár városukat is neki hagyják, mert a török igáját is szenvedik s oly inségben vannak, melyet azelőtt se nem láttak, se nem tapasztaltak, könyörögnek tehát a kamara előtt oltalomért. Panaszolják azt is, hogy Gombkötő János szintén reájok írt, hogy a kamara neki ujabban ispánságot adott. Nem tudják, való-e az vagy nem?

Ezen panaszlevélnek azonban semmi eredménye nem lett. A város előljárói belátták, hogy hiába való törekvés megtartani azokat a pusztákat, melyeknek tulajdoni jogát igazolni nem képesek. Tehát legalább kérésük méltányos voltát kívánták bebizonyítani a nádor előtt. E végből kiküldötték Fodor Istvánt és Nagyistván Miklóst, mint Szeged város követeit a nádorhoz. Eszterházy szívesen elfogadta és meghallgatta őket. Elmondták neki, hogy mivel időközben az e pusztákon lakó kúnok kihaltak, azok után, régi kiváltságleveleik értelmében egész Szeged város örökösödött. Kiskunság az ő rendelkezésök alá került.

Azután átnyújtották a nádornak kiváltságleveleiket. Mivel azonban azokból az tűnt ki, hogy Szegednek sem örök, sem örökösödési joga nincsen, hanem csak a többi kúnokkal egyenlő legeltetési használati jogot nyert, mely a nádornak rendelkezési jogát meg nem szorítja; ennél fogva Eszterházi kijelentette, hogy Szegednek nincs igaza. Tekintve azonban azt a körülményt, hogy a nádornak régibb követelése a nagy pusztulás miatt jelenleg be nem szedhető, jöllehet jogosítva lenne e pusztákat más idegeneknek adni bérbe; de nem akarja megkárosítani a szegedieket, „főképpen az török igája is lévén rajtok“, hogy jótéteményben és védelemben részesüljenek, tehát 1642. decz. 30-án kelt oklevelében úgy intézkedett, miszerint Dorozsma és Szt.-Mihálytelek nevű pusztákat „az szegedi városhoz applicálja;“ Csengelét, Szt.-Lászlót, Móriczgátját, Szankot, Majsát és Benét

úgy engedi át Szeged városának, hogy neki nádori joga elősméréseül „egy pár persiai nagy skárlát oszlopos szőnyeget adjanak“ haszonbérül, s így e pusztákat szabadon használhassák.¹⁾

* * *

Mikor birtokviszonyokról és nemesi családokról van szó, nem lehet megelégedkezünk a jobbágysorsáról sem.

A jobbágyszó szoros értelmében »földhöz ragadt« szegényember volt, akinek élete még béke idejében sem volt irigylésre méltó. Könnyű elképzelni, minő lehetett még a folytonos harczokkal teljes török uralom alatt! A Dózsa-féle lázadás után hozott 1514-ki törvény megtiltotta neki az egyik helyről a másikra való költözését. A két ellenkirály pártharcezaiban és az azutáni súlyos időkben gyakran foglalkozott a törvényhozás is a szegény jobbágysanyarú helyzetének javításával. Visszaállította a szabad költözködési jogot, amely szerint például a szentesi és szegvári Dóczy Miklós jobbágysai, ha megunták sorsukat, a szolgabírónál tett bejelentés után, szabadon átköltözhetek Szegedre vagy Vásárhelyre, a nélkül, hogy ezért valaki üldözhetne volna őket.

Fentebb láttuk, hogy Zápolyai János 1536-ban megengedte, hogy a nép Szeged városába szabadon betelepülhessen; és szigorúan megtiltotta azt, hogy a Szegedre költözni kívánó jobbágyokat a földesurai visszatartsák. Sőt azzal is kedvezni akart a szegénységnek, hogy azokat, kik a csongrádvármegyei nemesek jószágaira települnek, mindennemű adó alól fölmentette.²⁾ Láttuk azt is, hogy Szilassy Ferencz a török által feldúlt Bánfalva, Dorozsma és Szentmihály falvakban levő birtokainak benépesítése czéljából, János király engedélyével, új lakosokat szállított, akiket a király hat évre minden kincstári szolgálat alól felmentett.

Ezen kedvezések azonban nem vezettek czélhoz; mert a nép a török dúlások következtében sehol sem érezte magát biztonságban. Legtöbbször a fallal kerített városokba menekültek; ott húzták meg magokat, s onnan jártak ki mezei munkáik foly-

¹⁾ Gyárfás, i. m. IV. 227—229. l.

²⁾ Varga, Okmánytár. 71. sz.

tatására. János király 1538-ban rendeletet bocsátott ki a kerített városok biráihoz, hogy a szegedi kivándorlókat, kik a töröktől való félelemből hagyták oda tűzhelyeiket, feltétlenül befogadják.

Ilyen kerített város Szegeden kívül vármegyénkben csak kettő volt: Csongrád és Tömörkény. Ez az oka, hogy ezeknek akkor más községekhez képest igen számos lakosuk volt.

A török világban azonban gyakran megesett, hogy a török-tatár kegyetlensége vagy zsarolása elől egész falvak népe elfutott. A felvidékre menekült földesurak, az úgynevezett kurialis-ták, szívesen engedtek volna jobbágyaiknak földet szabad művelésre, ha egyáltalában rendelkezhetek volna vagyonukkal. De amint fentebb is láttuk, a török vezérek maguk számára foglalták le a magyar birtokos osztály földjeit, — és mivel a török nem igen szeretett földműveléssel foglalkozni, a magyar jobbágy munkáját vette igénybe.

A szegény magyar jobbágy kénytelen volt két urnak szolgálni. A török és magyar földesurak vele műveltették földjeiket; tőle szedték be — ha lehetett — a jobbágytelek után járó kilenczedet és tizedet; a szokásos censust, bárány, malacz, tyúk, liba, kenyér, méz és egyéb — régi gyakorlaton és törvényen alapuló — illetékeket, az úgynevezett „dézsmát.“ Rendes viszonyok között minden jobbágy 52 napra menő munkát tartozott a földesúr földjén teljesíteni, — szántani, vetni, szőlőt, kertet kapálni stb. De a török világban gyakran megtörtént, hogy éveken át másnak dolgozott, s örült, ha ezzel nyomorult életét megmenthette. Kétféle állami hatalom alatt nyögván, sohasem tudta, kinek tegyen szolgálatot; és ha az egyiknek érdekében tett valamit, a másikat okvetlenül ellenségévé tette magának. A durva önkény ezen korszakában sokszor nem volt egyéb fegyvere az ég felé szálló sóhajnál és a szemébe tolult könnyeknél. A helyi hatóságok nem bírták őket megvédelmezni. A török kádik és a magyar szolgabírák, a várkapitányok és a bégek között örökös harc folyt. A törökök elkergették a magyar adószedőket; a magyarok szintén azt tették a török adószedőkkel, mindenik azt állítván, hogy ellenfele illetéktelenül és törvénytelenül zsarolja a népet. A két tűz közé szorított jobbágy vagyonkaja a szó szoros értelmében közprédául szolgált. A földesurak az úgynevezett

végvárakba vonultak vissza, honnan a törököt örökösen háborgatták, — s ezzel folyton új meg új kegyetlenkedésre ingerelték,

A magyar országgyűlések ily körülmények között kimondták, hogy az adónak csak felét kell beszedni a hódolt vármegyékben, a másik felét a török szedheti be. A földesúri illetékek beszédésére nézve is azon módozat fogadtatott el, hogy a status quo legyen az irányadó. Ahol t. i. mind a két fél szedte az úri illetékeket, ott ezután is úgy szedjék és szolgáltatassák be az illető községi előljárók.

Az urbéri egyéni szolgáltatások és illetékek időnként a helyszínén irattak össze. Ezt nevezték urbáriomnak, mely egyiránt gyűlöletes volt, akár a török, akár a magyar földesúr teljesítette. De az a haszna meg volt, hogy ebből legalább meg lehetett tudni, hány jobbágytelke van valamely földesúrnak. Ez volt az akkori telekjegyzőkönyv, melyben be volt írva a jobbágytelkek száma a jobbágyok neveivel és kötelezettségeik felsorolásával együtt.

Csongrádban épűgy, mint más vármegyékben sohasem lehetett tudni biztosan, hány jobbágytelek létezik benne. S ezen nem fogunk csodálkozni, ha figyelembe vesszük, hogy egy-egy községnek határa sohasem volt biztosan meghatározva és hogy az összeszámított kapuk mennyisége is a körülményekhez képest folyvást változott.

Mégis tudjuk, hogy például Csongrádon 1573-ban 70, 1575-ben pedig 72 kapu számíttatott össze. Pest, Solt és Csongrád vármegyékben 1554-ben összesen 3513 kapu számíttatott össze. Zaránd, Békés, Csongrád, Csanád, Belső-Szolnok és Arad vármegyék területén 1559-ben 7438 portát írtak össze s annyi után szedték az adót is.

VII.

Nemzetiségi viszonyok. — Községi élet. Szeged elnéptelenedése; — előljárók kötelességei — zaklattatásai. A nép foglalkozása, őstermelés, ipar és kereskedelem.

A török uralom nemcsak azáltal vált végzetessé Csongrád-vármegyére nézve, hogy politikai, közigazgatási és gazdasági romlást idézett elő, hanem azáltal is, hogy nemzetiségi különbségeket és ezzel járó bajokat támasztott a községekben.

A számban és erőben megfogyatkozott magyar fajt első sorban a törökség nyomta háttérbe saját vallásának, nyelvének divatba hozásával. A közélet minden terén tapasztalható volt a keleti fajok előnye. A legkényelmesebb lakásokat s a legjövedelmezőbb hivatalokat a mozlimek foglalták el. Aki Szeged vagy más nagyobb város utczáin végig ment, észrevehette, hogy a legszebb boltok, a leggazdagabb bazárok a török, görög, bolgár és szerb kereskedők kezén voltak, akik szükségből megtanulták a magyar nyelvet, de azért mégis török és szerb volt a családi és társadalmi érintkezésök, nyelvök.

A mohácsi veszedelem után, különösen a *szerbek* szaporodtak el, akiknek ősei, még Zsigmond és Hunyadi Mátyás korában telepítettek ide. Az első szerbek, mint fentebb már láttuk, nem önkényt jöttek Magyarországra. Ősi fészkeikből a török szorította ki, s királyaink védelmökbe fogadták őket azon reményben, hogy mint katonák, földművelők és kalmárok hasznos szolgálatokat fognak tehetni a gyér lakosságú hazának. Ebbeli reményeikben nem is csalódtak, mert a Hunyadiak korában. Brankovics György szerbjei tényleg nagy szolgálatokat tettek a

magyarságnak, amiért itt nemcsak birtokot, hanem kiváltságokat is nyertek.

Fájdalom, a mohácsi vész után felbomlott a jó viszony, mely az előtt a szerbek és magyarok között fennállott. Cserni Iván szerbjei már nem mint a magyarok barátai, hanem mint azoknak ellenségei léptek fel. Vezérük, aki ámitással szerezte meg a hatalmat és a csári címet, ügyesen használta fel a pártoskodás vért és erőt fogyasztó harczeit; Szegedet kirabolta, környékét elpusztította, s mindezen hőstettek után durva katonáiban azt a hitet ébresztette fel, hogy ők hivatta vannak nemcsak a meghasonlott magyar királyok védelmére, hanem a magyarság feletti uralkodásra is. Zápolyai hadai, nehéz tusák után, megölték ugyan a szerb koronáról ábrándozó nagy kalandort; rabláshoz szokott, elbizott seregét szétszórták; de az itt maradt szerbek között sokáig fenmaradt a remény, hogy a közel jövő még nagyobb történelmi szerepet fog nekik juttatni.

Ez azonban nem következett be. Mert ámbár a török uralom idején sokszor volt alkalmuk fegyverfogásra, mégis mikor 1594-ben a temesvári beglerbég Beeskereknél megverte őket, azontúl nemcsak reményük és szerencsájük, hanem jóformán nevük is elenyészettnek látszott e vidéken.

Csongrádvármegye területén a magyarság közé vegyülve, elég csendesen viselték magukat. Többnyire, mint jobbágyság, a török által elpusztított községeket szállották meg, s a legsanyarúbb években sem ábrándoztak nagy Szerbiáról. Fentebb láttuk, hogy mikor a Jakabházy nemes család tagjai megosztották földjeiket és jobbágyaikat, a névszerint előszámlált jobbágyság nagyobb része szerb volt. Azt is láttuk, hogy mikor a török élelmi szerek végett hajókat rendelt Csongrádra, azoknak vontatására szerb lakosokat használt.

Hogy e korszakban mennyire elszaporodtak Csongrádvármegyében a szerbek, azt legvilágosabban mutatja az a kimutatás, melyet Szabó István és Lantos Pál 1649-ben Borsod és Csongrád törvényesen egyesült vármegyék gyűlésén terjesztettek elő. E szerint a magyar és szerb községek így voltak összeállítva: *Magyarok*: Mező-Szeged, Vásárhely, Szentés, Böld, Csongrád, Fark, Tápé, Martonos, Sörkéd, Anyás, Győ, Gyalla és Mind-

szent. *Szerbek*: Martély, Usany, Ellés, Bökény, Földvár, Adorján, Vastorok, Ludas, Zenta, Bátka, Calócza és Novoszel.¹⁾ Természetes, hogy némely községekben vegyesen is laktak együtt magyarok és szerbek; és csak kevés volt olyan község, mely tisztán szerb lakossággal bírt volna. Mikor az országgyűlésre küldött követek költségeinek fedezéséről volt szó, a községekre arányosan kivetett összegből a magyarokra 104, a szerbekre csak 29 tallér esett, amiből világos, hogy a magyarság nagyobb erőt képviselt.

Nem szükség mondanunk, hogy ilyen nyelvi viszonyok között a községi és vármegyei administratio — amennyiben erről e korszakban szó lehetett — igen nehezzé vált. Városi és községi előljárók gyakran megakadtak, kivált, mikor ellenséges részről érkezett rendeletek végrehajtásáról volt a szó. Tudjuk, hogy ezen korban a községi élet nagyon fejletlen volt. Előkelő város — civitas — voltaképen csak egy volt a vármegye területén, t. i. Szeged. A többiek, ha a népes Vásárhelyt kiveszszük, meglehetősen gyenge lábön állottak.

Szeged város élén egy bíró állott, mellette több tanácsnok, ügynevezett esküdtek és jegyzők intézték a város dolgait és küldtek a török és német várparancsnokokkal. Városi szervezetről keveset tudunk; de az bizonyos, hogy Szeged közművelődési, hadászati és kereskedelmi góczpontja volt az egész alföldnek. Az 1552-ki veszedelem előtt 1053 ház volt Szegeden, ezeknek száma a pusztulás után 246 ra szállott le. Ezeknek egy része is lakatlan volt. A *Felsor*-utcájának 78 házából csak kettőben laktak emberek. A *Szentgyörgy*-utcájában 57 közül csak 18-ban, a *Varga*-utcájában 77-ből csak 11-ben, a *Szilont* (v. Szilér) utcájában 97-ből csak 8-ban, a *Szondi*-utcájában 48-ból csak

¹⁾ L. Szendrőn tartott közgy. jegyzőkönyvét, mely e községeket öt csoportban számlálja elő. Először a *Zenta körüli* rácza falvakat, melyek közt a fentebbieken kívül Füzes és Csejtő említetik; 2-or *Szeged körül* levő magyar falvakat; 3-szor *Csongrád körül* levő magyar falvakat; 4-szer *Csongrád körül* fekvő rácza falvakat; Mező-Vásárhely körül fekvő falvakat. Mint lakatlan puszták említetnek: Sövényháza, Dócz, Tömörkény, Szentpéter, Pusztatelekek, Röske, Körtvélyes, Férges, Ráros, Derekegyház, Donáth, Szentlászló és Tőke.

9-ben, a *Kun*-utcában 38-ból 9-ben, a *Kobza* utcában 59-ből 20-ban, a *Nagy*-utcában 44-ből 2-ben, a *Szt. Demeter*-utcában 31-ből 3-ban. Volt Szegeden ez időben még két *Szt. Miklós*-uteza és két *Balog*-uteza, ha a feljegyzés nem hibás. A halászok egy külön városrészben laktak.

Az elnéptelenedés hasonló arányokban volt tapasztalható más városokban is. A földesurak hiába akarták benépesíteni községeiket. Sok volt az úr, aki parancsolt. A palánkokkal ellátott városok népe legalább a véletlen megrohanásoktól érezte magát védve.

A községi szervezetet ezekben is, mint a falvakban, a földesúri hatalom szabályozta. A falusi bíróság inkább csak cím volt, mert a hatalmat voltaképen a földesurak hajdúi és tisztjei gyakorolták. Az administratio csak a szokásjogon alapúlt, amennyiben a legrosszabb időkben is kellett bizonyos rendőri szabályzatokról gondoskodni és a községek közszolgálatait közvetíteni.

A községi előjáróknak kellett segédkezniök az országos és vármegyei adók kivetésénél és behajtásánál, a földesúri szolgáltatmányok végrehajtásánál és közbiztonsági felügyelet gyakorlásánál. Sok teendőjük volt a papi tized, a földesúri kilenczed, a közmunka stb. lerovásánál. Ők közvetítették a földesúr bíraskodási jogát, ők becsülték fel a károkat és üldözték a martalóczokat. Fizetésük rendesen a tized- és úrbér-elengedésből állott.

Alig kell mondanunk, hogy az előjárók élete a török közigazgatási és adózási szervezet által, valamint a háborús világgal együttjáró változások által nagyon súlyossá vált. A török nem törődött azzal, ki legyen a községi előjáró; neki csak arra volt gondja, hogy adóját pontosan beszedje. A magyar földesúr, aki távol lakott vármegyéjétől, szintén csak ezt követelte. A szegény előjárók örökös zavarban és kényszerhelyzetben voltak. Ha valamely oldalról ellenség, egy-egy török vezér közeledett, az előjárók levett kalappal s ajándéktárgyakkal mentek eléje kegyelemért és védelemért könyörögni. Ellentállásról szó sem lehetett. A kivetett sarcot ellenvetés nélkül kellett beszolgáltatni. Legkisebb késedelemnél jött a fenyegetés, hogy a falut felgyújtják, lakosait pedig kard élére hányják.

Mikor a hatalmas Mohamed szultán 1596-ban hazánkra tört és pusztítva közeledett Szeged felé, e város és a szomszédos falvak előljárói gazdag ajándékkal siettek eléje, hogy haragját lecsillapítsák. Mikor későbbben a mezőkeresztesi útközet után Szolnok felé visszavonult, már ismét ott találta a szegedi polgárokat, akiknek megparancsolta, hogy azonnal friss kenyeret, szőlőt és más gyümölcsöt szerezzenek és küldjenek mintegy hatezer főre menő kíséretének. Kecskemét városa ugyanezen időtájban a tatár chánhoz, továbbá a bácsi és szolnoki béghez, valamint a csongrádi agához is gazdag ajándékkal ellátott követeket küldött, hogy az elpusztulás veszélyétől megkíméltesék. Így ment ez folyvást. A városok és falvak lakosai és előljárói örökös rettegésben éltek, mert egy-egy hadjárat elseperte minden vagyonukat. A szükség kényszerítette arra, hogy török öröket és tolmácsokat tartsanak, akik aztán nagy fizetésért és ajándékért kegyesek voltak a közbenjáró és engesztelő szerepet elvállalni. Szegeden három őrző tatárt és egy török tolmácsot tartottak állandóan; ezeknek évi fizetése 700 frtra rúgott.

Hogy minő bánásmódban részesültek a községek előljárói a magyar urak részéről, azt élénken tanúsítja Kende Gábor és társainak azon levele, melyet 1663-ban némely békési és csongrádi községek előljáróinak írt. Minthogy az urak nem jöhettek le Husztról, tehát ily fenyegető levéllel köszöntötték be:

„Nem tudhatjuk, mi legyen az oka, ti szentandrászi, öcsödi, szentesi, mindszeri, vásárhelyi, füldedki, makai hamis törökök, vakmerő kurvafiak, bírák és polgárok, hogy semmi válaszuk levélünkre teületek anyi üdő alatt nem jöve, ha azt a kevés portékát minden helyekben megszőrzöttétek e vagy nem; de talán az üdőnek nehéz volta miatt nem jöhettetek ti is fel hozzánk, mi is az üdőnek nehéz volta miatt nem mehettünk alá, mert bizony, ha alá mehettünk volna, alá is megyünk, mihelyt az üdő engedi, de ti megnevezett városi és falusi bírák és polgárok, úgy nyissátok föl az szömötöket, hogy ezeket az reátok irt portékákat mindenütt megszőrözzétek, a szentandrászi bíró házához vigyétek, ha megmaradástokat kívánjátok, mert ha igazán ebben el nem jártok, Isten úgy segéljen, ti is úgy jártok, mint Margita tartományon levő emberek jártanak, a kik szónkat nem fogadták: orrokat,

fülöket elmetéltük; ez követ titeket is bizony, mihelt alá megyünk, valahol az portékák elmaradnak, kit bizony még az gyermektők is megsírat; az hol megszörzöttétek, möntön vigyéték Szentandrásra; te pedig szentandrasi bíró az levelemet látván, se órát, se napot ne várj, mihelt az levelünket látod, az honnét mit vittenek hozzád, igen szépen csináld össze, küldyed mindjárt az csorbai pap kezében, megirassad szépen, honnét mit vittenek hozzád, hogy számot tudgy róla adni. Ez levelünket pedig szentandrasi bírák és polgárok azokon a városokon és falukon mindenütt megh hordoztasd, és bizonyos választ tudgyon hozni, ha megh szörzötték is, ha nem is, — és aztán ha megh szörzötték, tudósítsad az csorbai papot, hogy várakozzék, míg a többit is hozzád megh viszik, — mostan biztossággal felhozhatják, mert az hatalmasok sem járnak most, — ha pedig az üdő megh lágyit, mindenek megindulnak, sok gonosz emberek vannak, elárulnak az katonáknak bennetöket, hittel kiveszik töletek, bizony azok romlanak meg miattonk, az kik annyi üdők alatt megh nem szörzötték. Jól tudjátok, tudom, az első levelünkben mit kívántunk egy városban, és egy falukban lakozó embereken.

Első: Szentandrasiak: egy szép paplant, egy végh patyolatot úr asszonynak valót, két végh vörös fejtőt, két végh török zsinórt szöfkü színűt, egy végh bulia vásznat, két bokor karmazsin eszímát kapezástól.

Öcsödiek: két végh vörös fejtőt, egy végh patyolatot úr asszonynak valót, egy pár nestőt igen szépet, egy bokor karmazsin eszímát kapezástól, egy vörös foszlánt.

Szentesiek: egy szép paplant, egy végh patyolatot úr asszonynak valót, egy szép pár nestőt, két végh bulia vásznat, egy szép selyem eövet, hamuszínűt, két bokor karmazsin eszímát kapezástul, egy végh vörös fejtőt.

Mindszentiek: egy szép selyem eövet, hamu színűt, két végh bulia vásznat, két vörös foszlánt, egy bokor karmazsin eszímát kapezástul, két végh török zsinórt szöfkü színűt.

Vásárhelyiek: ti is egy szép paplant, egy végh patyolatot úr asszonynak valót, egy szép ruha béllést, egy selyem eövet,

vöröset, egy végh vörös fejtőt, két végh bulia vásznat, egy vörös foszlánt, két bokor karmazsin eszímát kapezástól.

Földeákiak: egy selyem eövet vörösén, két vég bulia vásznat, két vörös foszlánt, egy bokor karmazsin eszímát kapezástól.

Makaiak: egy szép paplant, egy végh patyolatot úr aszszonynak valót, egy szép ruha béllést, egy selyem eövet hamuszinút, egy végh vörös fejtőt, két végh bulia vásznat, egy foszlánt, két bokor karmazsin eszímát kapezástól.

Ezek hamvazó szerdára mind meglegyenek, tovább szent-andrási bíró és csiorbai pap ne várakozzatok annál a napnál, hanem a mit kezéhez adsz, azt mind felírjad, a levéllel együtt adjad kezéhez, úgy hozza fel a jószágot, — a mi kezédnél van, vagy mint te tudod, mentül küldd a csiorbai pap kezéhez, se órát, se napot ne várj. Ez levelünket szentandrásiai életetők és jószágtok megmaradása alatt mindenütt, az hol elmaradt, vagy falun, vagy városon az jószágban, ott meghordoztassátok két emberséges emberrel, azok mindenünnen bizonyos választ tudjanak hozni, ha megszörzik is, ha nem is; mihelt megérkeznek azok az emberek, te mindjárt választ írsz a csiorbai papnak, ha köll-e utánok várakozni, avagy nem. Azt irtam volt a másik levelemben, hogy renddel hozzák fel a predikátorok, de az késő lenne; másik az, ki nagyobb, az katonáknak az hamis emberek el vádolják, hittel kiveszik tőletek, így kárt vallotok. Isten úgy segélljen, mi is megrontjuk azokat, valakik miatt az jószág elmarad: Isten úgy segélljen, úgy jártok, mint az Margita tartományon levők jártanak, orrok és fülök nélkül ellettenek, minden jószágokban zsákmányt vétessenek; ki tett róla? senki, mi is Isten előtt ne legyünk okai, az mi rajtatok esik.

Egy alá járó tolvaj katona várostokban, falutokban egy polgár emberbe bele kötvén, többet veszen, hogy sem mi mindnyájan várostokon és falutokon bizunk és kívánunk. Többet soha sem irunk, sem izenünk, de ha a fölül megirt napra mindenütt meg nem lesz, bizony méreggel fordul vissza, mihelt alá-mehetünk. Eddig is alámentünk volna, de az nehéz út nem engedte, mert itt Huszt tartományon oly hó van, hogy öszve találkozáván az emberek, egyik a másikat öszve találkozáván, ki ássa, úgy mehet el: mindezek tartóztattanak meg bennünket.

Egy rab körösztyén atyánkfiának felesége, gyermeke Budán a pogány kezében van, kényszerítettett nyavalyás felesége, gyermeke váltságára alámenni, — azzal küldöttük ez levelünket alá hozzátok, hogy azt ne mondjátok, nem tudtátok és kézre nem adtuk: az első levelünkkel együtt ezt a mostani levelünket is felhozzátok, száz tallér birság alatt, a szentandrási levelünk hordozó emberek visszahozzák, mert valahol eltéved és elvesz, bizony megvesszük mi is ott az száz tallért. Ezek után Isten veletek. Dat. a Huszt, Ao. 1662. die 17. Decembris. — Jó szívvvel szolgálunk ti nektek fejenként, kik Huszt tartományon lakozó urak és nemesek vagyunk. Kendi Gábor és az többi. Bőjt elő hónap hetedik napján mindent onnét felhozzatok jámborok, az Istenért, hogy kárt ne valljatok, mert bizony minden javatokat mindjárást elhajtják, mielt alámehetnek, ki téssen mostani időben róla?

Ez a levél és annak hangja hívebben tükrözi vissza az akkori állapotokat, mint minden más leírás. Ebből láthatjuk, minő élete volt a népnek a háborús időben.

Azonban fordítsuk figyelmünket a községi élet azon jelenségei felé is, melyekben a köznép, eltekintve a háborútól, úgy-szólván mindennapi foglalkozásában és érintkezéseiben tűnik fel.

A csongrádvármegyei lakosság zöme ősidőktől fogva a *földműveléssel* és *állattenyésztéssel* foglalkozott. Erre utalta a vármegye földrajzi fekvése és földjének mivolta.

De a török világban rossz idők jártak a mezőgazdaságra, mely a világon a legbékésebb foglalkozással jár. A gyér lakosság, kellő műveltség és tőke nélkül, községenként közös határral bírt. Az emberek többnyire első foglalás alapján szántották földjeiket, míg a török meg nem zavarta őket és a birtokjogi viszonyokat meg nem változtatta. Azon időben nagyon nehéz volt az úgynevezett mezőgazdák, földesurak és jobbágyok sorsa. Évenként felszántották és elvetették földjeiket, de sohasem tudták, ki fogja majd learatni, vagy kamrájába takarítani. Az úgynevezett tizenöt éves háborúban legtöbb falunk elpusztulván, a jobbágyok azon városokba menekültek, melyek a török kincstárnak adóztak. A gazdátlan földek száma annyira felszaporoz-

dott, hogy a török a legesekélyebb szolgálmányok fejében ingyen is kínálta, csakhogy parlagon ne heverjenek.

Forrásaink szerint a *gabonaféléket*, a búzát, rozsot, árpát, zabot és kölest, néha kukoriczát is termeltek. De az úgynevezett iparnövények, például: len, kender és komló sem voltak ismeretlenek. Dohánytermelésről nem szólnak adataink; de a kerti vetemények közül a bab, lencse, répa, hagyma, káposzta, borsó, petrezselyem stb. bőven volt látható a nagyobb városok piaczaín. Természetes, hogy a gyümölcs sem volt ismeretlen, sőt Szegeden névszerint is említetnek olyan lakosok, akiknek szőlők voltak, például: János pap, Borbély Mihók és Sózó Dani.

A csongrádi parasztnak azonban akkor is kedvencz foglalkozása volt a marha- és lótenyésztés. A nagy kiterjedésű puszták legelője önkényt kínálkozott a *baromtenyésztés* fölkarolására. Czímeres ökrök voltak láthatók az úgynevezett gulyákban. Az egyes nagybirtokosok ménesei híres csikósok őrizete alatt sem voltak biztosak a török martalóczoktól. Ménések és gulyák elhajtásáról és erőszakos elfoglalásáról gyakran tétetik említés, ami a közbiztonságot nélkülöző korban igen természetes volt. Mágócsi Gáspárnak 1564-ben az algyői birtokán nagy gulyái voltak; ezt mutatja az egri káptalan előtt tett azon panasza, hogy az egri főkapitány emberei 200 darab marháját hajtották el.¹⁾

A juh- és sertésenyésztés szintén kedvelt foglalkozása volt a csongrádi népnek. A török defterekből látjuk, hogy némely városokban, különösen Csongrádon és Vásárhelyen egész juhnyájak után fizették az adót. Gazdik Péter uramnak Csongrádon 2550 darab juha volt. Tápén 1558-ban 600 darab, Mindszenten 1690 darab, Tömörkényen pedig 4082 darab juh számíttatott össze. Sertés már sokkal kevesebb volt. A tizenhatodik század végén Csongrádon például 188 darabot, Várkonyban 152, Tömörkényen 52 darabot írtak össze.

Tisza mentén a *hattenyésztés* virágzott, mint oly gazdasági ág, mely legkevesebb költséggel jár.

¹⁾ Pesty Magyarország. helynevei 126. l.

A Tiszában és ennek mellekfolyóiban, a Marosban, a hármas Körösben, Kórógyban és a Száraz érben tömérdek hal tenyésztett úgyszólván vadon, — de ezenkívül mesterségesen is tenyésztették a halat sok helyen az úgynevezett *halas tavakban*. A lakosságnak jelentékeny részét képezték a halászok, kiknek ügyessége nemcsak a halfogásban, hanem annak tenyésztésében és főzésében is országszerte ismeretes volt. A szegedi halpaprikás, az úgynevezett halhasítás és nyárson sütés már a török hódoltság korában is ismeretes volt.

Oláh Miklós érsek tudós feljegyezte, de Istvánfy történetíró is tanuskodik róla, hogy a pórnép lázadása idejében 1514-ben 3000 halász lakott csak Szegeden. A bekövetkezett török háborúk és az ezekkel járó zaklatott élet okozta, hogy 1552-ben már csak 700 halászt találtak az összeírók.

Minden Tisza-menti községnek meg voltak az ő híres halászhajói, akik messze vidékre küldözték halaikat — az úgynevezett kofák által. Érdekes tudnunk, hogy például a nagyörösi tanács 1648-ban, az átutazó török bégek számára egy szentkirályi (ma Pusztaszentkirály Csongrádban) haláruló kofától egy forintért vett poszár halat, — harsa halat pedig 45 denárért. — Még érdekesebb adat az, hogy 1636-ban ugyancsak Nagy-Körös bírája Szegedről „uraknak való sós halakat“ vásárolt 4 ft 35 denárért, a mi azt bizonyítja, hogy a halak besózását már akkor gyakorolták.

A halas tavakban tenyésztett hal mennyiségét és értékét megközelítő hűséggel meghatározhatjuk az évenkénti bérjövetelemből, mely a defterekben pontosan feljegyezve található.

Igy például a csongrádi halastó bérlete 1578-ban volt 5000 akce, — a tömörkényi halastóé 1558-ban 108 a., — a sövényházi halastóé 1798 a., — a tési halastóé 1957 akce, — a bökényi halastóé 300 akce, — a kúrti halastóé 308 a., stb. A szegedvidéki halastavakért évenként 20—30 ezer akce jövedelem folyt be, ami azon korban nagy összeg volt.

Jövedelmező gazdasági ág lehetett a *méhtenyésztés* is, — amit onnan következtetünk, hogy a méhkasok száma, melyek után a méhkas tized adót kellett fizetni, jelentékeny volt. Így Szegeden 1555. és 1556-ban 95 méhkas iratott fel, Tömörkény-

ben 1558-ban 41 méhkas, Mindszenten 117, Csongrádon 45, Ujfaluban 14 méhkast jegyeztek fel.

Az őstermelés mellett a *kézi ipar* sem volt egészen elhanyagolva; de az is alá volt vetve a háborús idők viszontagságainak. Minél több nemes ur távozott el e vidékről; minél ritkább lett a fényűzést kedvelő, finomabb ízlésű vagyonosabb polgárok serege: annál inkább fogyott az iparos jólléte is.

A fokozottabb igényekkel bíró birtokos osztály ritkulását és vagyoni tönkrejutását jelzi például az, hogy Szegedről 1552-ben az *ötvös czéh* Kecskemétre ment át és a máról holnapra tengődő népnek már csak a *házi iparra* volt szüksége. De a török még ennél fejlődését is megakadályozta az által, hogy ujonnan szervezett hadseregében nagy számban voltak kocsigyártó bognárok, kovácsok, szijgyártók, nyergesek, fegyverkészítők, ácsok és kőművesek, kik a csapatok felszereléséről gondoskodtak. A szegedi őrségben a török mesteremberek és iparosok száma 8—22 között változott.

Különben a Tisza mellett fekvő községekben és városokban fenntartotta magát a *bőripar*. A tímárok és cserző vargák a vízpartján dolgozták ki azokat a bőröket, melyekből a *csizmadíák*, *szűcsök* és *szijgyártók* készítették darabjaikat. A csizmadíák finomabb készítményei közé tartoztak: a kordován és a karmazsin csizmák; — a nép közönségesen mezitláb, vagy bocskorban és papucsban járt; fején pedig báránybőr sipkát viselt, melyet bundájával és ködmenével együtt a szűcsöktől vásárolt.

Egy pár közönséges csizma ára 2 frt, egy pár kordován csizma 2 frt 25 denár; egy pár karmazsin színű egész 3 forintig ment fel. Hogy ez utóbbi díszesebb csizmák értékesek voltak, mutatja az is, hogy a szegedi tanács a kún puszták használatáért az ország nádorának ajándékkul rendesen 5—6 pár kordován és karmazsin csizmát küldött két persa szőnyeggel együtt. A nagykőrösi tanács 1640-ben Szegedről hozatott 2 »bokr csizmát« 4 frtért, ami akkoriban igen nagy ár volt. Még ennél is drágább az a csizma, melyet 1647-ben I. Rákóczy György fejedelemnek rendeltek meg 7 frt 20 denáron.

A *vászon* és *gyapju* szövetek készítésével Csongrád vármegyében nem foglalkoztak; de voltak *festők*, úgynevezett kék-

festők, akik az ily szöveteket a nép izlése szerint festették, kékre, pirosra stb. A török defterekben nyoma van annak, hogy Szegeden ilyen festők is laktak.

Az öltözet díszítéséhez szükséges paszománt, zsinór és gombkötő munkák itt készültek; a selyem, bársony czikkek máshonnan hozattak, de Szegeden kaphatók voltak. A szomszéd közsé-

Magyar uri viselet.

gek minden ilyen szükségletüket Szegeden szerezték be; sőt a n.-kőrösi tanács is rendszeren Szegedre járt iparcikkek bevásárlása végett. Így 1648-ban Ráday András, Pest és Solt egyesült vármegyék alispánjának a cséri pusztára bérében, az általa el nem fogadott *patyolat* helyett *selyem* övet hozatott Szegedről 10 tallérért. A prókátor urnak ugyanitt vett egy *paplant* 5 tallérért és 18 denárért, egy *szőnyeget* pedig 4 tallérért.

A háztartáshoz szükséges eszközöknek legnagyobb része itt készült. Rézművesek, késesek, fazekasok, szítások, kádárok, gyékényfonók a török világból ismeretesek. A számadatokból látjuk, hogy egy szita 20—22 dénár, egy rosta 14 dénár kelt. A késék árának nagyságát a nyél czifrasága határozta meg. Különösen kedvelték az arany, ezüst ékítésű és gyöngyházaz nyelű bicskákat, melyekkel az adót behajtó török tiszteknek szoktak volt kedveskedni. Egy „aranyas“ kés 60—175 dénár közt, — egy gyöngyházaz kés ára pedig 1 frt és 2 frt 50 dénár között váltakozott. Közönséges paraszt kés 30—50 dénár volt kapható.

A gyékényfonást Tápén, a gyertyaöntést Szegeden úzték. Hogy ez milyen kiterjedést nyert, kitünik abból, hogy a szegedi várban levő „szent dzsámi“ templom részére 1550. évben gyertyára és gyékényre tíz hónap alatt 600 akcsét adtak ki; a szegedi gyertyaöntő házakra vetett adóból pedig 1555-ben 2500 akcse folyt be.

Az építő iparosok közül csak *ácsokról* szólnak forrásaink. Szegeden Gácsi Bertalan, Gácsi Ferencz, Gácsi István, János Andris, Zombori Benedek és Mikola János ácsok 1550-ben a török kincstár bérletéhez tartozó koresma javításán dolgoztak s hét napi munka fejében 390 akcsét fizettek ki számukra. Ácsok foglalkoztak a *hajóépítéssel* is, mely mesterség Csongrádban a török pusztítás korában is fentartotta magát. Szegeden Nagy Sándor és Kis János hajóépítő és javító ácsok nevei fordulnak elő.

Az élelmezési iparágak közül a malomipar, a pék és mészáros ipar tartotta fel magát, daczára annak, hogy nagy adónak voltak alávetve. Majdnem minden faluban volt egy-egy *száraz* malom, míg a Tisza partján fekvő községekben *vizi* malmok is említetnek. Nagyobb községekben több molnár neve is előfordúl, így például 1552-ben Tömörkényben Medgyes Orbán, László Balázs és Erdélyi Lukács, — Ujfaluban pedig Gál Pál, Végh Ágost és Kún Bálint molnároknak volt egy-egy kerekű malma.

A *mészárosok* mestersége nem lehetett nagyon virágzó oly korban, mikor a fogyasztó gazdagabb lakosság kénytelen volt elmenekülni. Mindamellett a török defterekből látjuk, hogy a

nagyobb községekben és városokban *mészárszékadót* fizettek. Szentesen és Csongrádon csak vasárnap lehetett húst mérni; ellenben Szegeden minden nap vágtak. A szegedi várban lakó mészárosokat, kik jól ismerték a vidéki utakat, a török szultán levélhordóknak és a seregnél kalauzúl használta, amiért aztán az adó alól is felmentette őket. A szegedi mészárosok száma 1584-ben meghaladta a harminczat. A szultántól nyert kiváltságok és kedvezések annyira elkapatták őket, hogy a czéh tagjai külön bíróválasztási jogot kértek, s azt utóbb meg is nyerték.

Azonban a tizenöt éves háború alatt már annyira megfogyott a szegedi mészárosok száma, hogy 1590-ben csak 15, 1601-ben pedig csak 6—7 mészárosa volt Szegednek. Oka az, hogy a folytonos háborúk alatt mind veszélyesebbé és így ritkábbá vált a levélközvetítés mestersége; továbbá, hogy a szegedi előjáróság szigorúan ellenőriztette és adóztatta őket, amiért aztán Móra Máté, Balogh Benedek és Babarezi Mihály mészárosok panaszt is emeltek a török kádi előtt. A szandsákbég védelmébe fogadta őket és a szegedi tanácsnak megtiltotta, hogy a mészárosokat, kiváltságaik ellenére, közszolgálatra kényszerítse.

Ugy látszik, a *korcsmáros* ipar akkor is jövedelmező volt. Bor, pálinka és sör kedvencz itala volt nemcsak a háborúban megedzett magyarnak, hanem a töröknek is; csak hogy ez utóbbinak sörét nem árpából, hanem kölesből főzték és mézzel keverték.

A népelet teljes feltűntetésében szükséges tudnunk azt is, minő pénzt, minő mértékeket használtak a közélet és ipar terén a csere közvetítésére. A török gazdálkodás leírásánál láttuk az akese, a piaszter értékét, mely szerint számították jövedelmeiket. A csongrádi nép ezt jól ismerte; de a maga közéleti érintkezéseiben, piaczi árainak meghatározásában, a magyar pénzértéket használta. Legkisebb pénzegység volt a denár, melyből száz darab képezett egy magyar forintot; négy firt ment egy márkába. Az ugynevezett tallér is csák 100 denárt foglalt magában; rhenusi értéke csak 75 denár. Az arany értéke 160 denárba számíttatott.

Szemes gabona felmérésénél az ürmértéket »*fertály*«-nak, vagy »*quartal*«-nak nevezték; a folyadéknál »*cubulus*« vagy *köböl*, továbbá *pint* és *itcze* volt divatban, — a súlymértéknél

mázsa és *font*, a hossz- és területmértéknél pedig *öl* használtatott.

A tizedösszeírásokból arról lehet meggyőződni, hogy némely mértékek későbbben átvitettek más tárgyakra is, a fertály a földnél, a köböl a szemmérésnél is használtatott. A cubulus, vagyis a köböl nem volt egyforma. Az úgynevezett nagy köbölben volt rendesen 15 pint, a kicsiben 8 pint. Egy pintbe ment 2 iteze. Egy nagy köböl bor például 30 itezét jelentett.

A súlymérték egysége a közhasználatban rendesen a font volt; száz font tett egy mázsát; de a legkisebb súly unciának neveztetett. Egy unciát 2 latnak; 16 unciát 32 latnak vagyis egy fontnak jelölnek meg forrásaink. — Az 1655-iki törvény kimondotta, hogy a pozsonyi mérő a budaival azonos. Csongrád és Heves vármegyékre vonatkozólag az 1660-dik évi füleki megyei közgyűlés az úrtartalmat ekképen határozta meg: „Ezen vármegyékben mindenütt egyenlő kila legyen a pozsonyi sapuhoz (?) szabva, melyben tér 64 igaz budai iteze.“¹⁾ Ennek fele, vagyis 32 budai iteze annyi mint egy „fertály“ — vagyis a budai Wechtnak egy negyed része.

Csongrádban fejlettebb kereskedelemről különösen a török világban, alig lehetett szó. Hiányzottak hozzá a főfeltételek: a biztonság és a jó közlekedési utak. Figyelembe vehető szállítási ut csak a Tisza volt, melyen lóval vontatták a megrakott hajókat Titeltől fel Szegedig, Csongrádig és Szolnokig.

A városok közül Szeged vált ki, mint kereskedelmi központ. A mohácsi vész előtt a nyugati kereskedelem lüktetését érezte, azontúl inkább a keleti áramlat hatását látjuk benne kifejezve. Ugy a XVI-dik, mint a XVII-ik század folyamán nagy áruforgalmat idézett elő a török és görög kereskedők beözönlése. Konstantinápolyból és Drinápolyból egész karavánok hozták Csongrádba a sajátságos keleti élet igényelt czikkeket. Szőnyegek, pokróczok, czifra nyelű kések, drága kövekkel kirakott fegyverek, handzsárok, bogláros lószerszámok, arany, ezüsttel kiverter nyergek, továbbá a szövőiparból a patyolat, melyből egy vég 6 frtba került; *török gyolcs* (2 frt) fehér aba és vörös

¹⁾ Hevesm. levéltárát. A kila a kassai köbölnek felét képezte.

aba nevű posztók, melyekből egy vég egy tallér és 30 denárba került. Szegeden állandó boltokat nyitottak, és a vidékbeli városok, Vásárhely, Makó, Szentes, sőt Kecskemét és Nagykőrös városok is itt szerezték be szükségleteiket és ajándékul szánt drágább czikkeiket. Híresebb török kereskedők voltak például Romazán és társai, Ibrahim Iliasz Mohammed és mások. Keresztény kereskedők közül csak Szűcs Pál említették 1550. körül, ami azt mutatja, hogy a magyarok is foglalkoztak kereskedelemmel.

A vásárokra általában nagy gondot fordított a török; mert azok szép jövedelmeket hoztak neki. A tiszai átjárókon ilyenkor nagy vámszaporulat mutatkozott. A szegedi szandzsák bég 1685-ben előre hirdette a kecskemétieknek, hogy a szegedi vásárra 15 megrakott portékás hajó érkezik Belgrádból, ami azt jelenté, hogy jó vásár lesz, csak mentül számosabban jöjjenek el. Azonban a török, örmény és görög kereskedők nemcsak a szegedi országos vásárra vitték el portékájukat, hanem békeséges időben a vidéki nagyobb községeket is meglátogatták s nem egyszer jó vásárt csináltak.

A keresztény kereskedők, — mint kufárok és kofaasszonyok — leginkább élelmi szerekkel kereskedtek. A hetivásárokon nagymennyiségű gyümölcsöt, almát, körtét, diót, gesztenyét és szilvát, — továbbá mindenféle zöldséget, apró jószágot és baromfit lehetett látni. Füstölt sertéshús és hal mindig kapható volt.

Az alföldi magyar ember leginkább mezőgazdasági terményekből és marhatenyésztésből tudott pénzt csinálni. Háborús időkben ritkán akadt jó marhakereskedő, mert gyakran megtörtént, hogy az összevásárolt marhát utközben elfoglalta és erővel elhajtotta az ellenség. A szegedi marhakereskedők messze vidéken ismeretesek voltak, az összevásárolt szarvasmarhát rendszeren Buda és Bécs felé irányították, amit onnan lehet következtetnünk, hogy például 1564-ben egy Diák Ferencz nevű szegedi marhakereskedő a váci réven való átkeléskor 300 darab marha után fizette a vámot. A szolnoki vásárra járó Bönesik Fábían és Bönesik György lókupeczek pedig 1558-ban 16 ló után fizettek vámot a szolnoki révben. Pedig a vám elég súlyos volt, mert egy-egy darabért 40 akcsét kellett fizetni. — Ezen

időben egy szántó ökör ára 5—6 frt volt. Két darab vágó ökörért adtak 15—20 frtot. Miksa király árszabása szerint egy font hús 1½ denár volt.

A lónak rendes ára 5—20 frt közt változott. Dobó István hat lovat kocsival és szerszámmal együtt 120 frton vett meg; de közönséges lovat 8—10 frton is lehetett kapni.

A sertés aránylag drága volt, mert darabjáért 2 forintot is adtak; míg bárányból négy darabot is lehetett egy frton venni.

A *termények ára* a háborúk okozta szükség szerint változott. A végvárakban levő katonaság számára Miksa király idejében (1568.) kiadott árszabás szerint egy köből búza 60, kétszeres búza 45, rozs 30, árpa és zab 25 denárra limitáltatott. Ezenkívül egy pint bor 8 denár, egy font marhahús 1½ d., tyúk 4, kacsza 8 d., borsó köble 1 frt, bab köble 1 frt, tej pintje 3 d., két sózott káposztafő 1 d., egy font só 1 denár. De, hogy ezen árak nem feleltek meg a piaczi viszonyoknak, kitűnik onnan, hogy a rendek az 1580-iki országgyűlésen protestáltak ellene, mint oly árszabás ellen, mely rendkívüli olesóságával a piaczi rendes ár felének sem felel meg.¹⁾

A közönségesebb élelmi cikkek árai így állottak: száz fő káposzta 30 denár, borsó köble egy frt ;

fűszer-félékből bors fontja 75—80 denár, safrány fontja 3—5 frt.;

bor meglehetősen drágán kelt, pintje 4—5, sőt 8 denárra is felrúgott. Sör-árak nem jegyeztettek fel; de az felette érdekes, hogy a borokat szerették keverni szekfűvel, ürmössel és gyömbérrel és más eféle szagosító szerekkel. A töröknek kedvencz étele volt a *mézes rizs* és a *méhsör*; a hódoltsági falvak alig tudtak elegendő mézet beszolgáltatni. Szegeden egy pint méz ára 40—45 denár volt. Fel van jegyezve, hogy 1656-ban szegedi Varga Tamás a nagy-kőrösi előljáróságnak 104 pint mézet adott el, pintét 46 denárjával számítva.

A munkás nép díja napszám szerint volt 4 denár, majd 5—6 denár. A várban dolgozó kőművesek napi díja 16 d. A kőműves pallér, élelmezésen kívül, kapott a várban havonként 12

¹⁾ Országgy. Eml. VII. 385. 1.

frtot. Az ácsok havi díja volt 4—6 frt, asztalosoké 6 frt. Sáncz-munkálatoknál árok ásásért — 1 öl mélységű, 16 öl széles és 24 öl hosszú ároknál — átlag 2 frtot kaptak öleért.

Mindezek azt mutatják, hogy a török világban élt nép szükségletei szerények voltak, ahhoz képest az élelmi és ipari czikkek is kevés becsesel bírtak.

Az alföldi urak kiváló mezei multságát képezte a *vadászat*.

A Tisza mentén akkoriban mértföldekre kiterjedő árterületek és nádasok voltak, melyekben nemcsak a vízi madarak milliói, hanem a réti farkas, róka és vidra is megbújt. Vad rucza, vad lúd, kanalas gém és az úgynevezett kócsag nagy mennyiségben létezett. A hátság vidéken, honnét az ellenségtől elpusztított falvak népe elmenekült, legfeljebb egy-egy pásztor kürtje zavarta meg a vidék csendjét, a nyúl, fűj, fogoly és tűzok, nem egyszer daru volt a leggyakoribb vadászatok tárgya.

A defterekben és más följegyzésekben gyakran akadunk egyes tételekre, melyek az elejtett vadak és madarak számáról tesznek tanubizonyyságot. Például 1549—1550-ben Szegeden a piacon elárúsított vadak és apró madarak után 2772 akce folyt be helypénz gyanánt.

A nagyobb értékű vadak, mint róka és farkas, melyeknek bőréből prémet készítettek, meglehetősen keresett czikket képeztek. Egy-egy rókabőr ára egy és két forint között, a farkas bőre 1 frt és 1 frt 50 denár között változott.

A daru és kócsag tolla úgy a magyar, mint a török urak előtt nagy becsben állott. A török turbánját, a magyar pedig kalpagját szerette vele díszíteni. És nemcsak az urak, de a közönséges jobbágy nép is nagy becsben tartotta és ékszerűl használta; nem egyszer pedig ezzel szerezte meg egy-egy előkelő tisztviselőnek jóindulatát. Nagy-Kőrös számadási könyveiből kitetszik, hogy e városnak roppant mennyiségű darutollra volt szüksége, melylyel aztán az átvonuló török tiszteknek kedveskedett. Amit nem bírtak otthon beszerezni, azt sokszor Szentesen vagy Szegeden próbálták megvásárolni. Így például 1636-ban 4 frt 35 denárért, 1647-ben 22 frt 40 denárért és 1662-ben három aranyért hozattak „Mező-Szegedről ajándékba való” darutollakat.

VIII.

A török világ után német uralom következett. Szerbek elszaporodása Csongrádban; — ezeknek magaviselete. A marosmenti határőrvidék felállítása. — Az új szerzeményi bizottság működése; új birtokosok. Az állapotok tarthatlanokká lesznek. II. Rákóczy Ferencz Csongrádban hiveket szerez.

Szeged ostroma, a polgárháború vége.

A török hatalom megszűnése és katonáinak kivonulása után Csongrádvármegyének olyan képe volt, mint a viharral jött jégeső után a levertt, legázolt gabonavetésnek.

A másfél százados török uralom irtózatossá hagyott maga után vármegyénk területén. A megmaradt gyér számú lakosság anyagilag tönkre volt juttatva. Általános volt a nyomor, mert a kétfelé, sőt néha háromfelé fizetett adók és executiók teljesen kimerítették a földhöz ragadt szegény népet úgy, mint az elmenekült nemességet.

Ez a csekély számú, szétszórt nemesség a török kivonulása után azon fáradozott, hogy a csak földrajzilag létező vármegye közigazgatásilag újra szerveztessék. Ez annyiban sikerült is, hogy Lipót király 1693-ban Berthóty István személyében főispánt nevezett ki a vármegye számára; de a kedvezőtlen politikai viszonyok éppen nem voltak alkalmasak az új rend behozatalára.

A vármegyében nem a főispán s nem a hatósága alatt levő vármegyei tisztviselők, hanem a szegedi kamarai tisztek kormányoztak. Azok kezelték az elhagyott és elkobzott birtokokat; összejátszottak a bérlőkkel s velük közös haszonra dolgoztak. Minden törekvésük odairányult, hogy a nép ne a főispánhoz,

hanem öhozzájok folyamodjék, ha azt akarja, hogy boldoguljon. Jogtalan kedvezés, személyes érdekhajhászat és határtalan önkény volt tapasztalható mindenütt. A török világban beköltözött idegenek külön jogokat és kiváltságokat kaptak, melyeknek fejében bármely pillanatban készek voltak a kamarai tisztek mellett a magyar lakosság ellen síkra szállani.

Nem csoda, hogy a lakosság nem bízott a viszonyok állandóságában. Hiába mondták neki, hogy a török uralom végleg megszűnt: a nép mindig kételkedett és aggódott a felett; hát ha mégis visszajönnek a bégek! Mi lesz akkor? Őseinek szokásához képest, önkényt akarta fizetni továbbra is a török adót!

A bécsi kormány, mely az alföld rónáinak kormánylatát is átvette, csakhamar felvilágosította a magyart az iránt, ki az úr és kinek kell hát fizetni az adót. Minthogy Magyarországot fegyverrel visszahódított tartománynak; a lakatlanná tett alföldet pedig gazdátlan birtoknak tekintette, csakhamar megkezdte erőszakos működését azon irányban, hogy a magyarság régi erejét megtörje és engedelmesebb más nemzetiségek érdekeit előmozdítsa. Ez a német kormány olyan önkényesen bánt el a lakossággal, hogy a tiszavidéki magyar ember sokszor tűnődött magában a felett: vajon a vad mohamedán török alatt nem volt-e mégis jobb világ, mint most a keresztény atyáskodó bécsi kormány alatt?

Első pillanatra is feltűnt, hogy Csongrád azon községeinek nagy része, melyek a mohácsi vész és a török itteni megfészkelése előtt tisztán magyar lakossággal bírtak, most vagy vegyes ajkú, vagy tisztán rác lakossággal bir. Lehetetlen volt nem tapasztalni, hogy a bécsi kormány az 1691-ben Csernovics Arzén patriarcha vezetése alatt bevándorolt s nagy részben Csongrádvármegyében, jelesül Szegeden és környékén megtelepült szerbeket a magyarok felett nagy előjogokban részesíti. A magyar lakosság fájdalommal nézte, hogy a kormány a szerbektől semmiféle adót nem szedett, hogy tüntetőleg hirdette, miszerint a szerbeket a királytól kapott kiváltságaikban háborgatni nem szabad, és hogy azok úgy világi, mint egyházi ügyekben egyedül a szerb érsektől függenek. Tehát még a vármegye sem tehetett ellenök semmit.

Szeged vára és jelképe 1689-ben.

Szeged akkor inkább rác volt, mint magyar város. A város egy részét Rác-Szegednek „Szegedác“-nak hívták, melyben a szerbeknek templomuk is volt; sőt később a szerb püspök itt tartotta székhelyét. Külön szerb piacuk volt és a városházán külön hatósági jogokat követeltek.

A magyar és szerb lakosság közötti ellentétek különösen akkor kezdtek kiélesedni, mikor Zichy és Batthyányi magyar főurak 1693-ban azt az indítványt tették, hogy a kormány a Maros és Tisza mentén *határőrvidéket* állítson fel, és hogy annak védelme a rác katonaságra bízassék. Ezek az urak azt gondolták, hogy a szerb militia ezredekbe osztva, rendes fizetést és eltartást kap, képes lesz a törököt távol tartani hazánk határaitól. A hadi tanács helyeselte nézetüket és a következő év tavaszán Bécsbe hívott szerb patriarchának tudtára adá őfelségének azon elhatározását, mely szerint a rác fajt a Duna és Tisza közt fekvő s neki átadandó részekbe kell átszállítani. Így jöttek a szerbek ismét tömegesebben Csongrádvármegyébe.

A zentai győzelem (1697.) után már rendszeresen telepítettek meg őket, mint olyanokat, akik a keresztyén név esküdt ellensége a török ellen lényeges szolgálatokat tettek Magyarországnak. Három év múlva a hadi tanács ajánlatára Lipót király tényleg szervezte a marosmenti határőrvidéket.

Első parancsnokává gr. Schlick Lipót tábornokot rendelte. A földműveléssel foglalkozó rácokra ki volt mondva, hogy ott, ahol földesur és vármegye nincsen, ezek közvetlenül a királytól függenek. Rá kell szoktatni — ugymond — a telepedőket, hogy ne földbe vájt putrikban lakjanak, hanem rendes házakat építsenek s a romban heverő községeket helyreállítsák.

Ez időben Herdegen volt a szegedi kamarai praefektus, aki azt akarta, hogy a török világban elpusztult vármegyéket ne is szervezzék újra; ha a vármegye tisztviselői fogják a népet kormányozni, akkor a rácok inkább kiköltöznek a törökhöz, sem hogy a magyarok által üldöztetni hagynák magokat. Schlick tábornok 1702. márczius 16-án valóban azt írta egyik jelentésében, hogy a magyarok a rácokat, ahol csak lehet, üldözik és hogy ennél fogva a török támadás nagy veszélyt hozhatna e vidékre.

Ennek következtében a hadi tanács és ennek javaslatára az udv. kamara máj. 17-én kimondotta, hogy a vármegyéket a magyarok megnyugtatósa végett, név szerint meghagyja ugyan, de azoknak tisztviselői éppen semmi hatalmat sem gyakorolhatnak a rácok felett! Csongrád vármegye tisztviselőinek tényleg semmi hatalmuk sem volt. A kamarai tisztek szervezték az ujonnan épülő községeket; de mindig arra való figyelemmel, hogy a rác militia kiváltságai sérelmet ne szenvedjenek.

Mindezen nagy figyelem daczára a rácok nem voltak megelégedve. Sokan átszöktek a határon és a törökökkel kezdtek czimborálni. Ezért gr. Lamberg Ferencz, akit a király a határőrvidék szervezésével bízott volt meg, most azt javasolta, hogy ezzel a makacs néppel nem kell alkudni; a császár egyszerűen parancsoljon rá, s ha a szó nem használ, a zavargás megakadályozására rendeljen oda néhány ezredet!

Valóban saajátságos gúnyja a sorsnak, hogy a bécsi kormány férfiai a határ védelmét inkább ilyen „megbizhatlan és gyanus“ népségre akarták bízni, mint a magyarokra, akik végre is saját hazájukat védelmezték volna.

Mindenki elképzelheti, hogy ily körülmények között milyen viszás állapotok fejlődtek ki vármegyénk területén. Hátha még hozzávésszük azt, hogy ugyanezen időben működött Bécsben az ugynevezett „ujszerzeményi bizottság“, mely a török hódoltság területén birt földekkel szabadon rendelkezett!

Ki volt mondva, hogy csak az kaphatja vissza birtokát, aki ahhoz való jogát a bizottság előtt okmányilag tudja igazolni. Ellenkező esetben ujonnan kellett azt szerezni. Amennyiben pedig magán igénylő nem jelentkezett, az illető ingatlan mint uratlan birtok, a kincstár által árúba bocsáttatott.

Csongrád vármegye birtokosai közül jelentkeztek a Viczmándiak, Zayak, Lisztiek és mások; de mivel okmányukat a hosszas háborúk alatt elvesztették, birtokaikat vissza sem nyerhették. Azok a családok, melyeknek elődei az erdélyi fejedelmektől nyertek adománylevelet, még jelentkezni sem mertek, mert tudták, hogy okmányukat a bizottság érvényteleneknek fogja nyilvánítani.

A bécsi kormány utóbb Szegeden gr. Volkra Ottó Kristóf

elnöklete alatt állított fel egy külön vidéki *ujszerzeményi bizottságot*. Ez fel is hívta a tartózkodó régi birtokosokat, hogy jogukat záros határidő alatt a bizottság előtt igazolják; de Csongrádból alig jelentkezett valaki. Mindössze Balassa Adám és Sztránay György kísérlette meg kimutatni, hogy Wesselényi Ferencz nádortól 1665-ben kaptak Csongrádban birtokot ¹⁾ és Dolny István esanádi püspök gondoskodott a tized biztosításáról. Majd 1693-ban aug. havában újabb felhívás ment a vármegyékhez. Öt év múlva Heves, Szolnok, Borsod és Csongrád vármegyék számára 1698. márczius hava tűzetett ki oly határidő gyanánt, melyen túl a nem igazolt birtok a kincstár szabad rendelkezése alá fog bocsátatni.

A tiszamenti vármegyék azonban tiltakoztak az ilyen eljárás ellen. Kijelentették, hogy a keresztény birtokosokat még a török sem fosztotta meg véglegesen földjeiktől; rámutattak azon tényre, hogy 1647-ben a birtokosok portái összeirattak, megadóztattak, tehát a szent korona területéről nem szakadtak el; kimutatták, hogy törvényhatósági jogukat, bár hiányosan, akkor is gyakorolták, a kir. parancsokat végrehajtották, az országgyűléseken részt vettek, ott királyokat választottak és megfizették a kir. adót, amikor csak lehetett.

De mind ez okok nem hatottak. Csongrád vármegye tényleg gazdátlan birtokká lőn. Ennek az lett a következése, hogy a föld elvadult, elparlagosodott. Az áradásnak kitett lapályok sással, náddal benőtt vadonokká lettek, hol a vízi madarak milliói s a réti farkasok és rókák ezrei háborítlanul tanyázhattak. A partosabb földeket, hol azelőtt barázdát szántott az eke, most szintén fölverte a gyom és a bozót. Mértföldeken át embert alig lehetett látni az úttalan pusztaságon, melyen a többnyire romokban fekvő falvak tető nélküli tornyai meredeztek az égnek. A földeknek ily körülmények között alig volt valami értéke.

A bécsi kormánynak azonban mindig nagy szüksége volt pénzre. Áruba bocsátotta Csongrád vármegye egykori birtokosainak földjeit. Potom áron többnyire olyanok vették meg, akik az ujszerzeményi bizottság tagjaival közeli érintkezésben állot-

¹⁾ Act. Neoquist. Com. f. 5. n. 12.

tak és akik némi katonai érdemeket tudtak felmutatni. A vevők között találjuk például Schlick Lipót császári tábornokot, a karloviczi béke létrehozóját, aki Csehország helytartója is volt, és aki Csongrád és Heves vármegyék területén nagy kiterjedésű uradalmakat kapott. Az egész Vásárhelyt és annak összes nagy pusztáit, melyek ma milliókat érnek, 44,156 frton és 16 denáron vette meg! Ekkor vásárolt itt birtokot a német lovagrend is; de birtokba nem vette azt soha, mert az is Schlick kezére jutott. Övé volt Csongrád, Hódmezővásárhely, Ugh, Ujfalu, Győ, Böld, Ellés, Csany, Máma, Szentgyörgy, Szántó, Férged, Martir, Szegvár, Derékegyháza, Körtvélyes, Szent-Erzsébet, Gorsa, Kopáncs, Szent-Király és Anyás.¹⁾

Később, amint látni fogjuk, a birtokok a gr. Károlyi-család kezére jutottak.

Valószínű, hogy Vak Bottyán, a későbbi kurucz tábornok, valamint Deák Ferencz is ekkor lettek Csongrád vármegyei birtokosokká. Ez utóbbinak leánya Judith, Almássy Jánosné 1703-ban Pest vármegye törvényszéke előtt tiltakozott az ellen, hogy az alpári, tömörkényi és pusztaszeri lakosok azon puszták felett az ő tudta és megegyezése nélkül intézkedni merészeljenek.

A nemesség és jobbágyság részint a ráczok garázdálkodásai és a zavart birtokviszonyok, részint a túrhetlen adózási rendszer miatt el volt keseredve. A német kamarai hivatalnokok által elkövetett önkénykedés ellen hiába való volt minden tiltakozás. Az elkeseredést táplálták és végre is lánggra lobbantották a naponta ismétlődő visszaélések, melyek minden lázító proklamáció nélkül is hajlandóvá tették a népet arra, hogy a „szabadságot“ hirdető Rákóczy Ferencz zászlaja alá siessen.

Rákóczy levelei Csongrád vármegyében is rendkívüli hatást gyakoroltak; Lipót császárnak egykor hű emberei, kik Csongrád vármegyében birtokosok voltak, Bercsényi Miklós, Károlyi Sándor, Berthóty István, Bottyán János, Deák Ferencz és mások nyíltan Rákóczyhoz pártoltak. Mindenikből egy-egy jeles hadvezér nőtte ki magát; a fejedelem parancsaihoz képest az ország

¹⁾ Orsz. levéltár NRA. fosc. 235. Nr. 29.

különböző részein ők állították fegyverbe a népet. Csak saját vármegyéjükben ment nehezen a felkelés ügye. Itt ugyanis a tényleges felkelésnek nagy akadályát képezte az, hogy a népnek sem vezére, sem fegyvere nem volt, míg a vele együtt lakó szerb lakosságon kívül még a szegedi várban levő német katonaság is minden pillanatban kész volt fegyveres kézzel még csírájában elfojtani a mozgalmat.

Az első nehézségen csakhamar segítve volt az által, hogy a Szatmár, Szabolcs és Bihar felől közeledő kuruczok hoztak magokkal fegyvert is, vezéreket is. Ezeknek első feladata volt felszabadítani a még fenmaradt falvak népét azon tehertől, melyet a szegedi vár ellátásának kötelessége hárított reá és aztán kiszorítani Szegedről a német őrseget. Báró Globitz János Frigyes volt akkor a vár parancsnoka, aki minél inkább látta magát körülvéve a kuruczok csapatai által, annál erélyesebben követelte a vármegyebeli lakosságtól az élelmi szereket. Ezért feljajdult az egész vidék; de különösen Szeged város népe, mely a m. kir. udvari kancelláriánál keresett orvoslást a rajta elkövetett katonai méltatlanságokért. Elpanaszolta, hogy Comet József szegedi kamarai tisztartó 1823 frt megfizetésére akarja szorítani, holott nemrégiben Riba őrnagynak egész rácz seregét a város élelmezte. Arra kéri tehát az említett kancelláriát, hogy „tekintetbe véve a lakosság nyomorúságát, valamint a vár erősítésére és kijavítására fordított éjjeli és nappali munkálkodását, ingyenes katonai szállást s egyéb a magyar szent korona és a fősíges osztrák uralkodóház iránt kitüntetett hű és hasznos szolgálatát, kivált pedig a Jenő kerczeg hadserege részére — ennek 1698-diki táborozása alkalmával — ingyen kiszolgáltatott tetemes mennyiségű gabona és abrakbeli ajándékokat, kegyeskedjék őket a cs. kir. udvari kamara és főhadi tanács által az említett tisztartó és várparancsnok további háborgatásától és kivetett összeg megfizetésétől s egyáltalában minden adótól felmenteni, annál is inkább, mivel a legtöbben közülök annyira ki vannak merülve, hogy még csak egy falat kenyერük sincs.“

A panasz és kérelem azonban hiábavaló volt. Globitz bárónak és katonaságának szüksége volt pénzre és élelemre. Ezeket tehát kiméletlenül bekövetelte nemcsak Szegedtől, hanem a

többi szomszéd községektől is, sőt a szomszéd Pest vármegyében levő Kecskemét, Kőrös és Czepléd városoktól is.

Mindez csak élesítette a rossz viszonyt a vidéki lakosság és a szegedi várparancsnokság között. Az összeütközés ideje csak attól függött, mikor érkezik ide az első kurucz csapat, amelynek támogatása mellett a sikernek némi réményével tehetik meg az első fegyveres támadást.

Az alkalom csakhamar bekövetkezett.

Rákóczy hadai már 1703 iki szeptember hó közepe táján érkeztek Csongrád alá. Itt azonban a tiszai átjárót a szegedi őrségnek egy csapata gondosan őrizte. A mozgalom tovaterjedése attól függött, képes lesz-e ez a csapat ellentállani a kuruczok támadásának. Hogy az esetleges áttörést megakadályozza, b. Globitz összevonta a szomszéd rácz községek fegyveres népét is. Az első összeütközés heves volt és a kuruczok megveretésével végződött. A csongrádi ütközetben a ráczok vesztesége 90 halott és 50 sebesült, a kuruczoké pedig — egy bécsi ujság előadása szerint — 600 halott.

A kuruczok Deák Ferencz vezetése mellett Szolnok felé húzódtak vissza, ott akarván szerencsét próbálni; a császáriak pedig gr. Heiszter Szigfried serege által segítettve, részben Szolnok felmentésére, részben pedig Szeged megerősítésére siettek. Itt Riba őrnagy vitézkedett a rácz csapat élén. Szept. végén egy nyílt levelet bocsátott ki Szegedről, melyben a kurucz magyarok vezéreit, Rákóczyt és Beresényit becstelen hitszegő pártütőknek, isten és haza ellenségeinek nevezvén, a velök tartó lakosságot erősen megfenyegeti. Emellett azokat, kik a császárhoz hívek maradnak, biztosítja kegyelemről és jutalmat ígér nekik. Végül arra kéri a községeket, hogy a lázadók mozdulatairól öt éjjelnappal értesítsék, tábora számára kellő élelemről gondoskodjanak és e parancsot közzé tegyék.

Azonban Csongrád községei nem Riba őrnagy parancsai szerint cselekedtek, hanem a Szolnok alatt működő kurucz sereg győzelmét várták és ennek bekövetkezése után örömmel várták Deák Ferencz visszatérését. Riba Halas város alá vonult 3000 főnyi seregével, hol a kuruczokkal kemény összeütközése volt. Ezuttal azonban a kuruczok hősiezen viselték magukat: a

ráczoikat szétugrasztották, Riba őrnagyot pedig megölték. Igaz, hogy közülök is 234 ember ott lelte halálát, de a győzelem nagy mértékben fokozta önérzetüket és bátorítólag hatott a vidék lakosságára.

Természetes, hogy a Csongrád vármegyei községek a kuruczok biztatására megtagadták a szegedi német őrség számára követelt élelmi szerek beszolgáltatását; ez azonban annyira felingerelte a vár parancsnokát, hogy ezentúl a legkegyetlenebb sarczolásokat is elnézte katonáinak, kik a vidékre kirohanásokat téve, erőszakkal hajtották be az élelmi szereket Szegedre.

Ez végtelen veszedelmet hozott a vidék lakosságára. Ezentúl a Szegeden tartózkodó ráczság ostorává lett mindazon községeknek, melyek bármiféle okból elmulasztották a rájuk kirótt élelmi szereket beszolgáltatni. A szegedi várparancsnok szeszélyétől függött az egész vidék sorsa. Ezt érezvén a nagyobb városok, mint például Kecskemét, ajándékkal igyekeztek menekülni az erőszakos rablások elől. De fájdalom, sem ajándék, sem könyörgés, sem készség, sem dacz nem voltak képesek az állapotokon javítani. Marhaelhajtások, utonállások, fosztogatások és gyilkosságok napirenden voltak.

Végre a Tokaj vidékén tartózkodó Rákóczy fejedelem megszokta a ráczok garázdálkodását.

Még 1703-ban feltette magában, hogy megfenyíti, sőt végképpen „eltörli és elpusztítja“ őket; de a felvidéken lefolyt események megakadályozták szándékának végrehajtásában. A következő év tavaszán elhatározta, hogy személyes vezérlete alatt indítja meg a ráczok elleni írtó hadjáratát. Ebbeli szándékát azonban erősen ellenezte Beresényi, „Hagyjon békét Nagyságod — írja április 19-ikéről Nagyszombatból — az rácznak; hagyjon békét Szegednek; megfizet Pap Istók is az rácznak, az pusztai eb az anyjukkal.“

A fejedelem meghallgatta vezérének figyelmeztető szavát, s azért az időközben bekövetkezett események alapján köszönet is mond neki. „Az én istenem áldja meg Nagyságodat, hogy Szegedet elhatta, — mert én is elhattam volna ez földet.“ Attól félt ugyanis, hogy az eddigi harc eredménye a felföldön kocz-káztatva lett volna.

Azonban a fejedelem mindig rossz szemmel nézte az alföldön történő rácz pusztításokat. Érezte, hogy ez mindaddig fog történni, míg Szeged a császár kezében van. Azért június hó vége felé, Bercsényi helyeslésével is, megindult az alföldre azon szándékkal, hogy Szegedet elveszi a német-rácz kezéből. Császár István szolnoki kuruczkapitánynak meghagyja, hogy a vár ostromához sükséglendő ágyúknak egy részét előre szállítsa, és kellő fedezettel kísérje. Az útközbe eső városok kötelesek voltak kellő vonórőről gondoskodni.

Néhány nap mulva meghagyja gr. Eszterházy Antal tábornokának is, hogy június hó 29-én hadaival a kiskőrösi mezőn legyen, ahová akkorára ő is meg fog jelenni. Mindenfelé nagy mozgolódás volt tapasztalható. Lovas katonák, községi fogatok közlekedtek sűrűn egymással. A nagykőrösiek 30 pár ökröt állítottak ki az ágyúk vontatására, öt szekeret a golyóbisok számára, és néhány kétkerekű szekeret az ágyúk elé. A csongrádiak szintén készen tartották lovaikat, hogy a fejedelem parancsára indulhassanak.

Mindezen készülődések nem maradhattak titokban. A szegedi várkapitány is összeszedte magát; a vidéki ráczságot fegyverfogásra hívta. Mintegy 8000 rácz katona volt összpontosítva Szegeden azon elhatározással, hogy utolsó csepp vérig védeni fogja magát, — sőt azt is elhíresztelték, hogy a fejedelem támadását be sem várják, ők fogják megrohanni a hűtlenné vált magyar községeket. Ennek következtében a jól értesült kecskeméti tanács azt írja a kőrösieknek: „Szegeden az ráczság igen össszegyűlt, sok szekerei vannak; ágyúkkal és gránátokkal ide az városba készülnek . . . azért — írja tovább — nagy vigyázattal legyünk; mert újabban azt a hírt vettük, hogy 8000 rácz készül reánk.“

A ráczok azonban nem mertek támadni; inkább védelmi állapotba helyezték magokat; a kellő élelmi szerek beszerzése után várták a kuruczok támadását. Ezek azonban a roppant nagy forróság miatt és a homokbuczkás vidéken vezető nehéz utak és kellő víz hiánya miatt csak lassan vonultak elébb a Duna mentén le délnek, azután Titeltől felfelé a Tisza mentén Zenta és Martonos felé. Ellenség csak az úgynevezett Fekete

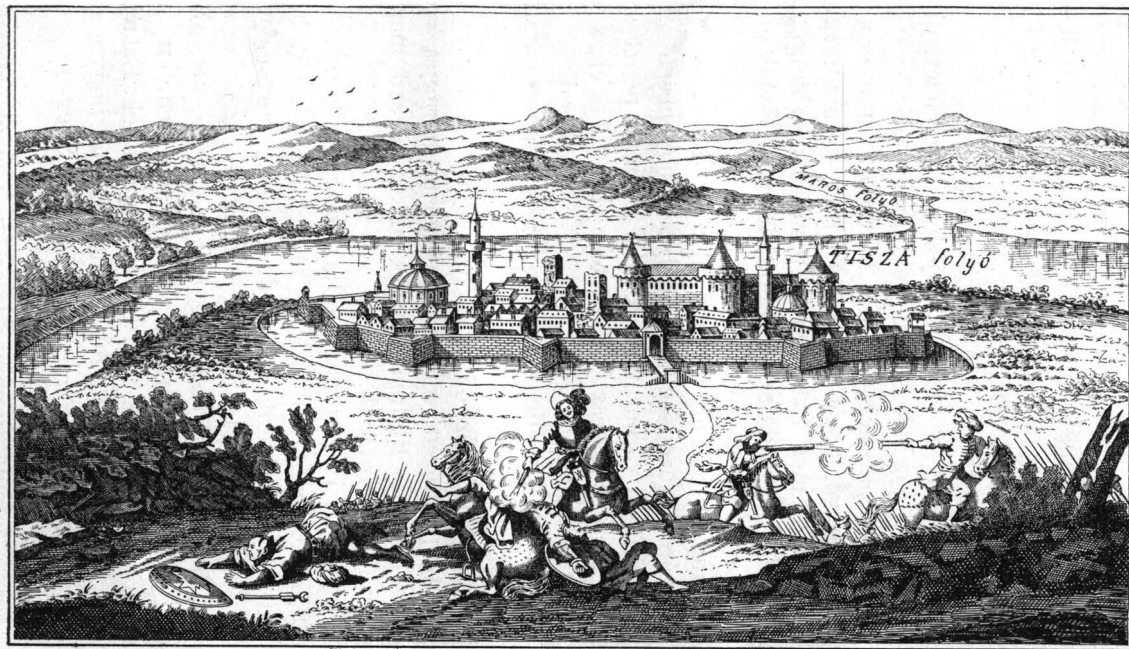
víznél mutatkozott, melylyel a fejedelem könnyen elbánt; mintegy ötezer rácز fegyver által veszett el, 1500 pedig a vízbe fult. A győztes kurucz hadsereg jul. 19-én már Martonos alatt táborozott.

Másnap Rákóczy már Szeged alá érkezett. A várost csakhamar körülsánczolta; de a vár ostromához nem foghatott, mivel az előre megrendelt ágyúk a kellő időre nem érkeztek meg. Részt az e feletti boszankodás, részint a nagy forráság és kimerülés következtében epelázt kapott, mely naponta gyötörte őt, míg a Temesvárott járt orvosa meg nem érkezett, és bajából ki nem gyógyította. Kétségen kívül nehezítette az orvosi szerek hatását az a körülmény, hogy a fejedelem egy közönséges sátorban földön elterült és szénával tömött zsákon feküdt. „Igaz ugyan — írja ő maga ezen betegségéről — hogy a háhorú kezdete óta más ágyam nem is volt, mindig ruhástól aludtam. Azonban betegségem nagyon kínozott; folyton égő szomjúságom volt, s azt csak a Tisza vizével olthattam, mely annyira tele volt halakkal, hogy szinte alig lehetne meríteni abból anélkül, hogy ilyeneket ne fogjon az ember.“

Amíg az ágyúk és a vidékről újabban berendelt csapatok, Eszterházy Dániel és Szemere László megérkeztek, addig Rákóczy a palánkokkal és árkokkal jól megerősített várost egy rohammal bevette. A várórség azonban tartotta magát, folyton várva a bombáztatás megkezdését.

Ez azonban, a ráczság nagy meglepetésére, részint a kurucz ágyúk késedelme, részint pedig és főképpen azért, mivel időközben Lipót császár követei új békepontokkal állottak elő, — nem következett be. „Nagyon kedvemre volt — írja Rákóczy — hogy ez alkalmat ürügyül használhattam a vár bombáztatásának elhagyására, mely erős falakkal, jó karban levő tornyokkal, árkokkal és fedett úttal volt ellátva. Különben a parancsnok sem látszott olyféle embernek, aki 400 emberével 50 középszerű bombám durranására megadja magát.“

A fejedelem különben ezen szegedi táborozása alatt fogadta Thökölyi követségén kívül a francia, lengyel, török és bajor követeket is; — és ami nevezetességénél fogva különösen figyelemre méltó, aug. 12-én innét bocsátotta ki azon híres kör-

Szeged vára

levelét, melyben minden hitfelekezetnek szabad vallásgyakorlatot biztosított. Azután felszedte táborát, összegyűjthette a hozzá csatlakozott csongrádi és szegedi nép fegyverfogható részét, és hogy az ellenség boszújától megóvhassa, magával vitte Kecskemét felé. Útközben aug. 16-án Csongrádról írásilag utasította a vidékbeli községeket, hogy vendégszerető házaikba fogadják be az ideiglen kiköltözködni kényszerült Szeged városi lakosokat.

De alig értesült a vidék a fejedelem rendeletéről, alig helyezkedtek el új gazdáiknál a hajléktalanok, már is ott volt a szegedi német várparancsnok által kiküldött katonaság azon kemény parancsesal, hogy a községi bírák harmadmagukkal azonnal jelenjenek meg Szegeden a parancs meghallgatására, mely arról szólt, hogy adótartozásaikat azonnal róvják le, mert különben katonai executióval fogja tőlök behajtani. Ezt hallván a fejedelem, aug. 19-éről oly értelmű ellenparancsot bocsátott ki Kecskemét város közönségéhez, melyben egyenesen eltiltja attól, hogy a szegedi várparancsnok által követelt pénzüsszeget beküldje; sőt élet- és fejvesztés büntetése alatt tiltja el az ellenséggel való érintkezést!

Ily helyzetben, két ellenséges vezérnek ellentétes parancsaival szemben nagyon nehéz helyzetbe jutott a községek és városok előljárósága. Elöl tűz, hátul víz fenyegette őket. Ha teljesítik b. Globitz parancsát, akkor a fejedelem haragját vonják magukra; ha Rákóczy tilalmát követik, akkor kiteszik magukat a várparancsnok boszújának.

Mit tegyenek? Régen megtanulták, hogy ily kényes helyzetben csak kettős adózás által lehet menekülni a haláltól.

A Rákóczyval elvonult szegedi lakosság fegyverfogható része külön hadtestté alakíttatott, s mint ilyennek az volt a kötelessége, hogy a szabadság ügyét védelmezze ott, ahol és úgy, ahogy lehet. E pillanatban semmit sem tehetett, mivel a béke feletti tanácskozások még be nem fejeztettek. Ezt a helyzetet a maga javára használta fel Globitz az által, hogy a szomszéd községek lakóit, különösen a ráczokat Szegedre csábította.

Rákóczy a felvidékre ment; de az általa megkezdett alföldi hadjárat vezetésével Bottyán János tábornokot bízta meg, aki

Ósongrád vármegye egyik földbirtokosa lévén, kétszeresen volt kötelezve a császári sereg által okozandó károk ellensúlyozására. Talán ennek tulajdonítható az, hogy Globitz csendesesen viselte magát, és inkább békés úton akarta a Rákóczy által elvezetett szegedi népet visszatérésre bírni. Okt. 7-én kibocsátott kiáltványában ugyanis kijelenté, hogy „azoknak szabad leszen mindennemű Jóságokkal és eselésekkel hazajönniök, előbbeni házaikat és telkeiket megszállaniok; szabad leszen szőlőket takarítani és minden dolgaikhoz látni.“ Kijelenté, hogy senkitől semminemű bántások ne legyen; ő oltalma alá veszi őket és tehetsége szerint megtartani és oltalmazni fogja különösen a békekötés ideje alatt. A szabad közlekedést és kereskedést biztosítani óhajtja, — s ezért a kicsapást minden rácz helyeknek kötélt-, kerék- és karóbüntetés alatt erősen eltiltotta. Együttal felhívta a kecskemétiakat is, hogy bocsássák haza a hozzájuk menekült szegedieket, hadd végezzék békében mezei munkájukat.

De, úgy látszik, sem a szegediek, sem a kecskemétiak nem hittek a várparancsnok ígéreteiben. Ez utóbbiak a fejedelem kemény parancsa következtében, még válaszolni sem mertek Globitznak, amiért az nagy haragra gyúlt ellenök, és néhány előljárót katonasággal fogatott el, hogy ezzel a követelt 2000 frt lefizetésére kényszerítse a várost.

Az elfogatások, bíróakasztások gyakran fordultak elő, különösen akkor, mikor 1705 elején a Duna-Tisza köze a kurucz seregek felvonulása következtében a szegedi és aradi ráczok önkényének lőn prédául dobva. A községek népe folytonos rettegésben élt; mert minden pillanatban ki volt téve az ellenség zaklatásainak. A Tisza kiöntése csak nagyobbította a bajt; mert a megrémült lakosság jószágával együtt a magasabb fekvésű helyekre menekült.

Időközben a szegedi kuruczok hada is feloszlott; és egyedül Bertóthy István szolnoki parancsnok és csongrádi főispán közelléte tartotta vissza Globitzot a vidék pusztításától.

Az ellenségeskedést Lipót királynak 1705 május 5-én történt halála sem szüntette meg; daczára annak, hogy fia és utódja a béke helyreállítását tűzte ki feladatául. Még ezen év

juniusában új rácz seregek gyülekeznek Szegednél; jun 26-án 800-an; tíz nap mulva már 1000-nél többen voltak; sőt híre járt, hogy a bácskai és marosmenti ráczok is készülődnek.

Rákóczy azt hitte, hogy a Bottyán felett nem-régen győzedelmeskedett Glöckersberg tábornok Csongrád vármegyébe fog menni Szeged megerősítésére. Azért azonnal Károlyi Sándort küldé Csongrád felé, hogy a halasi és kecskeméti kurucz hadakból magának „corpust“ csinálván, „ezzel mind az aradiaknak a szegedieket incitálni kívánó czélját, mind penig Klőkösperghnek utját praecludálhassa.“

A háború színhelye azonban Erdély és a felső részek voltak. Károlyi Sándornak tehát egyelőre csak figyelő szerep jutott, és csak azon esetben lépett volna actióba, ha az ellenség Hatvan helyett Szeged felé fordul. Ez azonban nem történt meg; hanem ez év őszén Herbeville Budára érkezvén, a Glöckersberg és Schliek által időközben összegyűjtött rácz és német csapatokkal megerősítve szept. vége felé Szolnok felé indult. De Czeglédre érve, rögtön megváltoztatta irányát s útját N.-Kőrösön, Kecskeméten és Csongrádon át Szeged felé vette.

A Tiszavidék lakosságát rémület fogta el; mert a kuruczok híres vezére, a vak Bottyán messze; Károlyi csapata meggyenge volt. A községek minden élelmi szert elhordtak, hogy a német ne bírja katonáit élelmezni. Bottyán a német seregnek nyomában haladt, és azt folytonos támadások által nyugtalanította; — de azért nem birta megakadályozni, hogy az Szeged alá ne jöjjön, és hogy okt. 10-én át ne menjen a Tiszán. Ugyanezen a napon a ráczok Csongrádnál csatlakoztak Herbeville császári tábornok seregéhez, hogy annál biztosabban folytathassák garázdaságaikat a magyar nép felett.

Nagyobb hadi esemény vármegyénk területén nem igen történt; azonban a nép folytonos izgatottságban volt, mert a hadviselő felek katonái gyakran vonultak keresztül falvain.

1706-dik év elején Thököli ráczai Tápénál keltek át a Tiszán, hogy rablóhadjáratukat e vidéken folytathassák, és hogy Rabutin császári tábornokkal egyesülhessenek. Károlyi, aki Erdélyből visszatérvén, ismét a Tiszavidékre jött, meg akarta ugyan akadályozni ezt az egyesülést, de nem sikerült neki; mert

Rabutin aug. 25-dikén Csongrádnál csakugyan egyesült velök. Innét azonban Kassa felé vezette őket.

Az alatt Károlyi a ráczok főfészkét, Aradot akarta megtámadni, de egyelőre a fejedelem visszatartotta őt e vállalatától. Mindamellet a csongrádi és csanádi ráczok csapatait 1707 elején szétugrasztotta. Márcz. 22-dikén Hódmezővásárhelyen volt. Innét Arad ellen indult, de a Maros nagy áradása miatt ezéjét el nem érhetette. Néhány rácz falut felégetett, azután pedig Deák Ferencz és Csajághy csapatait Csongrádra küldötte, és csak juliusban hívta őket vissza, hogy Arad bevételénél segítségére lehessenek. A bombázás jul. 25-dikén javában folyt, mikor híre jött, hogy Rabutin Szeged vidékéről 7000 főnyi válogatott sereggel közeledik Arad felé. Károlyi e hírre Békésen át Nagy-Károly felé vonult.

De 1708. év tavaszán ismét visszajött; mert a fejedelem annak hallatára, hogy az aradi ráczok a szarvasi pusztavár felépítésén fáradoznak, és hogy ezzel Szeged felé szabad közlekedést akarnak magoknak biztosítani, — azt izente neki, hogy „mód nélkül szégyellené,“ ha a ráczokat ebben meg nem akadályozná. Károlyi csakugyan megakadályozta a ráczokat abban, hogy Csongrád felé vonulhassanak; de nem birta őket megtörni, mert nem volt kellő segítsége. Csajághynak néhány száz hajduja volt elhelyezve a Tisza két partján Szeged körül: Győn, Tápén, Szentesen, Maroson, Vásárhelyen stb.¹⁾

A következő évben a sarkadi hajdúknak kellett megparancsolnia, hogy egy csapatuk Szarvasra költözzék át, s állítsa helyre a lerombolt várat.

A sarkadiak julius 11-dikén kérik a fejedelmet, vonná vissza Károlyi rendeletét, mert a *pestis* miatt úgy megfogytak, hogy a magok sánczeit sem bírják megvédelmezni. A ráczok, mikor aradi vezéroket, Thökölit elfogták, a szegedi német várparancsnok intését várták; kegyetlenségeikkel rettegésben tartották az egész vidéket. Valahányszor azt hallották, hogy Arad alatt néhány ráczot a magyarok levágtak, ők is hasonlót tettek a védtelen csongrádmegyei magyarokkal. Rablókalandjaik közben Keeskemét határába is betörték.

¹⁾ Thaly, Rákóczy tr. VI. 179. l.

Vakmerő dúlásaiknak a török földről behurczolt pestis vetett végett, mely a Tisza vidékén, különösen 1710-ben nagy pusztításokat tett. Az ekként megtizedelt magyarságnak harczik kedve egészen lelohadt, különösen mikor azt hallotta, hogy a kuruczok ügye elveszett, s hogy maga Rákóczy fejedelem is idegen földre menekült.

Az évek hosszú során át tartó belháborúban kimerült tiszaparti magyarság bús sejtelemmel és tompa resignációval fogadta a hírt, hogy Szathmáron a béke megkötetett. Nem merte remélni, hogy e békekötés után derültebb napok következzenek be.

T.N.
CSONGRÁD
VÁRMEGYE

Kereskedő-Posta- és más Ország

Útjait s Vizeit

Képező

ABROSZA

Készítette az 1827 Esztendőben

Schener György

T.N.Csongrád Vármegye Földmérője.

